СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989
УДК 32
DOI: 10.22182/spm.7732022
Број 3/2022.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail:ipsbgd@eunet.rs
E-mail:spm@ips.ac.rs
www.ipsbgd.ac.rs
www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 3/2022. XXIX vol. 77
DOI: 10.22182/spm.7732022

Главни и одговорни уредник
Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања
Ђорђе Стојановић

Извршни уредници
Дејана Вукасовић (за енглеско издање)
Миша Стојадиновић

Редакција часописа
Милан Јовановић, Дејан Ђурђевић, Милош Кнежевић, Живојин Ђурић, Дејана Вукасовић, Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђуро Бодрожић, Ђорђе Стојановић, Миша Стојадиновић, Драган Траиловић

Секретари часописа
Слађана Младеновић, Младен Лишанин, Олга Стевановић, Андријана Лазаревић, Љиљана Коларски

Савет часописа
Зоран Аврамовић, Сретен Сокић, Милован Митровић, Миломир Степић, Драган Симеуновић, Милан Брдар, Зоран Стојиљковић, Драгана Митровић, Љубиша Деспотовић

Чланови савета из иностранства
Mamoru Sadakata, Simon James Critchley, Anastasia Mitrofanova, Виталий Шаров, Iver B. Neumann, Goran Kovacic, Ewa Bujwid-Kurek

Пословни секретар
Смиљана Пауновић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО ПОСЛЕДЊИ БРОЈ ЈЕ НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Радови СПМ/SPT налазе се и доступни су у електронским базама научних часописа C.E.E.O.L. (Central and Eastern European Online Library) и ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Прелом и штампа
Ситопринт, Житиште

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 3/2022. XXIX vol. 77

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

САДРЖАЈ

Тема броја:

СРБИЈА: АКТУЕЛНИ ПОЛИТИЧКО-ЕКОНОМСКИ ПРОЦЕСИ

Ђорђе Стојановић
СКИЦА СРПСКОГ ПОСТКОЛОНИЈАЛНОГ СТАЊА:
~~СРБИН~~, србин И СРБИН.....11-27

Никола Младеновић
УСПОН ПОПУЛИЗМА И СТРАНАЧКЕ ПОЛИТИКЕ
У СРБИЈИ.....29-56

Стефан Сурлић, Андријана Лазаревић, Љиљана Коларски
ИНТЕГРАЦИЈА VS. СУВЕРЕНИЗАЦИЈА.
„ОТВОРЕНИ БАЛКАН" У ОКВИРИМА СТАТУСНИХ И
ИДЕНТИТЕТСКИХ СПОРОВА.....57-78

ТЕОРИЈА ПОЛИТИКЕ И ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА

Вишња Станчић, Миша Стојадиновић
БЕРЛИНОВО СХВАТАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ
ВРЕДНОСНОГ ПЛУРАЛИЗМА И РЕЛАТИВИЗМА 79-92

Александар Фатић
ПОРОДИЦА КАО КАТЕГОРИЈА КОЛЕКТИВНИХ
ПОЛИТИЧКИХ ПРАВА.....93-117

Драган Станар
ПОЛИТИЧКА ПОБЕДА У РАТУ: ОРУЖАНЕ СНАГЕ И
СИНДРОМ „ИЗГУБЉЕНЕ ПОБЕДЕ".....119-135

Милош Вулић
ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА ОРДОЛИБЕРАЛИЗМА:
ФЕНОМЕН СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ.....137-158

САВРЕМЕНИ МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И ЕВРОПСКА УНИЈА

Зоран Крстић
ПОВРАТАК РУЖИЧАСТЕ ПЛИМЕ И ЗАОКРЕТ У ЛЕВО:
LA NUEVA IZQUIERDA У ЛАТИНСКОЈ АМЕРИЦИ.....159-177

Слободан Јанковић
WORLD TRENDS FROM 2022.....179-200

Зоран Чупић
ЕВРОПСКА УНИЈА У „ПОТРАЗИ" ЗА
ЛЕГИТИМИТЕТОМ.....201-221

Душан Достанић
ПОСТОЈИ ЛИ РАСТ ДЕСНОГ ПОПУЛИЗМА
У ЕВРОПИ?.....223-246

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Mateusz Gregorski
ПРИМЕНА БЕСПИЛОТНОГ ЛЕТЕЊА ЗА
ПРОФЕСИОНАЛНО АКТИВИРАЊЕ ОСОБА СА
ИНВАЛИДИТЕТОМ У КОНТЕКСТУ НАЦИОНАЛНОГ
И ЕВРОПСКОГ ПРАВА.....247-261

Петар Анђелковић, Снежана Миливојевић
ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ- ДРУШТВЕНО АНГАЖОВАНИ
ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ У ТЕШКИМ ВРЕМЕНИМА.....263-280

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Саво Симић
ЗАПАДНО НЕРАЗУМЕВАЊЕ РУСКО-СРПСКОГ
ПРАВОСЛАВНОГ ИСТОКА.....281-285

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 3/2022. XXIX vol. 77

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENT

This Issue's Theme:

SERBIA: CURRENT POLITICAL-ECONOMIC PROCESSES

Đorđe Stojanović
SKETCH OF THE SERBIAN POSTCOLONIAL CONDITION:
~~SERBIAN~~, serbian AND SERBIAN.....11-27

Nikola Mladenović
THE RISE OF POPULISM AND PARTY POLITICS IN SERBIA.....29-56

Stefan Surlić, Andrijana Lazarević, Ljiljana Kolarski
INTEGRATION VS. SOVEREIGNATION. "OPEN BALKAN"
IN THE FRAMEWORK OF STATUS AND IDENTITY DISPUTES..57-78

POLITICAL THEORY AND POLITICAL PHILOSOPHY

Višnja Stančić, Miša Stojadinović
BERLIN'S UNDERSTANDING OF THE RELATIONSHIP
BETWEEN VALUE PLURALISM AND MORAL AND
CULTURAL RELATIVISM.....79-92

Aleksandar Fatić, Aleksandra Bulatović
FAMILY AS A CATEGORY OF COLLECTIVE
POLITICAL RIGHTS.....93-117

Dragan Stanar
POLITICAL VICTORY IN WAR: ARMED FORCES AND THE
SYNDROME OF "VICTORY LOST".....119-135

Miloš Vulić
ORDOLIBERAL POLITICAL PHILOSOPHY:
THE PHENOMENON OF THE SOCIAL-MARKET ECONOMY..137-158

CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS AND THE EUROPEAN UNION

Zoran Krstić
THE RETURN OF THE PINK TIDE AND THE LEFT TURN: LA NUEVA IZQUIERDA IN LATIN AMERICA.....159-177

Slobodan Janković
WORLD TRENDS FROM 2022.....179-200

Zoran Čupić
EUROPEAN UNION IN „SEARCH" FOR LEGITIMACY.....201-221

Dušan Dostanić
IS THERE A RISE OF RIGHT-WING POPULISM IN EUROPE?.....223-246

ESSAYS AND STUDIES

Mateusz Gregorski
APPLICATIONS OF UNMANNED FLIGHTS FOR PROFESSIONAL ACTIVATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT OF NATIONAL AND EUROPEAN LAW.....247-261

Petar Anđelković, Snežana Milivojević
DRAGOLJUB JOVANOVIĆ-SOCIALLY ENGAGED INTELLECTUAL DURING DIFFICULT TIMES.....263-280

REVIEWS

Savo Simić
WESTERN MISUNDERSTANDING OF THE RUSSIAN-SERBIAN ORTHODOX EAST.....281-285

ОДЛУКА
о повлачењу рада

Повлачи се рад „Биомедицински потпомогнуто оплођење – иза кулиса правних норми”, ауторке Иване Бараћ, објављеном у броју 1/2022, год. 29. vol. 75, на странама 243–265 часописа Српска политичка мисао.

Тема броја

СРБИЈА: АКТУЕЛНИ ПОЛИТИЧКО-ЕКОНОМСКИ ПРОЦЕСИ

УДК 316.722(=163.41)
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.1
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 11-27

Ђорђе Стојановић*

Институт за политичке студије, Београд

СКИЦА СРПСКОГ ПОСТКОЛОНИЈАЛНОГ СТАЊА: ~~СРБИН~~, србин И СРБИН**

Сажетак

У овој студији се покушава деконструисати неоколонијални статус Србије. У раду се тврди да је Србија самоколонизована преко два културална варијетета: преко деловања другосрбијанских, вестернизованих либерално-демократских елита и преко деловања првосрбијанских, традиционализованих елита. Показано је како и један и други дискурс фаворизују неоимперијалне императиве и агенде. Деколонизујеће решење се види у хибридизацији културе преко концепата „културе српске душе" и „супер-Србина".

Кључне речи: неоимперијализам, постколонијализам, неоколонијализам, хибридна култура, постколонијална Србија, самоколонизијуће српске елите

* Имејл-адреса: djordje.stojanovic@ips.ac.rs.

** Овај рад посвећујем преминулом оцу др Стојану Стојановићу који је, радећи доста дуго у јужној Африци (Анголи, екс-Заиру и Мозамбику), инсистирао да се то што сам Србин и научник понајпре огледа у непрестаној борби за Правду на страни сиромашних и немоћних. Био је велик и храбар човек, вечна му слава и хвала.

УВОД: НЕОИМПЕРИЈАЛНИ *KULTURKAMPF*

Аутоетнографија представља квалитативни истраживачки поступак и специфични начин писања који се темељи на саморефлексивности, системском анализирању властитог искуства зарад разумевања индивидуализованих културалних образаца, тј. ширег културалног искуства (Ellis, Adams, and Bochner 2011). Она је етнографска у својој методолошкој оријентацији, културална у својој интерпретативној оријентацији и аутобиографска у својој садржинској оријентацији (Chang 2008, 48).

Аутоетнографија проблематизује канонска, научно етаблирана истраживања и представљања других, те их третира као политички, друштвено-праведни и друштвено-свесни акт. Аутор покушава да истовремено буде и субјект и објект/предмет властитог истраживања. Он то чини преко освешћивања онтологизованог „трећег статуса" задуженог за одбрану и обнову концептуалне и социјалне дистанце/кохезије прве две позиције. Да тога нема, објект би се „удавио" у субјекту. Текст који следи је методолошка триангулација, спој аутоетнографске студије и теоретског дискурса у елаборирању процеса неоколонијализације Србије.

Имајући претходно на уму, овај рад је испровоциран/инспирисан са аутоетнографским скенирањем три само наизглед успутне и безазлене, а заправо високо репрезентативне постколонијалне епизоде. Прве две су доживљене у Јапану где сам био ангажован као гостујући истраживач на Нагоја Универзитету 2013-2014. са пројектом *Симболичка конструкција непријатеља: случај Србије и Јапана* и 2017-2018. са пројектом *Компаративно проучавање граница Југоисточне Европе и Источне Азије*. Кумулативно, у оптицају је период од годину дана и три месеца.

Иначе, ствар добија на значају чињеницом да се Нагоја универзитет дичи са шет Нобеловаца и чланством у престижној групи од седам екс-Империјалних јапанских универзитета, пандану америчкој Лиги бршљена или енглеском Златном троуглу. Ради се о најјачим и најселективнијим светским универзитетима.

Последња епизода „постколонијалне триологије" се одвија у Србији и директно је индукована јапанским „инцидентима". Наглашавам, они су јапански само по сценографији, месту дешавања, а не по неком јапанском неоимперијалном контексту. Уосталом, Јапан је „виша математика" неоимперијализма. Пардоксално, ближи је идеалу „космополиса", заједници равноправних културалних, расних и националних ентитета, него што га оповргава.

У складу са тим, иницијатори „инцидената" нису били крајње љубазни и професионални домаћини, већ појединци припадници елитне међународне професорско-истраживачке заједнице, којој сам по рангу гостујућег истраживача припадао, и појединци учесници међународног научног скупа, да иронија буде већа, посвећеног теорији и пракси институционалног дизајна за преговарање и решавање конфликата који је Нагоја универзитет организовао.

Требало би да одмах на почетку разрешимо неке појмовне недоумице. Традиционални Империја је суштински ограничена на војну и политичку моћ (Nayar 2015, 60). Она представља јасно дефинисану, метрополску и централизовану геополитичку структуру која преко опресивног административног комплекса, ефикасне употребе законом подржаних апаратуса армије, полиције и судства, држи под контролом покорену територију. Савременом капитализму одговара нови облик Империје која је децентрирана, деметрополска, магловита, ризоматична, анонимна и, такорећи, аветска/фантомска (Hardt and Negri 2000).

У складу са тим, неоимперијализам почива на: (1) дифузном надгледању и доношењу одлука чије је путање тешко детектовати; (2) управљању измештеном на корпоративне/пословне конгломерате и асоцијације са мало познатим или непознатим главним деоничарима; (3) камуфлираном израбљивању базираном на многобројним споразумима о слободној трговини и претећим политикама економских ембарга; (4) територији без коначних граница; (5) апсорбовању/кооптацији хетерогених раса и националности без видљивих хијерархија, а преко корпорација третираних попут „машина" за универзалну интеграцију; и (6) на културалном империјализму који подразумева глобалну превласт неке партикуларне културе, типа вестернизоване „потрошачке културе" или „културе забаве", тј. на медијски спектакуларизованом вредносном и симболичком подјармљивању у циљу интелектуалног манипулисања и остварења профита.

Резимирајмо, док је империјализам стандардно обележен војном окупацијом и немилосрдном владавином, а колонијализам физичким присуством на освојеној територији, неоимперијализам је доминација, а учестало и хегемонија, остварена првенствено путем формално слободних правних споразума, економске супериорности и културалног утицаја, што, уосталом, карактерише и неоколонијализам. Притом, неоимперијализам се не одриче репертоара старијег империјализма: ни „лакоће на обарачу" тј. спремности да се прибегне војној сили, ни политичких „игарија" и

економског израбљивања, док неоколонијализам физичко присуство колонизатора мења ангажовањем (само)колонизованих елита.

Да се одмах разумемо, када кажем неоимперијализам онда превасходно мислим на Америку, тј. на њен савез са Европском унијом (ЕУ) и Британијом. Међутим, далеко од тога да су Русија и Кина потпуно „невине". С обзиром да су релативно нове, још увек неконсолидоване, збуњене и недоречене неоимперијалне силе, њихова „кривица" је пропорционална степену лабавости и колебљивости њихових неоимперијалних програма и пројекција.

Користећи логику Пелопонеског рата између Спарте и Атине, ултра-реалистичка поставка „Тукидидове замке" тврди да нарастајућа супер-сила неизбежно улази у ратни сукоб са важећом супер-силом, чуваром међународног *status quo*-а (Allison 2017; Chan 2020; Koljević Griffith 2022). У том смислу, она је тумачена као најава нужног окршаја Америке и Кине. Ја, опет, тврдим да нарастајућа супер-сила, без обзира да ли ће свет ипак постати мултиполаран или завршити у униполарној апокалипси, прво неминовно улази у *Kulturkampf*, културални рат, са глобално владајућом супер-силом.

Тако империјална и ултра-реалистичка „Тукидидова замка", у мојој верзији, постаје неоимперијална и ултра-конструктивистичка. Војни арсенали су замењени неоимперијалном семијургијом: фабриковањем и умножавањем знакова/симбола и односних културалних система прожетих/натопљених конкурентским „неоимперијалним духом" потенцијалних супер-сила. Притом, не би требало сметнути са ума, оба неоимперијална кандидата су заправо ревитализоване/пробуђене бивше Империје.

Циљ неоимперијалних културалних интервенција је рекалибрисање темељних културалних образаца „државе-плена" на начин да њихов примат/формат буде подразумеван и непропитујући. Оне циљају на запоседање сфере свакидашњег живота. Потрошачка култура је егземпларан инструмент културалног империјализма, јер колонизованом субјекту нуди америчко-ЕУ-британске културалне узоре/калупе, а потом обезбеђује и средства за њихово имитирање/копирање.

Сваки „неоимперијални дух" се показује креирањем великог наратива „културалне мисије" како би се њиме вредносно замаскирале, оправдале или нормирале експлоататорске/угњетачке активности, императиве и агенде неоимперијалног центра. Британци су за себе тврдили да су „крсташка" цивилизаторска сила, док се Американци данас виде као проносиоци либерализма и демократије, Руси као заговорници православног реконституисања историјске правде, а

Кинези као хај-тек весници класне еманципације.

Ововремена Србија је, живећи и прихватајући подметнути мит „раскрснице између Истока и Запада", постала неоимперијални „ортоцентар", полигон за сучељавање сва три неоимперијална пројекта. Она је културално уцењена и киднапована *terra nullius*, ничија земља која је свачија.

Култура самоколонизације је још једна крајње неуобичајена карактеристика српског постколонијалног стања (упоредити Kiossev 2011). Без да је историјски покорена и претворена у чињеничну колонију, Србија је подлегла апсолутизовању културалне моћи Запада. Као просторна тангента/периферија глорификоване Европе, добровољно је апсорбовала њене колонијалне категорије и симболичко-вредносне мустре/шеме. Насупрот „доминацији без хегемоније" (Guha 1997), српска постколонијалан ситуација манифестује „хегемонију без доминације" (Kiossev 2011).

ЈАПАНСКА ПОСТКОЛОНИЈАЛНА МЕТАФОРА: ПРЕЦРТАНИ ~~СРБИН~~

Вратимо се сада јапанским догађањима. Као прво, поред тога што сам се прецизно да прецизније не може, али и уз прегршт додатних информација, представио као Србин, од једног колеге Кинеза сам истрајно држан за Италијана, а од колегинице Рускиње увек изнова проглашаван за Црногорца. Овај дискредитијући постколонијални (мета)наратив „анаморфног идентитета", поништавања и реинвенције Србина као Италијана и Црногорца, генерисан је произвољном географијом неоимперијалне оптике/ракурса у еластичном ишчитавању и преобличавању идентитетских позиција/статуса.

По тој „тлачитељској" онтологији/онтополитици, испада да Срби никада нису по себи већ по некоме другом, да су културално изведени, да немају узрок властитог постојања нити од себе нити у себи, да су контингентна, недужна бића (*ab alio*). Они се не показују самостално, већ се препознају. Другим речима, културно супстанцијални, извесни или хотимични Срби, Срби *per se*, су замењени универзално случајним, ненамерним или акциденталним, додатно појашњеним, накнадним Србима, Србима *per accidens*.

Као друго, потоња актерка је овом додала још једну, уобичајенију димензију „неоимперијалног ума" (упоредити Spivak 1999). Исто као Аустријанац, члан Венецијанске комисије, и пар америчких „колега" који су познавали једнакост „епистемолошког"

Србина „картографском" Србину, остала је саблазнута и шокирана чињеницом да један за њу национално обесмишљени „флотирајући ентитет", макар привремено, може да буде равноправни и делатни део тима једног од најеминентнијих светских универзитета. Круцијална запитаност није била: чиме се бавите и какви су Ваши резултати, него шта Ви такви какви јесте, непрепознатљиви, обесмишљени и небитни, уопште тражите овде.

Елиминишући могућност да се ради о случајностима индивидуалних менталитета или кулминацији незнања арогантних неоимперијалних протагониста, а потврђујући да науци као методу могу да претходе неки „бизарни" културално хијерархизовани и квази-хеуристички проктоколи/стратегије, тада сам ја остао саблазнут и шокиран безобзирношћу претходног резоновања.

Добро познавајући употребу концепта „моћ/знање", одбио сам да ову апсурдну постколонијалну ситуацију објасним дискурсом моћи конституисане преко усвојених и ограничавајућих облика знања, научног разумевања и „истине", тј. преко неке посебне „генералне политике истине" или „режима истине" који се разликује од друштва до друштва (Foucault 1984, 72–73).

Овде се, ипак, радило о нечем поприлично „горем". Не само да је могуће да наука обухвата и хегемони културни образац који некога квалификује за субјекта/креатора научног мишљење, а другог деградира на субалтерни објект/темат научног истраживања коме је онемогућено чак и да говори (упоредити Spivak 1988), него је могућа и свеобухватна сведеност на носиоца генотипског незнања, на шкартирани, невидљиви и парохијални/примитивни објект мета-ненаучности, инхерентне зосталости/нецивилизованости који не досеже никакав тип биолошки препознатљиве артикулисаности (упоредити Papastergiadis 2006).

Када говоримо о националности, то јест о националном питању или националној држави, либерализам улази у екстремно парадоксално/„лицемерно" подручје. Ради се о дистинкцији на „добар" и „лош" национализам. Са једне стране, националност је проглашена за најуниверзалнију вредност нашег времена (Anderson 2006, 3), док се, са друге стране, многобројни национални апели третирају као политички нелегитимни. Испада тако, да су неке нације „добре" и прогресивне, док су „друге" лоше и регресивне.

Свако време има своје знање које је кодификовано и уређено на јединствен начин. Та формација се назива „епистеме". Продуковање/креирање знања подразумева и епистемичко насиље (Spivak 1988, 280–283), посебно када се ради о стварању знања о колонијализованим

субјектима од стране колонизатора. Какво год знање да стигне из неоимперијалних центара, оно постаје истина коју усваја и колонизатор и колонијализовани. Срби су изложени вишедеценијском епистемичком насиљу. Прецизније, асимилативном етноциду који је усмерен на девастацију/екстерминацију/искорењивање српских културних пракси и система веровања.

Национална аутентичност/посебност и научни кредибилитет/углед су потпуно избрисани, јер неоимперијална семантика „стратешке есенцијализације" (Spivak 1996) и стеротипизације пре свега кодира Србина као „прецртаног Србина": манифестацију неког регресивно-магијског, егзотично-маргиналног, лумпен-научног или ирационално-премодерног контекста/означитеља коме је сцијентистички тип духовности и постигнућа потпуно стран и раван чуду.[1] Све то у намери да Србин у једном моменту почне да верује да је његова инфериорност „природна/менталитетска" одлика његове културе и заједнице.

БЕОГРАДСКА ПОСТКОЛОНИЈАЛНА МЕТАФОРА: србин МАЛИМ СЛОВИМА

Било како било, и од компаративног „горе" постоји још горе: суперлативно „најгоре". Повратком у Београд, тако започиње трећа постколонијална епизода, покушао сам да једним популарним текстом-коментаром благо назначим могуће смерове демонтирања/распакивања/деконструисања те шизодне поларизације, Србин *versus* Србин, уводећи трансцедентне концепте „културе српске душе", „супер-Србина" и „бајковитог/алхемијског патриотизма" (Stojanović 2020).

Наративна фабула „културе отворене српске душе" је, дакле, мрежа неких „најбољих" спољних представа/имагинаријума и њихових образложења/аргументаријума у планетарној презентацији Срба, делимично независних од личних очекивања и осећања, тј. потребе да се са њима сложимо или не сложимо, делимично

1 У даљем тексту ортографски нестандардни облик „Србин" („прецртани Србин") ће служити за изражавање културалне формуле екстерно неоколонизоване Србе, „србин" са малим почетним словом, малим словима, за интерно самоколонијализоване Србе, а стандардна форма Србин за деколонијализоване/самосвесне Србе, идентитетски једанаке самим себи. Ова наизглед компликована трипартитни постколонијални „правопис/граматика" ће бити сасвим јасно перципирана и разматрана у даљем тексту. Мишљења сам да она неће штетити разумевању, већ да ће, напротив, повећати експресивност критичких капацитета дискусије и елаборирања концепта постколонијализованог патриотизма.

коригованих, филтрираних и надопуњених пропуштањем кроз призму унутрашњих веровања, пројекција и значења, а у функцији одбране и креирања конструкта идеалног, перфектуираног, вредносно само-аутентификованог и поетизованог „супер-Србина". Бранимо нешто што истовремено и стварамо и што нас ствара, један откључани, нерестриктивни „бајковити/алхемијски патриотизам" аутонаратива најбољих Нас у властитим или/и очима Других.

Више или мање, текст није био ни културално или социјално радикалан, ни посколонијално амбициозан, а понајмање идеологизован. Његова интенција је била да доведе у питање неутралност вредносног алгоритма у перцепцији научника екстрахованог из погрешне премисе вредносне неутралности научног метода и самог научника. Другим речима, ни научни метод ни научник нису неутрални (Norton 2004, 82–84). Из овога је поприлично лако претпоставити да иманентно пристрасни научник не надилази режим истине који га одређује и да фаворизује/тотализује културни контекст коме припада.

Идеја да материјални објекти имају неки концептуални интегритет и апстрактну универзалност ван културе је поодавно оповргнута (Foucault 1972). Ово важи чак и за математику, као и за „приородна" људска права и законе. Постколонијална конјунктура широм отвара врата за научну дисквалификацију, субординацију или инструментализацију на националној/расној основи.

Инсталирани аутобиографски подтекст је био скромне саветодавно-искуствене природе, да се непретенциозно и суптилно освести интериоризовани аутоимуни порив националног самозаборава на корист универзалног научног признавања. Овде треба водити рачуна о томе да као што патриотски „супер-Србин" није једнак шовинистичком „над-Србину", тако ни дух многообличног националног самозаборава/самопрескакања/самоуздржаности није једнак једообразном духу тотализујућег националног самоодбацивања/самопоништавања/самопорицања (упоредити Ломпар 2018). У првом случају постоји свест о самонегацији, у другом је анулирана. У првом случају повратак своме деколонизованом патриотском Ја је еволуција, а у другом револуционарна диктатура самопрокламоване „ултра-патриотске" мањине.

Било како било, није могуће да ваша научност претходи вашој националности и следственој култури, јер сте увек прво Српкиња/Србин а тек после научница/научник. Варијанта у којој научност и националност коинцидирају је увек израз неког постколонијалног

контекста, док је чиста научност пука утопија. Стога, не заборављајте, не прескачите и не уздржавајте се од властитог национа, јер је интегрални део вашег научног јаства.

Не покушавајте бити „добро васпитани" научници већи од саме науке, јер је тај „геополитизовани" научни бон-тон/етикеција „земље Неутралије" уџбеничка постколонијална делузија и диригована културална трансмисија националног тривијализовања, тј. националне доминације. Бити „већи Енглез од Енглеза" је нераскидиви део постколонијалног менталитета.

Међутим, ствари су се отеле контроли. И поред тога што је конформистички и опортуно прихватао дијалог са либерално-демократским стеротипима и предрасудама, а све у накани да их амортизује, тај безазлени текст је значајно променио искуствени и интелектуални хоризонт, донекле и судбину, аутора. Био сам изложен „баражној ватри" стигматизације и на „ову" и на „ону" страну.

Погонска/пропулзивна снага културалног империјализма су вестернизоване, такозване, либерално-демократске, али и криптоколонијалне, традиционализоване елите: интелектуалци, специјалисти и културални посредници који покривају широки спектар делатности и професија. Чак и када нису на власти, оне битно профилишу релевантне јавне дебате и контролишу проток идеја.

Врхунац српског неоколонијализма није репликација паразитских културалних кодова (мишљења и чињења по унапред зацртаним шаблонима, културалном софтверу неоимперијалних „програмера"), већ њихово „отеловљење" и контекстуализација у самоколонизованим српским елитама.

Та културална „трансмиграција", симболичко сељење/метаморфоза апсолутног неоимперијалног господара у самоколонизованог „господара-марионету" је увек фалично, никада није потпуно. Самоколонизоване српске елите нису клонови неоимперијалних господара. Њихова либерално-демократска варијанта „развијене/веродостојне/признате" Србије је заправо симболички рекодирани нуспродукт имагинаријума манипулативних просветитељских утопија, јер никада не досеже прескриптивну просветитељску самосвојност. Оне не испуњавају кантовски захтев храбрости мишљења, већ само опонашају и извршавају, нити располажу са гетеовском одлучношћу да постану оно што јесу, јер увек јесу оно што нису. У нашем јавном простору ова позиција се самодекларисала као диксурс Друге Србије.

У жељи да престане да буду периферна европска Другост,

да аванзују у европско Ми, другосрбијанска елита се додатно периферизују квази-просветитељским геслом: „Личи на остале да би био свој". Пазите, то је политички, економски и културално много перверзније и безнадежније од гесла: „Буди као остали да би био свој".

Њихова универзална западна субјективност, аисторијска и прочишћена од позивања на традицију, не региструје да свака универзализација тога типа искључује друге модалитете субјективности (Huddart 2008, 1–11). Заборављајући да је Западни субјект у потпуности формулисан у контексту колонијалног владања и да се самоосвешћује као припадник владајуће расе, наше другосрбијанске елите су изричито анационалне.

Прецизније, оне се залажу за културу „канселоване" нације, за живот/„левитирање" у провидној анационалној сфери/мехуру/балону проблематичног националног окружења: за анационални патриотизам тираноидног универзалног субјекта.

Прихватајући евроцентрични модел модернизације другосрбијанске елите су и идеолошки зацементирале и евроцентричне асиметрије и биноме. На унутрашњи план су инсталирале разликовање на „култивисане метрополизоване господаре" и ако не „примитивне слуге", а оно свакако на „провинцијализоване природне субјекте", тј. на креативни цивилизацијски центар и пасивне, „затупасте" и анестетизоване индигене/домородачке реципијенте (Stojanović 2018).

Ту се отвара простор да другосрбијанске елите, инкарнације западног/европског неоимперијалног духа, у техолошко-техничком испољавању своје културалне моћи „надмаше" своје узоре. Запад/Европа као лакановско „велико Друго" (Evans 2006, 135–136) има незаменљиву командну улогу у њиховој самоидентификацији. Она може бити критикована, али никада са антиколонијалним радикализмом историјски фактичких колонија. Будући да је Запад/Европа „мастер означитељ" (Hook and Vanheule 2016), њено одсуство би било неиздржљиво подривање, демолирање вредносно-симболичког поретка самоколонизованих српских елита.

Међутим, са лаконовским „малим другим" (Evans 2006, 29–30, 193) ствари стоје сасвим другачије. „Мало друго" сведочи о неуништивој сличности између „глазираних" супериорних и „недопечених" инфериорних. Да би могла да делује и влада, самоколонизована српска елита мора стално да производи заосталост, односно да увек изнова и више примитивизује своју „накалемљену" супротност. Њихова оикофобија, страх од властите културе или

друштва, је крајње срачуната, перфидна и „евро-оријентализована". Они који одбацују Запад/Европу као културални суперего су изложени широкој палети екстремног/бестијалног критицизма, тј. културалног терора.

У складу са тим, постао сам жртва чувеног либерално-демократског, другосрбијанског, „свиленог" културоцида. Морао сам бити егземпларно ампутиран/„заташкан" као „дивље ткиво" самоколонизујућег европског имагинаријума, јер моје „дилитовање" нормира реаговање на преобраћеничке елементе/случајеве.

Ко се још враћа са врхунског универзитета као већи Србин него што је био? „Логично" је да његова мржња/неповерење према властитом народу буде директно пропорционална рангу универзитета са ког се враћа. За „високу" либерално-демократску културу је недопустиво да један интелектуалац са било каквом међународном репутацијом буде изворни/„национални" патриота.

Поред оикофобије, самоколонизована српска елита пати од културалне дисморфофобије. Њу карактерише опсесивна идеја да је један део сопственог национа културално деформисан/дисфункционалан и да су зато потребне ванредне активности да се то прикрије, никако поправи. Културална дисморфофобија повлачи за собом и културални кринџ и културалну алијенацију (Ashcroft, Griffiths and Tiffin 2002; Phillips 2006).

Културални кринџ анационално патриотских елита се огледа у интернализацији комплекса инфериорности. Самоколонизоване српске елите одбацују своју националну културу као нижу и мање вредну у односу на западне/евроцентричне национал-културалне моделе. Културна алијенација/отуђење је нераскидиво повезана са културалним кринџом. Она обухвата процес обезвређивања/демантовања или потпуног одбацивања властите српске културе или српског порекла у корист неоимеријалних културалних матрица.

Самоколонизоване српске елите дискурзивно подразумевају културално дефектни/деформисани део нације. Онај део који се потискује, понижава, игнорише, патологизује и изложен је сталном руглу, али и, како је то горе сугерисано, сталном хиперболичном фабриковању и фалсификовању. То је процес тератоизације/наказизације Србије: перпетуирано конструисање културално декласиране/пропале страте лумпен-национа: „патуљастих" срба са малим почетним с, срба малим словима.

Све у свему, морао сам бити, ако не „културално затрт", а оно свакако „културално сатрт". Поред тога што сам био Србин, постао сам и србин. Пошто сам „официјелно поништен и пошто сам се

самопоништио, „самодетонирао" концептом „културе српске душе", морао сам бити и презрен као терато- или наказни- Србин. Док је Србин културално приморан да верује у урођену инфериорност његове културе и заједнице, дотле је србин приморан да верује у своју онтологизовану рудиментарност у овкиру другосрбијанске као „анационалне" заједнице грађана анти-паланчана.

Самоколонизоване српске елите, како је сугерисано раније, нису искључиво „футуристичке" другосрбијанске либерално-демократске провенијенције, могу да буду и самотрадиционализоване. Првосрбијанске самотрадиоционализоване, „ретро" српске елите су по стању ствари криптоколонијалне (Herzfeld 2002). Ми смо земља чија самосталност подразумева значајну економску зависност од ове или оне интрузивне неоимперијалне силе, па се то рефлектује и као формулисање агресивне, увек импровизоване, националне културе обликоване према страним моделима. Ради се о својеврсном „колонијализму мишљења" који може да има поражавајуће неоколонијалне ефекте.

Првосрбијански традиционализам не само да глорификује традиционализовани субјект, већ отвара простор и за његово маригинализовање. Отворена другосрбијанска ксенолатрија/ксеноманија, обожавање свега што је страно, је замењена селективном првобосрбијанском ксенофобијом. И другосрбијански идеал „грађанина над-Србина", и првосрбијански идеал, не традиционалног, већ „традиционализованог над-Србина" су шовинизовани.

Њихов компетитивни карактер у монополизацији националног културалног кода је резултовао хаотичном, предаторском и банализованом граматиком јавног простора. И зато су и другосрбијански „грађанин над-Србин", и првосрбијански „традиционализовани над-Србин" самоколонизовани субјекти штетни за српско друштво и просперитет. Они су два идеализована лица једног истог неоимперијалног новчића. То је и разлога зашто мој метанаратив хибридног „супер-Србина", тј. „културе српске душе", може да постане један од наративних постулата процеса деколонизације Србије.

КОДА: СРБИФИКАЦИЈА СРБИЈЕ

Самоуспостављање деколонијализоване Србије је, дакле, могуће само преко хибридизације културе. То је стање у коме се истовремено одбацује и културална разноликост и културална

чистоћа. Прва због претварања Србије у неки егзотични „резерват", друга зато што се прихватање неког другог културалног регистра одмах класификује као национална инфекција/контаминација/интоксикација.

Србија је у процесу тихог културног превирања. Један симболички поредак ствари је „прегажен" другим симболичким поретком. А када се то деси, онда се промени и, такозвана, Стварност коју живимо, то јест наша српска Истина. Трансформише се симболички режим означитеља и означеног. Поново се успостављају и исцртавају везе између Нас и Света који нам је близак, који разумемо и који, на крају крајева, градимо. Ствари, људи и односи нам више не значе исто.

Поновићу још једном, али сад не као онтополитику самоколонизоване „пружене руке помирења" већ као деколонизацијски културални ултиматум: хибридизована наративна фабула „културе српске душе" је мрежа неких „најбољих" спољних представа/симбола/имагинаријума и њихових образложења/разлога/аргументаријума у планетарној (само)презентацији Срба, делимично независних од личних очекивања и осећања, тј. потребе да се са њима сложимо или не сложимо, делимично коригованих, филтрираних и надопуњених пропуштањем кроз призму унутрашњих веровања, пројекција и значења, а у функцији одбране и креирања конструкта идеалног, перфектуираног, вредносно самоаутентификованог и поетизованог „супер-Србина". Бранимо нешто што истовремено и стварамо и што нас ствара, један откључани, нерестриктивни „бајковити/алхемијски патриотизам" аутонаратива најбољих Нас у властитим или/и очима Других.

Све у свему, хибридност је инструмент отпора једнодимензионалним идентитетима. Наиме, преко увођења мноштва плуралних идентитета, она омогућава стварање Трећег простора који се налази између домаће културе и културалних алгоритама/захтева неоимперијалних господара (Bhabha 1994). Непатвореност, хибридности лежи у начину њиховог амалгамирања/стапања. Само тако је могуће да самоколонизовани српски субјект оствари самониклу/аутентичну културалну перспективу/подлогу. То је простор где су американизација (америчко-британско-ЕУ културални диктат), русоизација (руски културални диктат) и синоизација (кинески културални диктат) обухваћене дискурсом србизације.

Једном речи, потребно је да Србија буде србификована. Све остало је „дечија игра".

РЕФЕРЕНЦЕ

Allison, Graham. 2017. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth and Helen Tiffin. 2002. *The Empire Writes Back Theory and practice in post-colonial literatures.* London: Routledge.

Bhabha, Homi. 1994. *The Location of Culture.* London: Routledge.

Chan, Steve. 2020. *Thucydides's Trap? Historical Interpretation, Logic of Inquiry, and the Future of Sino-American Relations.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Chang, Heewon. 2008. *Autoethnography as method.* London: Routledge.

Ellis, Carolyn, Adams, Tony E. and Bochner, Arthur P. 2011. "Autoethnography: An Overview." *Forum: Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 12 (1): 1–18. doi: 10.17169/fqs-12.1.1589.

Evans, Dylan. 2006. *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis.* London: Routledge.

Foucault, Michel. 1972. *The Archaelogy of Knowledge.* New York: Pantheon.

Foucault, Michel. 1984. "Truth and Power s (Interview with Michel Foucault conducted by Alessandro Fontana and Pasquale Pasquino)." In *Foulcault Reader: An introduction to Foulcault's thought,* ed. Paul Rabinow, 51–76*,* New York: Pantheon Books.

Guha, Ranajit. 1997. *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India*, Cambridge: Harvard University Press.

Hardt, Michael and Negri, Antonio. 2000. *Empire.* Cambridge: Harvard University Press.

Herzfeld, Michael. 2002. "The Absent Presence: Discourses of Crypto-Colonialism." *South Atlantic Quarterly* 101 (4): 899–926.

Hook, Derek and Vanheule, Stijn. 2016. "Revisiting the Master-Signifier, or, Mandela and Repression." *Frontiers in Psychology* 6: 2028. doi: 10.3389/fpsyg.2015.02028.

Huddart, David. 2008. *Postcolonial Theory and Autobiography*. London: Routledge.

Kiossev, Alexander. 2011. "The Self-Colonizing Metaphor." *Atlas*

of Transformation. Last access: March 15, 2022. http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html.

Koljević Griffith, Bogdana N. 2022. „Posle američke izuzetnosti: Tukididova zamka XXI veka." *Sociološki pregled* 56 (1): 3–23. doi: 10.5937/socpreg56-36680.

Lloyd, David. 1997. "Nationalisms against the State." In *The Politics of Culture in the Shadow of Capital,* eds. Lisa Lowe and David Lloyd, 173–201, Durham: Duke University Press.

Lompar, Milo. 2018. *Duh samoporicanja: prilog kritici srpske kulturne politike*. Beograd: Catena mundi.

Nayar, Pramod K. 2015. *The Postcolonial Studies Dictionar.* Oxford: Wiley-Blackwell.

Norton, Anne. 2004. *95 Theses on Politics, Culture, and Method.* New Haven: Yale University Press.

Papastergiadis, Nikos. 2006. "The Invasion Complex: The Abject Other and Spaces of Violence." *Geografiska Annaler: Series B* 88 (4): 429–442. doi: 10.1111/j.0435-3684.2006.00231.x.

Phillips, Arthur Angel. 2006. *A. A. Phillips on The Cultural Cringe*. Melburne: Melbourne University Publishing.

Scheffler, Samuel. 2001. *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought.* New York: Oxford University Press.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 1988. "Can the Subaltern Speak?" In *Marxism and the Interpretation of Culture,*eds. Cary Nelson и Lawrence Grossberg*,* 271–314. Chicago: University of Illinois Press.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 1999. *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Cambridge: Harvard Universty Press.

Spivak, Gayatri. 1996. "Subaltern Studies: Deconstructing Historiography?" In *The Spivak Reader*, eds. Donna Landry and Gerald MacLean, 203–237. London: Routledge.

Stojanović, Djordje. 2018. "The Symbolic Balkan Modus Operandi and Modus Vivendi: Different Politics of the Balkan Discursive/Narrative Aproximations.", *Nagoya University Journal of Law and Politics* 278: 27–73. doi: 10.18999/nujlp.278.1.

Stojanović, Đorđe 2020. „Kultura srpske duše." *Danas*. Poslednji pristup 22. maj 2022. https://www.danas.rs/nedelja/kultura-srpske-duse/.

Đorđe Stojanović*

Institute for Political Studies, Belgrade

SKETCH OF THE SERBIAN POSTCOLONIAL CONDITION: ~~SERBIAN~~, serbian AND SERBIAN

Resume

This study attempts to deconstruct the neocolonial status of Serbia. The paper claims that Serbia was selfcolonized through two cultural varieties: through the actions of Second Serbian, westernized liberal-democratic elites and through the actions of First Serbian, traditionalized elites. It is shown how both discourses favor neo-imperial imperatives and agendas. The decolonizing solution can be seen in the hybridization of culture through the concepts of "culture of the Serbian soul" and "super-Serb".

The selfestablishment of decolonized Serbia is therefore only possible through a hybrid culture. It is a state in which both cultural diversity and cultural purity are rejected at the same time. The first because of turning Serbia into some exotic " reservation", the second because the acceptance of some other cultural register is immediately classified as a national infection/contamination/intoxication.

The hybridized narrative fable of the "culture of the Serbian soul" is a network of some "best" external representations/symbols/imaginaries and their explanations/reasons/arguments in the planetary (self)presentation of the Serbs, partially independent of personal expectations and feelings, i.e. the need to agree or disagree with them, partially corrected, filtered and supplemented by passing through the prism of internal beliefs, projections and meanings, and in the function of defending and creating the construct of an ideal, perfected, selfauthenticated and poeticized "super-Serb". We are defending something that we simultaneously create and that creates us, an unlocked, non-restrictive "fairytale/alchemical patriotism" of the autonarratives of the best of Us in our own eyes and/or in the eyes of Others.

All in all, hybridity is an instrument of resistance to one-dimensional identities. Namely, through the introduction of a multitude of plural

* E-mail address: djordje.stojanovic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 13. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

identities, it enables the creation of the Third Space, which is located between the domestic culture and the cultural algorithms/requirements of the neo-imperial masters (Bhabha 1994). The genuineness of hybridity lies in the manner of their amalgamation/fusion. Only in this way is it possible for the self-colonized Serbian subject to achieve a spontaneous/authentic cultural perspective/base. It is a space where Americanization (American-British-EU cultural dictation), Russification (Russian cultural dictation) and Sinoization (Chinese cultural dictation) are exposed/included in the discourse of Serbization. In a word, Serbia needs to be Serbified.

Keywords: neo-imperialism, post-colonialism, neo-colonialism, hybrid culture, post-colonial Serbia, self-colonizing Serbian elites

УДК 329(497.11)
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.2
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 29-56

Никола Младеновић*

Институт за политичке студије, Београд

УСПОН ПОПУЛИЗМА И СТРАНАЧКЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ**

Сажетак

Истраживање популизма је већ дуже време присутно у политикологији, а последњих година је дошло до велике пролиферације радова. Ипак, новији радови који анализирају популистичке тактике политичких странака у Србији су релативно малобројни. У досадашњој литератури су постојале сугестије да је владајућа, Српска напредна странка популистичка, али су популистички елементи дискурса опозиционих странака матице потпуно занемаривани. Овај чланак настоји да допринесе политиколошкој литератури анализирајући елементе популизма и владајућих и опозиционих странака у њиховом скорашњем деловању. Чланак покушава да од мноштва интерпретација које је популизам имао направи синтезу оних карактеристика које су имале проминентно место у литератури, те да тиме покуша да донекле поједностави разумевање ове, и даље сложене појаве. Значај чланка се огледа у томе што указивање на популистичке елементе скорашњих страначких тактика може да буде од друштвеног значаја и може да допринесе разумевању појава које имају потенцијал да негативно утичу на демократију. Чланак закључује да распрострањеност популистичких тактика у Србији може да има забрињавајуће последице. Оне отежавају ЕУ интеграцију Србије, као и трансфер демократских вредности и норми. Даље, вредности политичке

* Имејл-адреса: nikola.mladenovic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно–истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

понуде за реформски оријентисане бираче су умањени. Коначно, грађани имају ограничену могућност изражавања незадовољства политичком понудом.

Кључне речи: Политичке партије, српска политика, популизам, власт и опозиција, демократија, политички дискурс, ЕУ

Истраживање популизма је присутно у политичкој науци барем од шездесетих година XX века, док је у XXI веку ова појава изузетно добила на значају, што илуструје и пролиферација научних радова који се њиме баве. Ипак, радови који анализирају популизам у страначким политикама у Србији су до сада били малобројни. Сврха овог чланка је да унапеди постојеће стање у науци. Да ли је популизам присутан у рецентном деловању политичких странака у Србији? Ако јесте, који елементи популистичких стилова се могу идентификовати? Да ли је се популизам може идентификовати код странака на власти, опозицији, или ни једни ни други нису одолели изазовима да присегну за популистичким стиловима политичког деловања?

Досадашња литература је углавном помињала популистички карактер Српске напредне странке (СНС), која је у скорашњим годинама била на власти. Опозиционе странке и популистички елементи њихових политика у Србији су типично занемаривани. Чланак настоји да допринесе науци осветљавајући ове последње, уз анализу популистичких стратегија владајућих странака. Значај чланка се огледа и у томе што указивање на популистичке елементе скорашњих страначких тактика може да буде од друштвеног значаја и може да допринесе разумевању појава које имају потенцијал да негативно утичу на демократију. Такође, чланак покушава да од мноштва интерпретација које је популизам имао у скорашњим годинама направи синтезу оних карактеристика које су имале проминентно место у литератури, те да тиме покуша да донекле поједностави разумевање ове и даље сложене појаве.

Чланак је организован на следећи начин. Он започиње осврtом на досадашњу теоријску литературу која је покушавала да одреди значење појма популизма. У оквиру тога, он идентификује типичне карактеристике, иначе изузетно разноврсних стилова деловања популиста. Након тога, у чланку се анализирају популистичке карактеристике у деловању истакнутих странака у Србији. Коначно, чланак се завршава одељком који дискутује закључке анализе коју садржи тело чланка.

ШТА ЈЕ ТО ПОПУЛИЗАМ: ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Један од најранијих покушаја да се систематски анализира популизам представља зборник који су приредили Јоанеску и Гелнер (Ionescu and Gellner 1969). Упркос томе што је појам присутан и познат истраживачима у значајном временском периоду, до данашњег времена постоји слагање да је његова дефиниција око које би се постигао консензус још увек неухватљива. Тако у његова одређења спадају да је поплизам идеологија (MacRae 1969; Albertazzi and McDonnell 2008), синдром (Wiles 1969), политички покрет (Minogue 1969), реторички стил (Norris and Inglehart 2019), облик дискурса (Laclau 2005), процес представљања (Urbinati 2019) и сложени феномен друштвено повезаних елемената (Stewart 1969).

У новије време, по једној од најпознатијих дефиниција, популизам је идеологија „танког центра" која друштво дели на две супротстављене групе са међусобно непремостивим разликама: „морално неукаљани" људи и „корумпиране елите", те по којој би вођење политике требало да представља одраз „опште воље" народа (Mudde and Kaltwasser 2012, 8). „Танак центар" значи да популизам не представља целовиту, свеобухватну идеологију, већ се накалеми на разноврсне друге идеологије, попут социјализма, национализма или либерализма. „Популисти попримају боју њиховог окружења" (Canovan 2013, 242). Даље, дуализам неукаљано – корумпирано указује да је популизам облик моралне теорије (видети Urbinati 2019, 49). По Урбинати, популизам супротставља оне који су „искварени влашћу" и који нарушавају вољу народа са онима који су „невини у односу према моћи". Овај дуализам је дубоко ушанчен. Насупрот популизму, већине у либераним демократијама никада нису сталне. Колективне одлуке се доносе кроз процесе који укључују убеђивање, прављење коалиција, надметање, делиберацију, праћење и ускраћивање подршке. Коначно, популистичка „општа воља" народа је јединствена и „објективна", док су облици различитости, као што су партије или интересне групе, непожељни.

С обзиром на поменуту бројност схватања феномена, веома се разликују и поимања улоге популизма у оквиру једног политичког поретка. Његове карактеристике готово увек негативно утичу на демократију (Albertazzi and McDonnell 2008). Популизам ремети и кородира поверење у легитимне институције либералних демократија (Norris and Inglehart 2019, 6). Он се користи „демократским процедурама како би постигао недемократске циљеве" (Urbinati 2019, 94). Популисти шире илибералне наративе и продубљују

друштвену поларизацију (Vachudova 2020). Истраживачи су често и сами у конфузији: они интерпретирају популизам као претњу по демократију, али признају да неки његови облици могу да буду позитивни.

Са друге стране, популисти верују да су они истинске демократе (Canovan 2013). Додатно, партије могу да имају типучну популистичку реторику у којој се супротстављају естаблишменту, али да остану посвећени либерално–демократским вредностима (Hanley and Sikk 2016). Само ако су партије антисистемског типа по Сарторијевој класификацији (Sartori [1976] 2005, 118), односно ектремене и популистичке, оне представљају опасност по демократске принципе владавине и уставом ограничену власт (Ignazi 1992). Популизам се још разуме као превише уопштени појам или као свеприсутна појава, попут политичких кампања, те је стога и појам исувише нејасан (Mudde and Kaltwasser 2012). Популизам може да буде начин деловања партија широке инклузије (*catch-all parties*) (видети Kirchheimer 1966). Многе савремене партије покушавају да допру до различитих друштвених група или да споје различите класе, али оне нису због тога означене као популистичке (Knight 1998). Лаклау сугерише да ако већина очекивања у друштву није задовољена постоји могућност да дође до пробоја популизма (*populist rupture*), имплицирајући тиме да су добре власти оне које овако нешто спрече (Laclau 2005). По њему се такође не може пронаћи политички покрет или дискурс који је лишен популизма, мада је његов интензитет одраз разлика које постоје у друштву.

Коначно, постоји и мишљење да популизам може да пружи оно што недостаје либерално–демократским уређењима, те да им буде коректив. У многим државама постоји појава да партије матице (*mainstream*) са умерене левице и деснице све више личе јадна на другу. Упрво ово отвара простор популистичким партијама, што укључује случајеве Француске (*Le Pen*), Аустрије (*Jörg Haider*) и Белгије (Vlaams Belang) (Mouffe 2005, 68–9). Популизам није проблем, већ део решења проблема са којима се суочавају модерне демократије (Tännsjö 2017). Такође, мишљења које истраживачи имају о популизму у великој мери зависе од тога у којој су мери задовољни друштвеним *status quo*. Даље, разумевање популизма је блиско повезано са схватањем демократије. Уско схватање демократије може да буде ускладиво са популизмом, али је њено шире схватање као либералне демократије, у којој је воља народа ограничена уставним нормама, у колизији са популизмом.

Радови који су до сада истраживали проблем популизма у Србији су изненађујуће малобројни и остављају пуно простора за даљи рад. Ово нарочито важи с обзиром на тренд демократске ерозије који није заобишао последњих година ни Србију. До сада су се радови на тему популизма бавили опасношћу које он ствара за демократије у Западној Европи кроз деловање у опозицији (видети Akkerman, de Lange and Rooduijn 2016; Betz 1994). Такође, у Латинској Америци су се популисти користили спектром техника како би зацементирали своје привилеговане положаје на власти (Barr 2017; Edwards 2010; Groppo 2009). Слично важи и за државе централне Европе (Pirro 2015), а нарочито Мађарску (Batory 2016; Uitz 2015) и Пољску (Ociepka 2006). Популизам у Србији је до сада заслужио мању пажњу у литератури. Међународни радови су најчешће претпостављали популистички карактер СНС–а, иако нису ово опширније поткрепљивали (видети Bieber 2020b; Castaldo 2020; Rueda 2020; Zulianello 2020). Такође, популистички елементи деловања опозиционих странака у Србији у скорије време били су запостављени у анализи. Међу домаћим радовима, за једну од првих опширнијих анализа популизма заслужан је Матић (Matić 2005), који је нарочито анализирао популизам у другој половини XX века у Југославији, те како је популизам искоришћен у времену одбацивања комунистичке идеологије. Још један напор у анализи појаве учинио је Траиловић (Trailović 2012) бавећи се савременим институцијама у Србији, те како популизам негативно утиче на њих. Бешић (Bešić 2017) је анализирао присутност популистичког дискурса код председничких кандидата на изборима у Србији 2017. године. Станојевић и Мирков (Stanojević i Mirkov 2019) су се фокусирали на популистичке елементе једног излагања Александра Вучића. Овај чланак настоји да се фокусира на новији период и присутност популизма у деловања политичких странака.

Карактеристике популизма: покушај синтезе

Означити политичку странку као популистичку није увек лако. Вероватно би се већина истраживача сложила око тога да су у популисте спадали Доналд Трамп (*Donald Trump*), Марин Ле Пен (*Marine Le Pen*), или Виктор Орбан (*Viktor Orbán*). Међутим, пуно је случајева политичких странака у чијем деловању су присутне неке од карактеристика популистизма. Странке понекад замагле своје намере или су популистичке идеје по појединим питањима помешане са темама матице по другим. Овакве случајеви отежавају

јасно одређење појединих актера као популистичких и потврђују да је природа политике често нетранспарентна за посматрача.

Истраживачи се не слажу које карактеристике дефинишу популизам, а шта су његове типичне последице. Како би се донекле избегао проблем дефинисања појаве, чланак ће следити идеју Урбинати (Urbinati 2019, 7), те ће даље сажети које су то типичне карактеристике популизма. Ове карактеристике ће надаље бити важне за разумевање појава у Србији (следећи део). Следеће карактеристике популизма ће даље бити објашњене: борба против естаблишмента, поједностављена „добар–лош" слика света, постојање бројних непријатељских појава или актера, супротстављање постојећим (демократским) правилима деловања институција и харизматични вођа. Издвајањем типичних карактеристика популизма чланак претендује да учини и теоријски допринос како би се популизам као појава могао лакше истраживати у будућности.

За почетак, популисти широм света се типично боре против онога што разумеју као „естаблишмент", без обзира на то којим идеологијама или јавним политикама су привржени (Müller 2016). Појам естаблишмента може у конкретним случајевима да обухвати различите ентитете, који укључују појединачне политичаре, различите групе (попут етничких, религијских или културолошких), државне институције, правни систем, организације цивилног друштва, партије матице, међународне организације, медије, интелектуалце, глобализацију, идеологије и вредности (видети Norris and Inglehart 2019, 3–4). Оспоравање естаблишмента може да доведе у питање демократски поредак или да буде инспирисано жељом да се демократичност унапреди. У сваком случају, популисти верују да се тај естаблишмент отуђио од народа, да су они морално неукаљани, те да су у супериорној позицији да представљају тај народ.

Даље, популистичка учења типично карактерише поједностављена подела света на „добре" и „лоше". Популисти често праве непријатеље од оних који се супротстављају њиховим вредностима (Vachudova 2020). Они се агресивно обрачунавају и омаловажавају противнике у жељи да перманентно буду на власти. „Политика је као рат […] без замишљања општих вредности" (Urbinati 2019, 192). То је борба која се представља као сукоб између „нас" и „њих", и ова подела је непремостива (Panizza 2005). Популисти верују да само они имају морално право да представљају народ (Mikucka-Wójtowicz 2019). За њих је оправдано наметање норми које штете другим групама које, по популистима, никада и не могу истински да престављају народ. Турски председник Реџеп

Ердоан (*Recep Tayyip Erdoğan*) је врло индикативно изјавио: „Ми смо народ. Ко сте ви?" (Müller 2016, 3).

Такође, популистички дискурс типично садржи прегршт теорија завера које укључују различите непријатељске појаве или актере. У њих спадају мигранти, стране силе, међународне организације, елите, мањине и личности из пословног света. Како је писао Лаклау (Laclau 2005, 39), „Нема популизма без дискурзивне конструкције непријатеља..., опасност коју представљају различити непријатељи је преувеличана". Њом се тежи увећању друштвене поларизације и ширењу ксенофобије (Surowiec and Štětka 2019). Дешава се да се спољашње опасности представљају као повезане са унутрашњим непријатељима (Jenne 2018). Сви ови се представљају као „непријатељи народа", те морају бити бескомпромисно поражени. На пример, режим Виктора Орбана у Мађарској типично представља ЕУ као веома непријатељско окружење за земљу (видети Batory 2016; Uitz 2015). Такође, критика власти се разуме као напад на саму државу.

Популисти се типично супротстављају постојећим правилима деловања институција, а нарочито су у конфликту са демократским правилима. Они сматрају сопствена учења легитимним без обзира на то имају ли подршку демократске већине. Стога они немају пуно поштовања према изборима и изборним процедурама, процесу делиберације, скупштинским процедурама, подели власти и међусобној контроли, политичким слободама, као и свему осталом што би „непотребно" ограничавало њихово деловање. Популисти сматрају да представљају „вољу народа", па су склони да занемарују законска ограничења на њихово деловање, које је морално „супериорно". Као што је раније поменуто, они могу да представљају опасност по демократију тиме што би изнутра изазивали њену ерозију, а правне норме би примењивали по сопственом нахођењу. Популисти осмишљавају алтернативне инситуције, као у случају председника Венецуеле Николаса Мадура (*Nicolás Maduro*), који је желео „контрапарламент" (*counterparliament*) као одраз оног званичног (Müller 2016, 67).

Коначно, популистичке организације су типично организоване око харизматских лидера. Они су главни актери организација, њено отелотворење, људи који дефинишу организацију, њена учења и који мобилишу бираче. По речима истраживача, тешко је замислити постојање „франкоизма без Франка" (*Francisco Franco*) (Taggart 1995, 46). Харизматски лидери се обично директно обраћају масама. Масе симпатизера организације типично имају емоционалну

привржености лидерима са којима се ирационално идентификују и кроз чију личност су обједињене. Одсуство лидера ремети и паралише уобичајене начине функционисања организације, а следбеници ишчекују његов повратак. Ово је последица изражене пирамидалне (*top-down*) структуре организације и израженог елемента личне лојалности лидеру као основе функционисања. У вођењу организације обично су помешани елементи приватног и јавног. Због изузетне улоге лидера, његов рад има тенденцију да превазилази ограничења која су последица трајања мандата. Након покушаја да се из мноштва литературе на тему популизма синтетизују типичне карактеристике популиста, следећи део ће анализирати ове елементе у раду истакнутих странака у Србији.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОПУЛИЗМА И СТРАНАЧКЕ ТАКТИКЕ У СРБИЈИ

Након покушаја синтезе карактеристика популизма из претходног одељка, овај ће анализирати њихову присутност у деловању истакнутих политичких организација у Србији, по поменутом редоследу.

Борба против „естаблишмента”

Почнимо од борбе против естаблишмента. Једна од тактика странака на власти је да покушају да задрже репутацију „опозиционе” странке. На тај начин оне настоје да увере бираче да на власти нису морално укаљане и посрнуле, те да тиме нису изгубиле моралну надмоћ над осталим „компромитованим” странкама које представљају естаблишмент. Ово уверење о моралној надмоћи раније је поменуто као једна од типичних карактеристика популиста (претходни одељак). На пример, Јерг Хајдер (*Jörg Haider*), политичар Слободарске партије Аустрије (*Freiheitliche Partei Österreichs*), настојао је управо овом тактиком да створи утисак да је његова странка ван власти, аутсајдер, након што је постала део владајуће коалиције Аустрије после деценијске владавине две велике партије матице *Österreichische Volkspartei* и *Sozialdemokratische Partei Österreichs* (видети Mouffe 2005, 68). Када је реч о Србији, у новије време овом тактиком су се користили политичари СНС–а оптужујући коалицију Демократске опозиције Србије (ДОС) за различите недаће. Тако је тобоже „ДОС-овски батинаш” спречавао људе да дођу на скуп СНС–а (Milenković 2017), или су „следбеници ДОС–а”

покушавали да изазову инциденте на митингу (Kurir 2017). ДОС је критикован због економских недаћа, које су наводно последица „пљачке" и занемаривања државних интереса од стране његових лидера зарад личног богаћења (Borba 2021). За лидера Покрета социјалиста, Александра Вулина, „противници ДОС–а" били су малтретирани, док су представници поменуте коалиције заслужни за пљачкање и уништавање државе (Ramadani 2017).

Коалиција ДОС, наравно, припада политичкој прошлости. Ова разнородна коалиција је срушила Слободана Милошевића. Међутим, њени чланови су се фактички разишли након свега неколико месеци постојања коалиције, а у првом реду Демократска странка (ДС) и Демократска странка Србије (ДСС), на тада непријатној теми са којом се Србија суочила – изручења Милошевића Хашком суду (Mladenović 2018). Крњи ДОС формално је постојао до парламентарних избора 2003. године.

Подсећање на ДОС није случајно одабрано. Многе партије опозиције након силаска са власти ДС у 2012. години представљале су делове прећашње странке или су укључивале истакнуте личности, као што су Заједно за Србију (ЗЗС), Народна странка (НС), Социјалдемократска странка (СДС) и Странка слободе и правде (ССП). Ова чињеница, као и сама бројност странака у опозицији уједињених од 2018. године под називом Савез за Србију (СзС), ствара интуитивну везу између ДОС–а и опозиције у новије време. Употребљени дискурс и стварање слике о ДОС–у требало је да створи утисак о моралној корумпираности ових странака и немару за јавни интерес. Са друге стране, ово је требало да очврсне слику о странкама власти предвођених СНС–ом, које нису морално посрнуле у искушењима које нуди власт, као и да омогући пренос одговорности за проблеме са којима се Србија суочавала на економском и политичком плану.

Међутим, нису владајуће странке једине које су настојале да популистички конструишу представу о естаблишменту. Актери опозиционог СзС настојали су да створе завереничку слику света по којој су владајуће странке у Србији у овој позицији захваљујући ЕУ и међународној заједници. Са једне стране, странке СзС критиковале су тенденције демократске ерозије у Србији, указујући на проблеме од којих су многи уочени и од стране међународних посматрача демократије. Ово укључује да је Србија делимично слободна земља са аутократским тенденцијама, доминацијом извршне власти над осталим гранама и проблемима са поделом власти, корупцијом, у којој се опозициони политичари третирају као непријатељи, медији

су у служби владајућих странака, уместо јавног интереса, те нефер изборним процесом (видети N1 2019; Radio Slobodna Evropa 2019; Vučenić 2020).

Са друге стране, исте странке тврдиле су да је власт у Србији подржавана од стране ЕУ и међународне заједнице. По њима, странке власти ишле су у сусрет очекивањима оних држава које су признале независност Косова и Метохије (даље скр. Косово) демонтирањем институција Србије у српским општинама на северу Косова (N1 2019). Захваљујући томе владајуће странке у Србији уживају подршку међународне заједнице, која очекује од Александра Вучића да призна независност Косова (Valtner 2019). Наводно, адресовање косовског статусног проблема (које је *de facto* предуслов за процес ЕУ интеграције) би само дестабилизовало Западни Балкан. Даље, међународна заједница само жели да опозиција у Србији служи као „икебана" која би пружила легитимитет признању независности Косова. Штавише, ЕУ наводно годинама занемарује демократску ерозију у Србији, као и изостанак њеног напредовања у процесу интеграције. Стога би, по лидеру ССП Драгану Ђиласу, Србија требало да стекне своју „слободу" без ЕУ, у ком случају њој не би била ни дужна (Valtner 2019). Другом приликом исти политичар био је још отворенији, тврдећи да Западни свет годинама подржава „неофашизам" у Србији (N1 2021). Наводно, сваки сусрет председника Вучића са председником Француске Емануелом Макроном (*Emmanuel Macron*) – са којим испија „коњак", канцеларом Немачке Ангелом Меркел (*Angela Merkel*) или председником САД Доналдом Трампом кошта Србију милијарде евра. Међународни монетарни фонд (MMF) такође је „саучесник" у лошој економској политици у Србији (Vasović 2019).

Оваква комуникација од стране истакнутог представника опозиционе коалиције сугерише да су међународна заједница, међународне организације и појединачни политичари део естаблишмента против којег се поменути наводно боре. Пошто САД и ЕУ нису показали разумевање за намеру „бојкота" парламентарних избора 2020. године (Popadić 2019; Vučenić 2020), који су заговарале многе опозиционе организације, то је било потребно показати њихово морално посрнуће (*moral lowness*) поједностављеним сликама света, али и рационализовати изостанак подршке за сопствено политичко деловање. Ово се чинило уверавањем да поменути међународни актери занемарују интересе грађана Србије, односно „народа", заједно са политичарима на власти у Србији, те да су отуђени од њих.

Поједностављена „добар–лош" слика света

Политичке странке у Србији су се користиле различитим тактикама да би умањиле уверљивост неистомишљеника. На пример, председник СНС–а Вучић тврдио је да је његов критичар Мариника Тепић „протеже" трговаца дрогом (Savić Stamenić 2021). Током председничке кампање 2017. године високи функционер исте странке оптужио је опозиционог кандидата Вука Јеремића да је окружен криминалцима, док је његова жена „шефица нарко тржишта" (Espreso 2017). Опозициони политичари су означавани као „пљачкаши" који не маре за државне интересе (Borba 2021). Критички настројени новинари такође су на сличан начин означени као сарадници криминалаца (Živanović 2021).

Сврха оваквих комуникација била је у свим случајевима слична – да изрази морално посрнуће критичара, да на посматрача остави упечатљив утисак како критичари и опозиција имају лоше намере, како занемарују интересе народа, те да умањи значај њихове евентуалне критике. Са друге стране, председник Вучић је представљен као сушта супротност поменутима. Он је неко ко се не боји криминалаца и њихових савезника који му се супротстављају (Nedeljnik 2017). Он је током боравка на власти остао морално неукаљан јер није увећао своје лично богатство (Savić Stamenić 2021) и живео је скромно, само од своје плате (Milosavljević and Boljanović 2017).

Са друге стране, опозиционе странке су такође биле ушанчене у свом виђењу исправног политичког деловања. Вратимо се на раније поменуту тему „бојкота" парламентарних избора 2020. године од стране групе странака. Одлука да се бојкотују избори представљена је на једноставан начин као „исправна" и у интересу „наших грађана" од стране председника ДС–а Зорана Лутовца (Vučenić 2020). Сви они који нису поступали сходно одлуци о бојкотовању избора су наводно помагали странке на власти. Штавише, по тврдњама Ђиласа, они који су се оглушили о идеју бојкота и нису опозиција, већ „раде у корист Вучића", чија власт је окарактерисана као „зло" (Danas 2020). Такође, бојкот избора значи да „никакав компромис са садашњом власти" није учињен. Бојкот је, по речима потпредседника НС–а Синише Ковачевића, „једини начин да се сачува и политичко и људско достојанство" (Radio Slobodna Evropa 2020). Истовремено, председник НС–а Вук Јеремић тврдио је да је „једини прави пут - пут тоталног бојкота", додајући да у Србији постоје само две стране: „ми" и „они". Ђилас је тврдио да је одлуком о бојкоту опозиционе

странке одлучиле да „послушају свој народ" (Radio Slobodna Evropa 2020). Исти политичар је такође тврдио да они који су се оглушили о бојкот „мене су разочарали, али и грађане", где је веома индикативан редослед објеката, али и његова намера да говори у име грађана (Nova 2020). Штавише, по њему, сви који излазе на изборе радили су у корист власти и само како би лично обезбедили синекуре.

Илустровани ставови представника опозиционих странака откривају као заједничке карактеристике поједностављену поделу у политици на „нас" и „њих". Прихватљиво политичко деловање (односно „ми") представљено је на искључив и поједностављен начин само као бојкот избора. Свако ко не подржава овакав избор сврстан је у другу крајност: као неко ко подржава режим оличен у Вучићу, који је „зло". „Ми" смо искључиво они који поступају у интересу народа, који га слушају и чувају достојанство. Оваква ушанченост у сопствене ставове нема потенцијал да укључи различите ставове у процес делиберације. Управо је јавни процес делиберације један од битних квалитета демократије, начин да се дође до бољих колективних одлука и поједностави мноштво различитих преференција које постоје у друштву. На пример, ово се види у искључивости и осудама које су поменуте странке – које су бојкотовале изборе – показале према критичарима бојкота (Danas 2019). Штавише, по поменутом Ђиласу, чак и проценат изашлих на изборе не би био значајан показатељ оправданости бојкота (Nova 2020).

Непријатељске појаве или актери

У Србији су политички актери у скорије време конструисали прегршт завереничких теорија које су укључивале различите непријатељске појаве или актере. Ове појаве су укључивале западну међународну заједницу, ЕУ, „тајкуне", претње државним ударима, стране службе, Сороша, интелектуалце и новинаре. Распрострањеност оваквих теорија у Србији сугерише популистички карактер политичког дискурса, који подсећа на случајеве популиста у другим земљама (видети први одељак о Орбану). На пример, по речима председника Вучића, „западне силе" слабе Србију, разбијају је и желе да је изолују (Predsednik Republike Srbije 2019). Србија нема истинске пријатеље на Западу, па није требало ни да има поверења у тамошње државе. Оне заједно са албанским медијима и сарадницима у самој Србији „оркестрирају кампању" против Србије.

Даље, „тајкуни" су такође били често помињани као опасност

по Србију. У јавности је проминентну улогу имао Мирослав Мишковић, који је наводно заједно са страним амбасадорима вукао конце у српској политици и бирао владе (Blic 2021). Наводно, Вучић је прекинуо ову праксу, па је тиме створио себи непријатеље међу поменутима, који желе да га по сваку цену уклоне, а у томе помажу медији у служби „бившег режима" (RTS 2012). Такође, познати бизнисмен Џорџ Сорош (*George Soros*), који је и у Орбановој Мађарској мета, опасност је у Србији заједно са својом медијском „аждајом" (Nedeljnik 2017). Флоријан Бибер (*Florian Bieber*), личност из академског света, критикован је као „србомрзац на задатку" (*on-duty Serb-hater*) и „професор мржње и пропаганде" (Bieber 2020a). Ово је био одговор на његове критике које је упућивао због опадајућег квалитета демократије у Србији, али и демонстрација нетрпељивости према критичарима. Критички настројени новинари су обележавани као издајуце, државни непријатељи, људи који мрзе председника, наркомани и на њих је на разне начине вршен притисак (Janjević 2019). Утицајан медиј N1 је у више наврата означаван као „амерички", што је требало да га дискредитује у очима антизападно расположене јавности и сугерише његове лоше намере.

Било је више случајева наводних припрема напада на председника Вучића у којима би била угрожена власт и његов живот. У 2015. години Драган Вучићевић је са Пинк телевизије упозорио Вучића да се припрема државни удар током његове посете Кини, који би инволвирао високе представнике државе и плаћене убице. Непосредно након овога, министар унутрашњих послова Небојша Стефановић организовао је конференцију за новинаре којој су присуствовали припадници безбедносних органа са дугим цевима, сугеришући повишено стање приправности. У години која је уследила оружје и гранате су пронађене у близини резиденције Вучићевих родитеља, на локацији која је требало да буде повољна за извршење напада. У 2020. години медији су пренели да је плаћени убица признао мађарској полицији да је му је понуђено од стране две криминалне организације да изврши атентат на Вучића. Касније исте године Вучић је тврдио да му се телефонски разговори прислушкују. Ни у једном од ових случајева јавност није сазнала наводне инспираторе припреманих завера. Међутим, оне су служиле да ојачају харизму председника Вучића, који је био у центру описаних случајева, као и да демонстрирају исправност његовог делања указујући на одлучност коју показују криминалци у жељи да га уклоне. Такође, у овим случајевима је сугерисана веза између страних (Западних) служби и њихових домаћих „сарадника", у које

су типично спадали опозициони политичари и критички настројени новинари. На пример, министар иностраних послова Ивица Дачић је сугерисао да „страни зликовци" уз помоћ „српске руке" желе да уклоне Вучића јер се „не жели повиновати интересима Запада", који га сматра „ометајућим фактором" (Martinović 2016).

Као што је поменуто (први одељак), једна од популистичких тактика је изједначавање критике власти са нападима на саму државу. У овом маниру је министар и потпредседник владе Зорана Михајловић називала нападе на председника Вучића „недопутстивим и врло штетним по државу Србију" (Alo! 2015). Слично изједначавање је евидентно у саопштењу СНС–а, у којем се тврди да опозиција „напада државу Србију [… и] слаже нешто о Александру Вучићу и СНС" (Danas 2017b).

Међутим, опозиционе странке такође су неговале дискурс који је указивао на непријатељске појаве или актере. У ове свакако спадају западна међународна заједница, укључујући и ЕУ, као и ММФ, који су, наводно, сви заједно помагали режим у Србији (видети раније у овом одељку). Поред поменутих, СзС је био критичан према појединцима и групама које су се оглушиле о бокот, са којима је прекинута сарадња (Nova 2020). Штавише, Валентина Рековић, један од студентских активиста који се разишао са СзС и изашао на изборе у склопу групе „Један од пет милиона", сведочила је да су они означавани као „издајници" и „тако млади, а већ лажу" (Novi magazin 2020). Етикета „издајника" већ је била широко употребљавана у Србији током деведесетих година, када су њоме нарочито означавани активисти покрета „Отпор!". Ову, јавности Србије добро познату етикету, сада су примењивале присталице странака које су бојкотовале изборе.

Супротстављање постојећим (демократским) правилима деловања институција

Као што је поменуто (први одељак), популисти су типично у конфликту са правилима функционисања постојећих, а нарочито демократских, институција. Србија је последњих година доживела синдром демократске ерозије (*democratic backsliding; erosion*) (видети Bieber 2020b), који се манифестовао и снижавањем статуса државе по процени Фридом Хауса (*Freedom House*) са „слободна" на „делимично слободна" (Freedom House 2019; видети BTI 2020). Симптоми слабљења демократије су бројни и, по проценама поменутих организација за праћење демократије, укључују следеће.

Изборни процес је нефер због притисака на бираче (нарочито у државном сектору), злоупотребе јавних ресурса, неједнаког медијског третмана и слабе контроле од стране независних агенција. По уставу Србије влада би требало да буде тело које има највећи број политичких надлежности, за разлику од веома ограничених овлашћења председника. Међутим, у току мандата председника Вучића, ово тело се позиционирало као централно у вођењу политике. Други државни органи често примају инструкције од председника. Извршна власт има доминанту улогу у односу на легислативу, а парламент само спроводи иницијативе егзекутиве. Скупштинске процедуре су се често злоупотребљавале како би се спречила контрола извршне власти од стране посланика, нарочито опозиције. Правосуђе и државна администрација су подложни политичким притисцима, а државне структуре су практично заробљене од стране партија на власти (Ranković 2020). Европска комисија је сугерисала да је потребно унапредити независност судија и тужилаца, нарочито када се ради о постављењима и дисциплинским поступцима, као и унапредити ефикасност њихових професионалних већа (видети European Commission 2019).

Највећи број поменутих проблема функционисања институција и демократије може приписати странкама на власти. Међутим, опозиционе странке такође су показале непријатељски став према легалним институцијама, као и ушанченост у заговарању алтернативних институција које би, по њиховом мишљењу, требало да буду моралне и легитимне. Са једне стране, опозиционе странке су биле критичне према стању институција у Србији које су критиковали и међународни посматрачи демократије, а које укључује демократску ерозију, слабости изборног процеса и злоупотребе институционалних процедура. Међутим, многи елементи порука које су комуницирале опозиционе странке имали су популистички карактер.

Организација „Не давимо Београд" тако је сугерисала да су избори „лажни", да су „мандати кривотворени", те да је „кривотворена воља грађана" (Ne davimo Beograd 2019). Она је била критична према свим организацијама које учествују у оваквим изборима које спроводе „елите на власти". Такође, она је заговарала политичку борбу „којом би суверености била враћена у руке грађана" Србије (Ne davimo Beograd 2019). Опредељујући се за бојкот избора странке СзС, заједно са организацијом „Покрет слободних грађана", тврдиле су да „сваки покушај формирања власти на основу резултата 'лажних избора' [ће] сматрати актом рушења уставног поретка"

(Radio Slobodna Evropa 2020). Према ставовима Бошка Обрадовића, председника „Српског покрета Двери" која је била члан СзС, председник Вучић је „самоизабран" (NSPM 2020).

Након окончања парламентарних избора 2020. године неколико јавних личности је формирало организацију „Скупштина слободне Србије". Ова организација је била подржавана од стране странака које су бојкотовале изборе и сарађивала је искључиво са њима (Gojgić 2021). Скупштина слободне Србије је замишљена као алтернативно представничко тело у односу на формалну Народну скупштину РС. Наводно, циљ је био ујединити све грађане јер је било потребно „апсолутно јединство" (Novaković 2020). Организација је наводно требало да буде сачињена од „слободоумних грађана" чија би размена идеја требало да допринесе демократији (Nedeljnik 2020), као и место где ће се чути различита мишљења (N1 2020b). Међутим, она је била сачињена само од личности које су заговарале и подржавале бојкот избора.

По тврдњама Биљане Стојковић, истакнутог члана, чланове организације су „кандидовали људи који немају више никакво право у овој држави" (Lukić 2020). Такође, она је доводила у питање легалитет избора Вучића на место председника, као и читавог естаблишмента изграђеног око њега. По њој, формални парламент не одражава вољу већине бирача у Србији (N1 2020a). Штавише, она је називала поменуту организацију просто „Скупштином" (Gojgić 2021), сугеришући тиме њен примат у односу на формални парламент. Представници ове организације такође су тврдили да су се сви грађани који нису гласали на парламентарним изборима 2020. године (мало изнад 51%) придружили бојкоту, што је требало да чини Скупштину слободне Србије репрезентативнијом организацијом од легалног парламента (Beta 2020). Ипак, излазност на поменутим изборима била је само седам процентних поена нижа од претходних парламентарних избора, а четири од оних пре њих.

Поменуте опозиционе организације имале су јаке аргументе када су указивале на дефекте демократије у Србији. Међутим, уместо да саме номинују политике које би унапредиле демократски карактер инситуција, оне су показале за популизам типичну намеру да истакну алтернативну институцију (видети први одељак). Такође, упркос декларативној привржености демократији и делиберацији, оне су демонстрирале ушанченост у становиште које су сматрале морално супериорним – о бојкоту избора. Своја становишта су сматрали оправданим без обзира на то да ли имају демократску

подршку. За њих је становиште да представљају већину народа било неупитно.

Проблем са описаним приступом опозиционих политичких организација је следећи. Бибер (Bieber 2020b, 139; видети Castaldo 2020, 11) је са правом указао да упркос проблемима слабљења демократије на Западном Балкану, односно јачања ауторитарних елемената, режими нису нужно непопуларни и не морају да прибегну директним манипулацијама избора. Избори начено одражавају вољу народа (Damnjanović 2020). Поменуте опозиционе организације нису само занемаривале да ли имају подршку бирача за своје деловање, већ су биле и нетолерантне према актерима који се нису слагали са њиховим акцијама, а у које су спадали и они који су се оглушили о бојкот, као и међународна заједница (видети такође раније о непријатељским актерима).

Харизматични вођа

Као што је већ поменуто (први одељак), постојање харизматског вође је још једна типична одлика популизма. Таква личност обично има посебан однос са подређенима, али и улогу у функционисању државних институција. Државне институције су организоване око харизматског вође, а без њега остају паралисане. У Србији је последњих година Александар Вучић био централна политичка фигура свих власти, а његова проминененентност је надмашивала све остале страначке фигуре. Он је био председник владе у два наврата, у периоду 2014–2017. година, када је први, од два пута, био доминантно изабран за председника. Локус политичке моћи се померио са њим, без обзира на скромна уставна овлашћења председника, чему је без сумње допринела улога председника партије. Превремени парламентарни избори у два наврата (2014. и 2016. године) били су организовани под изговором потребе убрзања европске интеграције, али су и представљали прилику да се разместе партијски и државни функционери који су уживали наклоност претходног лидера СНС–а.

Високи државни функционери су отворено прихватили подређену улогу у односу на Вучића, не ретко изражавајући спремност да обављају функције које им он намени. Председник владе Ана Брнабић је на веома индикативан начин називала Вучића својим ментором (Danas 2017a). Вучића редовно хвале политички актери у њиховим јавним обраћањима – типично објашњавајући да су резултати у њиховим надлежностима били могући због политичких реформи које је Вучић иницирао. Да би осигурао примат у односу на

друге страначке функционере, Вучић је не ретко имао подсмешљив и омаловажавајући тон према њима у јавности. Медији који су наклоњени власти понашали су се на сличан начин. На пример, министар Зорана Михајловић је често била критикована и типично је представљана као исувише проамерички оријентисана особа.

Вучић се у свом политичком раду веома ефективно користио масовним медијима. Његови резултати су често хиперболисани а презентација вести је фокусирана на њега. На пример, приликом посете Нишу, Вучић се хвалио да је он отворио пет фабрика у овом некада индустријском граду, а „сад гледам да отворим шесту" (Južne vesti 2019). Његови резултати су редовно величани и од стране нижих страначких ешалона. У току председничке кампање 2017. године и као одговор на критике које су не ретко долазиле из академских кругова, Вучића је подржало 650 јавних интелектуалаца.

Као што је помињано, он је предмет бројних завера. Као што је Брнабић објаснила, Вучић „мора да буде елиминисан, пошто се не може поразити на изборима" (Pink 2021). То, као и његова непокорност према међународној заједници, наводно су разлози зашто се против Вучића воде „кампање лажи", које типично инволвирају стране ентитете и домаће помагаче (Savić Stamenć 2021).

УСПОН ПОПУЛИЗМА И СТРАНАЧКЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ: ЗАКЉУЧЦИ

Овај чланак је започет покушајем синтезе типичних карактеристика популизма на основу мноштва политиколошке литературе која се у скорије време бавила овом појавом, да би се њима даље користио у анализи партија. Далеко од тога да претендује да понуди коначан списак елемената популизма. Такође, и даље је тешко понудити дефинитиван доказ да је политичка организација популистичка. Ипак, присутност различитих елемената популизма, као и њихова израженост, може да буде од користи у анализи конкретних политичких партија. Ово је такође задатак који је чланак имао, када је реч о онима у Србији. Уочавање различитих елементата популистичке реторике, нарочито ако су до сада измицали пажњи истраживача, може и да допринесе развоју демократије, јер се тако може унапредити политичка понуда бирачима или створити подстицаји да се умање појаве које негативно утичу на демократију.

Многи од поменутих елемената популизма (борба против естаблишмента, поједностављена „добар–лош" слика

света, постојање бројних непријатељских појава или актера, супротстављање постојећим [демократским] правилима деловања институција и харизматични вођа) могу се пронаћи у скорашњем деловању партија у Србији. Чланак је поткрепио сугестије из досадашње литературе, да је владајући СНС показао мноштво карактеристика популистичких организација, што укључује све које су у чланку извојене.

Са друге стране, чланак је аргументовао и да истакнуте опозиционе организације нису лишене популистичких карактеристика. Ово укључује заверенички однос према међународној заједници и ЕУ, нетрпељивост и ексклузивистички однос према морално исправним акцијама, нетрпељивост према активистима који су се оглушили о њихове изабране акције, истицање алтернативне институције и претензију да говоре у име целине народа. Ипак, опозиционе организације, атомизоване и често у међусобним сукобима током протеклих година, нису имале фигуру харизматског вође, за разлику од лидера СНС–а. Оне су такође показале мању разноврсност непријатељских појава или актера од СНС–а. Упркос овоме, могуће последице распрострањених популистичких стилова су забрињавајуће.

Када партије на власти и у опозицији у Србији негују завереничку слику ЕУ и међународне заједнице, у којој ове имају непријатељске намере према Србији, оне умањују шансе да дође до трасфера демократских вредности и норми. ЕУ кроз дифузију идеја, које укључују демократију и људска права, доприноси социјализацији, колективном учењу и интернализацији норми код земаља потенцијалних чланица (Börzel and Risse 2000, 2009; Gleditsch and Ward 2006). Веће су шансе да дође до трансфера идеја када се оне виде као оправдане и легитимне у земљи потенцијалном члану ЕУ. У политичком етосу у Србији већ су укорењене антизападне идеје, које су нарочито грађене током Милошевићеве власти из деведесетих година, али су биле веома присутне и након његовог пада (Mladenović 2022). Заверенички дискурс партија у Србији у новије време цементира овакав етос и отежава трансфер демократских вредности и норми. Постојање демократских институција такође је један од предуслова за чланство у ЕУ из Копенхагена, па се тиме даље отежава пут ка пуноправном чланству Србије.

Даље, распрострањеност популистичких карактеристика дискурса умањује вредности политичке понуде за реформски и проевропски оријентисане бираче. Ово даље умањује њихово интересовање за политичку партиципацију, што је већ распрострањена

појава у последњим деценијама. Уместо да грађани траже реформски и европски оријентисане политичке платформе, они могу да се окрену излазу, односно емиграцији, што је већ познат проблем који је нарочито присутан у мање него демократским режимима (Kelemen 2020).

Такође, у Србији су изузетно високе баријере за улазак на политичко тржиште, што је типична карактеристика картелизације (Mladenović 2020). Ово отежава грађанима могућност да промене политичку организацију којој би давали подршку (*switch allegiance*). Ако је популизам присутан, ово би био мањи проблем, под условом да бирачи имају ефективне могућност да подрже друге партије које се мање понашају популистички. Међутим, изузетно ограничавајуће баријере за нову политичку понуду подсећају на Енрутова (Enroth 2017) размишљања, да бирачи практично немају могућности да изразе негодовање (*to object*), као и да уопште није јасно како би ово могли да учине. Сумарно, истраживање популизма, његове присутности у деловању партија у Србији и његово јавно обележавање (*call out*) је веома важно за функционисање институција, унапређење демократије и заслужује даље напоре.

РЕФЕРЕНЦЕ

Akkerman, Tjitske, Sarah L. de Lange, and Matthijs Rooduijn. 2016. *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Into the Mainstream?.* Milton Park: Routledge.

Albertazzi, Daniele, and Duncan McDonnell. 2008. “Introduction: The sceptre and the spectre. In *Twenty-first century populism*.” eds. Daniele Albertazzi and Duncan McDonnell, 1–11. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Alo! 2015. „Puna podrška premijeru Mihajlović: Napadi na Vučića štetni po državu.” 29. novembar. https://www.alo.rs/vesti/politika/mihajlovic-napadi-na-premijera-stetni-po-drzavu/21194/vest.

Beta. 2020. „Sutra u Beogradu ‘Skupština slobodne Srbije’.” 9. avgust. https://beta.rs/vesti/politika-vesti-srbija/131708-sutra-u-beogradu-skupstina-slobodne-srbije.

Barr, Robert R. 2017. *The Resurgence of Populism in Latin America*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Batory, Agnes. 2016. “Populists in government? Hungary’s ‘system of national cooperation’.” *Democratization* 23 (2): 283–303.

Betz, Hans-Georg. 1994. *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Houndmills: Macmillan.

Bieber, Florian. 2020a. "'Serb-hating Bieberhausen': What the slurs say about Serbia's ruling party." *Balkan Insight*. 22. oktobar 2020. https://balkaninsight.com/2020/10/22/serb-hating-bieberhausen-what-the-slurs-say-about-serbias-ruling-party/.

Bieber, Florian. 2020b. *The rise of authoritarianism in the Western Balkans*. Switzerland: Palgrave Macmillan.

Blic. 2021. „Vučić: Više nema tajkunske uprave, Mišković sve rekao." 4. februar 2021. https://www.blic.rs/biznis/vucicvise-nema-tajkunske-uprave-miskovic-sve-rekao/7hwb49h.

Borba. 2021. „Vučić o 5. oktobru i DOS-u: Krali su i otimali od naroda." 5. januar 2021. https://borba.me/vucic-o-5-oktobru-i-dos-u-krali-su-i-otimali-od-naroda/.

Börzel, Tanja A., and Thomas Risse. 2000. "When Europe hits home: Europeanization and domestic change." *European Integration online Papers* 4 (15).

Börzel, Tanja A., and Thomas Risse. 2009. "The transformative power of Europe." *KFG Working Paper Series* 1.

BTI. 2020. Serbia Country Report 2020. https://www.bti-project.org/en/reports/country-report-SRB.html.

Canovan, Margaret. 2013. "Populism for political theorists?" *Journal of Political Ideologies* 9 (3): 241–52.

Castaldo, Antonino. 2020. "Back to competitive authoritarianism? Democratic backsliding in Vučić's Serbia." *Europe-Asia Studies* 72 (10): 1617–38.

Damnjanović, Miloš. 2020. "Nations in transit 2020: Serbia." https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2020.

Danas. 2017a. „Brnabić: Vučić da ima ulogu mentora nad premijerom." 6. jun 2017. https://www.danas.rs/vesti/politika/brnabic-vucic-da-ima-ulogu-mentora-nad-premijerom/.

Danas. 2017b. „SNS: DS zna samo da napada." 8. jun 2017. https://www.danas.rs/politika/sns-ds-zna-samo-da-napada/.

Danas. 2019. „Živković: Neozbiljno je na pitanje šta radimo dan posle bojkota odgovoriti – neću da ti kažem." 24. oktobar 2019. https://www.danas.rs/politika/zivkovic-neozbiljno-je-na-pitanje-sta-radimo-dan-posle-bojkota-odgovoriti-necu-da-ti-kazem/.

Danas. 2020. „Đilas: Ko izađe na izbore nije opozicija, to je naša crvena linija." 6. februar 2020. https://www.danas.rs/politika/djilas-ko-izadje-na-izbore-nije-opozicija-to-je-nasa-crvena-lnija/.

Edwards, Sebastian. 2010. *Left Behind: Latin America and the False Promise of Populism*. Chicago: The University of Chicago Press.

Espreso. 2017. „Žestok napad SNS na ženu Vuka Jeremića: Nataša Jeremić je šefica narko tržišta, tvrdi Milenko Jovanov!" 21. mart 2017. https://www.espreso.co.rs/vesti/politika/129757/zestok-napad-sns-na-zenu-vuka-jeremica-natasa-jeremic-je-sefica-narko-trzista-tvrdi-milenko-jovanov.

European Commission. 2019. Commission staff working document: Serbia 2019 report, SWD (2019) 219 final. Brussels.

Freedom House. 2019. *Freedom in the World: Serbia*. https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2019.

Gleditsch, Kristian Skrede, and Michael D. Ward. 2006. "Diffusion and the international context of democratization." *International Organization* 60 (4): 911–33.

Gojgić, Ljubica. 2021. „Pravi ugao: Biljana Stojković." *RTV*, 24. juni 2021.https://media.rtv.rs/sr_lat/pravi-ugao/66284.

Groppo, Alejandro. 2009. *The Two Princes Juan D. Perón and Getulio Vargas: a Comparative Study of Latin American Populism*. Villa María: Eduvim.

Hanley, Seán, and Allan Sikk 2016. "Economy, corruption or floating voters? Explaining the breakthroughs of anti-establishment reform parties in eastern Europe." *Party Politics* 22 (4): 522–33.

Ignazi, Piero. 1992. "The silent counter-revolution: Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe." *European Journal of Political Research* 22 (1): 3–34.

Ionescu, Ghita, and Ernest Gellner, 1969. *Populism: Its meaning and national characteristics*. Letchworth: The Garden City Press.

Janjević, Darko. 2019. „Novinarstvo je u Srbiji nepoželjno." *Deutsche Welle*. 23 2019. april. https://www.dw.com/bs/novinarstvo-je-u-srbiji-nepo%C5%BEeljno/a-48449548.

Jenne, Erin K. 2018. "Is Nationalism or Ethnopopulism on the Rise Today?" *Ethnopolitics* 17 (5): 546–52.

Južne vesti. 2019. „Vučić: Otvorio sam 5 fabrika u Nišu, a Đilas i Stefanović ih ranije uništavali." 19. maj 2019. https://www.juznevesti.com/Politika/Vucic-Otvorio-sam-5-fabrika-u-Nisu-a-

Djilas-i-Stefanovic-ih-sve-unistili.sr.html.

Kelemen, Daniel R. 2020. "The European Union's authoritarian equilibrium." *Journal of European Public Policy* 27 (3): 481–99.

Kirchheimer, Otto. 1966. "The vanishing opposition." In *Political oppositions in Western Democracies*, eds. Robert Dahl, 237–59. New Haven: Yale University Press.

Knight, Alan. 1998. "Populism and neo-populism in Latin America, especially Mexico." *Journal of Latin American Studies* 30 (2): 223–48.

Kurir. 2017. „Vulinovi upozoravaju: Pojedni sledbenici DOS kandidata spremaju nerede na mitingu SNS." 18. mart 2017. https://www.kurir.rs/vesti/politika/2737965/vulinovi-upozoravaju-pojedni-sledbenici-dos-kandidata-spremaju-nerede-na-mitingu-sns.

Laclau, Ernesto. 2005. "Populism: What's in a name?" In *Populism and the mirror of democracy*, ed. Francisco Panizza, 32–49. London: Verso.

Lukić, Filip. 2020. „Skupština slobodne Srbije: Za ljude koji ne žele da žive u Vučićevom rijalitiju." *N1*. 10. oktobar 2020. https://rs.n1info.com/vesti/a659336-formirani-organi-skupstine-slobodne-srbije/.

MacRae, Donald. 1969. "Populism as an ideology." In *Populism: Its meaning and national characteristics*, eds. Ghita Ionescu and Ernest Gellner, 153–65. Letchworth: The Garden City Press.

Martinović, Marina. 2016. „O "pučevima, zavjerama i atentatima" u Beogradu i Podgorici." *Deutsche Welle*. 11. novembar 2016. https://www.dw.com/bs/o-pu%C4%8Devima-zavjerama-i-atentatima-u-beogradu-i-podgorici/a-36355431.

Mikucka-Wójtowicz, Dominika. 2019. "The chameleon nature of populist parties. How recurring populism is luring 'the people' of Serbia and Croatia." *Europe-Asia Studies* 71 (3): 450–79.

Milenković, M.R. 2017. „Vučić: Oni koji su napali novinare moraju da odgovaraju." *Danas*. 15. jun 2017. https://www.danas.rs/drustvo/vucic-oni-koji-su-napali-novinare-moraju-da-odgovaraju/.

Milosavljević, Milica, and Aleksa Boljanović. 2017. „Vučić za RTS: Prihvatio sam kandidaturu radi stabilnosti Srbije." *RTS*. 14. februar 2017. https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2631643/vucic-za-rts-ponosan-sam-na-posao-premijera-postignuti-su-znacajni-rezultati.html.

Minogue, Kenneth. 1969. "Populism as a political movement." In *Populism: Its meaning and national characteristics*, eds. Ghita Ionescu and Ernest Gellner, 197–211. Letchworth: The Garden City Press.

Mladenović, Nikola. 2018. „Pozicioniranje stranaka u Srbiji u kontekstu teorije racionalnog izbora." Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.

Mladenović, Nikola. 2020. „Model kartel partije, tendencije kartelizacije politike i Srbija u uporednom kontekstu." *Srpska politička misao* 69 (3): 13–41.

Mladenović, Nikola. 2022. "The 2013 Brussels Agreement and the political discourse of the Serbian leadership: Pro–EU Adaptation with anti–EU rhetoric." *Europe-Asia Studies* 74 (5): 832–56.

Mouffe, Chantal. 2005. *On the political*. London: Routledge.

Mudde, Cas, and Cristóbal Rovira Kaltwasser. 2012. "Populism and (liberal) democracy: a framework for analysis." In *Populism in Europe and the Americas: Threat or corrective for democracy?*, eds. Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser, 1–26. Cambridge: Cambridge University Press.

Müller, Jan-Werner. 2016. *What is populism?*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

N1. 2019. „SzS: Poziv Vučića međunarodnim misijama da provere birački spisak – prevarantski." 24. jul 2019. https://rs.n1info.com/vesti/a502272-djilas-samo-sredjivanje-birackog-spiska-ne-bi-stvorilo-uslove-za-izbore/.

N1. 2020a. „Najavljeno formiranje Skupštine slobodne Srbije kao odgovor na lažne izbore." 14. jul 2020. https://www.danas.rs/drustvo/proglas-skupstine-slobodne-srbije-srbija-nije-slobodna-zemlja-vreme-je-da-se-gradjani-organizuju-na-nov-nacin/.

N1. 2020b. „Skupština slobodne Srbije: Parlamentarizam u Srbiji više ne postoji." 3. avgust 2020. https://rs.n1info.com/vesti/a626008-skupstina-slobodne-srbije-parlamentarizam-u-srbiji-vise-ne-postoji/.

N1. 2021. „Đilas: Zapadna Evropa i Amerika devet godina podržavaju Vučića." 2. februar 2021. https://rs.n1info.com/vesti/djilas-zapadna-evropa-i-amerika-devet-godina-podrzavaju-vucica/.

Ne davimo Beograd. 2019. „Deklaracija o bojkotu izbora." https://nedavimobeograd.rs/wp-content/uploads/2019/09/Deklaracija-

o-Bojkotu-izbora-Borba-za-slobodnu-i-demokratsku-Srbiju.pdf.

Nedeljnik. 2017. „Vučić: Da li je trebalo da i ja dovedem brata i njegovu trudnu ženu." 21. mart 2017. http://admin.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/vucic-da-li-je-trebalo-da-i-ja-dovedem-brata-i-njegovu-trudnu-zenu/.

Nedeljnik. 2020. „Sutra u Beogradu formiranje "Skupštine Slobodne Srbije", odbor čine Teodorović, Čupić…." 13. jul 2020. https://www.nedeljnik.rs/sutra-u-beogradu-formiranje-skupstine-slobodne-srbije-odbor-cine-teodorovic-cupic/.

Norris, Pippa, and Ronald Inglehart. 2019. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nova. 2020. „Đilas: Prekinuo sam komunikaciju sa Sergejem." 5. june 2020. https://nova.rs/vesti/politika/dilas-ne-glasate-21-juna-ako-ne-glasate-za-vucica/.

Novaković, Ana. 2020. "Simbolično formiranje Skupštine slobodne Srbije: Potrebno apsolutno jedinstvo." *N1*. 14. jul 2020. https://rs.n1info.com/vesti/a619582-simblicno-forimirana-skupstine-slobodne-srbije/.

Novi magazin. 2020. „Intervju Valentina Reković: Svi hoće da nas kupe, niko ne može da nas plati." 13. februar 2020. https://novimagazin.rs/vesti/215348-intervju-valentina-rekovic-svi-hoe-da-nas-kupe-niko-ne-moze-da-nas-plati.

NSPM. 2020. „Savez za Srbiju održao skup u Kombank dvorani u Beogradu i zvanično započeo kampanju bojkota izbora." 1. februar 2020. http://www.nspm.rs/hronika/savez-za-srbiju-odrzao-skup-u-kombank-dvorani-u-beogradu-zvanicno-zapoceta-kampanja-bojkota-izbora.html?alphabet=l.

Ociepka, Beata. 2006. "Populism and National Identity." *Polish Political Science Yearbook* 35: 97–107.

Panizza, Francisco. 2005. "Introduction: Populism and the mirror of democracy." In *Populism and the mirror of democracy*, ed. Francisco Panizza, 1–31. London: Verso.

Pink. 2021. „Nacionalni dnevnik." 8. mart.

Pirro, Andrea L. P. 2015. *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe: Ideology, impact, and electoral performance*. Milton Park: Routledge.

Popadić, Jelena. 2019. „Ideja o bojkotu izbora nema međunarodnu podršku." *Politika*, 3. avgust 2019. http://www.politika.rs/sr/clanak/435041/Ideja-o-bojkotu-izbora-nema-medunarodnu-podrsku.

Predsednik Republike Srbije. 2019. „Govor predsednika Republike Srbije Aleksandra Vučića u Narodnoj Skupštini Republike Srbije 27.maj 2019. godine." https://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/vesti/govor-predsednika-republike-srbije-aleksandra-vucica-u-narodnoj-skupstini-republike-srbije-27052019-godine.

Ramadani, Damira. 2017. „Ministri poručili bivšem šefu demokrata Đilas bi ponovo da pljačka i uništava Beograd!" *Alo*, 20. oktobar 2017. https://www.alo.rs/vesti/politika/dilas-bi-ponovo-da-pljacka-i-unistava-beograd/127836/vest.

Ranković. Rade. 2020. „Korupcija srušila Srbiju u izveštaju Fridom hausa." *Voice of America*, 9. maj 2020. https://www.glasamerike.net/a/korupcija-sru%C5%A1ila-srbiju-u-izve%C5%A1taju-fridom-hausa/5412769.html.

Radio Slobodna Evropa. 2019. „Opozicija u Srbiji dogovorila 'Sporazum sa narodom'." 6. februar 2019. https://www.slobodnaevropa.org/a/29754704.html.

Radio Slobodna Evropa. 2020. „Deo opozicije predstavio program za bojkot izbora u Srbiji." 1. februar 2020. https://www.slobodnaevropa.org/a/opozicija-bojkot-program/30411686.html.

RTS. 2012. „Vučić: Mišković hoće da me izbaci iz Vlade." 29. oktobar 2012. https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1201148/vucic-miskovic-hoce-da-me-izbaci-iz-vlade.html.

Rueda, Daniel. 2020. "Is Populism a Political Strategy? A Critique of an Enduring Approach." *Political Studies*. https://doi.org/10.1177/0032321720962355.

Sartori, Giovanni. (1976) 2005. *Parties and party systems: A framework for analysis*. Colchester: ECPR Press.

Savić Stamenić, Marija. 2021. „Jutro." *Prva Srpska Televizija*, 27 februar.

Stewart, Angus. 1969. "The social roots." In *Populism: Its meaning and national characteristics*, eds. Ghita Ionescu and Ernest Gellner, 180–96. Letchworth: The Garden City Press.

Surowiec, Paweł, and Václav Štětka. 2019. "Introduction: media and illiberal democracy in Central and Eastern Europe." *East European Politics* 36(1): 1–8.

Taggart, Paul. 1995. "New populist parties in Western Europe." *West European Politics* 18(1): 34–51.

Tännsjö, Torbjörn. 2017. "Populism is not the problem. It's part of the solution." *The Critique*, 15 januar 2017. http://www.thecritique.com/articles/populismisnottheproblem/.

Uitz, Renáta. 2015. "Can you tell when an illiberal democracy is in the making? An appeal to comparative constitutional scholarship from Hungary." *International Journal of Constitutional Law* 13(1): 279–300.

Urbinati, Nadia. 2019. *Me the people: How populism transforms democracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Vachudova, Milada Anna. 2020. "Ethnopopulism and democratic backsliding in Central Europe." *East European Politics* 36 (3): 318–40.

Valtner, Lidija. 2019. „Đilas: Strancima opozicija u parlamentu treba kao ikebana." *Danas*, 23. avgust 2019. https://www.danas.rs/politika/djilas-strancima-opozicija-u-parlamentu-treba-kao-ikebana/.

Vasović, Aleksandar. 2019. "IMF is 'accomplice' of Serbia's President, says opposition leader." *Reuters*, 18. februar 2019. https://www.reuters.com/article/us-serbia-imf-politics/imf-is-accomplice-of-serbias-president-says-opposition-leader-idUSKCN1Q70WL.

Vučenić, Danica. 2020. „Lutovac: Bilo ko iz DS ko izađe na izbore neće više biti član stranke." *Istinomer* 19. februar 2020. https://www.istinomer.rs/analize/lutovac-bilo-ko-iz-ds-ko-izadje-na-izbore-nece-vise-biti-clan-stranke/.

Wiles, Peter. 1969. "A syndrome, not a doctrine." In *Populism: Its meaning and national characteristics*, eds. Ghita Ionescu and Ernest Gellner, 166–79. Letchworth: The Garden City Press.

Zulianello, Mattia. 2020. "Varieties of Populist Parties and Party Systems in Europe: From State-of-the-Art to the Application of a Novel Classification Scheme to 66 Parties in 33 Countries." *Government and Opposition* 55(2): 327–47.

Živanović, Katarina. 2021. „KRIK: Svete nam se zbog ljudi iz Vučićevog okruženja bliskih Belivuku." *Danas*, 11. mart 2021. https://www.danas.rs/drustvo/krik-svete-nam-se-zbog-ljudi-iz-vucicevog-okruzenja-bliskih-belivuku/.

Nikola Mladenović*

Institute for Political Studies, Belgrade

THE RISE OF POPULISM AND PARTY POLITICS IN SERBIA

Resume

Political science has been interested in the research of populism for a considerable time, but recently there has been a proliferation of the literature on the topic. However, the recent populist tactics of political parties in Serbia have been relatively underresearched. The literature already suggested that the ruling Serbian Progressive Party is a populist party, but populist elements of Serbia's mainstream opposition have been disregarded. This article aims to contribute the literature by analyzing populist elements of both governing and opposition parties in their recent discourses. Among many interpretations of populism, the article attempts to unwrap its characteristics that featured prominently in the literature, with the aim to partially simplify understanding of the complex phenomenon. The article is important because pointing to recent populist tactics of political parties could be important for a polity, and it could help understanding phenomena which could potentially adversely affect the democracy. The article concludes that the spread of populist tactics could have alarming consequences. They obstruct the EU integration of Serbia, as well as the transfer of democratic values and norms. Furthermore, political offer has diminished value for reform–minded citizens. Finally, the citizens have a limited potential to object to the political offer.

Keywords: Political parties, Serbian politics, populism, government and opposition, democracy, political discourse, EU

* E-mail address: nikola.mladenovic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 28. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

УДК 339.92(497-15)
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.3
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 57-78

Стефан Сурлић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Андријана Лазаревић**

Институт за политичке студије, Београд

Љиљана Коларски***

Институт за политичке студије, Београд

ИНТЕГРАЦИЈА VS. СУВЕРЕНИЗАЦИЈА. „ОТВОРЕНИ БАЛКАН" У ОКВИРИМА СТАТУСНИХ И ИДЕНТИТЕТСКИХ СПОРОВА*****

Сажетак

Рад се бави иницијативом „Отворени Балкан" са намером да кроз критичку анализу дискурса установи доминирајуће позиције земаља Западног Балкана о овом облику регионалне сарадње. Аутори ће показати да су политички дискурси према регионалној интеграцији, са једне стране, производ унутрашњег недовршеног процеса изградње државе и нације, док су са друге, директна последица отворених билатералних питања и одсуства јасне перспективе чланства у Европској унији. У раду се доказује да доминирајући негативни дискурс о иницијативи „Отворени Балкан" поставља знак једнакости између регионалне интеграције и страха од

* Имејл-адреса: stefan.surlic@fpn.bg.ac.rs.

** Имејл-адреса: andrijana.lazarevic@ips.ac.rs.

*** Имејл-адреса: ljiljana.kolarski@ips.ac.rs.

**** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

губитка суверености како над унутрашњим политичким процесима, тако и над путем европских интеграција.

Кључне речи: „Отворени Балкан”, регионална интеграција, изградња државе, изградња нације, европске интеграције, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Косово*

УВОД

У овом раду полазимо од питања: Зашто представници одређених политичких система на Западном Балкану креирају негативан дискурс о иницијативи „Отворени Балкан” упркос чињеници да је регионална интеграција комплементарна са прокламованим циљем чланства у Европској унији? Анализа се ослања на критичку анализу дискурса и теорије изградње државе и нације. Полазимо од тезе да су се у протеклом временском периоду формирала два оквира негативног дискурса према иницијативи „Отворени Балкан”. Први оквир представљају *статусни и идентитетски спорови*, док други чини *порозна перспектива чланства у Европској унији*. Оба оквира уједињује страх креатора негативног дискурса о Отвореном Балкану да ова иницијатива може додатно оспорити њихов суверенитет над недовршеним процесима изградње државе и нације, као и над сепаратним процесима европских интеграција.

Иако негативни дискурси о „Отвореном Балкану” постоје у свим земљама Западног Балкана, фокус анализе је на политичким системима који се још увек нису прикључили овом облику регионалне интеграције. Будући да Црна Гора, Босна и Херцеговина и Косово* још нису постали део иницијативе, изводимо закључак да у овим друштвима негативни дискурс о „Отвореном Балкану” креира стварност и има директне политичке последице у виду одбијања формалног чланства. Намера нам је да деконструишемо негативни дискурс који има два доминирајућа појавна облика и ставимо га у шири оквир балканске регионалне дихотомије – интеграција *vs*. суверенизација. Анализа дискурса спроведена је над јавним порукама које су политички представници саопштили о Отвореном Балкану, односно раније познатој иницијативи као „Мали Шенген”, у периоду од новембра 2019. до јуна 2022. године.

Прва теза од које полазимо је да је „Отворени Балкан” релевантан из угла парализујућих ефеката које недовршени

процеси изградње државе и нације могу имати на регионалне интеграције и већу повезаност земаља Западног Балкана. Друга теза је да „Отворени Балкан" демистификује европске интеграције тако што их своди на ниво унутрашњих статусних и идеолошких спорења у одсуству реалне перспективе чланства. Стога дискурс о овој иницијативи испуњава услов да улази у сферу политике, због односа и последица моћи који производи (Bešić 2019, 359). Моћ је у овом случају неспорно демонстрирана јер је исказани дискурс показао друштвену доминацију у смислу контроле одређене групе и институција у односу на дела и мишљења других (van Dijk 2001, 355). Такође, имамо намеру да деконструишемо негативни дискурс о „Отвореном Балкану", а под тим подразумевамо „да разоткривањем и денунцијацијом одређеног дискурса, његових механизама и социјалних последица субверзивно инсистирамо на 'штети' коју овај дискурс производи у друштвеној стварности" (Bešić 359). Стога симултано у критичку анализу укључујемо текст, дискурсну праксу и друштвену праксу (Fairclough 1992, 73).

У раду ћемо најпре приказати досадашње теоријске приступе у анализи иницијативе „Отворени Балкан", оквире досадашњих регионалних иницијатива, а потом и анализу доминирајућих негативних дискурса лидера у Сарајеву, Подгорици и Приштини. Посебан акценат је на интерпретацији легитимисаних „истина" које прокламују регионални лидери. У њима очитавамо онтолошку несигурност од регионалног повезивања јер сваки облик интеграције нужно захтева дељење суверенитета над политичким процесима.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Досадашњи теоријски приступи „Отвореном Балкану" (раније „Малом Шенгену"), Берлинском процесу и другим регионалним иницијативама били су углавном фокусирани на моделе регионалних и европских интеграција. Ђукановић и Ђорђевић примећују да је за разлику од Берлинског процеса и његових постигнућа који су остварени под пуним механизмом контроле Европске уније, „Мали Шенген" представљао виши степен регионалног власништва због мање координације са Бриселом (2020, 611). Иако би локално власништво над процесом требало да има позитивну конотацију, показаћемо у критичкој анализи дискурса да је то једна од највећих примедби на ову регионалну иницијативу.

У интерпретацијама локалног власништва постоје тумачења да је реч о пројекту поделе српске и албанске сфере утицаја, а

тиме слабљење значаја Европске уније за регион на уштрб Русије и Сједињених Држава (Karakoç and Botić 2021, 16). Међутим, доминирајући дискурси потврђују да захтев за вођењем регионалне сарадње од стране ЕУ проистиче из тежње да се европске интеграције упркос застоју или чак потпуном одсуству представе као средство потврђивања државне самосвојности и потпуне раздвојености од осталих западнобалканских актера.

Два су разлога за овакав приступ. Први, у контексту европских интеграција, националистичке и „технократске" проевропске структуре у балканским земљама које одбијају регионалну сарадњу чине то на основу упитне премисе о свом напреднијем и премоћнијем положају (Đukanović i Krstić 2021, 18). Други, будући да је исход далеко, сам пут европских интеграција има своју вредност јер декларативно потврђује да одређени политички систем има суверенитет над процесом и завређује пуноправно чланство у ЕУ. На тај начин европске интеграције су саме по себи један од употребљивих инструмената за довршетак процеса изградње државе и нације.

Упоредном анализом различитих регионалних иницијатива примећује се да су по моделу регионалне сарадње Вишеградска група и земље Западног Балкана готово идентичне у активностима, али да је за разлику од средњоевропског идентитета изостао западнобалкански идентитет (Đukanović i Dašić 2021, 627−630). Овај регионални идентитет не може да заживи уз фундаменталне статусне и идентитетске спорове, а истовремено је неопходан за више облике политичке интеграције. Тренутне спољнополитичке орјентације Исток-Запад радикализоване кризом у Украјини додатно отежавају креирање јединственог идентитета и одбацују сваки облик „неутралног" статуса (Đukanović 2022, 8).

На крају, највеће бреме чини тумачење да су регионалне иницијативе, а поготово „Мали Шенген"/„Отворени Балкан" нека врста чекаонице пред ЕУ која регион трајно означава новом тампон зоном (Karakoça and Botić 2021, 17). На тај начин се било каква врста регионалне интеграције која је производ локалног власништва над процесом денунцира као алтернатива европским интеграцијама и уједно јој се ускраћује могућност да буде једна од платформи за превазилажење билатералних спорова на Западном Балкану.

У тумачењу „Отвореног Балкана" немогуће је избећи и економски приступ, иако он није био довољно заступљен у дискурсима који су предмет ове анализе. Тиме је додатно потврђена теза да дискурс о „Отвореном Балкану" не формира економска *cost&benefit*

анализа за сваку земљу појединачно, колико је опредељење базирано пре свега на политичким позицијама о статусним и идентитетским питањима, као и на нереалним очекивањима од евроинтеграција. Уколико „Отворени Балкан" заједно са Берлинским процесом тежи ка креирању јединственог регионалног тржишта, предстоје веома тешка усаглашавања система. Само успостављање царинске уније значило би уједначавање царина односно просечних царинских стопа које се евидентно разликују од земље до земље, а додатно отежава чињеница да су три од пет земаља чланице Светске трговинске организације и није им дозвољено да подижу царине изнад консолидованог нивоа (Rapaić 2020, 584−85). Такође стварање заједничког тржишта захтевало би и нове аранжмане за већ постигнуте спољнотрговинске споразуме, а можда и редефинисање процеса приступања Европској унији (585).

Узимајући у обзир ове аргументе могло би се реално сагледавати шта су економске и привредне последице продубљивања регионалне сарадње кроз иницијативу „Отворени Балкан". Међутим, фокус овог рада је на негативним дискурсима који не произилазе из економских анализа, већ искључиво политичких. Илустративан пример јесте дистинкција која се прави између Отвореног Балкана и Берлинског процеса. И један и други су заправо осмишљени у одсуству јасне перспективе чланства у ЕУ. Оба процеса воде ка истом циљу – креирању јединственог регионалног тржишта. Ипак то не спречава политичке актере да о овим иницијативе имају потпуно супротне ставове. Разлози за такав приступ леже у страху да би регионална интеграција са локалним власништвом продубила статусне и идентитетске спорове.

Дефинишући „идеју државе" Бузан тврди да држава постоји превасходно на друштвено-политичком а не на физичком плану, као и да је састављена од три различита елемента: физичке основе државе (ефективни суверенитет, међународни консензус о територијалним границама); институционалног израза државе (консензус о политичким „правилима игре", али и о обиму државних институција); и идеје државе (имплицитни друштвени уговор и идеолошки консензус (Buzan према Nicolas Lemay-Hébert 2009, 24). Наглашавајући државу више као идеју коју деле различите групе људи, него као физички организам, Бузан упозорава да „без широко распрострањене и прилично дубоко укорењене идеје државе међу становништвом, саме државне институције имају потешкоћа да функционишу и опстану" (25). Управо идеја државе јесте упадљиво одсутна међу припадницима сва три конститутивна народа у

Босни и Херцеговини. Конкурентске агенде редизајнирања Босне и Херцеговине онемогућавају институционалну функционалност што за последицу има и лимитирано ангажовање у регионалним интеграцијама. Непостојање друштвеног пакта говори о унутрашњој дезинтеграцији за коју је упитно да ли може бити надомештена спољашњом интеграцијом. Са друге стране Косово* са спорним статусом егзистира са привременим органима управе у Приштини који се и даље боре за физичке основе државности будући да не постоји консензус међу чланицама УН, али и чланицама ЕУ и НАТО о њиховом међународно-правном субјективитету. Стога власти у Приштини не могу ни на који начин да егзистирају као равноправан актер у регионалним иницијативама иако су позване да се прикључе.

За разлику од Босне и Херцеговине и Косова* који имају конфликтну прошлост и јасне етнификоване поделе, Црна Гора се упркос дуготрајном миру од референдума о независности 2006. суочава са дубоком идентитетском поделом на „црногорски" и „српски" блок који онемогућава формирање јединствене политичке нације. Као што истиче Лемај-Ебер (*Nikolas Lemay-Hebert*) „изградња државе мора узети у обзир не само обнову државних институција, већ и сложену природу друштвено-политичке кохезије, или оно што неки називају изградњом нације" (2009, 22). Стога је немогуће процес изградње државе остварити сепаратно или у одсуству изградње нације. Одсуство овог кохезивног фактора представља трајан фактор дестабилизације како за постконфликтна друштва, тако и за државе које су успеле да очувају мир али се суочавају са дубоким идентитетским поделама.

Потрага за заједништвом не би требало ни на који начин да значи потирање етничке идентитетске посебности јер њено очување је у фундаменту државне структуре. Ипак, изградња нације се наметнула као легитиман захтев пред различитим етничким заједницама које чине јединствено друштво. У тренутним политичким констелацијама, делује немогуће да дође до компромиса између српске и албанске стране на Косову, базичног консензуса Бошњака, Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини, а са протоком времена прокламовани грађански концепт у Црној Гори бива обесмишљен стратификацијом политичких партија по етничком кључу на црногорске, српске, бошњачке, албанске и минорне грађанске снаге.

Када је реч о међународном ангажману, читав процес обнове државности Црне Горе вођен је од стране представника ЕУ који су одредили и услове за референдум о независности. Посебно

међународно ангажовање је и даље присутно на Косову* и у Босни и Херцеговини. Стога је међународно присуство кроз политику условљавања константа која осигурава минимум коегзистенције у подељеним друштвима Балкана.

Хиплер (*Hippler*) нуди три централна елемента успешне изградње нације: обједињујућа идеологија, интеграција друштва и функционалан државни апарат. Последњи предуслов омогућава рађање „политичког друштва" и развој самосвести о политичком поретку који има монопол над употребом силе и ефективну контролу над целом националном територијом (2005, 7−9). Држава са свим својим функцијама од финансија, јединственог фискалног система до полицијског и правног система и јединствене администрације својим фукционисањем креира лојалне службенике који се идентификују са „нацијом". Из тога произилази да је изградња државе суштински елемент успешне изградње нације (9).

Међутим, у одсуству „политичког друштва", функционалног државног апарата који би требало да створи унутрашње кохезивне елементе, европске интеграције у западнобалканским земљама попримају сасвим ново значење. Оне нису предмет шире спољашње политичке и економске интеграције већ супститут за одсуство унутрашњег легитимитета за јединствени поредак. Стога придруживање Европској унији захтева константну супервизију, не само на унутрашњем плану, већ и на нивоу регионалних иницијатива, не само у контексту подизања институционалних капацитета него и у решавању идентитетских спорова. На тај начин је постојање регионалног балканског повезивања мимо иницијативе и координације од стране Европске уније, за многе локалне али и европске актере заправо блесфемична активност.

Аутори посвећени теми изградње нације имају тенденцију да игноришу етничке разноликости, не препознавајући их као могуће трајне препреке, већ као мање потешкоће које ће несумњиво уступити место заједничком идентитету у сврху остварења вишег циља - изградње јединствене државе (Connor 1972, 319). У том контексту политика ЕУ је настојала да повеже прогрес у интеграцијама са решавањем статусних спорова кроз међусобне споразуме (Keil 2013, 350). Међутим, досадашњи процес показао је да су проблеми ограничене државности озбиљно обуздали трансформативну моћ ЕУ на Западном Балкану – тако да ЕУ није могла да подстакне демократизацију нити процес изградње државе упркос прокламованој перспективи чланства за цео регион (Börzel 2011, 14).

ШТА ЈЕ „ОТВОРЕНИ БАЛКАН”?

Настојећи да одржи државе Западног Балкана на европском путу, да убрза приближавање Западног Балкана Европској унији, умањи пораст утицаја трећих страна у региону али и спречи даљи раст евроскептицизма на Западном Балкану, на иницијативу Немачке бива покренут Берлински процес. Фокус самог Берлинског процеса био је, од покретања 2014. године, везан за продубљену секторску сарадњу, развој регионалне инфраструктуре и повећање сарадње у области безбедности, али је поступно прешао и на друга економска питања на Западном Балкану (Minić 2019, 27−28). Иако је трајање ове дипломатске иницијативе било орочено на четири године, до 2018. године, након доношења Стратегије проширења на Западни Балкан, њено трајање је продужено „све док се не створе услови да се њени резултати апсорбују и ставе на главни колосек интеграције региона у ЕУ” (Minić 2018, 374).

Процес је, дакле, требао да пошаље поруку да ће се и без проширења наставити са реформским процесима и демократизацијом региона, уз промоцију регионалне сарадње, решавање спорова и повезивање држава региона. Током одржавања самита у оквиру Берлинског процеса у Трсту јула 2017. године, Регионални савет за сарадњу (енг. *Regional Cooperation Council*), представио је, по први пут, Вишегодишњи акциони план за успостављање Регионалног економског подручја (енг. *Multi-annual Action Plan for a Regional Economic Area in the Western Balkans*). Имплементација активности[1] наведених у овом документу има за циљ да се омогући несметан проток роба, услуга, капитала и висококвалификоване радне снаге, чинећи регион привлачнијим за инвестиције и трговину, убрзавајући приближавање ЕУ (RCC 2017). Лидери Западног Балкана су потом, на самиту одржаном у оквиру Берлинског процеса у Софији, новембра 2020. представили Заједничко регионално тржиште (енг. *Common Regional Market (CRM*)) као иницијативу засновану на достигнућима и поукама њеног претходника, Регионалног економског подручја. Акционим планом за Заједничко регионално тржиште замишљено је да се све планиране активности спроведу у периоду од 2021−2024. (Common Regional Market (CRM) 2021-2024 Action Plan) након чега се очекује да се крене са његовом пуном имплементацијом (RCC 2020).

1 Спровођење далекосежних интервенција и акција у оквиру четири компоненте: трговина, инвестиције, мобилност и дигитална интеграција (RCC 2017).

Истовремено, кроз спровођење договореног у оквиру Регионалног економског подручја, а у циљу његовог „продубљивања", председник Србије Александар Вучић, тадашњи премијера Северне Македоније, Зорана Заев и председника Владе Албаније, Еди Рама (*Edvin Kristaq Rama*), представљају нову регионалну иницијату тзв. „Мали Шенген" (енг. *mini-Schengen).*

У оквиру првог заједничког састанка одржаног у Новом Саду 10. октобра 2019. године, потписана је Заједничка Декларација у којој се истиче да би ова иницијатива „требало да помогне да читав регион Западног Балкана почне да функционише на принципу четири кључне слободе Европске уније - слобода кретања капитала, роба, услуга и људи" док државе потписнице настављају свој европски пут (Radio Slobodna Evropa 2019a).

У оквиру иницијативе током 2019. је остварено: меморандум о слободном кретању људи уз коришћење личних карата и изједначавање процедура за издавање радних дозвола за све грађане у земљама Западног Балкана; 24-часовно функционисање граничних контрола за фитосанитарне и ветеринарске контроле; договорена изградња новог граничног прелаза између Србије и Северне Македоније; Споразум између царинских управа Северне Македоније и Албаније о јединственом шалтеру на граничном прелазу Кјафасан и са Србијом на граничном прелазу Табановце са циљем да постане гранични прелази без заустављања (Влада на Република Северна Македонија 2019).

Лидери три земље заједно са представницима пословне заједнице из региона, састали су се 29. јула 2021. године у оквиру Форуму за регионалну економску сарадњу у Скопљу. Том прилико су саопштили да иницијатива до тада позната под називом „Мали Шеген" добија нови назив „Отворени Балкан". Том приликом лидери три државе потписали су три документа: Меморандум о разумевању о сарадњи на олакшању увоза, извоза и кретања робе на Западном Балкану; Меморандум о разумевању о сарадњи у вези са слободним приступом тржишту рада на Западном Балкану, и Споразум о сарадњи у заштити од катастрофа на Западном Балкану, која ће олакшати трговину у региону и омогућити јединствено тржиште рада, али и међусобну помоћ у ванредним ситуацијама (Vlada Republike Srbije 2021).

У Заједничком саопштењу истиче се да три државе „остају посвећене Берлинском процесу и европској перспективи, док са владе обавезују на спровођење четири слободе и на грађењу 'Отвореног Балкана' на истој визији као и заједничко регионално

тржиште" (Government of the Republic of North Macedonia 2021). У истом документу лидеру на крају закључују да „док перспектива приступања ЕУ остаје катализатор регионалне сарадње, не треба да се чека да се свако питање реши, или да Европа дође до консензуса, како би се побољшао живот грађана. У том духу, позивају се све заинтересоване стране на Западном Балкану да се придруже у иницијативи" (Government of the Republic of North Macedonia 2021).

Са најавом продубљивања сарадње долази до изражаја специфичност о самосталној регионалној иницијативи без европског подстицаја, али и о асиметричности регионалне интеграције која се одвија само између Србије, Албаније и Северне Македоније. Конкретнији кораци приметни су на Самиту одржаном у Тирани 21. децембра 2021. године када су постигнути нови договори у циљу олакшања промета робе, људи, услуга, капитала али и пословања (Komarčević 2021).

АНАЛИЗА ДОМИНИРАЈУЋИХ ПОЛИТИЧКИХ ДИСКУРСА О ОТВОРЕНОМ БАЛКАНУ

У наредним редовима примењена је критичка анализа дискурса политичких представника земаља Западног Балкана које до сада нису подржале „Отворени Балкан". Полазимо од тезе да су се формирала два оквира негативног дискурса према овој иницијативи. Први оквир чине *статусни и идентитетски спорови*, док други чини *порозна перспектива чланства у Европској унији*. Оба оквира су у сфери политике, а анализирани дискурси демонстрирали су моћ у последицама по друштвену стварност. Намера демистификације је да се прикаже раскорак између текста и стварног страха од могућег угрожавања суверности пре свега над унутарполитичким процесима.

Оквир статуса и идентитета се у случају Црне Горе препознаје у дискурсу председника Мила Ђукановића који подвлачи значај регионале сарадње за стране инвестиције, али да „то начелно опредјељење не значи да држимо повез преко очију, и да неке ствари не умијемо да прочитамо и да перципирамо на прави начин" (IBALKAN 2022). Овим речима он заправо потврђује да је против иницијативе јер у њој препознаје опасност за своју земљу, неку врсту замке која остаје недоречена. Актуелни потпредседник Владе и министар одбране Рашко Коњевић је експлицитнији јер тврди да би евентуални улазак у „Отворени Балкан" дестабилизовало Владу, да не верује да је премијеру Абазовићу више стало до „Отвореног Балкана" него до Владе, као и да „укључивање у било

какве регионалне иницијативе мора бити плод дијалога, а затим приједлога надлежног Министарства вањских послова; А прије свега мора за циљ имати државне интересе Црне Горе" (Radio Slobodna Evropa 2022a). На тај начин он потврђује тезу да је из његовог политичког угла иницијатива заправо штетна по државне интересе. Демистификацију угрожености државног интереса врши сам председник Ђукановић тврдњом да председник Србије Александар Вучић пројектом „Отворени Балкан" покушава да се представити као фактор регионалне сарадње, а да је „у ствари реч о човеку који руши *сувереност* суседних држава и стабилност региона. Он (Вучић) је по истој формули као Милошевић исконструисао да су Срби у региону угрожени, да је позван да штити права Срба у суседним државама, почев од Црне Горе, угрожавајући њену *сувереност* и угрожавајући стабилност Балкана" (Srbija Danas 2022). Ђукановић је у раније датом интервјуу говорио о „српском свету" а реторика коинцидира са претходно поменутом регионалном иницијативом - за ауторе тог плана мисли да би се у овом тренутку „задовољили неким федералним устројством кључних српских центара унутар тог српског простора, али нема никакве сумње да њихов коначан циљ јесте обједињавање тог српског простора, а на тај начин *угрожавање других држава* и *угрожавање идентитета* других народа, почев од *Црногораца*" (Danas 2020). На овај начин исказује онтолошку несигурност од доминантне улоге Србије у регионалној иницијативи која би могла да угрози тренутни статус Црне Горе као државе и идентитет црногорског народа. Додатно његово скорашње отворено сукобљавање са просрпским партијама и Српском православном црквом у Црној Гори указује на бојазан да би регионална интеграција нужно водила ка промени политичких односа унутар државе. На крају промовисање Отвореног Балкана као спољашње претње представља идеалну платформу за хомогенизацију црногорског и „суверенистичког" бирачког тела. „Отворени Балкан" је дакле претња статусу и идентитету.

Председница привремених институција у Приштини Вјоса Османи (*Vjosa Osmani*) је експлицитна да Косово* не може ући у иницијативу „где Србија покушава да игра водећу улогу, а то би јој дало прилику да настави да пориче постојање Косова као суверене државе" (DW 2021). На основу овог дискурса изводи се закључак да је „Отворени Балкан" споран пре свега зато што је иницирaн од стране Србије у тренутку када траје дијалог Београда и Приштине о споразуму који би одредио коначан статус Косова. Будући да је политичка позиција Приштине да је тај статус већ

дефинисан, противљење „Отвореном Балкану" је покушај да се на Београд изврши додатан притисак у циљу признавања једнострано проглашене независности. То бива очигледно и у позиву упућеном представницима ЕУ да изврше кључан притисак на Србију „и ставе до знања – једнак третман, једнака заступљеност свих земаља, укључујући и Косово, основни је предуслов за опстанак ових регионалних иницијатива" (DW 2021). У сусрету са председником Северне Македоније, Османи је поновила „све док Србија не третира Косово равноправно у регионалним иницијативама, видимо да Србија жели да прошири своје хегемонистичке интересе", уз додатак да има резерве према тој иницијативи јер може да „одложи европске интеграције" (Radio Slobodna Evropa 2021). Додатно, она је на етничкој основи прозвала представнике Албаније да издају интересе сопствене нације на Косову јер учествују у иницијативи са Вучићем који „на дневној основи дестабилизује Косово и угрожава његов *суверенитет*" (Euractiv 2022). Све док постоји статусни спор албански представници на Косову ће инсистирати на перцепцији „Отвореног Балкана" као на хегемонији Србије, процесу штетном за целокупан албански народ где год он живео и као на иницијативи која је у супротности и са европским интеграцијама. Притом, Косово* формално не може ни да започне преговоре са ЕУ јер пет земаља чланица не признају сецесију проглашену 2008. године. У креирању негативног дискурса према регионалној интеграцији, премијер привремених власти у Приштини, Аљбин Курти (*Albin Kurti*) иде корак даље - ова иницијатива представља ангажовања Србије на стварању нове платформе за такозвану „велику Србију", те додао да се не сме допустити „четврта Југославија" (Radio Slobodna Evropa 2019b). На тај начин се пориче економска димензија и иницијатива представља као стварање јединственог политичког система где би земље изгубиле свој суверенитет. Циљ оваквог дискурса је покушај да се изазове аверзија регионалних размера према било каквом облику чвршћег повезивања. На основу иступа црногорских представника, закључујемо да је матрица негативног дискурса иста – угрожавање суверенитета и страх од стварања неког новог државног оквира. Парадоксално, Курти за сличну иницијативу изјављује да је „Косово посвећено Берлинском процесу" и да би Косово и Северна Македонија требало да сарађују на „спречавању Србије да промовише руске и кинеске интересе у региону" (DW 2022). Ова иницијатива иначе као један од циљева има креирање јединственог регионалног тржишта у коме је учешће Србије неизоставно.

Иако у јавном простору нема експлицитно негативног дискура о Отвореном Балкану, евидентно је да постоји политички отпор прикључивању Босне и Херцеговине овој иницијативи. Српски члан Предсједништва БиХ Милорад Додик изразио је жаљење што БиХ није део иницијативе „Отворени Балкан" и истакао да је „у томе Република Српска заустављена, јер нека морбидна размишљања у Сарајеву спречавају прикључење тој иницијативи само зато што сумњају у неке подвале и преваре" (Republika Srpska. net 2021). Из ове изјаве се закључује да је изостала сагласност представника конститутивних народа о регионалној интеграцији, али да не постоји ни базични консензус у вези са унутрашњим политичким питањима. Додик овом изјавом заправо јача дискурс о непријатељском Сарајеву које директно ради против интереса ентитета Република Српска. Додатно „Отворени Балкан" је послужио како би се акцентовале непремостиве разлике па је Додик констатовао да је „БиХ, нажалост, и по питању 'Отвореног Балкана' подијељена и да је прихватање те иницијативе постало искључиво политичко, а не економско питање" (Info Balkan 2022). С друге стране, у светлу рата у Украјини, Бакир Изетбеговић, лидер странке СДА, изјавио је да је „српски свет" балканска верзија „руског света" и да се „великосрпски национализам прилагођава и опстаје и у демократији и цивилизованом окружењу, осцилира, повлачи се и оживљава са сваком променом, а сваку кризу користи да протера и надвлада све што није српско" (Politika 2022). Додаје, „имамо посла са страном која је уверена да је њено право отерати друге и другачије, доминирати над онима који остану, терати их да живе у апартхејду, негирати геноцид и злочине, славити ратне злочинце" (Politika 2022). Иако реферира на национализам, у овом дискурсу Изетбеговић заправо етикетира Србију као државу приписујући јој намеру за територијалном експанзијом на уштрб територија где живе Бошњаци. Стога је и аргументација за „Отворени Балкан" вероватно на трагу већ примењене на „великосрпски национализам", а то је да камуфлажом има јасну намеру да угрози суверенитет Босне и Херцеговине и онемогући даљи процес постконфликтне изградње државе.

Оквир ЕУ интеграција у којем се креира негативни дискурс о „Отвореном Балкану" има посебно интригантан контекст. Тумачење иницијативе као нечега што блокира пут држава Западно Балкана ка ЕУ не полази од стварне анализе процеса придруживања, већ од самостално креираних перцепција шта европске интеграције јесу или би требало да буду. Балкански наративи о ЕУ одавно су се растали

са стварним статусом земаља региона у односу на прокламовани циљ – пуноправно чланство. Албанија и Северна Македонија су тек започеле преговоре са ЕУ, Босна и Херцеговина за разлику од Украјине у рату нема ни статус кандидата за чланство, Србија и Црна Гора су у застоју са процесом преговора, а Косово* са спорним статусом не може уопште бити посматрано као потенцијални кандидат за чланство.

Стога се европске интеграције не помињу као испуњавање одређених критеријума, већ као инхерентни процес, који без обзира на стагнацију, својим постојањем потврђује самосвојност и суверености државе преговарача. Било каква метаинтеграција, која би подразумевала и регионално повезивање, није у супротности са европским интеграцијама, него са субјективним доживљајем тог процеса као нечега посебног што издваја конкретну државу региона од осталих.

Поредећи Берлински процес и „Отворени Балкан", председник Црне Горе, Мило Ђукановић изјављује: „Све што радимо кроз Берлински процес, радимо на достизању стандарда који ће нас у финалу квалификовати за чланство; „'Отворени Балкан'" не инсистира на европским стандардима и на неки начин, мени се чини, 'Отворени Балкан' је припремљена иницијатива која би била нека врста алтернативе за чланство земаља Западног Балкана у ЕУ" (CDM 2022). Овај дискурс има за циљ да Берлински процес представи као пут ка ЕУ, а 'Отворени Балкан' као препреку на том путу иако обе иницијативе стављају регион на прво место у циљу креирања јединственог економског простора. Притом је и сам Берлински процес настао као одговор на евидентан застој у процесу придруживања. Овај дискурс заправо негира обе иницијативе уколико подразумевају регионалну интегерацију. Берлински процес је извучен из стварног контекста и изједначен са приступним преговорима, а „Отворени Балкан" означава одустајање од чланства у ЕУ.

Ђукановић даље тврди: „Мислим да је 'Отворени Балкан' настао кад су неки лидери разочарани ефективношћу процесом проширења створили паралелну иницијативу која је резервни положај за земље региона које по њиховом мишљењу неће имати европску перспективу. То је наша разлика, ми мислимо да нам је мјесто у ЕУ" (Mondo 2022). На овај начин одбацује регионалну интеграцију јер би она временом показала стваран статус Црне Горе у евроинтеграцијама. Иако је свестан да Брисел у одсуству сагласности око политике проширења има јединствен приступ према свим земљама Западног Балкана, овако презентована „европска

перспектива" служи као наратив који ојачава не само суверенитет над процесом већ и представу о посебној успешности Црне Горе у односу на друге земље Западног Балкана.

Дискурс о „Отвореном Балкану" као препреци успешним евроинтеграцијама Црне Горе је широко распрострањен. Ервин Ибрахимовић, потпредседник Владе и лидер Бошњачке тврди да иницијатива „Отворени Балкан" нема његову, нити подршку Бошњачке странке јер је „приоритетни задатак актуелне администрације убрзавање ЕУ интеграција и све институционалне капацитете треба усмерити према том циљу" (Radio Slobodna Evropa 2022b). Док бивши министар спољних послова, Миодраг Влаховић истиче: „Не видимо бенефите за нашу земљу, па не желимо да губимо вријеме бавећи се недефинисаним конструкцијама које долазе из земаља које су много даље од Европске уније него Црна Гора" (Radio Slobodna Evropa 2022b).

На сличан начин изграђен је дискурс од стране албанских представника на Косову*. Хашим Тачи (*Hashim Thaçi*) је још о „Малом Шенгену" изјавио: „За Косово једина визија је чланство у Европску унију и НАТО. Према томе, не желимо да ни у каквим околностима заменимо нашу евроатлантску перспективу са било каквом регионалном иницијативом" (Radio Slobodna Evropa 2019). Власти у Приштини за домаћу јавност креирају имагинарни избор између ЕУ и Западног Балкана, а заправо спорни статус Косова* трајно блокира евроатланске интеграције, док у регионалним иницијативама због одсуства договора са Београдом немају могућност да учествују у равноправном капацитету са осталим западнобалканским актерима. Са овим дискурсом створена је представа да Косово* има перспективу чланства коју не жели да замени са „било каквом" регионалном интеграцијом. Такође, негује се и дискурс о „Отвореном Балкану" као замени за евроинтеграције. Тако Вјоса Османи тврди да је „са 'Отвореним Балканом' потпуно супротно (у поређењу са Берлинским процесом). Његов циљ је да нас на неки начин стави у чекаоницу и уместо да настави са европским интеграцијама, ствара ситуацију у којој су одређене земље у бољој позицији од других, било економски, политички или у другим околностима" (DW 2021). Намеће се дискурс у коме је регионална интеграција главна препрека ка ЕУ, а не статусни спор због кога пет чланица ЕУ не признају једнострано проглашење независности.

На крају у Босни Херцеговини се због подељености око става о „Отвореном Балкану" не може говорити о доминирајуће негативном дискурсу, али је евидентно да противници чланства такође везују

перспективу чланства ЕУ са регионалном интеграцијом. Тако Шефик Џаферовић, члан Предсједништва Босне и Херцеговине истиче да је „веома важно не заборавити да све оно што је садржај иницијативе 'Отворени Балкан' раније је прихваћено у Софији од свих шест земаља Западног Балкана у новембру 2020. на самиту одржаном у оквиру Берлинског процеса. На том самиту у Софији потписани споразуми којима је предвиђено заједничко регионално тржиште, потпуна слобода у кретању људи, робе, капитала и услуга у свих шест земаља Западног Балкана" (Oslobođenje 2021) Иако се ово може подвести под аргумент о поклапању иницијатива кључна порука је послата са ставом: „ти документи су потписани под супервизијом и руководством Европске уније у оквиру Берлинског процеса" (Oslobođenje 2021). Патримонијални однос који се захтева од структура Европске уније говоро о одсуству жеље за локалним власништвом над процесом регионалне интеграције. Повезивање и сарадња земаља Запдног Балкана у формираном дискурсу не остварује нужно корист, већ само ако постоји „руководство" Европске уније. У таквом оквиру не долази до стварног прогреса у европским интеграцијама, али се лидери лишавају одговорности за неуспех процеса. Притом се „Отворени Балкан" једини денунцира као сувишна регионална иницијатива у десетинама иницијатива које се формирају и опстају на Западном Балкану упркос упитности њихове сврхе и циља.

ЗАКЉУЧАК

Критичка анализа дискурса показала је да представници Црне Горе, Босне и Херцеговине и Косова* креирају негативан дискурс о иницијативи „Отворени Балкан" упркос чињеници да је регионална интеграција комплементарна са прокламованим циљем чланства у Европској унији. Увидом у поруке које су креиране у протекле три године дефинисали смо два домининатна оквира негативног дискурса: први, статусни и идентитетски спорови, док други чини перспектива чланства у Европској унији у локално креираним перцепцијама. Показали смо да је главна бојазан лидера који не подржавају „Отворени Балкан" да би ова иницијатива додатно оспорила њихову сувереност над недовршеним процесима изградње државе и нације, статусним и идентитетским споровима, као и креирану представу о тренутном положају њихове земље у процесу придруживања Европској унији.

У раду нису анализирани позитивни дискурси о „Отвореном Балкану" који се крећу у оквиру политичких појмова „брисање граница", „трајни мир", „напредак региона"... Намера нам је била да демистификујемо противљење регионалној интеграцији и појму интеграције уопште. Изводимо закључак да се регионалне иницијативе и приступање ЕУ само декларативно подржавају у односу на отворену тежњу за сувереним управљањем над статусним и идентитетским питањима у поменутим студијама случаја.

Регионалне иницијативе попут „Отвореног Балкана" али и Берлинског процеса деле судбину неуспеха све док се не изнађу дуготрајна решења за билатералне спорове. Исто важи и за процес европских интеграција. У одсуству локалног власништва над процесима и одговорности за политичке одлуке лидера Западног Балкана перспектива чланства остаје нерални политички циљ. Такође лидери региона пренебрегавају и чињеницу да се формална политика проширења, која за свој циљ има пуноправно чланство државе кандидата у ЕУ, претворила у процес приступања без чланства (Samardžić 2018, 680).

Западнобалкански идентитет у оквиру неке од регионалних иницијатива бива немогућ јер се „регионална сарадња пре посматра као нужност (у контексту европских интеграција) неголи као потврда постојећих „наслеђених" и јаких привредних, културних и других веза које објективне постоје у овом делу Европе" (Đukanović i Dašić 2021, 629). На крају дискурсном анализом је показано да постоје два потпуно различита сагледавања европских интеграција. Док протагонисти „Отвореног Балкана" истичу да ће се „боље повезан региона Западног Балкана брже и успешније интегрисати у ЕУ" (Radio Slobodna Evropa (Edi Rama) 2020) противници ову иницијативу доживљавају као директну препреку даљим евроинтеграцијама.

Критичком анализом дискурса дефинисали смо главне поруке које креирају друштвену и политичку стварност у земљама Западног Балкана које не желе да се прикључе иницијативи „Отворени Балкан". За даља истраживања, остаје отворено питање шта могу бити последице асиметричне западнобалканске регионалне интеграције између земаља које међусобно немају спорове као што су Србија, Албанија и Северна Македонија? Такође, да ли регионалне иницијативе упркос негативним перцепцијама могу бити платформа за превазилажење статусних и идентитетских спорова? Посебно ако би се сагледале последице по дијалог Београда и Приштине уколико би се власти на Косову* прикључиле иницијативи „Отворени Балкан".

РЕФЕРЕНЦЕ

Bešić, Miloš. 2019. *Metodologija društvenih nauka***.** Novi Sad: Akademska knjiga.

Börzel, Tanja A. 2011. *When Europeanization Hits Limited Statehood: The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe.* KFG Working Paper Series. Berlin: Freie Universität Berlin. doi.org/10.4324/9780203386064.

CDM. 2022. „Đukanović o Otvorenom Balkanu: Nama treba članstvo u EU, a ne alternativa." Poslednji pristup 18. jul 2022. https://www.cdm.me/politika/dukanovic-o-otvorenom-balkanu-nama-treba-clanstvo-u-eu-a-ne-alternativa/.

Connor, Walker. 1972. „Nation-Building or Nation-Destroying ?" *World Politics* 24.3: 319–55.

Danas. 2020. „Đukanović: Srpski svet je eufemizam za ideju velike Srbije." 18. jul 2022. https://www.danas.rs/svet/djukanovic-srpski-svet-je-eufemizam-za-ideju-velike-srbije/.

Đukanović, Daragan i Milan Krstić. 2021. „Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu – Dugoročno čekanje na članstvo u Evropskoj uniji i/ili Balkanska unija." *Srpska politička misao 71 (1):* 9−26. doi.org/10.22182/spm.7112021.1.

Đukanović, Dragan i Branislav Đorđević. 2020. „'Mali Šengen'" – koncept, implementacija i kontroverze." *Međunarodni problemi* LXXII (3): 595–618. doi.org/10.2298/MEDJP2003595D.

Đukanović, Dragan, i Marko Dašić. 2021. „Modeliranje regionalne saradnje na Balkanu nakon 1999. godine: evropska iskustva i njihova primena." *Međunarodni problemi* 73 (4): 617–636. doi.org/10.2298/MEDJP2104617D.

Đukanović, Dragan. 2022. "The Open Balkan: Challenges of Sustainability and Unfinished Inclusion." *Report on regional integration "Open Balkans"*. Belgrade: Igman Initiative. https://www.igman-initiative.org/wp-content/uploads/2022/06/IZVESTAJ-OPEN-BALKAN-PDF.pdf.

DW. 2021. „Vjosa Osmani: Otvoreni Balkan koristi samo Srbiji." 19. jul 2022. https://www.dw.com/bs/vjosa-osmani-otvoreni-balkan-koristi-samo-srbiji/a-59221867.

DW. 2022. „Otvoreni Balkan pred otvorenim pitanjima." Poslednji pristup 20. jul 2022. https://www.dw.com/sr/otvoreni-balkan-pred-otvorenim-pitanjima/a-62057329.

Euractiv. 2022. "Kosovo president criticises Open Balkan, Serbia, and Albanian indifference." Last access 19 July 2022. https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/kosovo-president-criticises-open-balkan-serbia-and-albanian-indifference/.

Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and social change.* Cambridge: Polity Press.

Government of the Republic of North Macedonia. 2021. "Joint statement of the leaders of 'Open Balkan'." Last access 23. jul 2022. https://vlada.mk/node/26063?ln=en-gb.

Hippler, Jochen. 2005. „Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-building - Terminology and Political Concepts." In *Nation-building, A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?*, ed. Jochen Hippler, 3–14. London: Pluto Press.

IBALKAN. 2022. „Milo Đukanović razočarao Vučića i Abazovića: 'Nećemo hrliti u Otvoreni Balkan, insistiraćemo na Berlinskom procesu!'". Poslednji pristup 21. jul 2022. http://www.ibalkan.net/2022/05/19/milo-djukanovic-razocarao-vucica-i-abazovica-necemo-hrliti-u-otvoreni-balkan-insistiracemo-na-berlinskom-procesu/.

Info Balkan. 2022. „Dodik: U BiH je sve politika, pa I inicijativa 'Otvoreni Balkan'." Poslednji pristup 20. jul 2022. https://www.infobalkan.org/2022/04/26/dodik-u-bih-je-sve-politika-pa-i-inicijativa-otvoreni-balkan/.

Joint statement of the leaders of "Open Balkan". 2021. *Government of the Republic of North Macedonia.* Last access: July 20, 2022. https://vlada.mk/node/26063?ln=en-gb.

Karakoç, Dora, Zuhal and Botić, Jurica. 2021. "The Mini Schengen Initiative in the Western Balkans as a New Buffer Zone." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 77 (2): 287−307. doi.org/10.33630/ausbf.1031194.

Keil, Soeren. 2013. "Europeanization, state-building and democratization in the Western Balkans." *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 41 (3): 343−353. doi.org/10.1080/00905992.2013.768977.

Komarčević, Dušan. 2021. „Rama, Vučić i Zaev u Tirani postigli dogovor o zajedničkom tržištu rada." *Radio Slobodna Evropa*. Poslednji pristup 18. jul 2022. https://www.slobodnaevropa.org/a/open-balkan-sastanak-tirana/31618931.html.

Lemay-Hébert, Nicolas. 2009. "State-building without Nation-building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutionalist Approach." *Journal of Intervention and State-building* 3.1: 21–45. doi.org/10.1080/17502970802608159.

Minić, Jelica. 2018. "Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu." U *Evropa za mene,* ur. Dejan R. Simić, Dejan Milenković i Dejan Živojinović, 367−377. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Minić, Jelica. 2019. „Regionalni mehanizmi u procesu proširenja Evropske unije na Zapadni Balkan." *Spoljnopolitičke sveske* 1: 27–28. https://www.emins.org/wp-content/uploads/2017/03/Spoljnopoliticke-sveske-01-2019-web.pdf#page=27.

Mondo. 2022. „Đukanović: Vjerujem da ćemo do 2024. Biti spremni za EU, o tome hoću li ostati u politici sada ne razmišljam." Poslednji pristup 18. jul 2022. https://mondo.me/info/Crna-gora/a1081123/MILO-DJUKANOVIC-U-BRATISLAVI-O-EU-I-OPEN-BALKANU.html.

Oslobođenje. 2021. „Džaferović: Ne vidim razlog za pokretanje inicijative 'Otvoreni Balkan', sadržaj Berlinskog procesa je mnogo širi." Poslednji pristup 20. jul 2022. https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dzaferovic-ne-vidim-razlog-za-pokretanje-inicijative-otvoreni-balkan-sadrzaj-berlinskog-procesa-je-mnogo-siri-694255.

Politika. 2022. „Izetbegovi:'Srpski svet' je balkanska verzija 'ruskog sveta'." Poslednji pristup 20. jul 2022. https://www.politika.rs/sr/clanak/508220/Izetbegovic-Srpski-svet-je-balkanska-verzija-ruskog-sveta.

Radio Slobodna Evropa. 2019a. „Vučić, Zaev i Rama potpisali deklaraciju o slobodnom protoku robe i ljudi." Poslednji pristup 10. jul 2022. https://web.archive.org/web/20191229122834/https:/www.slobodnaevropa.org/a/vucic-zaev-rama-novi-sad/30209132.html.

Radio Slobodna Evropa. 2019b. „Politički lideri Kosova protiv 'malog Šengena'." Poslednji pristup 20. jul 2022. https://www.slobodnaevropa.org/a/politicki-lideri-kosova-protiv-malog-sengena-/30263955.html.

Radio Slobodna Evropa. 2020. „Rama: Mini Šengen nije plan B za Zapadni Balkan." Poslednji pristup 21. jul 2022. https://www.slobodnaevropa.org/a/30434350.html.

Radio Slobodna Evropa. 2021. „Osmani i Pendarovski izrazili rezerve prema inicijativi 'Otvoreni Balkan'" Poslednji pristup 19. jul

2022. https://www.slobodnaevropa.org/a/otvoreni-balkan-osmani-penderovski/31610480.html.

Radio Slobodna Evropa. 2022a. „O Otvorenom Balkanu u Crnoj Gori može se odlučiti i bez Parlamenta." Poslednji pristup 18. jul 2022. https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-otvoreni-balkan-vlada/31875454.html.

Radio Slobodna Evropa. 2022b. „Otvoreni Balkan - korist za sve ili pre svega za Srbiju?" Poslednji pristup 18. jul 2022. https://www.slobodnaevropa.org/a/most-otvoreni-balkan-srbija-korist/31914852.html.

Rapaić, Stevan. 2020. „ 'Mali Šengen' kao mogućnost nove regionalne ekonomske integracije." *Međunarodni problemi* LXXII (3): 566−594. doi.org./10.2298/MEDJP2003566R.

Regional Cooperation Council (RCC). 2017. "Multi-annual Action Plan for a Regional Economic Area in the Western Balkans Six." Last assesed July 21 2022. https://www.rcc.int/docs/383/consolidated-multi-annual-action-plan-for-a-regional-economic-area-in-the-western-balkans-six.

Regional Cooperation Council (RCC). 2020. " Common Regional Market Action Plan." Last assesed July 21 2022. https://www.rcc.int/docs/543/common-regional-market-action-plan.

Republika Srpska.net. 2021. „Dodik: Sarajevo blokira pristup 'Otvorenom Balkanu', misle da je podvala." Poslednji pristup 22. jul 2022. https://www.republikasrpska.net/2021/11/04/dodik-sarajevo-blokira-pristup-otvorenom-balkanu-misle-da-je-podvala/.

Samardžić, Slobodan. 2018. „Od Soluna (2003) do Sofije (2018)." U *Evropa za mene*, ur. Dejan R. Simić, Dejan Milenković i Dejan Živojinović, 675−685. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Srbija Danas. 2022. „Đukanović napao Vučića jer štiti srpski narod." Poslednji pristup 18. jul 2022. https://www.srbijadanas.com/vesti/region/milo-dukanovic-napao-vucica-jer-stiti-srpski-narod-2022-03-02.

Vlada Republike Srbije, 2021. „Srbija, Severna Makedonija i Albanija potpisale tri dokumenta za bolju regionalnu saradnju." Poslednji pristup: 20. jul 2022. https://www.srbija.gov.rs/vest/565375/srbija-severna-makedonija-i-albanija-potpisale-tri-dokumenta-za-bolju-regionalnu-saradnju.php.

Влада на Република Северна Македонија. 2019. "Премиерот Заев на прес-конференцијата на лидерите на Западен Балкан во

Тирана: Остваруваме резултати од соработката за силни економии за секоја земја и за поинтегриран и меѓусебно поврзан регион на нашиот пат до ЕУ." Poslednji pristup 21. jul 2022. https://vlada.gov.mk/node/19852?ln=mk.

Stefan Surlić*
Faculty of Political Sciences, University of Belgrade
Andrijana Lazarević**
Institute for Political Studies, Belgrade
Ljiljana Kolarski***
Institute for Political Studies, Belgrade

INTEGRATION VS. SOVEREIGNATION. "OPEN BALKAN" IN THE FRAMEWORK OF STATUS AND IDENTITY DISPUTES

Resume

The paper analyses the „Open Balkan" initiative with the intention of establishing, through a critical discourse analysis, the dominant positions of the countries of the Western Balkans regarding this form of regional cooperation. The authors will show that political discourses towards regional integration are, on the one hand, a product of the internal unfinished process of state and nation-building, while on the other hand, they are a direct consequence of open bilateral issues and the absence of a clear perspective of membership in the European Union. The paper proves that the dominant negative discourse on the "Open Balkans" initiative equates regional integration with the fear of losing sovereignty both over internal political processes and on the path of European integration.

Keywords: Open Balkan, regional integration, state building, nation building, European integration, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Kosovo*

* E-mail address: stefan.surlic@fpn.bg.ac.rs.

** E-mail address: andrijana.lazarevic@ips.ac.rs.

*** E-mail address: ljiljana.kolarski@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 29. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

Теорија политике и политичка филозофија

УДК 17.01 Berlin I.
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.4
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 79-92

Вишња Станчић*

Институт за политичке студије, Београд

Миша Стојадиновић**

Институт за политичке студије, Београд

БЕРЛИНОВО СХВАТАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ВРЕДНОСНОГ ПЛУРАЛИЗМА И МОРАЛНОГ И КУЛТУРНОГ РЕЛАТИВИЗМА***

Сажетак

Предмет овог рада јесте темељно разматрање вредносног плурализма и моралног и културног релативизма, као различитих мета-етичких теорија. У фокусу анализе налази се Берлиново схватање вредносног плурализма, односно дистинкција између вредносног монизма и плурализма, као и импликације оваквог разликовања. Аутори најпре образлажу релевантност ове теме у оквиру моралних и политичких расправа, истичући повезаност овог проблема са другим кључним питањима, као што су појмови слободе, људске природе и

* Имејл-адреса: visnja.stancic@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: misa.stojadinovic@ips.ac.rs.

*** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

улоге разума. У првом делу рада аутори ће представити Берлиново становиште вредносног плурализма, као схватања по коме, супротно монизму, суштину вредности чини њихова потенцијална међусобна инкомпатибилност и несамерљивост, односно одсуство апсолутне вредности. У другом делу рада аутори ће приказати и анализирати релевантне критике Берлиновог схватања вредносног плурализма од стране савремених теоретичара, са фокусом на Грејево тумачење. Ове критике се своде на интерпретацију Берлиновог схватања као радикалног плурализма, субјективизма и моралног и културног релативизма. Примарни циљ овог рада јесте да покажемо по чему се Берлинова позиција разликује од оваквих становишта и зашто се не може свести на њих. У светлу горе поменутих разматрања, закључак аутора је да схватање о постојању минималног језгра универзалне људске природе и моралности јесте оно што разликује вредносни плурализам од моралног и културног релативизма.

Кључне речи: Берлин, вредносни монизам, вредносни плурализам, рационализам, морални и културни релативизам, субјективизам

УВОД

Вредносни плурализам представља једну од темељних идеја Берлиновог (*Isaiah Berlin*) целокупног филозофског становишта, која је повезана са још једном кључном идејом - идејом слободе. Дистинкција између вредносног монизма и плурализма налази се у основи Берлиновог разликовања између појмова позитивне и негативне слободе (видети Berlin 1992). Монистичко становиште води схватању слободе као позитивног концепта, док плуралистичко имплицира идеал слободног бирања циљева, односно води схватању слободе као негативног концепта.[1] Дихотомија вредносни монизам/плурализам јесте, дакле, фундаментална и, као таква, фигурира у Берлиновим аксиолошким, моралним и политичким расправама. Ова важна тема тиче се саме природе вредности, односно логичког статуса исказа о вредностима, и представља део ширих, метаетичких расправа. У том смислу, монизам се може представити као вредносни когнитивизам, док плуралистичко становиште, насупрот томе, води антикогнитивизму.

1 Позитивну слободу Берлин одређује као жељу да сами управљамо својим животом, док негативну као жељу за слободним подручјем деловања. Сходно томе, позитивна слобода представља *слободу за*, док негативна слобода представља *слободу од* (видети Berlin 1992).

Показује се, дакле, да је само питање вредносног монизма и плурализма инхерентно повезано са другим кључним питањима из сфере морала и политике, као што су појмови слободе, људске природе и улога разума. У том смислу, сам Берлин истиче релевантност овог проблема у оквиру моралних и политичких расправа, наводећи да је одувек био заинтригиран диверзитетом људских вредности, циљева и идеала (Berlin 2013, 2). Указујући на дистинкцију између вредносног монизма и плурализма, као и на импликације оваквог разликовања, Берлин је, дакле, настојао да разјасни важно питање о томе да ли можемо говорити о истинитим одговорима када је реч о нормативним питањима. У том смислу, како сам наводи, сврха филозофије састоји се у томе да нам помогне да разумемо себе, односно природу нашег моралног универзума (видети Berlin 1980b, 11).

Интересовање за Берлинове филозофске идеје било је нарочито изражено пред сам крај његовог живота, односно последњих деценија XX века. Наиме, овај историјски период обележен је цветањем постмодернизма, које је допринело појачаном интересовању за Берлиново становиште вредносног плурализма. Оно што је присталицама постмодернизма привукло пажњу јесте Берлинова пасионирана критика рационализма и вредносног монизма, односно уверења да за свако етичко питање постоји само један исправан одговор. Наиме, постмодернисти деле Берлиново плуралистичко - насупрот монистичком становишту. Сходно томе, Берлин је често портретисан као поборник постмодернизма, субјективизма или моралног и културног релативизма (Blokland 1999, 2). Полазећи од Берлиновог одређења вредносног плурализма насупрот монизму, аутори ће, кроз приказ и анализу релевантних критика Берлиновог схватања, настојати да покажу по чему се његова позиција вредносног плурализма разликује од субјективизма, релативизма и постмодернизма, и зашто се не може свести на њих.

БЕРЛИНОВО СТАНОВИШТЕ ВРЕДНОСНОГ ПЛУРАЛИЗМА

Вредносни плурализам подразумева да немамо, нити можемо имати, априорно знање о томе која је вредност највиша, као ни о усклађености између врховних вредности. Ми, дакле, не можемо да знамо која вредност је апсолутна, односно представља *summum bonum*, па, самим тим, не постоји јединствени критеријум којим бисмо се руководили приликом сваког избора. Уколико не поседујемо

такво знање, шта нам онда преостаје? Преостаје нам емпиријска опсервација, односно наше свакодневно искуство, које нам говори о томе да одређене вредности често морамо да жртвујемо зарад других. Опште је место да апсолутна слобода може угрозити једнакост, као и да економски егалитаризам није компатибилан са неограниченом реализацијом принципа *laisse faire.* Такође, апсолутна правда није компатибилна са ништа мање важном вредношћу - милосрђем. У том смислу, можемо се сложити са Берлиновим ставом да смо у свакој појединачној ситуацији принуђени да бирамо између врховних вредности, односно да преузимамо морални ризик и доносимо одлуке, у зависности од конкретних околности: „…Нужност да се бира, да се неке највише вредности жртвују неким другим највишим вредностима, трајна је особина људског усуда" (Berlin 1992, 56).

Супротно оваквом схватању, вредносни монизам подразумева да су вредности међусобно самерљиве, односно да лако можемо да одредимо која вредност је највиша, тј. апсолутна. Импликација оваквог става јесте да моралне и политичке проблеме можемо да решавамо дедуктивним путем, односно да постоји *коначно решење*, захваљујући коме би различити људски циљеви и стремљења били међусобно усклађени. Свет, дакле, може да постане хармонична целина, у којој би сви идеали човечанства били остварени. Монистичко становиште подразумева, дакле, постојање истинитих одговора у сфери морала и политике, односно могућност рационалне реконструкције друштва у светлу специфичног идеала. Овакво схватање налази се у основи сваке мелиористичке концепције историје и људске природе.

Уколико би постојало коначно решење за сва питања морала и политике, ови проблеми би били решавани аритметичким путем, па би појединци били лишени слободе избора у име постулираног идеала. У том смислу, Берлин истиче да је плурализам „истинитији и хуманији идеал" у односу на вредносни монизам (Berlin 1992, 258). Хуманији - захваљујући томе што не лишава појединца слободе избора у име специфичног идеала, који се не може доказати. Овакву тезу Берлин образлаже ставом по коме наша потреба за индивидуалном слободом јесте емпиријска чињеница - емпиријским посматрањем можемо да утврдимо да већина људи током дужег историјског периода придаје велику важност одређеним циљевима и вредностима, а једна од њих је свакако и индивидуална слобода (Berlin and Wiilliams 1994, 306–309). Сходно томе, Берлин наводи да плурализам представља најбољи антидот патернализму и ауторитаризму, колико год циљеви њихових заговорника били

рационални (Berlin 1983, 4).

Плурализам представља истинитији идеал у односу на монизам - захваљујући томе што препознаје диверзитет људских циљева, као и несамерљивост и потенцијалну међусобну инкомпатибилност вредности. Према Берлиновом мишљењу, моралне и политичке проблеме не можемо да решавамо научним методама; апсолутна извесност представља немогући идеал када је реч о нормативним питањима, односно *свету људских ствари.*[2] Насупрот монизму, плурализам, дакле, признаје реалност наших моралних дилема, односно подразумева да морално одлучивање најчешће није лако, што не имплицира и да је немогуће. У том смислу, можемо закључити да плурализам, боље од монизма, осликава комплексност нашег моралног универзума.

Уколико, дакле, разум не може да нам пружи јединствени и коначни одговор на питање о томе какав живот треба да водимо, на који начин онда доносимо одлуке у сфери морала и политике? Берлинов одговор се састоји у томе да у свакој појединачној ситуацији морамо да преузимамо моралну ризик и доносимо одлуке, у зависности од специфичних околности, трудећи се да константно балансирамо између врховних вредности, као што су, на пример, храброст, правда, слобода, једнакост и корисност (видети Berlin 2013, 1–20). Из овога следи да сукоби између различитих људских идеала и циљева не могу да буду избегнути, већ само ублажени; оно што можемо да урадимо, како бисмо смањили патње у друштву, јесте да одржавамо равнотежу између базичних вредности.

КРИТИКЕ БЕРЛИНОВОГ СХВАТАЊА ВРЕДНОСНОГ ПЛУРАЛИЗМА

Једна од релевантних интерпретација Берлиновог схватања вредносног плурализма изнета је од стране савременог енглеског политичког филозофа Џона Греја (*John Gray*). Грej, наиме, прихвата саму идеју плурализма вредности, али се не слаже са импликацијама које Берлин изводи из овакве премисе. Уколико прихватимо Берлинову тезу по којој вредности нису само потенцијално међусобно инкомпатибилне, већ и несамерљиве – онда није могућ рационални избор, већ искључиво *радикални избор,* истиче Грej (Gray 1995, 41–71). Уколико, дакле, не постоји мета-критеријум на основу ког

2 Овде долази до изражаја Берлиново схватање о инхерентно различитим карактерима природних и друштвено-хуманистичких наука, односно њихових циљева и метода (видети Berlin 1980a, 56–80).

бисмо могли да доносимо одлуке и бирамо између различитих вредности, преостаје нам само радикални избор – који представља експресију наших жеља, односно није заснован на рационалној делиберацији. Према Грејевом мишљењу плурализам, дакле, имплицира немогућност рационалног расправљања о вредностима.

Оно што се односи на вредности, односи се и на културе; различите културе формирају дивергентне системе вредности, односно различите – несамерљиве концепције доброг живота. Несамерљивост о којој говори Грej илуструје примерима из естетике: с обзиром да, рецимо, барокне и готичке катедрале представљају посебне, јединствене стилове у архитектури, није могуће међусобно их упоређивати, односно тврдити да је, на пример, свака готичка катедрала лепша или складнија у односу на барокну. На исти начин, није могуће рационално расправљати о различитим стиловима живота, па тако не можемо говорити о квалитативној дистинкцији између, на пример, живота монахиње и куртизане или живота аутономне личности и каприциозног хедонисте. Из овога проистиче да Грej Берлиново виђење човека карактерише као *анти-перфекционизам* (Gray 1995, 51–53). Оваква визија човека подразумева непостојање квалитативне разлике између различитих људских циљева, па тако о разлици између дивергентних начина живота не можемо расправљати на основу рационалних аргумената.

Грej, дакле, истиче да Берлиново схватање вредносног плурализма имплицира одсуство било какве теорије или принципа којима бисмо се руководили приликом прављења избора (Gray 1995, 62). Уколико нам, сходно томе, преостаје само радикални избор, то значи да филозофи нису способни да разреше конфликте између вредности као што су, на пример, правда, једнакост и корисност. Уколико је то случај, које су онда могућности филозофије? Према Грejевој интерпретацији, Берлин је својим тумачењем задатка филозофије прећутно прогласио њен „банкрот" (Blokland 1999, 12).[3] Наиме, уколико филозофија не може да нам понуди коначан и јединствен одговор када је реч о етичким питањима, испоставља се да се улога филозофа састоји једино у томе да нам укажу на неизбежни сукоб између различитих људских циљева. На тај начин, како Грej наводи, Берлиново виђење филозофије одступа од доминантних тенденција западне мисли (видети Gray 1995).

3 Овде се Грej позива на речи савременог политичког филозофа Џорџа Краудера (*George Crowder*) (видети Crowder 1994, 304).

Берлиново становиште вредносног плурализма према Грејевом схватању садржи, дакле, релативистичке и партикуларистичке тенденције. Поједини савремени аутори на сличан начин интерпретирају Берлина; Парек (*Bhikhu Parekh*) Берлиново схватање плурализма назива „радикалним плурализмом" и „плуралистичким апсолутизмом" (Parekh 1982, 44). Према његовом тумачењу, Берлин све вредности види као једнаке, укључујући, на пример, и вредности које су заступали Хитлер и Стаљин. Косис (*Robert A. Kocis*) такође Берлину приписује уверење да не постоји рационална основа за преферирање било које вредности – па чак ни слободе; из овога проистиче да су сви људски циљеви једнако вредни, односно да нису подложни критичком преиспитивању (Kocis 1983, 375).

Када је реч о критикама упућеним Берлиновом схватању вредносног плурализма, кључно питање јесте: колико је Берлинов плурализам заиста релативистички? Питање које се надовезује на ово јесте: уколико прихватимо плурализам – да ли можемо на смислен и рационалан начин да расправљамо о вредностима или нам преостаје само радикални избор? Да бисмо ослободили Берлина од 'оптужби' за радикални плурализам и релативизам, настојаћемо да примедбе Греја, Парека и Косиса прикажемо као погрешно изведене импликације Берлиновог схватања.

Да бисмо показали да Пареково тумачење Берлиновог становишта као радикалног плурализма представља погрешну интерпретацију Берлиновог схватања, позваћемо се на дистинкцију између радикалног и умереног плурализма (видети Weinstock 1997, 490). Радикални плурализам имплицира да било која објективна вредност може у начелу да буде замењена другом вредношћу; са друге стране, умерени плурализам подразумева да неке вредности нису у потпуности замењиве. Према Берлиновом схватању, једна од њих свакако јесте негативна слобода: „Морамо сачувати минимално подручје личне слободе ако не желимо да унизимо или порекнемо своју природу" (Berlin 1992, 209). Сам Берлин, међутим, истиче да не можемо да останемо апсолутно слободни, односно да наша слобода не може бити неограничена, јер се мора водити рачуна и о другим врховним вредностима, као што су безбедност, правда, једнакост и јавни ред.

Насупрот Грејевом тумачењу да нам – услед несамерљивости вредности – преостаје само радикални избор, Берлин истиче како, без обзира на то што не можемо да сведемо моралне одлуке на аритметичке радње, ипак можемо да рационално расправљамо о вредностима (Berlin 1992, 258). Наиме, наши морални судови

нису резултат пуког субјективног расуђивања, већ су засновани на рационалној делиберацији; рационалност у овом контексту подразумева заснованост на рационалним аргументима, односно неарбитрарност У том смислу, плурализам не имплицира нужно принцип "*anything goes*" (Blokland 1999, 10).[4] Из овога следи да, супротно погрешном тумачењу Берлиновог становишта, одређене политичке теорије можемо сматрати више или мање валидним.

Да бисмо показали да Берлинов вредносни плурализам не може да се сведе на релативизам, навешћемо пример особе која не прави разлику између тога да ли ће да убере јабуку или убије своју породицу. Релативисти би став овакве особе тумачили као израз специфичне моралности, коју није легитимно, па чак ни могуће, процењивати и вредновати из перспективе другачије културе, јер је сваки морал подједнако истинит (захваљујући релативности моралне истине). Берлин се, међутим, не би сложио са оваквим тумачењем, истичући како овакво понашање ипак можемо окарактерисати као нехумано и ирационално, на основу фундаменталних појмова људске природе и рационалности које већина људи дели (Berlin 1999, 161). Иако плурализам подразумева диверзитет људских циљева и вредности, обим прихватљивих животних концепција није неограничен – он мора бити у оквиру тзв. људског хоризонта (Berlin 2013, 12). Оно што, дакле, разликује плурализам од релативизма јесте ограничени, односно легитимни диверзитет. Схватање савременог аутора Вилијама Галстона *(William Galston)* такође можемо навести како бисмо поткрепили тезу да плурализам не треба поистовећивати са релативизмом: „Вредносни плурализам није релативизам. Дистинкција између исправног и неисправног, и између добра и зла је објективна и може се рационално одбранити" (Galston 2004, 5).

Према Берлиновом схватању, постоји минимални скуп супстантивних вредности који већина људи дели током дужег историјског периода, и на основу тога их можемо сматрати „готово универзалним" (Berlin 1999, 161). Ова листа вредности свакако није коначна и може да буде ревидирана, а само разумевање и експресија ових вредности зависе од специфичне културе и историјског тренутка. Људска бића имају довољно тога заједничког – на биолошком, психолошком и социолошком плану, захваљујући чему су могући друштвени живот и друштвена моралност. Постојање

4 Овде се реферира на чувени принцип Пола Фајерабенда *(Paul Feyerabend)* „Све иде", захваљујући коме се његово схватање науке може окарактерисати као епистемолошки анархизам, односно релативизам (видети Feyerabend 1993).

готово универзалних вредности за Берлина представља емпиријску чињеницу о човечанству; емпиријском опсервацијом можемо да утврдимо да постоји заједнички морални хоризонт који већина људи дели и који чине вредности које су транскултуралне и трансисторијске. Уколико не би постојао овакав минимални скуп вредности, односно скуп моралних категорија који већина човечанства дели – не би била могућа комуникација између различитих култура и цивилизација, односно различитих историјских епоха.

Берлиново схватање људске природе разликује се од класичних филозофских и теолошких традиција по томе што не подразумева постојање јединственог модела људског 'цветања', односно развоја. Према Берлиновом мишљењу, инхерентна одлика људских бића јесте непрестано самокреирање у оквиру одређених концептуалних граница; у том смислу, можемо закључити да Берлиново виђење људске природе садржи одређене романтичарске и историцистичке елементе. Уколико, дакле, не можемо да говоримо о универзалној људској природи, односно о вечној и непроменљивој људској суштини која уопште не зависи од културног и историјског контекста, можемо да говоримо о одређеном минималном језгру универзалне људске природе и моралности. У прилог оваквој тези Берлин истиче како сам појам људског бића не можемо да разумемо изван одређених категорија као што су слобода и принуда, срећа, правда, истина, нада, страх, добро и зло, исправно и неисправно (Berlin 1999, 166). Импликација оваквог схватања јесте да није могуће изнети чисто дескриптивне исказе о појму човека.

Оно што је важно истаћи јесте да Берлинова теза о постојању одређеног корпуса готово универзалних вредности не повлачи за собом и веровање о постојању апсолутних вредности. Један од кључних Берлинових ставова, на коме темељи своје целокупно филозофско становиште, састоји се у томе да ниједна вредност није апсолутна, односно да не може бити супериорна у свим случајевима, већ смо принуђени – у свакој појединачној ситуацији – да бирамо између различитих вредности и неке жртвујемо зарад других. Управо одсуство апсолутне вредности представља централну тезу Берлиновог плурализма. Показује се, дакле, да Грејево тумачење – по коме суштину плурализма чини несамерљивост, односно могућност искључиво радикалног избора између вредности – представља погрешно изведену импликацију Берлиновог схватања. Несамерљивост о којој Берлин говори не подразумева, дакле, радикални избор, већ одсуство апсолутне вредности, односно несводљивост између вредности.

У претходним разматрањима смо, дакле, показали да, супротно интерпретацији Греја, Парека и Косиса, Берлиново становиште вредносног плурализма не може да се сведе на релативизам. Остаје питање: по чему се Берлинов вредносни плурализам разликује од постмодернистичког становишта? Као што смо већ навели, оно што Берлин и постмодернисти деле јесте критика рационализма и монизма. Оно што, међутим, не деле јесте релативистичко и субјективистичко схватање. У прилог тумачењу да Берлин није субјективиста можемо навести његов следећи став: „Постоји свет објективних вредности. Под овим подразумевам циљеве којима људи теже због њих самих, за које су друге ствари само средства" (Berlin 2013, 11). Оно по чему се такође Берлинова позиција разликује од субјективизма и релативизма јесте његово схватање да је могуће је рационално расправљати о вредностима, упркос томе што разум не може да нам понуди јединствени и коначни принцип којим бисмо се руководили при сваком избору између различитих врховних вредности, односно не може да нам пружи одговор на питање о томе шта је *summum bonum*.

Када је реч о Грејевој примедби о томе да плурализам имплицира морални и културни релативизам, можемо приметити да Берлиново становиште подразумева несамерљивост између врховних вредности, односно непостојање мета-критеријума који би нам помогао при избору, али не и несамерљивост између различитих идентитета и култура. Наиме, различите културе можемо међусобно да поредимо и вреднујемо, захваљујући томе што постоји бар делимично преклапање између њих – у оквиру универзалног моралног хоризонта. Супротно Грејевој интерпретацији – показује се да Берлинов плурализам не имплицира културни релативизам. Да бисмо поткрепили овакав став навешћемо следећи пример: особа А преферира вино, док особа Б преферира чај. Овде је реч напросто о различитим укусима и ту више нема шта да се каже – ради се, дакле, о релативизму. Уколико, међутим, говоримо о постојању различитих друштава, чији чланови, иако не деле начин живота, вредности и идеале друге културе, могу да их разумеју, то није релативизам, већ – плурализам. Плуралистичко становиште подразумева, дакле, постојање мноштва људских циљева, које можемо окарактерисати као подједнако рационалне, односно оправдане, иако су међусобно различити, па чак и супротстављени.

Још једна импликација Берлиновог схватања вредносног плурализма према Грају јесте одбацивање идеје о томе да људска историја може да се тумачи у категоријама прогреса, односно

назадовања. С обзиром да не постоји мета-критеријум на основу ког бисмо оцењивали ток историје, оваква идеја није у складу са самом тезом плурализма, закључује Грај (Gray 1995, 83). Супротно Грејевом тумачењу, према Берлиновом схватању можемо говорити о одређеном прогресу у људском знању. Као пример наводи наше схватање ропства; за разлику од класичног схватања – по коме се одређени људи рађају као робови, ми данас знамо да је ропство друштвена, а не биолошка категорија. Захваљујући психолошком, социолошком и историјском знању које смо стекли током времена, наша визија човека у овом историјском тренутку је ближа истини у односу на класичне мислиоце – попут Аристотела. Поред прогреса у знању, по Берлиновом мишљењу можемо говорити и о одређеном моралном прогресу. За разлику од традиционалног органицистичког поимања људске природе и друштва, модерно доба карактерише индивидуалистичко учење – по коме сваки појединац поседује одређена индивидуална права, што представља морални прогрес бар у једном аспекту (Galipeau 1994, 45).

ЗАКЉУЧАК

Својим схватањем о томе да сукоб између врховних вредности - који разум не може да разреши једном за свагда - представља инхерентно обележје човековог положаја, Берлин је довео у питање једну од најдубљих претпоставки западне политичке мисли. Ова претпоставка се налази у основи рационалистичких доктрина, и односи се на постојање јединственог принципа који нам даје одговор на питање о томе како треба да живимо. Берлинова критика монизма представља заправо критику рационализма, перфекционизма и утопизма, односно захтева за савршенством у политици. Импликација овакве критике јесте напуштање просветитељске илузије о могућности рационалне реконструкције моралности, као и идеје о савршеном човеку и друштву.

Берлинов став о ограниченој улози разума када је реч о сфери морала и политике представља, дакле, тезу о фалибилности људског знања. Супротно погрешним тумачењима од стране опонената, из оваквог става ипак не следи закључак да конфликти између вредности не могу да буду разрешени на рационалан начин. Плуралистичко становиште, за разлику од релативистичког, не искључује, дакле, могућност уверљивих аргумената у прилог исправном решењу у свакој конкретној ситуацији. Сходно томе, плурализам јесте компатибилан са постојањем одређених правила

којима бисмо се руководили приликом прављења избора између различитих, често супротстављених, врховних вредности. Таква правила свакако не могу бити апсолутна, што значи да могу да буду прекршена у специфичним околностима. Иако филозофи, према Берлиновом схватању нису, дакле, у могућности да једном за свагда разреше сукобе између највиших вредности, супротно Краудеровој и Грејевој интерпретацији о 'банкроту' филозофије, показује се да се задатак филозофије састоји у критичкој евалуацији, захваљујући чему одређене политичке теорије можемо сматрати мање или више плаузибилним. У том смислу, плуралистичко становиште се битно разликује од релативистичког.

Приликом сумирања Берлиновог схватања вредносног плурализма, потребно је указати и на његове одређене недостатке. Говорећи о минималном језгру универзалне људске моралности - Берлин није довољно прецизан у односу на његово порекло и опсег. Сам Берлин признаје да не зна порекло ових вредности, али да емпиријским посматрањем можемо да утврдимо њихово постојање. Оно што већина различитих култура и заједница данас дели јесте, на пример, неодобравање ропства, гасних комора, мучења људи ради задовољства и ритуалних убистава. У минимални скуп базичних људских права такође спадају право на емигрирање, право на бар одређени степен слободе мисли и говора, као и забрана арбитрарног хапшења и ретроактивне примене закона (видети Riley 2002, 89). Постојање оваквог минималног скупа вредности, односно заједничке моралности - „без које би друштва једва преживела" - јесте управо оно што разликује Берлиново схватање вредносног плурализма у односу на радикални релативизам и субјективизам (Franco 2003, 496).

РЕФЕРЕНЦЕ

Berlin, Isaiah. 1980a. "Logical Translation." In *Concepts and Categories, Philosophical Essays,* ed. Henry Hardy, 56–80. London: Pimlico.

Berlin Isaiah 1980b. "The Purpose of Philosophy." In *Concepts and Categories, Philosophical Essays,* ed. Henry Hardy, 1–11. London: Pimlico.

Berlin, Isaiah. 1983. "Reply to Robert Kocis: Toward a Coherent Theory of Human Development: Beyond Sir Isaiah Berlin's Vision of Human Nature." *Political Studies* 31.

Berlin, Isaija. 1992. *Četiri ogleda o slobodi.* Beograd: „Filip Višnjić".

Berlin, Isaiah. 1999. "Does Political Theory Still Exist?" In *Concepts and Categories, Philosophical Essays,* ed. Henry Hardy, 143–172. London: Pimlico.

Berlin, Isaiah. 2013. "The Pursuit of the Ideal." In *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas,* 1–20. Princeton: Princeton University Press.

Berlin, Isaiah and Williams, Bernard (1994), "Pluralism and Liberalism: A Reply." *Political Studies,* vol. XLII: pp. 306–309. doi. org/10.1111/j.1467-9248.1994.tb01914.x.

Blokland, Hans. 1999. "Berlin on Pluralism and Liberalism: A Defence." *The European Legacy* 4 (4): 1–23. doi. org/10.1080/10848779908579978.

Crowder, George. 1994. "Pluralism and Liberalism." *Political Studies* 42: 293–305. doi.org/10.1111/j.1467-9248.1994.tb01913.x.

Feyerabend, Paul. 1993. *Against Method.* London: Verso.

Franco, Paul. 2003. "The Shapes of Liberal Thought: Oakeshott, Berlin, and Liberalism." *Political Theory* 31: 484–507. doi. org/10.1177/0090591703254385.

Galipeau, C. J. 1994. *Isaiah Berlin's Liberalism.* Oxford: Clarendon.

Galston, William A. 2004. *The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

Gray, John N. 1995. *Berlin.* London: Fontana Press.

Kocis, Robert A. 1983. "Toward a Coherent Theory of Human Moral Development: Beyond Sir Isaiah Berlin's Vision of Human Nature." *Political Studies* 31.

Parekh, Bhikhu. 1982. *Contemporary Political Thinkers.* Oxford: Martin Robertson.

Riley, Jonathan. 2002. "Defending Cultural Pluralism: Within Liberal Limits." *Political Theory* 30: 68–96. doi.org/10.1177/00905917 02030001004.

Weinstock, Daniel. 1997. "The Graying of Berlin." *Critical Review* 11 (4).

Višnja Stančić[*]
Institute for Political Studies, Belgrade
Miša Stojadinović[**]
Institute for Political Studies, Belgrade

BERLIN'S UNDERSTANDING OF THE RELATIONSHIP BETWEEN VALUE PLURALISM AND MORAL AND CULTURAL RELATIVISM

Resume

The subject of this paper is thorough analysis of value pluralism and moral and cultural relativism, as different meta-ethical theories. The focus of the analysis is Berlin's understanding of value pluralism, distinction between value monism and pluralism, as well as the implications of this distinction. This topic is connected with other key issues, such as the concepts of freedom and human nature, therefore it is of great importance in the field of moral and political discussions. Drawing on the analysis of Berlin's view on value pluralism, the authors examine the most relevant critiques of this view, which interpret Berlin's understanding as radical pluralism, subjectivism, moral and cultural relativism and postmodernism. In that respect, the main purpose of this paper is to distinguish value pluralism from the above-mentioned standpoints. The authors will attempt to demonstrate that these critiques consist of wrongly derived implications of Berlin's understanding. In the light of the mentioned considerations, the authors conclude that the recognition of the existence of the minimal core of universal human nature and morality is what distinguishes value pluralism from subjectivism and relativism.

Keywords: Berlin, value monism, value pluralism, rationalism, moral and cultural relativism, subjectivism

* E-mail address: visnja.stancic@ips.ac.rs.

** E-mail address: misa.stojadinovic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 29. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

УДК 316.356.2
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.5
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 93-117

Александар Фатић*

Институт за филозофију и друштвену теорију

Александра Булатовић**

Институт за филозофију и друштвену теорију

ПОРОДИЦА КАО КАТЕГОРИЈА КОЛЕКТИВНИХ ПОЛИТИЧКИХ ПРАВА

Сажетак

Питања о људским правима се данас дискутују пре свега у контексту индивидуалних права, као супротстављених колективним интересима. У складу са дугом либералном политичком традицијом, људска права се углавном сагледавају као суштински противна колективним правима, која могу ограничити слободу појединца да прави изборе који би могли угрозити релевантне колективне интересе. У овом тексту се људска права сагледавају као изведена социјална права. Као што природа и идентитет заједнице којој појединац припада битно одређују идентитет тог појединца (Агамбенов појам „Социјалитас", или „друштвености"), индивидуална права немају пуно значење ван контекста вредности, права и интереса заједнице. Описани контекст тек омогућава постојање аутентичног и чврстог појма националног интереса. По дефиницији, национални интереси су повезани са колективним правима и визијама заједнице; они никад не почивају на погледима и ставовима индивидуалног, изолованог појединца. Једно од кључних колективних права, и у исто време колективних интереса, које конституише национални интерес је скуп права породице. У овом тексту се аргументише да одговарајућа заштита породице и породичних права баца сенку на саму претпоставку о моралности и политичкој легитимности

* Имејл-адреса: fatic@instifdt.bg.ac.rs.

** Имејл-адреса: abulatovic@sezampro.rs.

различитих савремених идеологија, укључујући и феминистичку идеологију, које сугеришу да, уместо да се штите права и интереси породице као примарни национални интерес, држава треба да штити појединце од породице. Идеологије које породицу представљају као токсичну, као извор претње индивидуалној добробити, у ствари су антисоцијалне, тоталитарне идеологије. Највећи број аргумената које такве идеологије износе против породице у ствари се са једнаком снагом могу применити против социјалности било ког типа. Стога у овом тексту аргументујемо да се Агамбенов „морални императив" да сваки појединац доприноси, на начине који су му на располагању, социјалности његовог друштва, односи на одговарајуће разумевање породице и треба да се схвати као сама основа анти-тоталитарног мишљења.

Кључне речи: породица, колективна права, људска права, национални интерес, тоталитарне идеологије

УВОД

Нека од кључних питања у вези са улогом породице у савременом друштву су биоетичка: она се односе на право на живот и на квалитет живота чланова породице. У политичком и правном захватању тих права, врло често се занемарује сам почетни контекст права, дакле, права породице и чланова породице, и она се, у складу са различитим трендовима политичке коректности, преводе на индивидуална права појединих чланова породице као да је њихова припадност породици секундарна у односу на та „породична права". У оваквој појмовној и методолошкој вратоломији крију се логички, али и морални и правни проблеми. Пре свега, правна концептуализација интереса породице у савременим породичним законима недовољно је информисана темељним филозофским разликовањем између интереса и права. Правни текстови врло често интересе и права третирају готово као синониме, чиме се губе важне димензије не само значења ових појмова, него се таквим поступањем и само правно мишљење и нормативно закључивање наводе на погрешан траг.

У савременом идеолошки обојеном дискурсу у великој мери су релативизована темељна схватања о томе шта су уопште права, која права су људска, а која грађанска, и који су то основни атрибути који одређују категорије права. Добра илустрација ове конфузије, која се протеже и на разумевање породице, садржана је у реакцијама на одлуку америчког Врховног суда из јуна 2022. којом су укинуте

федералне гарантије права жена на абортус (CNN 2022). Неке од реакција укључују став да се овом одлуком укида право жена да располажу својим телом, а неки локални политичари у Србији су објавили став да постоји „гарантовано право свих жена на абортус који треба да буде доступан и бесплатан" (Veselinović 2022).

Осим што се ради о бесмисленој изјави, јер нигде није гарантовано „право жене на абортус", нити оно може бити гарантовано као људско право, јер се ради о питању о аутономији права нерођеног детета на живот као темељног људског права, у наведеној одлуци такође не може бити говора ни о праву жене на располагање својим телом, и то из најмање два логичка разлога. Први је тај да морална контроверза није повезана са женином телом, него са телом бебе, које се налази у женином телу али има свој идентитет и припадајућа права. Дакле, не може бити речи о гарантовању права жени да располаже животом беспомоћног нерођеног детета као да је оно орган њеног тела, на исти начин на који би можда могла да располаже тиме да ли ће донирати бубрег или не. У овим дебата се крију опасне логичке грешке, чак намерне логичке злоупотребе, са далекосежним последицама за само разумевање људских, грађанских, политичких и других права, а посебно за политички и правни третман одговорности за поштовање оних права која темеље породицу као органску основу целокупне друштвености.

ПРАВА ПОРОДИЦЕ И ПРАВО НА ПОРОДИЦУ

Када је реч о правима породице, онда је реч о правима групе појединаца уједињених у темељну друштвену групу која представља основ целокупног друштвеног организовања кроз целокупну историју људске цивилизације. Стога су права породице темељна права у сваком породичном законодавству, па су тако дефинисана и поједина кривична дела, у кривичном законодавству, која су усмерена против породице, интегритета чланова породице или њихових породичних односа. Другим речима, породица је заштитни објект кривичног законодавства и једна од најважнијих друштвених *вредности*, те она самим тим, као колективни субјект, има значајна права.

Ако се права породице посматрају по еквиваленцији са људским правима, онда је неспорно елементарно биоетичко право породице право на опстанак породице, односно право породице да друштво ради на њеном очувању у околностима у којима би она, као друштвена вредност и истовремено као тековина живота

појединачних грађана, била угрожена. Међутим, разумевање права породице на живот, односно на одржање као заједнице, подразумева и супротстављено право појединаца да напусте породицу. Стога заузимање става о правима породице подразумева извесна претходна вредносна, па и идеолошка опредељења. Да ли је породица темељ друштва, и ако јесте у којој мери се право породице на одржање може ограничити правом појединца да породицу напусти, односно, самим тим, разори?

Напослетку, ако појединце третирамо као достојанствена, доследна и рационална људска бића (а та идеализација је карактеристика либералног разумевања права, приватности, слободе појединца, итд.), онда би се чињеница да појединац у породицу, односно бар у брак, улази својевољно, изјављујући, бар у хришћанској традицији, да се на ту заједницу обавезује „док нас смрт не растави", можда, у екстремној интерпретацији, могла чак интерпретирати и као довољна да се више не разматрају права појединца која би угрозила опстанак породице, осим у одређеним ограниченим и екстремним околностима (тешко насиље, нарушавање породичног уговора кроз превару, тешки проблеми у усаглашавању у погледу одгајања деце, итд.). Ову врсту аргумента посебно је истакла британски филозоф Бренда Алмонд, темељећи свој став да развод није друштвено прихватљив, осим у екстремним околностима, на идеји о легитимним очекивањима која се успостављају брачним, односно породичним, уговором (Almond 2006; 2008).

Америчка Декларација независности у својим ставовима вероватно највише одражава либералне ставове који доводе у питање наведено схватање права породице, јер уводи у игру појам „трагања за личном срећом" као вредности на коју појединци у либералном друштву имају „неотуђиво право". Она, између осталог, каже:

> „Сматрамо очигледним да су сви људи створени једнаки, да им је њихов Творац дао извесна неотуђива права, а међу тим правима су живот, слобода, и трагање за срећом" (Declaration of Independence 2021)

Еволуционистичка верзија овог става, коју у свом бестселеру „Сапиенс" (*Sapiens)* navodi Харари (*Zuval Noah Harari*) гласи:

> „Сматрамо очигледним да су сви људи еволуирали тако да буду различити, да су рођени са извесним измењивим особинама, а да су међу овим карактеристикама живот и трагање за задовољством" (Harari 2011, 123, prevod autora).

У Хараријевом еволуционистичком формулисању људских права, она се базирају на узајамној различитости, док се у првом, хришћанском

ставу, она заснивају на извесним универзалним атрибутима човека као бића створеног од Бога. Међутим, оба схватања оперишу са две категорије које потенцијално доводе у питање право породице на опстанак у биоетичком смислу, а то су, у првом случају, категорија среће, а у другом, радикалнијем, појам *задовољства*. Ова два схватања су субверзивна из више разлога, од којих ћемо размотрити три.

Претпоставка о „личној срећи" као назначењу друштвеног живота

Први начин на који је увођење у игру *права на срећу односно задовољство* као људских права субверзивно за биоетичка права породице је у чињеници да трагање за срећом и задовољством оправдава нарушавање брачног завета, односно уништење породице у било ком конкретном случају, што је само по себи субверзивно за разумевање по коме је породица темељ друштва, као и за строго либерално схватање људског достојанства и слободе зреле личности, која се слободно обавезала на породичну заједницу до своје или смрти свог супружника. Ова врста субверзивности појмова личне среће и задовољства је очигледна, али истовремено је тај аргумент сасвим површан и лако га је критиковати. Интересантнија верзија овог аргумента је у постављању питања о томе како уопште може постојати „право на срећу" или „право на задовољство": шта је извориште тих права? Наиме, „право на срећу" се изводи из филозофских ставова о томе да је циљ људског живљења постизање среће, а у неким, можда утемељенијим теоријама мотивације, да је основни непосредни мотив за доношење одлука задобијање задовољства и избегавање бола — позната теза још од античких грчких филозофских школа коју не треба посебно дискутовати. Међутим, емпиријска опсервација којој су прибегавали, рецимо, Епикурејци, по којој човек природно тежи задовољству и избегавању бола, нема тежину теоријског аргумента, јер такав аргумент није ни био сврха практичне етике у античко доба (Erler and Schopfield 2005). Савремено искуство тешких страдања читавих нација, а посебно искуство холокауста у 20. веку, довело је до нових теоријских вредновања темељних стремљења појединца, па је тако данас једна од доминантних парадигми у практичној филозофији у наведеном погледу обрнут став, чији аутор је Виктор Франкл, наиме да сврха живота није задобијање среће, него *остваривање смисла* (Frankl 1978). У том смислу, данас преовлађујуће теоријско схватање је да

вредност живота (грчки стандард „доброг живота") не лежи у личној срећи, него у значењу и смислу, при чему се вредност живота као смисао може остваривати и прихватањем личне несреће, рецимо жртвовањем за неки виши циљ. У том смислу, вредност људског живота се може сагледавати као количина остареног смисла, који можемо интерпретирати на различите начине, али је неспорно да остваривање друштвеног смисла често подразумева управо одрицање од личне среће. Примера ради, многи велики револуционари, многи светитељи цркве, па и историјски хероји и лидери својих заједница имали су, по процени заједнице, изузетно вредне, чак највредније животе, иако су многи од њих пострадали мученичком смрћу, бивали понижени, злостављани, прогоњени и живели су животом који се никако не може описати као „срећан". Дакле, примитивно разумевање смисла живота као личне среће теоријски је неуверљиво, и његово некритичко укључење у савремено политичко мишљење корен је бројних идеолошких заблуда о којима ће више речи бити у наставку овог текста.

Садржај појма личне среће појединца

Други, мање очигледан разлог за субверзивност претпоставке о праву на личну срећу у односу на право заједнице је у чињеници да људи углавном нису свесни шта би тачно представљало њихову личну срећу, па чак често не знају ни шта би им донело ону врсту задовољства какву заиста желе, што онда значи да је директно базирање људских права на потрази за срећом и задовољством субверзивно за само постизање среће и задовољства. Историјско искуство ову тезу потврђује: већина људи би рекла да трага за срећом, а да не зна да ли ће је икада пронаћи јер не знају тачно шта је срећа. Истовремено, многи би изјавили да различита задовољства која су пробали нису била одржива, те да у будућности, трагајући за задовољством, све мање знају какво је то конкретно задовољство које би они желели, а које би било одрживо. Ради се о вечном питању које се кроз историју филозофије поставља бар од Епикурејаца и Стоика, односно о питању о односу задовољства као позитивног принципа и одсуству бола и лишења који обично прате интензивна задовољства, као негативном принципу.

Наведени аргумент је конкретно врло често присутан у психотерапији управу у вези са наведеним примером права жена на абортус, односно на планирање породице. У психотерапеутској пракси се врло често срећу примери жена које су, користећи своје

„право" на планирање породице, развиле успешне каријере, изградиле врло еманциповане животе, постигле материјални и професионални успех, неке су постале истакнути активисти, политичари, али се, напослетку, суочавају са тешким кризама вредности свога живота управо због осећаја „промашености" целокупног животног плана, а пре свега због тога што су „пропустиле" прилике да имају децу и породицу, о чему су спроведен методолошки озбиљне студије (Jeffries and Konnert 2002). Коришћење етички сложених и вишеслојних појмова попут „вредност живота" или „смисао живота" у дефинисању конкретних грађанских и политичких права врло је проблематично, управо због тога што вредност живота може бити сасвим супротна уобичајеним претпоставкама о томе како неко доживљава вредност свог живота, па чак и томе шта је вредност живота за већину чланова заједнице. Осим тога, вредност живота се различито доживљава у различитим културама, тако да је и то разлог због кога се „право на личну срећу" не може исправно користити као нормативни критеријум за одређивање суштински политичких права. Наиме, право на абортус, али и право на развод и друга права повезана са законским и друштвеним одређењем породице су фундаментално политичка права, јер зависе од политичких институција, што се, опет, сасвим јасно види онда када се она ограниче, попут случаја са одлуком Врховног суда САД из јуна 2022. године. Тада постаје сасвим јасно да се ради о политичким прерогативима државе и њених различитих грана власти, јер, за разлику од располагања сопственим животом, појединац (у овом случају жена) не може непосредно и потпуно располагати правом нерођеног детета на живот без помоћи институција. Човек може одузети свој живот без помоћи других, али жена не може извршити побачај, бар не у уобичајеним околностима и на начин који политички дискурс о „праву на абортус" призива, без помоћи стручних институција, дакле без политичке дозволе и ангажовања. Стога је право на абортус, али и право на развод (које у великој мери такође зависи од судова и других институција, пошто су муж и жена повезани не само љубављу, него и имовином, дуговима и социјалним наслеђем, а своје будуће животне планове не могу у пуној мери остваривати без институционалне сагласности за развод брака, на пример не могу се поново удати или оженити). Сва ова права нису људска права, него фундаментално политичка права, јер је достојанствен људски живот, строго посматрано, могућ и без њиховог уживања, дакле без абортуса и без развода.

Биоетички утицај „права на личну срећу”

Трећи начин на који су појмови среће и задовољства субверзивни за појединца у биоетичком смислу је утицај на који потрага за задовољством и срећом има на *сам живот: на квалитет и одрживост живота*, имајући у виду чињеницу да у многим случајевима интензивна потрага за задовољствима нарушава друге структурне габарите живота појединца (од којих је један и могућност да појединац има стабилну породицу), чиме се умањује укупни квалитет живота појединца, често се нарушава његово здравље и скраћује се његов биолошки живот. Бројна су истраживања која указују на то да ова врста потраге за индивидуалистички схваћеном „личном срећом” у ствари угрожава биолошки живот (Amato 2010). Стога није јасно да ли су принципи права на потрагу за задовољством и срећом уопште легитимни биоетички принципи, ако се биоетика разуме као нормативна перспектива заснована на вредности живота. Имајући све наведено у виду, постављају се следећа два *prima facie* питања:

1. Уколико је породица предуслов за квалитетан живот, како год он био одређен, да ли онда човек има *право на породицу* које је логички повезано са *правом породице* на постојање?
2. Уколико појединац, управо у горе наведеној биоетичкој перспективи, има право на породицу, да ли то ограничава права других појединаца који су чланови исте породице, а који су слободно ушли у исту породицу под раније специфікованим условима (обавезивање на трајан породични живот). Зашто смо дошли дотле да права породице на постојање не третирамо озбиљно, и да законски формулисане обавезе које супружници изричу приликом склапања брака, на пример, третирамо као привремене и условне исказе који немају карактер завета, иако су званично тако одређени?

Једно од објашњења повезано је са карактеристикама права у добу које можемо назвати „постмодерним”. Растакање уобичајених норми друштвеног живота, али и вредности којима се традиционално руководимо у односима са другим људима, веома снажно је присутно у реконцептуализацији права у јавности: право се све више третира као нека врста мање или више условних норми које су предмет слободне интерпретације актера у правосудном систему, али све више и носилаца интереса о којима се у судским поступцима одлучује. Тако, на пример, „судска пракса”, као и „ставови” појединих судова, уместо да служе строго ограниченој сврси да попуњавају нормативне

празнине у пракси које нису довољно јасно регулисане законом, све више се користе као алтернатива закону. Један од начина да се то чини је да судови имају своју „праксу" како решавају поједине типизоване случајеве, а та „пракса" је, понекад, у драстичној супротности са кључним принципима прокламованим уставом и законом. Добар пример је судска пракса која се односи на породицу, поготово када је реч о разводима и поверавању малолетне деце. Поједини судови, у великом делу источноевропског и средњоевропског региона, имају „праксу" да „децу поверавају мајкама", осим ако не постоје екстремни разлози за супротно (мајка је у затвору, на лечењу, прети да повреди децу или да им угрози живот итд.).

Описана врста „праксе", с једне стране, олакшава рад судовима и судијама, јер нека врста консензуса како у првостепеним, тако и у другостепеним судовима у погледу тога коме се поверавају деца смањује вероватноћу укидања таквих пресуда, а и начин доказивања и однос према поступку од стране странака у поступку се може управљати према очекиваном исходу заснованом на таквој пракси.

Међутим, проблем са оваквим поступањем правосуђа је у томе што је оно постмодерно у смислу да релативизује сама темељна начела законитости и праведности, која подразумевају да су родитељи равноправни старатељи своје деце, да они имају равноправну улогу у одгајању деце, али и равноправна права у односу на одлучивање у вези са децом. Такође, уставне одредбе у свим демократским земљама изједначавају полове, грађане и родитеље у правима, што значи да је пракса по којој се једном полу (или „роду") на фаворизујући начин додељују деца представља тежак облик „родне" предрасуде којом се крше начела родне равноправности, али и *уставна начела* равноправности грађана и родитеља.

У описаним случајевима корупција је веома честа, било да се ради о оној најпростијој и најкласичнијој корупцији, која подразумева узимање новца или неких других бенефита од стране јавних службеника од једне стране у поступку или од са њом повезаних лица, или пак некој другој врсти корупције, попут одлучивања заснованом на очекивања политичких моћника или већинске јавности. Међутим, начелно питање, које је за нас занимљивије, повезано је са начинима на које оваква судска пракса, и „ставови" појединих судова, угрожавају права породице и права на породицу. Наиме, устаљеном праксом рутинског поверавања деце женама нарушава се низ цивилизацијских и правних норми, али се пре свега ствара јасан пут за све оне жене које желе да „демонтирају" своју породицу, у име „личне среће", како да то учине а да, при томе,

заслужено или незаслужено, оправдано или неоправдано, просто по устаљеној пракси, задрже децу, остављајући другог партнера фактички удаљеног од потомства и лишеног свих оних *биоетичких* аспеката породичног живота који су повезани са присуством оца у животима деце и присуства деце у животима својих родитеља.

Друго генерално питање, које је повезано са правима породице и правом на породицу, односи се на *интересе породице*. Наиме, колико су интереси породице витални за друштво и колико је легитимитет настојања да се породица као организациона јединица друштва очува упркос тенденцијама породичне фисије, које су све јаче у савременим либералним демократијама? Ово питање је повезано са биоетичким смислом органичности заједнице и њене унутрашње структуре која почива на породици, а чија одрживост зависи од правне заштите интереса породице.

ОРГАНСКА ЗАЈЕДНИЦА КАО БИОЕТИЧКИ ИНТЕРЕС ДРУШТВА

У расправи о односу између комунизма и антикомунизма у раздобљу пред и током Другог светског рата, тадашњи министар правде Србије у влади Милана Недића, Димитрије Љотић, касније описан као „квислинг" и „фашиста", а пишући као адвокат и политичар, сорбонски ђак и антикомуниста, упоређује дијагнозу друштвеног стања које дају комунисти и оне која је блиска његовом идеолошком корпусу, па каже да су и комунисти правилно разумели суштину промењених друштвених прилика, али они неправде и нарушавања интереса живота људи који проистичу из апотеозе голог привредног, приватног и партикуларног интереса као носеће силе друштвеног напретка настоје да решавају „механицистичким" средствима, док се Љотић и његови истомишљеници залажу за „органски приступ" у коме су очувани они важни „кристали живота" људи, који чине њихов живот лепим и пријатним, и поправљају се неправилности које те кристале живота замрачују и кваре (Ljotić 2003, 124–125).

Један од тих кристала живота је његова о*рганичност*, односно она врста међуљудских веза које су углавном неформалне, непосредоване институцијама и процедурама, а истовремено пуне иницијативе да се развије лична сатисфакција услед размене са другима, да се успостављају заједнички идентитети и да се разгранавају мреже узајамне подршке и оснажења међу појединцима. Ова врста социјалности је искуствено неспорно повезана са високим

квалитетом живота, са унапређеним здрављем и са повећаном отпорношћу на угрожавање животно важних интереса како појединца, тако и друштва у целини (Pavićević i Bulatović 2019, 532).

У савременом разумевању оних искустава која понајвећма нарушавају квалитет живота на системски начин данас се посебно истиче појам и значај *трауме* (Fatić 2022, poglavlje 3).

Трауму официјелна психијатрија и клиничка психологија углавном захватају као искуство које се манифестује у јасним дисфункционалностима у животу особе, дакле као искуство које на јасно уочљив начин угрожава доживљај стварности жртве, њен однос са другима и њену способност да „функционише" у уобичајеним егзистенцијалним и друштвеним околностима. Међутим, реч је само о врху леденог брега када је реч о трауми, јер је траума једно од најраширенијих искустава која доживљавамо и која нас формирају и артикулишу наше вредности, ставове, али и наше вештине за комуницирање различитих стања другим људима. Стога је траума *универзално искуство* које је формативно за друштву, а обим схватања трауме и начин њеног интерпретирања у великој мери кореспондирају са нивоом бриге за вредност самог живота у том друштву, пре свега кроз бригу о квалитету живота грађана у смислу личне сатисфакције и добробити, а не само у статистичким економским и другим показатељима.

Психотерапијско искуство указује на то да је један од важних елемената масовног трауматизовања појединаца управо *недостатак органских односа* кроз све већу формализацију и институционализацију наших контаката. Наведена промена није само резултат пандемије вируса корона, која је започела да испољава институционалне и социјалне последице тек 2020. године. Један од главних извора колективне трауматизације је управо недостатак органских односа са другима, који се испољава не само у кризи породице, него и у све већем неповерењу међу људима у контекстима у којима су они традиционално били много ближи него што су данас: на пример, у радним колективима данас је углавном случај да запослени мало знају о приватним животима оних других, а то се посебно види приликом обука у различитим савременим корпоративним вештинама, укључујући обуке из емоционалне интелигенције. Врло често се показује да људи оклевају да једни друге додирну, да им је тешко да узајамно постављају питања о приватном животу, другим речима да је баријера између јавног и приватног психолошки толико јака да људи имају тешкоће да деле своје приватне проблеме једни са другима. Сама та чињеница значи

да су органски односи оскудни и угрожени (Seligman 2000).

Други извор трауматизације који типично не добија званично признање у психијатрији и клиничкој психологији је *брига*. Иако је, са једне стране, брига темељно егзистенцијално стање, укорењено у усмерености сваке наше садашњости ка будућности (Heideggerov koncept „Sorge"), забринутост као изражена брига за могуће негативне догађаје у будућности или за негативне последице садашњих одлука и поступака извор је трауме када постане масовна и када се појављује неселективно. Упорно инсистирање савремене западне културе на појму одговорности, и то *личне, индивидуалне одговорности* за исходе и последице наших избора и радњи, доводи до појаве психичког феномена бриге за то како ће се поједини процеси у којима учествујемо, или који нас се тичу, окончати.

Иако у већини случајева наведене врсте ми немамо одлучујући утицај на исход различитих процеса, већ на основу чињенице да у њима учествујемо ми осећамо забринутост за њихов епилог. Стога се драматика наших психичких стања приликом доношења све већег броја свакодневних, уобичајених одлука драматично повећава, што представља не само извор додатног стреса који угрожава нашу добробит, него постаје нека врста акумулиране трауме. Та латентна трауматизованост бригом врло често се испољава кроз симптоме у саветовању који су померена, искошена артикулација бриге.

Брига као оптерећење за квалитет живота појединца са директним и обухватним последицама за његову дужину и квалитет живота индукује се као *политичка стратегија друштвене контроле*. Наиме, уколико се данашње време може назвати временом „економије пажње", односно стања у коме је ствар праве вештине усмеравати пажњу на оне ситуације које су најважније и тиме избегавање расипање фокуса, једна од доминантних стратегија контроле становништва је управо *антиекономија пажње,* односно настојање да се пажња људи расипа на што више различитих страна, како би кумулативни ефекти заинтересованости за животна питања били што мањи.

У описаном смислу, породица је у великој мери нека врста друштвеног „антидота" антиекономији пажње, услед своје способности да смањи бригу, да усмери пажњу, да селектује фокус који људи усмеравају на поједина животно најважнија питања. Тиме што представља психолошко и социјално уточиште од опште антиекономије пажње посредоване технологијом и институцијама, породица представља фактичку темељну тачку отпора здраве социјалне свести, односно онога што Агамбен назива термином

„друштвеност" (Socialitas) (Agamben and Kotsko 2013).

Ако је прошли век, по речима Карен Хорнај, био век „неуротичне личности", онда је 21. век век нарцисоидне личности подржане институцијама које нарцистичке пројекције индивидуације мимо органске заједнице фаворизују на штету, па и уз најотворенију деструкцију, породице као органске заједнице (Hornaj 2004). Етички проблем у вези са оваквим поступањем није само политичко-партиципативно-демократски, него пре свега биоетички, јер се на описани начин сви психички феномени који смањују дужину и квалитет живота охрабрују, док се лековита улога органске заједнице сузбија и смањује.

Утицај органских заједница на биолошке животне процесе је дуго предмет дискусија у литератури, а током последњих неколико деценија постао је нека врста предмета консензуса у класичној западној медицини. Спроведен је велики број студија случаја и примера у којима се показало да здравље и дуговечност људи директно корелира са здрављем и континуитетом њихових органских заједница, укључујући и њихове породице (npr. Chopra 1993, 55). Људи који су се преселили из земаља у којима је друштвени живот претежно оријентисан на органске заједнице, попут породица, проширених породица и суседства, у земље у којима доминира индивидуалистичка култура која је заснована на модерном нарцизму појединца, изгубили су све користи за здравље које се повезују са њиховом културом порекла. Такви људи су обично почињали да пате од истих типичних здравствених проблема који су повезани са остатком културе у коју су се преселили. Међутим, они који су се, из истих земаља преселили у исте земље одредишта, али заједно са својим породицама, и по доласку су се интегрисали у своје националне или друге културне заједнице унутар својих нових домовина, задржали су све здравствене користи као да су наставили да живе тамо одакле су се доселили. Припадници различитих азијских култура који су емигрирали у Сједињене америчке државе (даље у тексту скраћено: САД), на пример, уколико су остали укорењени у својим органским заједницама, са рођацима и пријатељима свуда око њих, који су се преселили заједно са њима, дочекивали су дубоку старост без озбиљних болести, на исти начин на који то чине њихови вршњаци у њиховим земљама порекла. С друге стране, они Азијати који су се преселили у САД сами, ради образовања, пословних или професионалних разлога, ускоро су почињали да имају проблеме са срцем, циркулацијом, аутоимуним болестима, на исти начин на који од тих проблема пате многи други Американци.

Позната је медицинска чињеница да људи који се разведу непропорционално много пате од срчаних удара и депресије, а да они чији контакти са породицом, посебно децом, услед поремећаја породичних односа, су прекинути, фактички брзо умиру због таквог стања (Feinberg et al. 2012). Наше телесно здравље директан је одраз нашег општег благостања, и то више није никаква „алтернативна" теза исцелитељских кругова на Западу, него добро потврђена и у целини потврђена чињеница класичне медицине која се учи на медицинским факултетима. Стога разарање органске заједнице представља и политику разарања здравља, и самим тим је радикална биоетичка контроверза у јавној политици.

МОДАЛИТЕТИ РАЗАРАЊА ПОРОДИЦЕ У НОВОЈ ПОСТЛИБЕРАЛНОЈ И ПОСТМОДЕРНОЈ КУЛТУРИ

Један од начин на који ауторитарни режими разарају органско језгро удруживања у форми породице је вербалним позивањем на иначе либералне и толерантне вредности, попут забране дискриминације или родне равноправности. При томе, ова врста дискурса подразумева намерну погрешну интерпретацију самих појмова о којима се дискутује и на основу којих се развија правна регулатива. Тако, на пример, када је реч о забрани дискриминације, не разјашњава се шта је дискриминација, и да ли је свака форма дискриминације непожељна. Напокон, квалитет „дискриминативности" у размишљању и вредносном резоновању се сматра пожељним личним квалитетом, а дисцриминација између добра и зла, не пример, самим темељом душевног здравља у традиционалном смислу. Стога „забрана дискриминације" не може бити универзална, без претходне дискусије о томе какве су врсте дискриминације друштвено непожељне, те које су забрањене, као што ни категоричка забрана насиља не може бити универзална, јер без насиља, било структурног, било физичког, нема било каквог поретка, оно је присутно, и дозвољено, у низу животних контекста (не само у рату). Иако су многе форме насиља непожељне и недозвољене (рецимо физичко насиље у цивилном животу) политика сузбијања насиља, ако је универзална, своди се на политику сузбијања кључних атрибута људског друштва и доводи до дубоких, трајних последица како у психи појединца, тако и у самоперцепцији друштва (Fatić 2021).

Постоји једна врста органског карактера насиља, као и дискриминације, која је пожељна, чак неопходна. Стога, као што

право на живот није категоричко право (постоје околности под којима то право не важи или се не признаје, и то не само приликом правног кажњавања у јурисдикцијама у којима постоји смртна казна, него и у неким другим околностима, попут нужне одбране), тако ни право на равноправност или одсуство дискриминације није категоричко право (Grossman 2009). Оно се не подразумева. Напротив, дискциминација између примереног и непримереног, правилног и неправилног, продуктивног и непродуктивног, моралног и неморалног се очекује и представља саму основу здравог друштва. Но, да се обратимо суштини овог проблема са тачке гледишта биоетичких права и интереса породице.

ама породица је нормативна категорија. Када друштво под породицом подразумева заједницу коју сачињавају одређени чланови (типично родитељи и деца), онда се тиме не само описује стање ствари у друштвеној организацији, него и поставља стандард за то што је породица, чему треба тежити као породици, и сходно томе, логично, чему не треба тежити и шта није породица. У томе је нормативни сукоб између присталица „традиционалне породице" (заједница мушкараца и жене) и постмодерне породице, у којој се под породицом могу сматрати и заједница два мушкарца и две жене, или чак, по модерним трендовима, заједница две особе које себе не дефинишу ни у једном „родном" смислу, ни као мушкарца, ни као жену, шта год то у пракси било и значило. Дакле, један ниво ове дискусије о дискриминацији је у вези са нормативним последицама доминантног друштвеног појма породице: да ли једна породица, која се састоји од мушкарца, жене и деце, треба да буде равноправна другој породици која се састоји из два мушкарца или две жене (и евентуално такође деце, која онда биолошки не би била њихова).

Наведено питање је тема за дискусију, што значи да одговор на њега није тривијалан и очигледан. Можда описане две породице треба да буду равноправне, а можда и не треба да буду равноправне. Можда, опет, треба да буду равноправне у неким аспектима, а у другима не (рецимо, можда не треба да имају могућност да усвајају децу). То су питања која треба расправити, али она се у пракси, на жалост, не решавају јавном дебатом, него наметањем закона којима се унапред то питање разрешава у интересу једне врсте носилаца групних интереса, у духу доминантне културе политичке коректности која ограничава могућности критичке аргументације.

Друга димензија закона о забрани дискриминације лежи у ограничавању слободе говора, тако што ће се забранити изражавање мишљења које би нека група могла да доживи као дискриминишуће

или увредљиво. Тако, на пример, прејудицирајући јавну дебату о наведеним вредностима, поједине структуре моћи охрабрују правну репресију над интелектуалцима који уопште отварају тему породице и питање о томе да ли свака „породица" треба да буде равноправна и на који начин. гушење сваке демократске расправе (Đurković 2021).

У блиској вези са појмом дискриминације је појам интегритета друштвене заједнице. Наиме, нормативни интегритет друштва подразумева процесе којима се култивишу извесне вредности као друштвено пожељне. Ови процеси укључују широки дијапазон социјализације, од оне елементарне, којом се члановима друштва саопштавају извесне моралне норме које су темељне у том друштву, па до стицања социјалних вештина, принципа комуникације и интерпретације исказа, ставова и вредности других. Сви ти процеси, самим тим што су нормативни, истовремено су дискриминативни, а то, када је реч о вредностима, може значити и да су дискриминаторски.

Један од облика социјализације у постмодерном правном поретку је и социјализација у стандарде равноправности који то, филозофски и логички посматрано, не само да нису, него су супротност равноправности. Можда најочигледнија форма антиравноправне равноправности је управо она која је предмет друге врсте закона који прате законе о забрани дискриминације, а то су закони о родној равноправности.

Сам појам *равноправности* је *релациони појам*: он означава однос два или више субјеката који у битним аспектима тог односа морају бити једнаки.

Када је реч о полу или о конструкцији „рода", онда би равноправност подразумевала однос између полова, или „родова", у коме су они једнаки. То би онда значило да се нека претпостављена претходна дискриминација једног рода у односу на други исправља на органски начин, односно променама које доводе до равноправности, до једнакости.

Проблем са обрнутом дискриминацијом као средством „преокретања" резултата претходне дискриминације лежи у чињеници да обрнута дискриминација не само да није исто што и равноправност, него напротив, она повећава укупни обим дискриминације. У политикама дискриминације дискриминација у једном правцу не може се поништити дискриминацијом у другом правцу, јер је вредносна потка обе врсте дискриминације иста: политика дискриминације и антидискриминације не функционишу по геометријским или принципима слагања вектора, тако да се једна сила, или вектор, поништава истом силом примењеном у супротном смеру.

Једна од савремених политика родне равноправности је повезана са заштитом од насиља у породици, које се, у духу обрнуте дискриминације, у стратешким документима (Истамбулска декларација, различите акционе стратегије на националном нивоу у земљама потписницама ове декларације) дефинишу као „заштита жена и деце од насиља у породици".

Сама ова фраза говори о предрасудама у односу на породицу и проблеме са којима се она суочава, јер насиље је *врста акта која није повезана са субјектом*. Ако је реч о заштити од насиља, онда не би требало да буде битно ко је актер а ко жртва насиља: *свако насиље* у породици се онда мора спречавати. Јасно је да нису једино мушкарци (а питање је и да ли су већински мушкарци) актери насиља у породици, па је стога дефинисање насиља у породици као насиља које врши мушкарац над женом исто што и фалсификовање појма насиља, јер води ка томе да се насиље у породици које врши жена (а она га може вршити и физички и психички, па и правно, злоупотребом институција, лажним пријављивањем, манипулисањем и злонамерним коришћењем законских одредби, итд:) уопште не препознаје као насиље, све док не добије радикалне форме, попут убиства или наношења тешких повреда.

У биоетичком смислу дискриминација мушкараца у односу на жене у директној је вези са нарушавањем права породице на опстанак и на индивидуализацију концепта добробити: за разлику од становишта које добробит сагледава као зависну од учешћа у „доброј заједници", а породицу види као једну такву добру заједницу, индивидуализовани концепт добробити види просперитет појединца као независтан од заједнице и чак начелно супротстављен заједници, што је посебно очигледно у савременој феминистичком дискурсу моћи у коме се породица, традиционалне улоге мушкарца и жене, па и мушкарци у начелу сагледавају као претња, ограничење, структурно насиље и угрожавање безбедности жене. На овај начин се породица представља као опасност за жену, што је не само животно апсурдно становиште, него и став који систематски доприноси политичком деградирању породице са свим биоетичким последицама таквог деградирања (Vasiljević 2008, 103, 104, 105; Dragišić-Labaš 2019).

Савремена искуства у породичној терапији, али и у студијама глобалног здравља, указују на чињеницу да је породица фундаментални интерес живота, не само у општем смислу, у контексту одржања и репродуковања живота, него и у смислу дословног преживљавања човека. У једној од најутицајнијих књига данас о емоционалним и социјалним аспектима преживљавања

тешких болести, Berni Siegel пише:

> „(...) најважнији фактор због кога настаје очајање (је) промена у околини због које се појединац осећа беспомоћно и безнадежно. Изненадна смрт често следи такве промене. Таква смрт се понекад догађа веома брзо, на пример када брачни друг умре у педесетој, а одмах потом партнер колабира и умире десет минута касније.
>
> И мушкарци и жене могу изгубити наду, али, због њихових различитих улога, ситуације које доводе до тог осећања су често различите. Та мушкарце је типично да се разболе када изгубе посао или оду у пензију, јер су традиционално више посвећени послу него жене (...).
>
> Уопштено говорећи, мушкарци су склони да испоље бес, док жене теже да га задрже, што их води у депресију. За њих се промене, углавном, дешавају у кући. То може бити развод или одрастање или одлазак деце. Тако је једна жена која је оболела од рака након одласка деце од куће, написала у писму: 'Имала сам празно место у себи и рак је нарастао да га попуни'." (Siegel 2009, 134–135).

Већина наведених Сиегелових ставова би се, у контексту репресивних закона о родној равноправности, могла описати као сексистичка, као неоправдано и омаловажавајуће генерализовање типичних женских реакција итд. Међутим, ради се о медицинским чињеницама које нису у складу са идеологијом политичке коректности. Те медицинске чињенице, које су у вези са породицом, самоћом, припадањем, и типичним реакцијама мушкараца и жена на губитак породице, директно утичу на *само преживљавање* људи.

Уколико, дакле, постоје медицински аргументи за чињеницу да је породица, као форма органске заједнице, кључни фактор добробити, па и самог одржања живота када је реч о тешким болестима, на исти начин на који је у античко време не само породица, него и круг пријатеља, био признат као кључни фактор здравља појединца и његовог капацитета да се опорави од различитих траума и физичких болести, онда су права и интереси породице нека врста биоетичког захтева који се мора поставити пред јавну политику, а тај захтев је, у начелу, у супротности са идеологијом „рода", родна равноправности у форми у којој она у ствари тежи разарању породице и заједнице полова у интересу недовољно емпиријски потврђених хипотеза о „срећи" и „слободи" као индивидуалним пројектима које породица и партнерство угрожавају.

ПИТАЊЕ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА И ИНДИВИДУАЛНОСТИ

Идеолошка употреба појма „људска права" најчешће се рефлектује у чињеници да се овај појам користи без одговарајућег аналитичког разумевања његовог значења. Уместо класичне есенцијалистичке, аристотеловске дефиниције појма која се састоји из чувене дијаде „*Genux proximum* + *Differentia specifica*" (најближи виши род, а потом специфична разлика), користе се такозване „енумеративне" дефиниције, којима се просто набрајају некаква „људска права", а да уопште нема аргументације зашто су то људска права.

Есенцијалистичка дефиниција подразумева одређење значења на јединствен начин, навођењем најближег вишег рода и специфичне разлике. На пример, „столица је део намештаја који има четири ноге и служи за седење једне особе", би била есенцијалистичка дефиниција столице. Најближи виши род је „намештај", а специфична разлика у односу на остале делове намештаја је та да столица служи за седење једне особе и да има четири ноге. Најутицајнији тренд у теорији људских права је разумевање људских права као оних права без којих није могуће живети као *достојанствено људско биће* (Waldron 2012). Дакле, људска права су најосновнија, биоетички одређена људска права, која не укључују нека друга права, попут грађанских права. Примера ради, уколико смо исељеници у некој земљи у којој живимо, али нисмо њени држављани, иако имамо регулисан правни статус, ми, уколико је то уређена и праведна земља, имамо људска права, имамо право на достојанство људског бића, основне прерогативе припадности заједници попут приступа здравственој помоћи или безбедносним услугама, заштити од криминала, итд. али немамо политичка права у смислу права гласа, пошто нисмо држављани. Немамо могућност политичког удруживања, као странци, нити могућност оснивања политичких странака или политичких групација. У неким политичким системима, као странци немамо право да поседујемо земљу или некретнине. Све су то грађанска права, али нису људска права. За разлику од људских права, која су биоетичка, односно повезана су са животом и правом на достојанствен живот, грађанска права су повезана са припадношћу политичкој заједници у пуном смислу, односно са држављанством (Pettit 1999).

Индивидуалност се као оквир појединачних права конституише управо у контексту заједнице. Зависно од тога како је заједница уређена, односно како сагледава улогу појединца, индивидуална

права и индивидуални живот могу бити више или мање развијени, али увек у органском оквиру вредности заједнице. Републиканска теорија је ту вероватно најексплицитнија, када, на трагу либералне традиције, одређује права појединца као *dominion*, или *franchise*, односно као неку врсту политичког и друштвеног простора који окружује појединца и даје му могућност да слободно доноси одлуке до одређене мере (Braithwaite and Pettit 1992; Ashworth 1996). Што је друштво либералније, то је тај замишљени „балон" права и слобода који окружује сваког члана заједнице већи, и човек је слободнији. Међутим, без заједнице, без структуре, без претходне вредносне претпоставке о припадању заједници и приоритету заједнице, сам *dominion* би био бесмислен. Човекова слобода би се, као формално неограничена, претворила у фактичку неслободу, јер би недостајала могућност њене артикулације у односима који су човеку потребни да би дали садржај његовом животу, а то је оно што је Лакан називао „стуктуром": учешће у заједници — у ствари, исто оно што Агамбен назива „друштвеношћу" или *Socialitas*.

Слична је логичка ситуација са колективним правима породице. Појединац ужива људска права у контексту потребе да достојанствено живи у породици, али та права су повезана са учешћем у породици. Оног тренутка када породица престане да постоји, нестају права која појединац ужива у породици, то јест та права губе садржај. Ова тривијална чињеница се заборавља у доминантном политичком дискурсу о наводној „токсичности" породице. Као градивна ћелија политичке заједнице, породица може бити мање или више функционална, али чак и када је дисфункционална, односи у њој се могу поправљати на фону људских права само у оној мери у којој она опстаје. Деструкција породице на политичком, начелном нивоу, као политика проглашавања породице „токсичном" и заштите појединца од породице његовим или њеним уклањањем, односно извођењем, из породице, логички је самопоражавајућа политика, и управо то је образац политичког мишљења који доводи до уочљивих апсурда у савременој јавној политици у вези са породицом Људска права су повезана са добробити појединца, са смислом и значењем његовог живота, а тиме и са квалитетом, па и вредношћу живота (антички појам „доброг живота"). Уколико је сврха добре заједнице та да унапређује квалитет живота својих чланова, онда је породица неспорно кључни елемент и кључни национални интерес за индивидуалну добробит, а тиме су и право на породицу, али и права породице, у изведеном смислу саставни део људских права, односно права на достојанствено, вредно живљење. Све што обесмишљава

или деградира вредност људског живота је нарушавање људских права у биоетичком, али и у политичком смислу, а одговорност за права породице лежи на држави, и укључује све информације које су доступне у научној, терапеутској и јавнополитичкој равни, а које указују на улогу породице у одржању тог биоетичког интереса који је истовремено национални интерес и темељна вредност једног уређеног друштва. У наведеном контексту, породица је изведена компонента људских права, али истовремено представља пар ехцелленце скуп политичких права. Реч је о томе да се права породице, као што смо већ навели, морају политички гарантовати, а да је њено одржање, или разарање, изузетно подложно јавној политици. Пошто породице не може бити без одговарајуће институционалне подршке, а сама дефиниција породице је делимично институционална и политичка, она се, са тачке гледишта политичке логике, сагледавати као кључни интерес политичког система.

С друге стране, припадност било којој заједници, од породичне до друштвено-политичке заједнице као целине, подразумева извесне жртве. Стога је оно што традиционално третирамо као питања идеолошког опредељења — феминизма, маскулинизма, либерализма или комунитаризма, на пример — могуће реформулисати на егзактнији и конкретније решив начин. Наиме, питања о породици и органској заједници могуће је сагледати не као идеолошка, него као биоетичка, а када се она доведу у директну везу са етичким начелом поступања у интересу живота, онда је могуће доћи и до системских политичких и теоријских одговора о одрживости агресивног законодавства које поткопава одрживост породице само због чињенице да њен опстанак, као и опстанак било које заједнице, подразумева извесне жртве у односу на оно што би појединац бирао и чинио да породице и заједнице нема.

РЕФЕРЕНЦЕ

Agamben, Giorgio and Adam Kotsko. 2013. *Opus Dei: An Archaeology of duty*. Stanford: Stanford University Press.

Almond, Brenda 2008. “Family: Social construction or natural phenomenon?”. *Studies: An Irish Quarterly Review* 97 (385): 29–43.

Almond, Brenda. 2006. *The fragmenting family*. Oxford: Clarendon Press.

Amato, Paul R. 2010. “Research on divorce: Continuing trends and new

developments." *Journal of Marriage and Family* 72: 650–666. https://www.jstor.org/stable/40732501.

Ashworth, Andrew. 1996. *Censure and sanctions*. Oxford: Oxford University Press.

Braithwaite, John, and Philip Pettit. 1992. *Not just deserts: A republican theory of criminal justice*. Oxford: Oxford University Press.

Chopra, Deepak. 1993. *Ageless body, timeless mind*. New York: Random House.

CNN. 2022. "June 24, 2022, Roe vs. Wade news." https://edition.cnn.com/politics/live-news/roe-wade-abortion-supreme-court-ruling/index.html.

Declaration of Independence: A Transcription. 1776. *National Archives*. Poslednji pristup 17.5. 2021), https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript.

Dragišić-Labaš, Sanja. 2019. „Partnersko nasilje, tradicionalni stavovi i upotreba alkohola u Srbiji." *Crimen* 10 (2): 109–121.

Đurković, Miša. 2021. „Presuda VKS je razlog za smenu Brankice Janković", *Novi standard*. Poslednji pristup 17. 5. 2021. https://standard.rs/2020/08/05/m-djurkovic-presuda-vks-je-razlog-za-smenu-brankice-jankovic/.

Erler, Michael and Malcolm Schofield 2005. "Epicurean ethics". In *The Cambridge history of Hellenistic philosophy*, eds. Keimpe Algra, Jonathan Barnes, Mansfeld Jaap and Malcolm Schofield, 642–674. Cambridge: Cambridge University Press.

Fatić, Aleksandar. 2021. "In defence of integrative violence: How can philosophical practice augment organic social control". *Synthesis Philosophica* 36 (1): 109–124.

Fatić, Aleksandar. 2022. *Philotherapy: The philosophical integration of pychotherapy*. Maryland: Lexington Press (u pripremi za štampu).

Feinberg, Mark E., Solmeyer, Anna R. and Susan M. McHale. 2012. "The third rail of family systems: Sibling relationships, mental and behavioral health, and preventive intervention in childhood and adolescence." *Clinical Child and Family Psychology Review* 15: 43–57. doi.org/10.1007/s10567-011-0104-5.

Frankl, Viktor. 1978. *The unheard cry for meaning*. New York: Simon and Schuster.

Grossman, Dave. 2009. *On killing.* New York: Back Bay Books.

Harari, Zuval Noah. 2011. S*apiens: A brief history of humankind*. London: Vintage.

Hornaj, Karen. 2004. *Neurotična ličnost našeg doba*. Beograd: Čigoja. Prevod Dušan Kosović i Radomir Šaranović.

Jeffries, Sherryl, and Candace Konnert. 2002. "Regret and psychological well-being among voluntarily and involuntarily childless women and mothers." *The International Journal of Aging and Human Development* 54, 2. https://doi.org/10.2190%2FJ08N-VBVG-6PXM-0TTN.

Ljotić, Dimitrije. 2003. „Dva izlaza." U *Sabrana dela*, tom 2. Beograd: Iskra.

Pavićević, Olivera, i Aleksandra Bulatović. 2018. „Otpornost, dobrobit i društveni kapital: sadejstva i kolizije." *Kultura polisa,* 15 (35): 531–544.

Pettit, Philip. 1999. *Republicanism: A theory of freedom and government*. Oxford: Oxford University Press.

Seligman, Adam B. 2000. *The problem of trust*. Princeton: Princeton University Press.

Siegel, Bernie. 2009. *Ljubav, medicina I čuda*. Prevod: Jelena Marković. Beograd: Plavi jahač.

Vasiljević, Lidija. 2008. „Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva." U *Neko je rekao feminizam: Kako je feminizam utricao na žene XXI veka*, ur. Adriana Zaharijević, 94–119. Beograd: Žene u crnom; Centar za ženske studije i istraživanje roda; Rekonstrukcija Ženski fond.

Veselinović, Dobrica. 2022. *Twitter*, 25 June. https://twitter.com/dobrinacelnik/status/1540468574115995653?t=XHeeDMaKpzO4uu-15YOgYQ&s=03.

Waldron, Jeremy. 2012. *Dignity, rank and rights*. Oxford: Oxford University Press.

Aleksandar Fatić*

Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade

Aleksandra Bulatović**

Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade

FAMILY AS A CATEGORY OF COLLECTIVE POLITICAL RIGHTS

Resume

Issues of human rights are prevalently discussed as pertaining to individual rights as opposed to collective interests. Following the long liberal political tradition, human rights tend to be seen as potentially in opposition to collective rights, which may limit the liberty of the individual to make choices that would militate against the relevant collective interests. In this paper, we argue that individual rights ought to be seen as derivative, social rights. Just as an individual's identity is markedly determined by the nature and identity of the community one belongs to (Agamben's concept of 'Socialitas' or sociality), individual rights have little meaning outside the context of values, rights and entitlements of one's community. This is a context that gives rise to the concept of national interest. By definition, national interests are associated with collective rights, entitlements and visions; they are never associated with the views and positions of a single, discrete individual. One of the key collective rights that constitutes national interest is the set of rights of the family. We argue that protecting the family and family rights casts a shadow on the very morality and political legitimacy of the various ideologies of today, including that of feminism, which suggest that, rather than protecting family rights and interests as a primary national policy the state should protect individuals from the family. The ideologies which portray the family as toxic, as a source of threat to individual well-being, are in fact antisocial, totalitarian ideologies, as most of the arguments levied by such ideologies against the family can bear with equal force against *Socialitas* of any type, against sociality. We argue

* E-mail address: fatic@instifdt.bg.ac.rs.

** E-mail address: abulatovic@sezampro.rs.

* Овај рад је примљен 25. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

that Agamben's 'moral imperative' for any individual to contribute, by whatever means one has at one's disposal, to one's sociality, applies to our understanding of the family and ought to be taken as a foundation of anti-totalitarian thinking.

Keywords: the family, collective rights, human rights, national interest, totalitarian ideologies

УДК 355.01
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.6
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 119-135

Драган Станар*

Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион Никола Тесла, Београд

ПОЛИТИЧКА ПОБЕДА У РАТУ: ОРУЖАНЕ СНАГЕ И СИНДРОМ „ИЗГУБЉЕНЕ ПОБЕДЕ”**

Сажетак

Аутор у овом чланку истражује значење појма победа у рату и детерминише два различита значења – војна и политичка победа. Циљ рада је да укаже на могуће дуготрајне практичне последице потенцијалне семантичке дивергенција између ове две врсте победе у рату, иако су оне веома блиско повезане. Како је природа рата нужно политичка, једина смислена победа у рату јесте политичка победа, тј. победа којом се остварује кључни политички циљ рата, а то је стварање бољег, прихватљивог и одрживог мира за победника. У случајевима када се противник „само” војнички порази, али пуна политичка победа изостане, појављује се феномен „изгубљене победе”, тј. војничке победе која се никако не може капитализовати у миру/примирју које следи и која се по правилу у том периоду и „губи”. Поред тога, таква „празна” и пирова војничка победа по правилу генерише огроман историјски терет за нацију-победника, који може представљати озбиљан политичко-културни баласт деценијама, ако не и вековима. Аутор закључује да је неопходно развијање свести, како у сфери политике тако и код високих војних официра, о нужно политичкој природи и логици рата која мора

* Имејл-адреса: draganstanar@yahoo.com.

** Чланак је настао као резултат рада на научном пројекту УПДППМО „Утицај промена друштвених и политичких парадигми на међународне односе”, финансираног од стране Универзитета Унион Никола Тесла у Београду. Ставови изражени у чланку одражавају лични став аутора, а не став институције.

да диктира све одлуке током оружаног сукоба и која условљава оправданост употребе војне силе у рату.

Кључне речи: победа у рату, изгубљена победа, политичка природа рата, војничка победа, политичка победа, Клаузевицев универзум

УВОД

Савремено доба, више него било која пређашња ера постојања човека и људског друштва, савршено демонстрира и у потпуности разоткрива пуну дубину и суштинску мудрост велике и непролазне хераклитовске истине о „вечном току"[1] свих ствари, о непрекидној промени свега што постоји као самом модусу егзистенције. Постмодерна стварности у којој живимо по дефиницији подразумева константно преиспитивање, превредновање и мењање које у коначници конституише данас постојећу „флуидну" модерност[2] у којој се веома тешко могу пронаћи стабилни, поуздани и трајни ослонци и референтне тачке било које врсте. Ипак, и поред перманентних и понекад радикалних и изненадних промена готово свих аспеката живота људских бића и људских друштава, чини се да ипак постоје одређени феномени који су инхерентни човеку и друштву, који су нераскидиво повезани са постојањем људске цивилизације и који одолевају хераклитовском закону[3].

Рат у Украјини само је најсвежији, али никако и једини скорашњи, подсетник да је феномен рата управо један такав феномен – инхерентан постојању човека и „средишњи за људску историју" (Orend 2007, 580) и трајање човекове цивилизације. У свом капиталном делу *Мудрост и мач,* Кајтез (2012) води читаоце кроз целокупну историју људске цивилизације, од првих друштава до модерне ере, у којој једноставно не постоје нити једна ера или период лишен рата. Сам човек „зна за ратове од како зна за себе као човека и као представника људског рода" (Jerotić 2002, 282), те без обзира

1 „Све пролази и ништа не остаје" јесте Хераклитова формулација која касније добија своју, много познатију, скраћену форму – „све тече", тј. *panta rei* (πάντα ρεῖ, гр.) која се не може сматрати дословно Хераклитовом али је свакако деривирана из његове филозофије и светоназора.

2 Концепт „флуидне модерности" коју карактеришу константне промене и општа несталност референтних тачака сјајно је описао Бауман (Bauman 2009).

3 То, наравно, не значи да се они сами не мењају у својој форми, структури, облику испољавања, итд. Ипак, без обзира на све друге околности и факторе, они остају интегрални и неотуђиви део људске стварности, у сваком времену.

на то какво је друштвено уређење, која је историјска ера и на ком ступњу развоја се налази људска цивилизација, рат увек остаје „верна сенка сваког људског друштва" (Stanar 2021a, 270). Нажалост, сва оптимистична предвиђања[4] да ће се човечанство некако „избавити" и на неки начин „превазићи" рат и масовне оружане сукобе из дана у дан се показују трагично нетачнима. Евидентно је да и даље постоји изузетно витална потреба човечанства да се аналитички, детаљно и темељно разматра трагични феномен рата као и сви његови аспекти и елементи. Чак и они аспекти који се можда на први поглед чине јасним, само-евидентним и већ у потпуности теоријски одређеним и практично детерминисаним.

ПОБЕДА У РАТУ

Уколико постоји аспект рата који се чини не само у потпуности одређен, дефинисан и јасан, већ и самоевидентан, очигледан и здраворазумски разумљив, онда је то свакако питање *победе* у рату – очигледан циљ сваке стране у сваком рату јесте победа неке врсте над противником. Ратови по правилу започињу када једна страна процени да може да победи, а завршавају када изгледи бар за неком врстом победе нестану за једну зарађену страну, која тада прихвата пораз и ново-конституисану реалност[5]. Па, ипак, могућност различитих интерпретација значења појма *победа* у рату доводи до одређених компликација и проблема који могу имати дубоке и трагичне последице, нарочито у савременим оружаним сукобима вођеним оружјем и технологијом чија је деструктивност без историјског пандана. Један од таквих проблема деривиран је из вишезначности појма победа у контексту рата, нарочито када разматрамо потенцијалну разлику између *војне* победе у ужем смислу и укупне *политичке* победе у рату. Како бисмо утврдили да ли уопште постоји разлика између војне и политичке победе у рату, и шта то конкретно разликује ова два облика победе, неопходно је разумевати саму природу рата која ипак није (само) војничка.

4 У својој чувеној студији о насиљу, Пинкер објашњава тенденције опадања насиља у људским друштвима и даје веома оптимистичну прогнозу по питању будућих ратова (Pinker 2001, ch. v, vi).

5 Тешко је очекивати да ће било која страна започети рат уколико не постоји *ex ante* процена (која, додуше, не мора бити тачна) да се може победити. Штавише, један од критеријума *ad bellum* концепције теорије праведног рата налаже да је неопходно постојање „разумних изгледа за *победу у рату*" како би ратовање уопште било оправдано, без обзира на то да ли се ради о започињању рата, тј. нападу или уласку у рат , тј. одбрани (Pollard 2013, 96).

Рат у „Клаузевицевом универзуму”

У данас постојећем изобиљу аналитичких, теоријских, операционалних, емпиријских, нормативних, уско-стручних и правно-легалистичких дефиниција рата, најистакнутије место сасвим сигурно и даље заузима чувена Клаузевицева дефиниција овог феномена као простог „наставка политике другим средствима” (Clausewitz 1976, 28). Стога свака озбиљна дискусија о онтолошкој природи рата мора започети управо анализом такозваног „клаузевицевског универзума”[6] као постојећег оквира теоретисања о рату и његовим елементима. Овај оперативно-логички оквир конституисан је на темељу претпоставке јединства три елемента од којих је, у контексту ове студије, најзначајнији нужна подређеност рата као инструмента политици и политичком одлучивању[7]. Рат је, дакле, према чувеном пруском официру и теоретичару рата и војске, потпуно бесмислена активност уколико се посматра ван контекста политике – он можда има своју „граматику”, тј. правила која га регулишу и омогућавају планирање и предвиђање, али нема своју „логику” и смисао (Clausewitz 1976, 252) уколико се не посматра као средство остваривања ширих политичких циљева друштва. Зато не чуди што често можемо наићи на перцепције рата као феномена потпуно лишеног било каквог смисла, као дуготрајног, крвавог и трагичног процеса бесмисленог убијања и сакаћења људи који се међусобно не познају, не мрзе, нити су у било каквим лично-непријатељским односима[8].

Упркос покушајима да се прилагоди, преформулише[9] или чак у потпуности оспори Клаузевицево виђење рата и „парадоксално тројство” његових конститутивних елемената, све одапете „критичке

6 Један од најчувенијих критичара Клаузевицевог разумевања рата, нарочито у контексту савремених оружаних сукоба, израелски официр и аутор Мартин ван Кревелд, назива савремени оперативно-логички оквир разумевања рата „клаузевицевим универзумом” (Kreveld 2010, 41).

7 Клаузевиц наводи „примордијално насиље, мржњу и непријатељство посматрано као слепу силу природе; игру случајности и вероватноће у којој креативни дух слободно лута; и елемент субординације инструмента рата политици који га чини подређеним разуму” као елементе „парадоксалног тројства” (Clausewitz 1976, 30)

8 Поред посматрања рата ван контекста политике, узрок оваквих схватања јесте и неразумевање основне разлике између односа непријатељства у рату (*hostis*) и личног непријатељства (*inimicus*) (Šmit 2002, 272)

9 Чувена парафраза Клаузевицеве мудрости по којој је заправо „политика наставак рата другим средствима” најчешће се приписује Фукоу.

стреле" славно су промашиле свој циљ како исправно доказују Старчевић и Благојевић (2017, 117–134). Критике „клаузевицевог универзума" у модерном свету успеле су, како наводи Валдман (Waldman 2010, 1) тек да донекле изврше краткотрајну „дисторзију Клаузевицевог доприноса" и то веома комплексног и суштинског, разумевању рата. Феномен рата несумњиво остаје „неодвојиви део политичке сфере", „политичка борба доведена до своје крајности" и „крајња реализација непријатељства" које је увек и нужно политичког карактера (Starčević, Kajtez i Vukadinović 2016, 119–120,107, 109) и као такво никада се не може „развести од политичког живота" будући да би то значило и ефективни развод од било каквог смисла и сврхе (Clausewitz 1976, 252). Штавише, природа доминантног економско-политичког, па и свепрожимајућег културно-идеолошког, процеса, процеса глобализације, је таква да заправо „повећава улогу политике у одређењу сврхе рата и самог поступања у рату" те оснажује темељно политички карактер рата „на сваком нивоу и кроз сваку оперативну фазу" потврђујући тиме неоспорну клаузевицијанску природу овог феномена (Echevarria 2003, vi-vii).

Политичка победа у рату

Из нужно политичке природе рата као феномена следи да и победа у рату има значење остваривања и реализације политичких циљева. Дакле, *средства* рата јесу недвојбено војна, али „циљеви рата – политички циљеви – јесу његова сврха" (Lincoln 1954, 4) те стога победа у рату нужно подразумева остваривање политичких циљева који дају сврху и смисао насиљу и употреби деструктивних војних средстава. Како је циљ рата инхерентно политички, „победа није просто наношење пораза непријатељу, већ остварење ратних циљева", који се, како је историја показала, у неким случајевима могу у потпуности остварити и без наношења војног пораза непријатељу (Bobbitt 2008, ch. 4, ii). И поред чињенице да су током историје ратовања постављани најразличитији могући политички циљеви са најширег спектра политичких интереса и планова, да су се ти циљеви често и мењали током рата, апстраховањем можемо доћи до закључка да је коначни циљ *сваког* рата који је до сада вођен, и који ће се тек водити у будућности, стварање новог мира у коме ће се интереси и воља победника моћи максимално, или макар оптимално, реализовати и артикулисати стварност.

Дакле, остваривање неопходно бољег мира од онога који је претходно постојао, „јер је очигледно да је стање *ante bellum* било

неодрживо и да је генерисало *casus belli*" (Stanar 2021b, 42) тј. да је из неког разлога онемогућавало реализацију политичке воље бар једне стране, јесте коначни политички циљ рата. Атрибути таквог мира нужно су „трајан, одржив, повољан, добар или макар прихватљив мир" (Stanar 2021b, 42) за победничку страну - само се у таквом миру могу реализовати њихови политички интереси. Историја прилично јасно показује да није сваки мир бољи од сваког рата, иако мир заиста има „*prima facie*, позитивну а рат негативну вредност" (Babić 2008, 194), јер је управо неприхватљив и нестабилан мир извориште сваког рата који га оконча. Коначан политички циљ рата јесте стварање стабилног и одрживог мира, мира у коме ће бити могуће спроводити наше законе, у ком ће постојати релативна предвидљивост и у коме ће моћи да се реализује пуна „нормалност" живота и она политичка стварности која је прихватљива и заправо пожељна. То је управо оно што победа у рату мора да артикулише – победити у рату значи створити и *легализовати* нову, одрживу, стварност која ће бити прихваћена као стање *нормалности* које треба да траје. Управо зато тај последњи период рата, „период победе… захтева највећу политичку мудрост" (Lincoln 1954, 11) јер увек постоји одређен ризик да створено стање после рата не „легитимизује нови поредак, који би требало да замени стари *status quo ante*" (Babić 2016, 122) већ да уместо мира буде створено тек примирје[10] у коме неће бити никаквих борбених дејстава, али ће жеља за даљим обрачуном и наметањем воље када се за то створе услови евидентно постојати, макар код једне супротстављене стране.

Војна победа у рату

За разлику од мира, када се политички циљеви реализују читавим спектром инструмената – од трговине и инвестиција преко преговора, дипломатије и политичке сарадње до притисака, санкција, субверзивног деловања, итд. – инструмент реализације тих циљева у рату је нужно употреба војне силе. Циљ војске у рату јесте остваривање политичког циља, односно стварање претходно описаног мира сламањем оружаног отпора противника, „кроз победу, што брже и ефикасније" (Stanar 2021b, 41), са што мањим материјално-техничким и нарочито људским губицима. Крајњи

10 Разлика између стања мира и примирја није у трајању, већ у самој стабилности и одрживости, тј. прихватању или неприхватању таквог стања као трајног и перманентног. Шире о суштинској разлици између стања мира и примирја у (Stanar 2019, 207–210).

исход свих војних акција мора бити „у коначници усмерен ка остваривању политичких циљева" (Waldman 2010, 3), или како Кајтез (2021, 11) формулише, „основни циљ употребе сваке војне силе је да се војничка победа преточи у легитимну моћ – власт". Војни успеси у рату који су телеолошки „разведени" од коначног политичког циља тог сукоба, који ни на који начин не доприносе политичкој победи и интересима политичке заједнице, лишени су смисла, а веома често и моралног оправдавања услед њихове непропорционалне цене. Чак, питање је да ли се уопште такве ситуације могу називати успесима – „у рату… постоји само један успех и то онај крајњи" (Starčević i Blagojević 2017, 120), те је свако војно постигнуће које не доприноси (а у ретким случајевима чак може и да опструира) коначном конституисању прихватљивог и одрживог мира веома тешко разумевати као било какав успех у контексту остваривања политичког циља. Само постојање адекватне или чак супериорне војне моћи у односу на противника и *могућности* да се она конкретно испољи војним сламањем противника у датој ситуацији не значи да то увек и *треба* да се учини. То *треба* да се учини само када је у складу са остваривањем политичких циљева рата. Важно је запамтити да чињеница да нешто *можемо* не конституише по аутоматизму и нормативни захтев да то *треба* да учинимо, као што ни пуко постојање *могућности* не функционише као аутоматско *оправдање* поступка у рату[11].

Нажалост, није реткост да се „рат отргне контроли свог корисника" (Waldman 2010, 4) те да се употреба оружане силе, клаузевицијански речено, „разведе" од политичке природе и политичке сврхе рата. У оваквим ситуацијама у први план ставља се искључиво војно уништавање и поражавање противника, готово по сваку цену, занемарујући при томе ефекат војних операција и таквих војних „успеха" на коначан, жељени политички исход рата,

11 Неразумевање чињенице да физичка могућност поступка не функционише као аутоматско оправдање поступка веома је присутно у савременом добу, не само у контексту рата и војске, већ у свим сферама живота. Огромним и рапидним развојем технологије човечанство је, некако спонтано, дошло до снажног подразумевања да све што *можемо* ми заправо и *треба* да учинимо. Као да чињеница да нам технологија омогућава нешто што је некада било незамисливо аутоматски функционише као дозвола и норматив да то учинимо, без икакве потребе да дамо оправдање и разлог зашто би то требало, или не би требало, учинити. У контексту рата то је изванредно изражено, нарочито у западним милитаристичким културама, где се поступци у рату оправдавају чињеницом да су (коначно) могући, што не представља ни минимално прихватљиво рационално оправдање.

тј. стварање прихватљивог и одрживог мира за политичку заједницу-победника. Таква војна победа, која несумњиво представља војни успех у ужем смислу, будући да подразумева физичко војно уништавање или онеспособљавање противника или макар протеривање непријатељских оружаних снага, може резултовати са више политички крајње непожељних исхода за нацију-победника: освајањем територија које се не могу „задржати" и контролисати у новонасталом стању[12] и које потом постају дуготрајни извори будућих сукобљавања и нестабилности мира; наметањем понижавајућих и дугорочно неприхватљивих услова мира пораженом непријатељу[13] који ефективно постају *casus belli* неизбежног будућег сукоба; генерисањем „високог степена мржње и дубоког и дуготрајног неповерења" (Stanar 2019, 215) између политичких заједница који онемогућава завршетак стања непријатељства и „сеје семе будућег сукоба" (Rodin 2008, 53–76).

Синдром „изгубљене победе"

Не само да се у тим моментима рат претвара у „нешто логички бесмислено и лишено сврхе" (Clausewitz 1976, 252), већ се примећује и својеврсна семантичка дивергенција појма победе, будући да *војна* победа више не мора нужно значити и *политичку* победу. Штавише, она се у неким случајевима може отежати или чак и онемогућити! Следећи из нужно политичке природе рата, сама војна победа у ужем смислу потпуно је „бесмислена ако се не може трансформисати у прави тип политичког успеха" (Whetham 2011, 68), тј. уколико није „подређена" и усмерена ка остваривању политичког циља рата. Таква војна победа у суштини може да „испоручи само празан војнички успех уместо праве политичке победе" (Whetham 2011, 85). Служећи се дискурсом Клаузевица, и поред снажне „граматике", она је лишена логике а самим тим и смисла. Описани „празни

12 Како стање мира које се ствара (политичком) победом у рату подразумева легализацију новонастале, непријатељу наметнуте, стварности, коју он капитулацијом прихвата као трајну и макар минимално прихватљиву, немогућност успостављања смислене, одрживе и прихваћене власти и трајне контроле на ново-освојеној територији директно „подрива" политички циљ рата јер нас уводи у неодрживо стање мира, тј. тек примирје.

13 Војно понижење по правилу прати и политичко понижење противника, којем се намећу неодрживи услови „мира". Историја рата и мира јасно нам указује да су управо овакви, наметнути и неоправдани, услови мира директан узрок будући, по правилу још трагичнијих и крвавијих сукоба између истих непријатеља (Pollard 2013, 93–104).

војнички успеси" и пирове победе које се никада политички не капитализују стабилним миром нажалост нису ретке, чак и у нашем делу света, и по правилу остављају дуготрајне, тешке и екстремно скупе историјске последице на политичку заједницу-победника.

Додатно, оне у коначници обесмишљавају огромне жртве које се полажу на олтар војничке победе, а које се, после одређеног времена када постане јасно да се војнички успех не може политички капитализовати, почињу чинити бесмисленим и сулудим. А, тешко да постоји ишта горе у постојању од узалудног жртвовања и давања живота и бесмислене смрти. Овај дуготрајни и веома горки сентимент, да је крвава национална жртва у виду хиљада или десетина хиљада изгубљених, углавном младих, живота – нечијих прадеда, деда, очева, браће, синова - била узалудна и бесмислена по правилу генерише синдром „изгубљене победе" који представља живу рану на националном ткиву и огроман и тежак национални баласт за политичку заједницу, тј. „нацију-победника" који је може оптерећивати деценијама, па чак и вековима после скупо плаћене али пирове војничке победе. Јер, не треба сметнути са ума да једну политичку заједницу не чини само постојећа генерација појединаца већ да она представља „партнерство између оних који су живи, оних који су мртви, и оних који тек треба да се роде… са континуитетом који се протеже преко генерација" (Burke 2004, 265), те се значај жртвовања може осетити и кроз генерације. Можда звучи парадоксално, али колективно помирење са ратним поразом чини се много лакше од помирења са узалудном жртвом датом за ратну победу која се некако преточи у „пораз у миру",[14] чак и генерацијама после.

ОРУЖАНЕ СНАГЕ И ПОБЕДА У РАТУ

Однос војске и политичког система одувек је био изузетно комплексан, слојевит и специфичан, не само у контексту рата већ уопште постојања институције оружаних снага која поседује апсолутан монопол физичке силе у држави. Иако је политика та која усмерава друштво у жељеном смеру, неоспорно је да је управо војни фактор „током векова имао изузетан утицај на сва најпресуднија дешавања људске историје" (Kajtez 2019, 599) и да је по правилу војна моћ предуслов реализације политичке воље. Успешна контрола

14 Немогуће је овде не присетити се чувене мисли која се приписује Добрици Ћосићу а која је током времена постала готово „народна мудрост", да наш народ „побеђује у рату а губи у миру".

најмоћније институције у сваком друштву, војске, предуслов је успеха било ког политичког система, без обзира да ли говоримо о унутрашњој или међународној политици. О комплексности цивилно-војних односа у савременим државама речено је и написано много[15], и чини се да савремене демократије заиста улажу велике напоре да овај однос одрже оптималним, тј. да цивилна контрола оружаних снага буде изражена. У контексту наше дискусије о различитим значењима појма победа у рату такође се огледа један веома специфичан однос политике и оружаних снага[16] о којем се релативно мало говори[17] - у току саме употребе војске и оружане силе за остваривање политичких циљева у рату. Чим употреба оружане силе изађе из оквира остваривања политичких циљева у рату, она у немогућем покушају да постане самој себи сврха[18] заправо нужно постаје бесмислена, неодговорна, неоправдана и политички изузетно штетна по сопствено друштво.

Као што то сам Клаузевиц закључује, војна сила у рату представља тек „додатак средстава у политичком односу" (Clausewitz 1976, 252) што имплицира да се политички однос наставља и другим не-војним средствима, чак и у току рата - војска у рату јесте веома важан инструмент, али је ипак „само" један од инструмената „телеолошког деловања политичке заједнице" (Kajtez 2021, 14). Зато је и однос између војске и политике, која отелотворава интересе друштва у чије име и за чији интерес се води рат, један посебан „поверенички"[19] однос у ком војска ужива дискреционо право одлучивања о употреби силе у току рата јер једина има експертско знање за то. Међутим, овај се однос темељи на подразумевању да ће војска употребљавати „монопол знања и способности употребе силе

15 Углавном се дискутује о односу политике и оружаних снага у миру, у контексту послушности и контроле војске, спречавању пучева, итд. Вероватно најзначајније дело о цивилно војним односима у савременом свету представља Хантингтонов *Војник и држава* (Hantington 2004).

16 Шире о уопштеном, и увек екстремно комплексном и динамичном, односу политике и армије у (Kajtez 2019, 581–607).

17 Најближи питању проблема политичке капитализације војничке победе је Копли, у својој књизи *Уметност победе*. Међутим, аутор се у тој студији бави суштински другачијим питањима (Kopli 2008).

18 „Употреба војне силе није себи сврха него је њен основни циљ да се демонстрација силе што пре заврши миром који постаје власт. Наравно, у корист војног победника" (Kajtez 2021, 11).

19 У западној јуриспруденцији користи се појам *fiduciary relationship,* којим се, *inter allia,* означава и овај специфичан однос војске и политике (Brick 2018, 40–54).

само у сврху остваривања интереса нације" (Brick 2018, 44), те свака другачија дискрециона одлука крши виталан „поверенички" однос између друштва и војних експерата. У контексту наше дискусије о војној и политичкој победи, то подразумева ограничавање војних „успеха" само на оне који директно доприносе политичкој победи у рату, тј. остваривању политичких циљева. Како Френч (French 2003, 3) исправно подвлачи, целокупно друштво даје мандат оружаним снагама да употребљава силу у рату и да одузима животе, „али само одређене животе, на одређен начин и из одређених разлога", што значи да оружане снаге у рату оправдавају поверење друштва „ако и само ако спроводе насиље које доприноси политичким циљевима тог друштва, од којих је најзначајнији мир" (Stanar 2019, 257).

Стога је у миру нарочито важно, чак и нужно, градити и развијати свест унутар оружаних снага[20] о односу војске и политике у рату, о инхерентној политичкој природи рата, о суштинској неважности (и потенцијалној дугорочној погубности) војних „успеха" који нису подређени остваривању политичких циљева рата, и практичној безвредности и испразности употребе војне силе и војне победе уколико је она издвојена из контекста конкретне политичке победе у рату. Коначно, апсолутно је неопходно развијати свест о прихватљивом и одрживом миру као основној сврси оружаних снага[21] и оружаним снагама као кључном инструменту остваривања таквог мира. У циљу спречавања будућих „изгубљених победа" у рату, сама имплицитна мисија оружаних снага мора бити редефинисана на такав начин да не осликава „само" војно уништавање противника, јер оно може довести само до „војне победе", уколико није усмерено ка коначној, политичкој победи у рату, већ војно „освајање" и „заштиту" повољног и жељеног мира. Уколико се пак оружане снаге идеолошки оријентишу само и искључиво ка потпуном војном сламању, чак и понижавању, противника као циљу њиховог ангажовања у рату, као што је нажалост случај код неких од најмоћнијих армија света, целокупан војни комплекс и индустрија повезана са њим постају изоловани од остатка друштва. Постаје институција која сама себи задаје сврху постојања и која у тој потрази за испуњавање сопствене

20 И поред тога што савремени оружани сукоби подразумевају све веће учешће и невојних актера као што су приватне војне компаније, паравојне формације, терористичке организације, итд., оружане снаге остају кључни актер рата и фактор остваривања мира. Штавише, чини се да учешће невојних актера директно одмаже сврси постизања мира.

21 Ову сврху оружане снаге остварују како у рату (стварањем таквог мира) тако и у постојећем миру (његовом заштитом и очувањем) веома важном функцијом одвраћања (Stanar 2021b, 42–43).

сврхе подрива напоре за мир константно „трагајући" за приликом новог поражавања непријатеља.

Поред очите насушне потребе да руководиоци оружаних снага, тј. војни официри суштински познају „феномен политике, политички систем своје земље и функционисање државне (јавне)… власти… место, улогу, значај армије, као и права и дужности војске у државном систему и однос њених припадника према јавној политици" (Kajtez 2021, 14), неопходно је да они владају и адекватним темељним знањима из шире области друштвено-хуманистичких наука – филозофије, социологије, историје, а нарочито војне етике, како би у потпуности могли да разумеју своју улогу и моралну одговорност у стању рата. Неки од кључних правно-моралних концепата рата – колатерална штета, принцип двоструког ефекта, аргумент војне нужде и крајње нужде, пропорционалност употребе војне силе, итд. - могу бити катаклизмично и кардинално погрешно тумачени уколико се само војна победа, у ужем смислу, посматра као циљ рата. Уколико се коначан политички циљ – прихватљив и одржив мир – потпуно избаци из једначине, готово да нема тог поступка у рату који се не може оправдати, без обзира на његову деструктивност, неселективност, непропорционалност и коначне последице. То, истина, може довести до убедљиве и брзе војне победе, али истовремено може дугорочно онемогућити остваривање политичких циљева рата, трансформишући војну победу у рату тек у примирје, у „изгубљену победу", тј. победу која ће се „изгубити" у миру. Пророчким речима О'Мире (O'Meara 2013, 106), витални интереси нације у рату, а самим тим и примарни задатак оружаних снага, јесте да победом „оставимо бојно поље у таквом стању да следећа генерација неће морати да се враћа на њега" већ ће моћи живети у миру.

ЗАКЉУЧАК

Без обзира у ком правцу оде наш, постмодерни, свет и на који начин људска цивилизација у будућности буде структуирана[22], могућност рата остаје неодвојиви, суштински и елементарни део инвентара политичке стварности, будући да је сама могућност рата

22 Једини потенцијални сценарио у коме се елиминише сама могућност рата јесте онај у коме постоји глобална држава и светска влада. Ипак, узимајући у обзир све околности, факторе и импликације, извесно се може тврдити да се идеја глобалне светске владе, срећом, никада неће остварити. Шире у текстовима више од десет аутора у (Babić 2008).

„импликација слободе и део њене цене" (Babić 2005, 148). Рат ће сасвим сигурно остати феномен и верна сенка која ће пратити сваки даљи развој и кретање људских друштава, на свим меридијанима. Она друштва која живе на традиционално безбедносно трусним подручјима и политичким ветрометинама нарочито морају остати свесна овог труизма. Тренутна глобална дешавања додатно оснажују песимистичка предвиђања и прогнозе о улози рата као инструмента реализације интереса и решавања политичких несугласица у ближој и даљој будућности. Додатно, без обзира на форму и трансформацију будућих ратова – да ли ће их водити „људи на земљи" или „роботи у свемиру" (Kreveld 2010, 196), да ли ће бити „класични" или „високо технолошки" – њихова природа нужно ће остати политичка те ће они и даље представљати „једноставно продужење фундаменталних политичких захтева" (Guang Qian 2012, 300) само још новијим, деструктивнијим и софистицираним средствима.

Доносиоци кључних политичких и војних одлука у рату, а нарочито највиши и високи официри-руководиоци оружаних снага, или „менаџери насиља" као их Хантингтон назива у поменутом делу (Hantington 2004, 14), морају имати дубоко развијену свест и интернализовано знање о инхерентно политичкој природи и логици сваког рата и у свакој одлуци руководити се коначним политичким циљем сукоба – изградњом прихватљивог и *одрживог* мира за своју политичку заједницу, а не тек примирја извојеваног „војном победом". То је насушни предуслов оправдане употребе оружане силе у рату у којој официри нису само „менаџери насиља, већ и менаџери последица" (Shanks-Kaurin 2018, 34) рата које се очитују у задобијеном миру. Војна победа и војни успех који се не могу политички капитализовати нису само „празни" и „пирови", већ могу бити изразито историјски скупи за све, укључујући и победника. Цену „изгубљене победе" у рату понекад, нажалост, плаћа више генерација-потомака оних који су је на бојном пољу извојевали.

РЕФЕРЕНЦЕ

Babić, Jovan. 2005. *Moral i naše vreme.* Beograd: Službeni glasnik.

Babić, Jovan. 2008. "The Structure of Peace." *Filozofski godišnjak* 21 (1): 189–198.

Babić, Jovan. 2016. "Ethics of War as a Part of Military Ethics." In *Didactics of Military Ethics,* edited by Thomas Elssner and Reinhold Janke, 120–126. Leiden: Brill-Nijhoff.

Bauman, Zigfrid. 2009. *Fluidni život.* Novi Sad: Mediterran Publishing.

Bobbitt, Phillip. 2008. *Terror and Consent: The Wars for the Twenty-First Century.* Knopf E-Book.

Brick, Joe. 2018. "The Military Profession: Law, Ethics, and the Profession of Arms." In *Redefining the Modern Military: The Intersection of Profession and Ethics,* eds. Nathan K. Finney and Tyrell O. Mayfield, 40–54. Annapolis: Naval Institute Press.

Burke, Edmund. 2004. *Reflections on the Revolution in France.* London: Penguin Books.

Clausewitz, Carl von. 1976. *On War.* Princeton: Princeton University Press.

Echevarria, Antulio J. II. 2003. *Globalization and the Nature of War.* Carlisle: Strategic Studies Institute.

French, Shannon E. 2003. *The Code of the Warrior: Exploring Warrior Values Past and Present.* Lanham: Rowman and Littlefield.

Guang Qian, Peng. 2012. "The Twenty-First Century War: Chinese Perspectives." In *The Oxford Handbook of War,* eds. Yves Boyer and Julian Lindley-French, 287–301. Oxford: Oxford University Press.

Hantington, Semjuel P. 2004. *Vojnik i država.* Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija.

Jerotić, Vladeta. 2002. „Rat i pravoslavlje." U *Teorija politike – rider*, priredio Dragan Simeunović, 282–287. Beograd: Udruženje nauka i društvo.

Kajtez, Ilija. 2019. *Sociologija*. Beograd: MC Odbrana.

Kajtez, Ilija. 2021. „Filozofsko poimanje državne vlasti (društvene moći) i vojske (oružane sile)." *Vojno delo* 73 (3): 9–20. doi.org/10.5937/vojdelo2103009K.

Kopli, Gregori R. 2008. *Umetnost pobede: kako društva opstaju i napreduju.* Beograd: Službeni glasnik/Fakultet bezbednosti.

Kreveld, Martin van. 2010. *Transformacija rata.* Beograd: Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti.

Lincoln, George A. 1954. "The Nature of War." *Naval War College Review* 7 (2): 1–20.

O'Meara, Richard. 2013. "Jus Post Bellum – War closure in the 21st century." In *Routledge Handbook of Ethics and War – Just war theory in the twenty-first century",* eds. Fritz Allhoff, Nicholas G. Evans and Adam Henschke, 105–119. New York/London: Routledge Taylor and Francis Group.

Orend, Brian. 2007. „Just Post Bellum: The Perspective of a Just-War Theorist." *Leiden Journal of International Law* 20 (3): 571–591. doi.org/10.1017/S0922156507004268.

Pinker, Steven. 2001. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined.* New York: Viking.

Pollard, Emily. 2013. "The Place of Jus Post Bellum in Just War Considerations." In *Routledge Handbook of Ethics and War – Just war theory in the twenty-first century,* eds. Fritz Allhoff, Nicholas G. Evans and Adam Henschke, 93–104. New York/ London: Routledge Taylor and Francis Group.

Rodin, David. 2008. "Two Emerging Issues of *Jus post Bellum*: War Termination and the Liability of Soldiers for Crimes of Aggression." In *Just Post Bellum: Towards a Law of Transition from Conflict to Peace,* eds. Carsten Stahn and Jann K. Kleffner, 56–76. The Hague: Asser Press.

Shanks-Kaurin, Pauline. 2018. "Questioning Military Professionalism." In *Redefining the Modern Military: The Intersection of Profession and Ethics,* eds. Nathan K. Finney and Tyrell O. Mayfield, 26–39. Annapolis: Naval Institute Press.

Stanar, Dragan. 2019. *Pravedan rat: između apologije i obuzdavanja rata*. Beograd: Dobrotoljublje.

Stanar, Dragan. 2021a. *Etika međunarodne politike*. Beograd: Dobrotoljublje.

Stanar, Dragan. 2021b. „Mir kao svrha vojske." *Vojno delo* 73 (3): 36–47. doi.org/10.5937/vojdelo2103036S.

Starčević, Srđan V. i Srđan Blagojević. 2017. „Kreveldov spor sa Klauzevicem – da li je smisao rata politički?" *Srpska politička misao* 56 (2): 117–134. doi.org/10.22182/spm.5622017.7.

Starčević, Srđan, Ilija Kajtez i Goran Vukadinović. 2016. „Rat u središtu političkog – aktuelnost Šmitovog pogleda na rat." *Vojno delo* 68 (1): 102–121. doi.org/10.5937/vojdelo1701232S.

Šmit, Karl. 2002. „Pojam političkog: Prijatelj – neprijatelj." U *Teorija politike – rider*, priredio Dragan Simeunović, 271–277. Beograd:

Udruženje nauka i društvo.

Waldman, Thomas. 2010. "Politics and War: Clausewitz's Paradoxical Equation." *Parameters: Journal of the US Army War College* 40 (3): 1–13. doi.org/10.55540/0031-1723.2541.

Whetham, David. 2011. "The Just War Tradition: A Pragmatic Compromise." In *Ethics, Law and Military Operations,* eds. David Whetham, 65–89. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Dragan Stanar*

Faculty of International Politics and Security, Union Nikola Tesla University, Belgrade

POLITICAL VICTORY IN WAR: ARMED FORCES AND THE SYNDROME OF "VICTORY LOST"

Resume

In this paper, author explores the meaning of the notion of victory in war and determines the existence of two different meanings – military and political victory, which can be different from each other. The aim of the paper is to demonstrate the possible long-term practical consequences of potential semantical divergence of these two kinds of victory in war, i.e., of achievement of military victory that contributes nothing to the political victory, despite them being closely interconnected. Given the fact that the nature of war is necessarily political, as Clausewitz determined, the only meaningful victory in war is a political victory, i.e., a victory which attains and fulfills the key political aim of war. Every war has the same final political aim, which is the creation of a better, acceptable and sustainable peace for the victor, different from the peace in which the war started. In cases in which enemies are "only" militarily defeated in war, without reaching full political victory, the phenomenon of "victory lost" occurs - military victory that cannot be capitalized politically in the period of peace/truce that follows after war, and which is usually

* E-mail address: draganstanar@yahoo.com.

* Овај рад је примљен 15. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

politically "lost" in this period. In addition, such an "empty" and pyrrhic military victory usually generates a substantial historical burden for the victor-nation, which can represent a significant politico-cultural and historical ballast for decades, if not centuries. All military victories are paid for dearly in human lives and sacrifices, and the inability to politically capitalize them can be crippling for nations as they strive to provide meaning for sacrifices and deaths of their warrior ancestors. Author concludes that it is necessary to raise consciousness, both in the realm of politics and in high military officers, about the necessary political nature and logic of war which must dictate all decisions during armed conflict and which conditions justified use of military force in war. One of the key mechanisms for this is strengthening of social sciences and humanities education within armed forces which would enable officers to develop a deep understanding of not just the nature of war, but also of their institution and its position within the political system and the entire society.

Keywords: victory in war, victory lost, political nature of war, military victory, political victory, Clausewitz's universe

УДК 32.01:330.8
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.7
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 137-158

Милош Вулић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА ОРДОЛИБЕРАЛИЗМА: ФЕНОМЕН СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ**

Сажетак

У овом раду бавићемо се ордолибералном политичком филозофијом и социјално- тржишном привредом, као њеним кључним феноменом. Циљ нам је да покушамо да покажемо развојни пут појма, његову иницијалну перцепцију, али и његову каснију рецепцију. У првом делу рада се анализирају извори социјално-тржишне привреде, од којих се као основни извор издваја хришћанска социјална доктрина, која је рођена као реакција на економско-политичке проблеме. Посебна пажња посвећена је папским енцикликама, које чине основ хришћанско-демократске идеологије. Други део је посвећен развоју социјално тржишне привреде. У њему се бавимо настанком Фрајбуршке школе и мишљу њених главних представника, који ће у либералну традицију увести концепт поретка, због чега ће остати познати као припадници ордолиберализама. Трећи део анализира систематизацију социјално-тржишне привреде, са посебним освртом на однос филозофија ордолиберализма и неолиберализма, у смислу њихових сличности и разлика. У том делу се бавимо и међународним контекстом ове политичке филозофије кроз формирање Друштва Монт Пелерин. У последњем делу рада разматра се рецепција социјално-тржишне привреде, у немачком и европском контексту са закључком да у временима поновних глобалних криза, вредности које ордолиберална

* Имејл-адреса: vulicmilos9@gmail.com.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

политичка филозофија и феномен социјално-тржишне привреде носе са собом могу поново допринети одговорности међу економским и политичким актерима.

Кључне речи: ордолиберална политичка филозофија, социјално-тржишна привреда, хришћанска социјална доктрина, Фрајбуршка школа, концепт поретка, неолиберализам, Друштво Монт Пелерин

Благостање за све и благостање путем конкуренције нераскидиво су повезани. Први постулат представља циљ, а други пут који води до тог циља.

Лудвиг Ерхарт
(Erhard 1957 цитирано у: NSTP 2012, 37)

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У српској политичкој мисли мало је радова везаних за тему социјално-тржишне привреде (видети Stojanović 2008; Ivanović 2019). Из тога произилази и чињеница да ордолиберална политичка филозофија, као темељ социјално-тржишне привреде, до сада није била предмет ужег научног интересовања наших филозофа, политиколога и економиста. Радови везани за либералну традицију, било политичку, било економску, у највећој мери посвећени су неолиберализму, који у потпуности засењује политичку филозофију ордолиберализма. Тако мисао ордолиберала остаје непозната, а самим тим и неолиберална филозофија остаје непотпуна. Важност ордолибералнизма састоји се пре свега у његовом основним производу. На темељу ове политичке филозофије изграђен је један од најефикаснијих економско-политичких система, који је остао познат као социјално-тржишна привреда. Овај привредни модел, пре свега примењиван у Швајцарској, своју систематизацију и пуну реализацију доживео је у послератној Немачкој, која је захваљујући ордолибералној мисли, успела да се кроз једну деценију вођена принципима поретка и слободе, „подигне из пепела" и доживи до тада незабележен просперитет. Захваљујући демохришћанским политичарима, који су стасавали управо на ордолибералној политичкој филозофији, социјално-тржишна привреда постала је водиља економске политике Европске заједнице, да би је Европска

унија кроз Лисабонски уговор представила као свој модел економске политике. Базирана на вредностима слободе, солидарности и правде, али и аутохтоном принципу супсидијарности, социјално-тржишна привреда постала је синоним за економски успех. Ипак, она није успела свуда да доживи једнаку примену. Различити су фактори који на то могу утицати, али је свакако један и недовољно познавање њене политичке филозофије, тачније ордолиберализма. Основ овог филозофског и политичког мишљења крије се у исправном схватању односа слободе и одговорности, који почива на принципу поретка. Интенција нашег рада је да покажемо на који начин су се ордолиберална политичка филозофија и социјално-тржишна привреда, као њен кључни феномен, развијале и примењивале, као и какве политичко-економске последице из тога произилазе.

ИЗВОРИ СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ: ХРИШЋАНСКА СОЦИЈАЛНА ДОКТРИНА

Хришћанска социјална етика вуче своје историјске и идеолошке корене од католичких и евангеличких учења. Ова учења која су у основи теолошка, да би постала друштвена морала су да дођу у интеракцију са друштвеним проблемима. Управо то се догодило током XIX века када су цркве запада схватиле да морају пронаћи одговор на друштвене преокрете изазване почетком индустријализације. Тај одговор више није могла да покрије харитативна црквена делатност, већ се захтевало јасно изјашњавање око новонастале, пре свега економске ситуације. Наиме, посебно Католичка црква тада схвата да мора да своје поимање етике, као успостављања етички исправних идеја и поступака који би човека учинили „добрим" (етика појединца) или система класификације за идентификацију „добрих" држава (политичка етика), промени у правцу формулисања етичких норми које се примењују директно на друштвену активност, односно економска и социјална питања. Први и најважнији корак била је енциклика папе Лава XIII, објављена 15. маја 1891. године под називом *Rerum Novarum* (RN). По речима папе Пија XI, она се може сматрати Великом повељом (*Magna Charta*) католичке социјалне мисли (видети SDC 1991, 41). Ако се узме у обзир да је Комунистички манифест изашао 1848. године може се сматрати да је енциклика која се појављује 1891. године дошла прекасно. Но, треба напоменути да је она „објављена шест месеци пре Ерфрутског програма социјалдемократске странке у Немачкој, првог озбиљнијег социјалистичког социјалног програма" (x).

Инспиратор ове енциклике био је немачки бискуп Вилхем Емануел фон Кетелер (*Wilhem Emmanuel von Ketteler*). Кетелер је још као свештеник у Мајнцу током божићног периода 1848. године држао проповеди о социјалним и економским питањима. Тим темама наставиће да се бави и након 1850. када је постао бискуп, због чега ће га назвати „радничким бискупом". Важне сугестије стизале су и од швајцарског бискупа Гаспара Мермилода (*Gaspard Mermillod*), око кога се окупила Фрајбуршка унија (*Unione de Fribourg*), која је представљала католичку унију за друштвене и економске студије, и имала намену истраживачког центра. Иницијатива за њено формирање потекла је од самог папе, да би 1884. године била формално успостављена са јасним задатком да проучава социјална питања. Око уније се окупљао велики број интелектуалаца који су промишљали о социјалном католицизму који је био у настајању. Што се тиче настанка изворног текста енциклике, њега није директно написао папа. Прву и основну верзију саставио је језуитски свештеник Матео Либераторе (*Matteo Liberatore*), професор на језуитском колеџу у Напуљу. Он је две године пре изласка енциклике, тачније 1889. године објавио своју књигу *Принципи политичке економије* (*Principi di Economia Politica*) (видети Giovanni, 1957).

Енциклика је пре свега била усмерена на проналазак решења у дихотомији либерализам-социјализам, односно на критичку анализу постојећих решења која су се нудила. Док је либерализам очекивао да ће либерализација тржишта резултирати „богатством нација", социјализам и каснији комунизам пропагирали су потребу за класном борбом која би као победу донела друштво без класа којим је управљала „диктатура пролетаријата". Стога папа Лав XIII упућује критике и на рачун либерализма и на рачун социјализма. Ипак, папа не сматра да је постојећи поредак у потпуности лош, само указује да га треба чувати од злоупотреба. Стога он сматра да је социјализам са својим радикалним захтевима погрешан лек. Зато одмах на почетку енциклике одбацује социјалистички манифест сматрајући га неспособним да реши социјална питања и проблеме радничке класе:

> Да се зло излечи, *социјалисти* распирују завист сиромашних према имућнима. Они захтевају да се укине приватно власништво и да се уместо њега уведе заједничко власништво под локалном или државном управом. С оваквим преношењем приватног власништва на заједницу, како би се једнако разделиле користи и добра међу грађанима, верују да ће се зло радикално искоренити. Но, та теорија не само да не може

> решити напетости него ће нашкодити самим радницима, а поврх тога она је из многих разлога неправедна јер намеће насиље законитим власницима, изврће дужност државе и брка сав друштвени поредак (RN, 3).

И закључује:

> Из свега тога следи да треба одбацити *социјалистичко* начело о заједништву добара, јер оно шкоди и онима којима би требало да помогне. Оно се противи природним правима појединаца, искривљује дужност државе и помућује општи мир. Остаје, дакле, да када се тражи решење за помоћ народу, да се као нетакнут темељ постави право на приватно власништво (12).

Што се, пак, тиче, са друге стране, либералне мисли папа је не одбацује као такву, што се пре свега дâ видети из његових ставова о приватном власништу, где говори да „закони морају штитити и бранити приватно власништво" (30). Ипак, оно што је по њему проблематично јесте праведност која има за циљ да тржишне принципе обузда када изгубе контролу. У том смислу важно место заузима и тзв. папина теорија о „праведној плати" (34). Ова теорија имала је за циљ да укаже ондашњим системима да се кроз плате радницима и њиховим породицама мора омогућити достојанствен живот. Овом тачком папа је хтео да се супротстави либералним економистима попут Дејвида Рикарда (*David Ricardo*) који су сматрали да се вредност рада одређује, као и за осталу робу, на основу понуде и потражње. Енциклика такође говори о слободном удруживању радника, односно слободи за синдикате. Такву врсту слободе папа сматра „природним законом" (38).

Уместо да промовише принцип *laissez faire* неинтервенције, енциклика у целини наглашава обавезу државе да активно промовише опште добро и права појединаца, али и да када год је потребно својом социјалном политиком заштити раднике и угрожене грађане. У том смислу папа препознаје потенцијал комбиновања личних слобода које треба да уживају економски актери у либералним тржишним системима, са социјалном правдом, коју мора да гарантује држава, у смислу државних социјалних мера и социјалног законодавства у корист сиромашних слојева и обесправљених радника.

На том трагу ће се наћи и наредна социјална (економско-политичка) енциклика. Наиме, тачно четрдесет година након објављивања прве социјалне енциклике, тадашњи папа Пије XI, управо је те 1931. године, као знак прославе јубилеја, одлучио да објави енциклику *Quadragesimo anno* (QA) (видети Baloban 2009,

151). Ситуација у којој је нова енциклика објављена била је веома сложена. Тоталитарни режими су настајали у Европи, а на светској разини догодила се Велика економска криза (Велика депресија), чија је кључна тачка била 18. октобар 1929. године, када је на Вол Стриту настао финансијски крах највећих банака који је проузроковао опште расуло финансијског система и паралисање економског живота. У таквим условима папа 15. маја 1931. године објављује енциклику.

Енциклику је саставио млади језуитски професор Освалд фон Нел-Бројнинг (*Oswald fon-Nell Breuning*), који је управо у години слома њујоршке берзе одбранио докторат на тему моралности берзанских трансакција. Папа се за проналазак стучњака за састављање енциклике обратио генералу језуитског реда Владимиру Ледоховском (*Włodzimierz Ledóchowski*), који је одмах одабрао младог исусовца знајући његове могућности. Нел-Бројнинг је имао помоћ од стране свог сабрата Густав Гундлаха (*Gustav Gundlach*). Они су иначе били сличних филозофских светоназора, јер су потицали из школе социјалног философа и главног економа језуитског реда Хајнриха Пеша (*Heinrich Pesch*), познатог по стварању појма *солидаризам*, који би означавао поредак и систем који би се налазио између капитализма и социјализма (видети SDC 1991, xiv). Под тим утицајима Нел-Бројнинг је саставио енциклику, у којој ће доминирати „трећи пут" као начин обнове друштвеног поретка. Сама енциклика је јако добро прихваћена. Постоје сведочанства да је јако позитивне оцене добила од економисте Јозефа Шумпетера (*Joseph Schumpeter*), као и од Емила Диркема (*Émile Durkheim*) (видети xiv).

У дихотомији капитал-рад, енциклика врло јасно даје предност капиталу, подржавајући капитализам, али опет као и у RN, истичући неопходност његове социјалне димензије. Када је у питању социјализам енциклика наглашава: „Нико не може бити истовремено и честити католик и прави социјалиста" (QA, 120). Ова неопрезна реченица ће изазвати буру до те мере да је вестминстерски кардинал морао јавно да каже да се ово не односи на енглеску Лабуристичку странку, док ће, са друге стране, аустријски економиста и социјални философ Лудвиг фон Мизес (*Ludwig von Mises*) рећи за енциклику да је она криптосоцијалистички документ.

Независно од похвала и критика енциклика ће остати упамћена по једном начелу које су управо у њој по први пут појављује, а које ће постати окосница политичке филозофије ордолиберализма. Реч је о начелу „супсидијарности". Ово начело је у самом документу објашњено на следећи начин:

Будући да је недозвољено одузети појединцима оно што

> могу да обаве личном одговорношћу и сопственим снагама, и затим то поверити заједници, на исти начин је неправедно, врло штетно и за јавни поредак опасно давати једном већем друштву и вишим институцијама оно што могу даураде мање заједнице и ниже институције. Наиме свака друштвена установа је по свом појму и значењу супсидијарна; она треба да помогне [мање] делове друштвеног тела, али их никада не сме ни искључити ни сасвим присвојити (QA, 80).

Идеја супсидијарности је тако постала кључна компонента социјалног хришћанског учења. Термин је изведен од латинске речи *subsidium* [=резерва, замена]. У смислу у којем је ова реч употребљена у QA, она указује на то да мање јединице друштва, укључујући појединце, породице и различите локалне заједнице, чине главне и независне актере друштвеног живота. Међутим, улога државе и свих надређених друштвених установа јесте да буду спремне да интервенишу у друштвеном животу тек када поменуте мање јединице више нису способне за самостално обављање сопствених послова. Тиме се улога државе дефинише на начин да је она подређена мањим јединицама друштва, док се када је у питању улога појединца подстиче одговорност (видети O'Brien 2016, 361).

Обе енциклике се у суштини залажу за приватно власништво, уз обавезну одговорност власника капитала за социјалну правду. Стога се могу у закључку сумирати три њихова кључна појма, на којима ће ордолиберали систематизовати социјално-тржишну привреду:

> Појам супсидијарности: кад год човек може сам да се брине о себи, држава треба да се држи по страни; појам солидарности: ако човек не може сам о себи да се брине, онда друштво мора да помогне; и принцип индивидуалности: човек је у средишту друштва. Не треба човек да служи колективу већ колектив треба да буде средство којим се задовољавају потребе човека (NSTP 2012, 12).

РАЗВОЈ СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ: *ОРДОЛИБЕРАЛИЗАМ ФРАЈБУРШКЕ ШКОЛЕ*

Хришћанска социјална доктрина посебно је актуелизована у међуратном периоду у Немачкој, која је управо у овом периоду била суочена са проблемом инфлације и снажном економском кризом. Фашисти и комунисти, као и новонастали националсоцијалисти, оркестрирано су кривили либерални капитализам као узрок

кризе. Немачка се нашла у талачкој кризи од стране тоталитарних идеологија. У сваком смислу њени грађани су доживели пад, политички, економски и духовно. Партија центра (*Zentrum*) подупрета од стране бискупа Кетелера промовисала је нови идеолошки правац, познатији као хришћанска демократија. Радило се о обнови друштва на темељима хришћанских вредности и демократије.

Када је у питању економска политика, посматрајући последице Хитлерове нациналсоцијалистичке политике која се огледала у снажној државној интервенцији, промашеним јавним пословима, потпуној регулацији и затирању грађанских и економских слобода, на Фрајбуршком универзитету тридесетих година XX века се окупила група интелектуалаца „чланова правног и економског факултета" (Feld, Köhler and Nientiedt 2021/5, 3) који су имали јасан циљ, „да истраже међузависност правно-институционалних структура и економије" (2), како би обновила и редефинисала идеју либерализма. Та група позната је као *Фрајбуршка школа* или школа *ордолиберализма*. Основао ју је немачки економиста Валтер Ојкен (*Walter Eucken*) са двојицом правника Францом Бемом (*Franz Böhm*) и Ханс Гросман-Доертом (*Hans Großmann-Doerth*) (видети Vanberg 2004/11, 1). Ордолиберализам Фрајбуршке школе имао је значајан утицај на обликовање немачког економског система после Другог светског рата, такозване социјално-тржишне привреде, која се показала као одлучујући фактор у успешном опоравку Немачке четрдесетих и педесетих година XX века. Поред Ојкена овом покрету немачког неолиберализма како су неки схватали ордолиберализам, припадали су и Алфред Милер-Армак (*Alfred Müller-Armack*), Вилхелм Репке (*Wilhelm Röpke*) и Александар Ристов (*Alexander Rüstow*). Од 1948. године фрајбуршки либерали почели су да издају и часопис *Ordo* који су основали Ојкен и Бем (видети Glossner 2010, 40). Може се рећи да је заправо рана формулација циљева ове групе говор који је Александар Ристов одржао 1932. године на састанаку *Немачког економског савеза*. Тада је Ристов говорио о тзв. „трећем путу" између државног интервенционизма – укључујући економско планирање у совјетском стилу – и *laissez-faire* либерализма. Битно је напоменути да припадници ове школе нису били у свему истих ставова:

> Ордолиберализам није јединствена теорија. [...] морамо разликовати три дела ордолибералне мисли: Прво, Фрајбуршка школа Ојкена и Бема; друго, социјално-тржишна привреда коју представљају њени оснивачи Лудвиг Ерхард и Алфред Милер-Армак; и треће, социјални либерализам Ристова и

Вилхелма Репкеа. Док ове групе аутора деле важна уверења у погледу теоријске и нормативне основе слободног тржишта, њихове позиције се разликују у неким другим аспектима (Feld, Köhler and Nientiedt 2021/5, 2–3).

Ми се овде нећемо бавити овим нијансама социјално-тржишне привреде, већ ћемо настојати да је анализирамо као један сложен, али повезан систем, што у суштини социјално-тржишна привреда и јесте. Њен почетак заправо представља настанак кључног појма у истраживању припадника Фрајбуршке школе а то је *ordnung*, од латинског *ordo* [=поредак], којег у економски дискурс уводи Ојкен.

Теоријски приступ Фрајбуршке школе најбоље илуструје Ојкенова књига *Основе [националне] економије*. У овој књизи, Ојкен уводи термин економски поредак (*Virtschaftsordnung*) да би описао обрасце економске активности у стварним економијама у прошлости и садашњости. Тиме он одбацује приступ немачке историјске школе, која различите економије посматра као примере различитих „етапа" или „стилова" економског развоја. Према Ојкену, актуелни економски системи су обликовани њиховим основним економским регулативама, односно поменутим „правилима игре". Он илуструје ефекте различитих оквира правила анализом два апстрактна или чиста типа економског система, конкурентске тржишне економије с једне стране и централног економског планирања с друге стране. Ојкенова критичка процена економских ефеката централног планирања упоредива је са оном његовог савременика Лудвига фон Мизеса (Feld, Köhler and Nientiedt 2021/5, 3–4).

Као што можемо приметити, појам *поредак*, као кључни појам политичке филозофије ордолиберализма, се систематски везује за концепт привредног конституционализма, у смислу правила игре, на којима су економије или економски системи засновани. Стога је за Ојкена основно питање било, „која су правила игре?" (Vanberg 2004/11, 6).

Јасно је да истраживања Ојкена и других нису била само академски подухват у смислу стварања једне врсте економског програма, већ пре свега одговор на горенаведено питање, како створити и одржати један здрав економски поредак, односно како створити здрава економска правила и како их унапредити и побољшати. Зато су они покушали да кроз право и економију створе политичку филозофију коју су назвали економско-конституционалном. Из

ње би произилазила политика која би имала задатак да побољша настали економски поредак на индиректан начин, реформисањем правила игре, за разлику од економске политике која настоји да унапреди резултате директно путем специфичних интервенција у економски процес. Општи циљ био је да једна таква економска политика створи услове под којима економски актери у настојању да унапреде сопствени интерес такође промовишу заједнички интерес, или речима Ојкена систем треба да буде функционалан и хуман:

> Ордолиберални приступ креирању политике може се илустровати посматрањем предлога политике садржаног у Ојкеновом делу *Grundsätze der Wirtschaftspolitik [Принципи економске политике]*. Овде Ојкен наводи да идеалан економски систем треба да испуни два критеријума: да буде и „функционалан и хуман". Први критеријум се односи на економску ефикасност. Економски систем треба да омогући правилан рад тржишта како би се обезбедило оптимално снабдевање робом широке потрошње. Други критеријум произилази из Ојкенових либералних политичких [и филозофских] погледа. За њега, хумана економија значи да су људи слободни да следе своје циљеве у границама економског поретка [дефинисаних правила игре] (Feld, Köhler and Nientiedt 2021/5, 4).

Управо зато су се фрајбуршки стручњаци дистанцирали од *laissez-faire* либерализма који, по њима није имао слуха за позитивну улогу коју држава мора да игра у стварању и одржавању одговарајућих оквира правила и институција који ће омогућавати да тржишна конкуренција ефикасно али и (што је за њих посебно било важно) хумано функционише. Суштина ордолибералне економије била је у поретку слободне конкуренције у којој се сви економски актери сусрећу као равноправни и у којој су добровољна размена и добровољни уговори једино средство којим се координишу економске активности. Школа је скренула пажњу на то да либерални идеал слободног друштва и тржишне конкуренције мора бити уставни идеал (идеал поретка), тј. да се мора прецизирати у уставном смислу, односно у смислу јасно одређених правила игре.

СИСТЕМАТИЗАЦИЈА СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ: *ОДНОС ОРДОЛИБЕРАЛИЗМА И НЕОЛИБЕРАЛИЗМА*

Редефинисање или боље речено једна врста реформе либерализма, није био само немачки пројекат. Наиме, то је био један међународни покрет. Његови најважнији центри су били поред Фрајбурга и Беч, као и Чикаго и Лондон. Уз поменуту Фрајбуршку школу, друга важна школа била је она у Бечу, познатија као аустријска. Из ове две школе произићи ће две најпознатије форме либерализма: ордолиберализам, којим смо се бавили, и неолиберализам. Да бисмо видели у каквом су односу биле ове две врсте либералне политике, позабавићемо се односом њихових најважнијих представника Валтера Ојкена и Фридриха фон Хајека (*Friedrich von Hayek*), а на основу којег ћемо анализирати и два поменута приступа либерализму. Ивановић (Ivanović 2019) у својој књизи *Поретком до просперитета: Немачки модел социјално тржишне привреде*, каже:

> Све је почело организовањем конференције од стране француског историчара и филозофа Луја Ружијеа (*Louisa Rouigera*) у Паризу, 1938. године, у оквиру конференције Валтер Липман (*le colloque Walter Lippmann*), на којој су учествовали Вилхем Репке и Александар Ристов, док Валтер Ојкен није успео да добије дозволу власти да напусти Немачку (4).

Међутим, постоје и мишљења да је све почело још раније, у Цириху 1928. године када су се млади стручњаци са једне и друге стране сусрели на годишњем састанку *Друштва за социјалну политику* на којем се расправљало о теорији пословних циклуса (видети Goldschmidt and Hesse 2012/4, 1). Оно што је важно разумети је да је развој послератног либерализма у Европи произишао из сусрета фрајбуршких и бечких економиста, који ће касније своје деловање наставити и кроз заједничко друштво које ће основати на планини Пелерин у Швајцарској. Поред ових сусрета данас је познато и то да су двојица представника поменутих школа Ојкен и Хајек водила преписку у којој се може одлично видети разлика између два економска либерална концепта, односно две политичке филозофије. Преписка је почела тридесетих година XX века и тематика је углавном била филозофске природе, односно тицала се утицаја Хегелове и Марксове филозофије на економију. Након рата тематика преписке се са теорије пренела на практична решења. Три

месеца након пада нацистичког режима Ојкен је у писму позвао Хајека да дође у Фрајбург како би тамошњој јавности представио идеје које заступа у књизи *Пут у ропство* и тиме допринео борби против планске економије и социјализма:

> Од највеће је важности да они који су одлучни да не иду на „пут у ропство" остану у контакту, у блиском контакту. Можете ли доћи у Фрајбург? Да одржимо говор можда? Ми несоцијалистички економисти морамо да сарађујемо преко граница. Беспомоћност у којој се налази практична економија то од нас захтева (Goldschmidt and Hesse 2012/4, 5).

Из њихове преписке могли су се назрети и њихови конкретни планови за акцију. Наиме, Ојкен и Хајек, већ почетком 1946. године говоре о потреби да се оформи једно међународно удружење економиста и активиста либералне политичко-филозофске оријентације. До остварења тог плана долази средином 1947. године у Швајцарској, тачније на планини Пелерин, по чему је организација добила име: *Друштво Монт Пелерин* (*Mont Pelerin Society - MPS*). За оснивање друштва, његов први председник Фридрих фон Хајек, пронашао је инспирацију у поменутој *Конференцији Валтер Липман*, на којој је Александар Ристов по први пут „употребио назив неолиберализам, говорећи о реафирмацији либералних идеја и потреби другачије организације политичког и економског система" (Ivanović 2019, 5), као и у новооснованом *Комитету за међународне студије реафирмације либерализма* (*Comité international d'étude pour le renouveau du libéralisme - CIERL*). Друштво Монт Пелерин је имало за циљ „ревитализацију идеологије индивидуалног предузетништва и слободног тржишта" (Lakićević 2008, 244). На оснивачкој конференцији *MPS* Ојкен је био једини учесник из Немачке и уједно главни саветник Хајека, када су у питању немачки стручњаци који су се касније прикључивали Друштву. Лета 1947. године Ојкен је предложио да се у *MPS* позове професор Франц Бем, али и неколико угледних предузетника. У једном тренутку се размишљало и да се позив упути тадашњем министру привреде Западне Немачке.

Преписка између Хајека и Ојкена открива и да је Хајек сугерисао Ојкену да припреми енглески превод своје књиге *Основе националне економије*, а да му он помогне у том послу и проналажењу издавача (видети Goldschmidt and Hesse 2012/4, 10). Већина од размењених писма су се бавила организационим питањима Друштва. Ипак једно писмо се посебно издвојило. Ради се

о Ојкеновом одговору на Хајеков захтев да напише стручни коментар за први превод његове књиге *Пут у ропство*, коју је превела Ева Репке (*Eva Röpke*) и која је 1945. године изашла у Швајцарској.

Ојкенов критички осврт подељен је у седам тачака. Првих шест се односе на Хајекове аргументе у књизи, док се последња – седма тачка, односи на немачки либерализам, који по Ојкену недостаје у Хајековој књизи. У седмој тачки Ојкен настоји да прикаже политичку филозофију ордолиберализма и личности које су га створиле. Голдшмит и Хесе (Goldschmidt and Hesse 2012/4) констатују: „По нашем мишљењу, чињеница да Хајек није поменуо немачку традицију либералне економије јесте много више од простог недостатка знања. Вероватно је то учинио намерно, јер поједине научнике које помиње Ојкен, Хајек није сматрао либералима" (3). Са друге стране, за оне ордолиберале, које је сматрао истинским либералима Хајек је говорио као о његовим истомишљеницима, који су исту идеју само другачије именовали: „Очигледно је некима од мојих пријатеља у Немачкој [...] успело, захваљујући придеву у називу (социјално), да тип друштва за који се ја залажем учине допадљивим популацији" (цитирано у: Ivanović 2019, 4).

Ипак није једино „придев у називу", оно што је разликовало Ојкена и Хајека и типове либералне филозофије за које су се залагали: немачки ордолиберализам и англосаксонски неолиберализам. Разлике су најуочљивије у примату који дају кључним концептима. За немачке ордолиберале примат односи поредак. Слобода не игра фундаменталну улогу. Кључно питање је шта гарантује слободу. Слободу гарантује поредак, појам поретка је конститутиван за појам слободе а за исправан поредак, потребна су правила игре. У свом чувеном класику *Основи националне економије* Ојкен каже:

> Један велики задатак састоји се у томе да се новој индустријализованој привреди с њеном широко распрострањеном поделом рада, придружи један функционалан и трајан економски поредак достојан човека. Поредак који је функционалан и достојан човека означава да у њему треба да трајно буде, и у што је могуће већем степену, превладана ограниченост добара, која из дана у дан притишће све већи број домаћинстава. Истовремено, у овом поретку треба да је могућ живот који је испуњен самоодговорношћу. Овај задатак, од чијег решења зависе одлучујућа усмерења (и то не само за економску егзистенцију људи), изискује стварање одговарајућег „привредног устава". Тај устав би требало

да буде реализација кључних конститутивних принципа. Историја претходног века је упечатљиво показала да се тај задатак у нашем веку не решава сам од себе. Неопходна је промишљена изградња поретка. Појединачна питања економске политике – независно да ли се тичу аграрне, трговинске, кредитне, антимонополске, пореске политике, компанијског или стечајног права – представљају издвојене делове једног великог питања: на који начин да буде оформљен глобални економски поредак, и то национални и међународни поредак и његова правила игре?" (цитирано у: Stojanović, 2008, 234–235).

Из овог Ојкеновог исказа јасно је да је по ордолоберализма основни задатак економске политике изградња поретка. Оно што је пак, плашило неолиберале, је питање, да ли се ту ради о једној врсти јаке улоге државе. Државна улога није била интервенционистичка, већ се радило пре свега о успостављању стабилне економске и друштвене структуре која је посвећена очувању слободе и достојанства свих чланова друштва. Стога су се ордолиберали оштро противили било каквом облику и привиду „тоталитарне" државе која се меша у приватну сферу својих грађана, већ су се залагали за ефикасну државу која као инструмент служи својим грађанима. Таква ефикасна држава намеће јасна и општа правила у погледу реда у привреди како би се очувала друштвена функција тржишне конкуренције као децентрализованог координационог процеса за појединце који уживају једнака права на равноправној основи. Они су тврдили да сваки облик социјализма треба одбацити, јер он на крају подстиче економску и друштвену централизацију и води концентрацији економске моћи. Ордолиберали, међутим, остају нејасни у погледу свог става у вези са другим облицима власти, као и у погледу улоге демократије у очувању друштвеног поретка.

Са друге стране за Хајека и неолиберале кључни концепт је слобода, а амбијент у којем се она у најпунијем капацитету остварује је демократија. Док код ордолиберала стабилна државна структура која ствара поредак претходи слободи појединца, код неолиберала је обрнуто: слобода је та која производи поредак. Из тога произилази да је увек појединац изнад заједнице, а индивидуалистичка етика, увек изнад колективистичке (видети Hajek 1997, 217–218).

Иако су биле видљиве разлике у примату поретка и слободе, сарадња две струје либерала, допринела је стварању једне нове међународне политике економије која је успела да у Европи победи социјализам. Њена база била је као што смо напоменули Друштво

Монт Пелерин. У том друштву није се образовала никаква нова идеологија, већ су неговане живе расправе о најбољем међународном економском моделу. Те живе расправе некада су доводиле и до озбиљнијих сукоба мишљења међу угледним члановима. Вилхем Репке писао је о сукобу који су имали Ојкен и Лудвиг фон Мизес, а који се тицао адекватног либералног погледа на проблем монопола и одговарајуће улоге владе и закона (видети Vanberg 2004/11, 33). Други познати „сукоб" догодио се између Фридриха фон Хајека и Вилхема Репкеа. Репке је заступао став да нема ефикасне тржишне привреде без јаке државе, насупрот Хајеку који је одлучно бранио став да је ефикасна тржишна привреда могућа само уколико нема државне интервенције. Због тог сукоба, Репке је напустио *MPS* (видети Ivanović 2019, 5). Ипак односи двојице кључних личности Ојкена и Хајека никада нису били угрожени због различитих погледа на либерализам. 1949. године, Хајек је позвао Ојкена да буде гостујући предавач на *Лондонској школи за економију*, што је наредне године и реализовано. Исте године Ојкен је и преминуо. Његова политичко-економска филозофија доживела је своју пуну рецепцију у концепту познатом као социјално-тржишна привреда, како је називан економски поредак због којег је земља у рушевинама (Немачка) доживела привредно чудо.

РЕЦЕПЦИЈА СОЦИЈАЛНО-ТРЖИШНЕ ПРИВРЕДЕ: *НЕМАЧКИ И ЕВРОПСКИ МОДЕЛ*

Наднационална сарадња либералних економиста (ордолиберала и неолиберала) довела је до тога да социјално тржишна привреда постане међународни феномен. Иако се она често перципира искључиво као немачки привредни модел, она је ипак доживела своју рецепцију макар делимично и у Европској заједници, односно Европској унији.

Сам појам „социјално-тржишна привреда" (*Soziale Marktwirtschaft*) сковао је Алфред Милер-Армак 1947. године, професор економије и државни секретар у Министарству привреде (видети Feld, Köhler and Nientiedt, 2021/5, 6). У својој књизи *Управљање привредом и тржишна привреда* која је објављена 1947. године, Армак говори о социјално-тржишној привреди као трећем облику економске политике:

> Говоримо о *социјално-тржишној привреди* како бисмо одредили овај трећи облик економске политике. То значи […]

> да нам се тржишна привреда чини неопходном као носећа скела будућег економског поретка, али само да то - ето - није либерална тржишна привреда која је препуштена сама себи, већ треба да буде свесно усмеравана и то социјално усмеравана тржишна привреда. (цитирано у: Faut 2012, 51–52).

Свесно и социјално усмеравана тржишна привреда, последица је директног утицаја чланови Фрајбуршке школе на развој економију у послератној Немачкој. Лудвиг Ерхард (*Ludwig Erhard*), први послератни министар привреде у Западној Немачкој, много пута је Ојкена представљао као свог идејног претходника, иако је сам Ојкен пред смрт критиковао економску политику владе Конрада Аденауера (*Konrad Adenauer*). Оно што је потребно подвући је да је овакав економски модел, такође био капиталистички, односно један од два мешовита капиталистичка модела типична за запад, о којима говоре Питер Хол (*Peter A. Hall*) и Дејвид Соскајс (*David Soskice*), назван *координисаним капитализмом* и он је заоставштина ордолиберала, док је заоставштина неолиберала тзв. некоординисани капитализам (видети Hall and Soskice 2001, 8).

Координисани капитализам или „капитализам са људским лицем", како се називала социјално-тржишна привреда, рађао се као нови немачки економски модел увођењем социјалних елемената у тржишну привреду и новчаним реформама 1948. године. Кључни оперативац у његовом формирању био је Лудвиг Ерхард, тада директор *Економског савета* основаног према Франкфуртским документима при Бизонији. Његов концепт исказан првобитно у тзв. Дизелдорфским принципима 1949. године, као комбинација социјалних и тржишних принципа, постао је окосница економског програма ЦДУ, чиме је до тада доминантна левичарска економска политика напуштена. Иако постоје тврдње да је то учињено под америчким и међународним утицајем, не сме се изгубити из вида да је основ за прелазак са хришћанског социјализма на тржишну привреду плод знања фрајбуршких стручњака и вештине немачких политичара Ерхарда и канцелара Аденауера (видети Van Hook 2009, 139–140). Након победе демохришћана Ерхард је постао министар привреде, одмах се приступило озбиљним реформама, које нису биле лаке. Влада је прво почела да ради на тржишним принципима, уклањањем рестрикција које су приватним предузећима увели нацисти, али и окупационе силе. Тај први корак либерализације тржишта пратили су и остали: увоз је либерализован, тарифе и порези смањени, а иницијатива препуштена приватним предузетницима.

За тржишним принципима дошли су и социјални: изграђене су нове мере (правила игре) контроле тржишне утакмице које су означене као мере социјалног благостања. Таква формула социјално-тржишне привреде довела је до онога што је у свету економије познато као немачко економско чудо. Број незапослених падао је из године у годину да би у периоду од 1961. до 1965. године пао на 1%. Тих година немачка економија је расла из године у годину у просеку 8%, док се БДП у периоду од петнаест година (1950-1965) утростручио. За веома кратко време затечени трговински дефицит, прешао је у трговински суфицит, који је већ 1956. године износио око 3 милијарде марака. Ниске инфлације и ниска незапосленост, као и висок раст и извоз, али и веома ниска незапосленост довели су Савезну Републику Немачку на место једне од водећих светских економија (видети Živković 2017, 103). Ипак не сме се изгубити из вида значај средстава Маршаловог плана, чији је највећи корисник управо била Немачка.

Када је у питању шира европска рецепција социјално-тржишне привреде, логично је да је она била део политичких идеја оснивача савремене Европе - демохришћана. Од Римских уговора она је као идеја и усмерење економске политике део Европске заједнице, односно Европске Уније (ЕУ). На томе је и сам Милер-Армак инсистирао управо када су Римски уговори у питању, стога је јасно зашто поједини аутори говоре о томе да је тржиште дизајнирано у Римским уговорима било под директним утицајем ордолиберализма (видети Dani 2019, 34). Ипак социјално-тржишна привреда никада у документима ЕУ није споменута експлицитно. Односно увек је била нешто што се подразумева у оквиру пре свега социјалне политике.

Сама социјална политика у ЕУ, имала је доста проблема од самог оснивања. Немогућност да се државе договоре око овог питања, довела је до тога да се социјална политика формализује прво кроз *Европску социјалну повељу* 1961. године, а онда и кроз *Социјални протокол* Мастрихтског уговора. Циљ је био да се направи равнотежа између економског начина размишљања на унутрашњем тржишту и социјалне димензије која треба да постоји. Европски савет је децембра 1989. године донео *Повељу о основним социјалним правима* која утврђује минималне социјалне захтеве у економском животу. Иако је била необавезујућа, Повељу је одбацила Велика Британија. Како би се циљеви из Повеље спровели, Уговору из Мастрихта 1993. године додат је Социјални протокол. Од Амстердамског уговора 1997. године, Социјални протокол постао је део Уговора о оснивању Европске заједнице. Битно је напоменути да

иако су појмови солидарност и по први пут поменута супсидијарност Мастрихтским уговором добили на великом значају, социјално-тржишна привреда опет нигде није експлицитно поменута.

Тек ће Уговор из Лисабона социјално-тржишну привреду идентификовати као суштински циљ ЕУ. У члану 3. Уговора о Европској унији (УЕУ) каже се:

> Унија успоставља унутрашње тржиште. Она ради на одрживом развоју Европе који се темељи на уравнотеженом економском расту и стабилности цена, високо конкурентној социјално-тржишној привреди, с циљем пуне запослености и друштвеног напретка, као и високом степену заштите и побољшања квалитета животне средине. Она промовише научни и технолошки напредак (TEU 2007, Art. 3).

Иако се експлицитно помиње израз „високо конкурентна социјална-тржишна привреда", „члан 3 УЕУ-а оставља израз формално недефинисан" (Ferri and Cortese 2019, 7). Ипак, дâ се приметити да постлисабонска ЕУ наставља да се заснива на принципу отворене тржишне привреде са слободном конкуренцијом, као што је предвиђено чланом 119 УФЕУ (Уговора о функционисању Европске уније). Међутим, поменути члан 3 УЕУ ствара нераскидив однос између тржишних циљева, с једне стране, и области социјалне политике с друге, и изражава спремност да се постигне равнотежа између њих.

И даље остаје питање, да ли овом новом (барем у формалном смислу стриктног помињања) парадигмом Европска унија настоји да и званично крене трећим путем између *laissez-faire* и централно планиране економије. Чињеница је да је социјално-тржишна привреда прихваћена и да су њу пригрлиле чак и неолибералне партије у Европском парламенту, међутим оно што код ње као феномена ствара проблем је што је она временом постајала појам испражњиван од садржаја, тако да је тешко данас тврдити да сви који у ЕУ заступају социјално-тржишну привреду, мисле на оно на шта су мислили ордолиберали или Хајек, који је тврдио да фрајбуршки стручњаци мисле исто као и он, само додају појам социјално, како би народу концепт био пријемчивији.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овом раду покушали смо да расветлимо феномен социјално-тржишне привреде приказујући његове изворе, развој, систематизацију и рецепцију. Видели смо да је социјално-тржишна привреда перципирана као конкурентски поредак, слободно формирање цена и приватно власништво над средствима за производњу, с једне стране, и остваривање социјалне праведности путем социјалног осигурања и прогресивног опорезивања са друге стране. Улога државе при томе није била тачно одређена, што је често било предмет спорења, посебно у Друштву Монт Пелерин.

Рајнски капитализам, како је називана социјално-тржишна привреда био је цењен широм света, јер је успео да повеже економски раст и раст запошљавања са државом благостања у експанзији. И друге земље, посебно у Европи тежиле су овом моделу, неке са више неке са мање успеха. Лисабонски уговор у члану 3 јасно је одредио усмерење ЕУ ка овом економском концепту.

Обећање благостања за све које је дао Лудвиг Ерхард, а које смо навели на почетку рада сигурно није остварено у односу на све, јер су, између осталог услед нафтних криза из седамдесетих година или поновног уједињења две Немачке, наступили нови социјални проблеми, посебно на тржишту рада. Но, ипак социјално-тржишна привреда је омогућила стварање широког средњег слоја, који је младу демократију у великој мери стабилизовао.

Популарност овог појма у међувремену је довео до одређене произвољности. Готово се свака политичка струја у међувремену позива на социјално-тржишну привреду, при чему се наравно баланс између социјалне политике, регулативе и тржишне привреде тумачи на сасвим различите начине.

Поред свега остаје несумњиво да је социјално-тржишна привреда која је од земље у рушевинама, каква је била Немачка након Другог светског рата, успела да за врло кратак период (свега десет година) створи једну од најмоћнијих економија у Европи, извршивши и снажан утицај на економску политику Европске уније, довољно говори о њеној практичној страни. О њеној, пак, теоријској страни, рекли смо, можда и више од предвиђеног, али је битно још једном подвући стручност људи који су кроз међународну сарадњу оличену у Друштву Монт Пелерин, поставили темеље економског оздрављења Европе. О тој стручности најбоље сведочи чињеница да је у периоду од 1974. до 1992. године седам чланова Пелерин удружења награђено Нобеловом наградом за економске науке.

РЕФЕРЕНЦЕ

Baloban, Stjepan. 2009. „Mogućnost supsidijarnosti u crkvenom životu." *Bogoslovska smotra* 79 (1): 147–163.

Dani, Marco. 2019. "The EU Transformation of the social state" In *The EU Social Market Economy and the Law: Theoretical Perspectives and Practical Challenges for the EU*, eds. Delia Ferri & Fulvio Cortese. London - New York: Routledge - Taylor & Francis Group.

Faut, Zimon. 2012. *Socijaldemokratska čitanka 2: Ekonomija i socijaldemokratija*. Beograd: Fondacija Fridrih Ebert.

Feld, Lars P., Ekkehard A. Köhler, and Daniel Nientiedt. 2021/5. "Ordoliberalism and the Social Market Economy." *Freiburg Discussionpapers on Constitutional Economics*. Freiburg: Walter Eucken Institut.

Ferri, Delia, and Fulvio Cortese, 2019. "Introduction. The social market economy in the European Union: Theoretical perspectives and practical challenges." In *The EU Social Market Economy and the Law: Theoretical Perspectives and Practical Challenges for the EU,* eds. Delia Ferri & Fulvio Cortese. London - New York, Routledge - Taylor & Francis Group.

Giovanni, Antonazzi. 1957. *L'Enciclica Rerum Novarum: Testo autentico e redazioni preparatorie dai documenti originali*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.

Glossner, Christian L. 2010. *The Making of the German Post-War Economy: Political Communication and Public Reception of the Social Market Economy After World War Two*. London - New York: I.B.Tauris Publishers.

Goldschmidt, Nils, and Jan-Otmar Hesse. 2012/4. "Eucken, Hayek, and the Road to Serfdom." *Freiburg Discussionpapers on Constitutional Economics*. Freiburg: Walter Eucken Institut.

Hajek, Fridrih fon. 1997. *Put u ropstvo*. Novi Sad: Global book.

Hall, Peter A., and David Soskice. 2001. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.

Ivanović, Vladan. 2019. *Poretkom do prosperiteta: Nemački model socijalno tržišne privrede*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.

Lakićević, Dragan D. 2008. „Fridrih fon Hajek." U *Teoretičari liberalizma,* ur. Dragan D. Lakićević, Božo Stojanović i Ilija

Vujačić. Beograd: Službeni glasnik.

Nemačka socijalno tržišna privreda: Osnovne ideje, principi i koncept [NSTP]. 2012. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.

O'Brien, Denis. 2016. "Sussidiarietà e solidarietà." In *Dottrina sociale cattolica ed economia di mercato,* ed. Philip Booth. Macerata: Liberiliberi.

Socijalni dokumenti Crkve: Sto godina katoličkoga socijalnog nauka [SDC]. 1991. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Stojanović, Božo. 2008[2]. „Valter Ojken." U *Teoretičari liberalizma*, ur. Dragan D. Lakićević, Božo Stojanović i Ilija Vujačić. Beograd: Službeni glasnik.

Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union [TEU] and the Treaty establishing the European Community (2007/C 306/01), OJ C 306, 17. 12. 2007, p. 1-271.

Van Hook, James C. 2009. *Rebuilding Germany: The Creation of the Social Market Economy: 1945–1957*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vanberg, Viktor J. 2004/11. „The Freiburg School: Walter Eucken and Ordoliberalism." *Freiburg Discussionpapers on Constitutional Economics*. Freiburg: Walter Eucken Institut.

Živković M., Nikola. 2017. *Konrad Adenauer: Karijera jednog državnika*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.

Miloš Vulić*

Institute for Political Studies, Belgrade

ORDOLIBERAL POLITICAL PHILOSOPHY: THE PHENOMENON OF THE SOCIAL-MARKET ECONOMY

Resume

In this paper, we will deal with ordoliberal political philosophy and the social-market economy as its key phenomena. Our goal is to try to show the development path of the term, its initial perception, but also its later reception. In the first part of the work, the sources of the social-market economy are analyzed, of which the Christian social doctrine, which was born as a reaction to economic-political problems, stands out as the main source. Special attention is paid to papal encyclicals, which form the basis of the Christian-democratic ideology. The second part is devoted to the development of the social market economy. In it, we deal with the emergence of the Freiburg School and the thought of its main representatives, who will introduce the concept of order into the liberal tradition, which is why they will remain known as members of ordoliberalism. The third part analyzes the systematization of the social-market economy, with special reference to the relationship between the philosophies of ordoliberalism and neoliberalism, in terms of their similarities and differences. In that part, we deal with the international context of this political philosophy through the formation of the Mont Pelerin Society. The last part of the paper discusses the reception of the social market economy, in the German and European context, with the conclusion that in times of repeated global crises, the values that the ordoliberal political philosophy and the phenomenon of the social market economy carry with them can once again contribute to the responsibility of economic and political actors.

Keywords: ordoliberal political philosophy, social-market economy, Christian social doctrine, Freiburg School, concept of order, neoliberalism, Mont Pelerin Society

* E-mail address: vulicmilos9@gmail.com.

* Овај рад је примљен 03. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

Савремени међународни односи и европска унија

УДК 321.7(8)“20“
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.8
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 159-177

Зоран Крстић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ПОВРАТАК РУЖИЧАСТЕ ПЛИМЕ И ЗАОКРЕТ УЛЕВО: *LA NUEVA IZQUIERDA* У ЛАТИНСКОЈ АМЕРИЦИ**

Сажетак

Предмет проучавања у овом раду јесте повратак и успон нове левице на изборима одржаним у претходне четири године у Латинској Америци. Фокус истраживања усмерен је на узроке и последице повратка ружичасте плиме и њене основне карактеристике. Основни циљ овог рада је да се објективно сагледају проблеми и потешкоће са којима се суочавају државе региона у контексту цикличне смене левичарских и десничарских политика. Посебна пажња у раду посвећена је анализи фактора који су помагали или ометали институционализацију левичарских политика. Део рада фокусиран је на анализу односа између нових друштвених покрета и државе, као и на економску зависност и експлоатацију природних ресурса. Повратак левичарског таласа јесте реакција на повећане економске и социјалне неједнакости које су довеле до низа протеста

* Имејл-адреса: zoran.krstic@fpn.bg.ac.rs.

** Овај рад настао је у оквиру пројекта „Цивилно друштво и религија” (Бр. 179008), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и немира и појаве различитих друштвених покрета. Проблем у Латинској Америци је у томе што се тај регион суочава не само са неразвијеношћу већ и са структуралном кризом кредибилитета у демократске и политичке системе. У раду је коришћен историјско-дескриптивни и контекстуални приступ у анализи феномена „ружичаста плима".

Кључне речи: ружичаста плима, плава плима, левица, десница, председник, Латинска Америка, друштвени покрет, партија, пост-неолиберализам, демократија

ИЗБОРНИ ТРИЈУМФ НОВЕ „РУЖИЧАСТЕ ЛЕВИЦЕ"

Латинска Америка је почетком 21. века привукла пажњу читавог света, медија, политичких актера и научних посленика појавом новог феномена познатог као „ружичаста плима (шпа/пор. *marea rosa*)"[1]. Овај феномен означава низ изборних победа и долазак на власт левичара и њихових председничких кандидата у великом броју земаља Латинске Америке. Зашто се читав покрет, политика, процес и идеологија доласка на власт левице у Латинској Америци означава ружичастом бојом? Ружичаста боја је изабрана уместо црвене за означавање овог политичког феномена, зато што се за многе од ових политичара и њихових партија није могло рећи да заступају експлицитно социјалистичке идеје, већ се често радило о умеренијим центристичким политикама усмерене мало лево од центра.

Карактеристике левичарског таласа држава Иберо-америке под називом ружичаста плима (шпа/пор. *marea rosa*) захватају широку и дисперзирану идеолошку лепезу од егалитаризама, прогресивизма и суверенизма, преко анти-неолиберализма односно пост-неолиберализма или социјализма 21. века, све до анти-

1 Термин „ружичаста плима" потиче из чланка новинара Ларија Ротера (*Larry Rohter*), објављеног 2005. године у *New York Times* у којем је описао како је недавни избор новог левичарског председника у Уругвају Табареа Васкеза (*Tabaré Vázquez*) био знак новог „левичарског консензуса у Латинској Америци" напомињући да је три четвртине становништва региона сада под влашћу левичарских лидера који су дошли на власт у (тада) протеклих шест година (од 1999.). Он је написао да је регионални помак био „не толико црвена плима колико розе" упућујући на умереније социјалистичке идеје у поређењу са црвеном, која обично означава комунизам. Иначе, црвена плима је биолошки, а не политички феномен и означава цветања алги које при томе наносе штету осталим организмима у окружењу.

корпоративизма, анти-елитизма и популизма. Левичарски талас с краја 1990-их и почетка 2000-их година настао је као реакција и одговор бројних социјално-егалитарних друштвених покрета на јачање корпоративне моћи и повећања друштвених неједнакости. Избори су се десили у клими интензивног друштвеног сукоба и очигледно су сигнализирали завршетак дуге кризе која је четврт века дефинисала међусобно повезане развојне циклусе политичке и економске либерализације у региону. Ружичасти политички талас који је запљуснуо обале зеленог континента довео је на власт левичарске некомунистичке владе у готово свим државама региона. На том таласу ново-миленијумска иберо-америчка левица је одбацила неолиберални економски модел с почетка 21. века. Обе фразе, „ружичаста плима" и „скретање улево", користе се у савременој политичкој анализи како би се означило и објаснило прогресивно кретање према егалитарнијим и социјално праведнијим економским политикама у Латинској Америци. Левичарски ружичасти талас и покрет генерално је окарактерисан као „лево од центра", „лево оријентисан", „анти-неолиберални" и „анти-империјалистички" (Cameron 2009; Robinson 2008; Lievesley and Ludlam 2009).

Последњу деценију 20. века у Латинској Америци обележила су два наизглед контрадикторна тренда: с једне стране, двострука транзиција од делимично етатистичког модела развоја ка неолиберализму и од ауторитарних режима ка демократији, а с друге стране, све активнији социјални протести и побуне које организују различити друштвени покрети. Потоњи су укључивали бројне аутохтоне групе, еколошке и феминистичке организације, као и сељачке и радничке синдикате. Неки покрети су били нови, неки стари, али подмлађени, а неки су били нови савези између старих група. Они су били уједињени у свом противљењу неолибералном економском моделу који се спроводио широм континента 1980-их, и против онога што се сматрало елитистичком демократијом. Левичарске владе су биле у различитим везама и односима са овим друштвеним покретима.

Почетком прве ружичасте плиме и успона левице и левичарског таласа у латиноамеричким државама сматра се долазак на власт Уга Чавеза у Венецуели 1999. године. Његов пројекат Боливарске револуције постао је клица и расадник из којег су настале и касније се развиле нове левичарске идеје у Латинској Америци. Пример Чавеза следили су Лула да Силва (2003) у Бразилу и Ево Моралес (2006) у Боливији који су постали познати као „тројица левичарских мускетара" и пионири нове левице. Њихов неочекивани долазак на

власт представљао је преседан у дотадашњој политичкој пракси региона и то је, по први пут, пробудило наду код становништва да постоји шанса и вера да се коначно изађе из сенке САД-а. Иначе, овај први ружичасто-левичарски талас трајао је од 1999. до 2010. године. Након велике победе „тројице мускетара" власт су редом освајали и следећи левичари: Рикардо Лагос (*Ricardo Lagos*) (2000) и Мишел Башеле (*Michelle Bachelet*) (2006) у Чилеу, Нестор Кирхнер (*Néstor Kirchner*) у Аргентини (2003), Рафаел Кореа (*Rafael Correa*) у Еквадору (2007), Мануел Зелаја (*Manuel Zelaya*) у Хондурасу (2007), Данијел Ортега (*Daniel Ortega*) у Никарагви (2007), Табаре Васкез (*Tabaré Vázquez*) (2005) и затим Хозе Мухика (*José Mujica*) (2010) у Уругвају. Политичке и социјално-економске ситуације у свим овим државама биле су врло различите и изузетно је незахвално генерализовати и извлачити опште закључке. Али, оно што је заједничко за све државе јесте да готово нигде до политичких промена није долазило изненада и спонтано, већ да је то увек био резултат вишегодишњих или вишедеценијских борби и организовања. Као нови и респектабилни актер на латиноамеричкој политичкој сцени појавили су се нови друштвени покрети, веома различити и хетерогени, као својеврсни политички коректив и одговор на актуелну кризу политичких институција и естаблишмента уопште. Изборне промене и поновни долазак левичара на власт од 2018. године најчешће се повезује са истрајним напорима дисперзираних друштвених покрета као и активистичких група попут домородачких, земљорадничких, студентских, феминистичких, радничких и других организација. Често су долазили и одлазили на таласима масовних протеста, побуна, штрајкова и широке друштвене мобилизације.

Ружичаста плима је повећала унутрашње тензије и покренула интензивну политичку и друштвену поларизацију у свакој од држава региона. У основи сукоба између влада ружичасте плиме и опозиције био је сукоб две политичке визије. Партије ружичасте плиме, од којих су скоро све биле идентификоване са левицом, подржавале су националне економске и културне циљеве, латиноамеричку економску интеграцију, опсежне социјалне програме, не-елитни допринос у доношењу одлука и, у неким случајевима, социјалистички модел који се састоји од мешовите економије са доминантном државом. Поред тога, допринели су расту друштвених покрета и друштвених организација, које су биле део плејаде снага које су их изабрале, а у неким случајевима и укључиле их у процес доношења одлука (Ellner 2019, 4).

Сматра се да је успон и пад „нове левице" преко ружичасте

плиме оставио трајан и дубок траг у политици региона, са импликацијама на обе стране политичког спектра. На пример, истраживање јавног мњења *Латинобарометра* спроведеног 2008. године показује да се 42% Латиноамериканаца изјаснило као центристи у односу на 29% из 2002. године. Овај тренд је посебно јак међу млађим Латиноамериканцима, што сугерише да ће се овај тренд вероватно наставити. Успех десничарских лидера, њихових партија и покрета у перспективи ће умногоме зависити од њихове спремности да профилишу умеренији концепт политике и друштва и да се не ослањају на силу како би владали над идеолошки поларизованим друштвом (Bowen 2011, 102). Може се приметити да вертикални приступи левице на власти у демократском окружењу онемогућава интерактивну комуникацију и артикулацију између нижих или обичних чланова партије (неелите), с једне стране, и политичког руководства (партијске елите) с друге. Ова артикулација ће дугорочно бити неуспешна. Левичари који минимизирају важност такве артикулације склони су да прихвате алтернативне изборне стратегије, док у великој мери потцењују друштвене класе као независне снаге. Неки аутори сматрају да је полазна тачка за разумевање феномена ружичасте плиме анализа заснована на класи која се фокусира на сукоб између нехегемонистичких друштвених група и старих елита.

„ПЛАВА ПЛИМА" И КОНЗЕРВАТИВНИ ТАЛАС

Ружичасту плиму је пратио конзервативни талас или „плава плима" (шпа. *marea azul*), политички феномен који се појавио средином друге деценије 21. века као директна реакција на ружичасту плиму. Дошло је до нових политичких промена и потреса у региону, јер су левичарске опције изгубиле власт у многим земљама. Наступио је период доминације неолибералне деснице и „конзервативног таласа". Историјски гледано, политичка десница је дуго била доминантна снага у политичким системима држава Латинске Америке и она је, по правилу, уживала подршку Католичке цркве, земљопоседничке олигархије, пословних елита, мултинационалних корпорација и страних сила. Посебан утицај је био, наравно САД, због њене свеукупне доминације и историјског интереса у сузбијању комунизма. За овакав развој и след догађаја велику заслугу имале су интервенције западних држава, притисци међународних корпорација и финансијских институција, као и консолидација реакционарних снага у самим латиноамеричким државама. Не треба занемарити

ни чињеницу да су саме левичарске снаге имале огромног удела у сопственој самодеструкцији и пропасти. Оне су готово свугде прекршиле многа од својих изборних обећања, врло брзо су се дистанцирале од друштвених покрета и користиле су парламентарну политику за демобилизацију и разбијање ових покрета. Чинило се да су друштвени покрети били у стању умора или, што је још горе, директне конфронтације са левичарским владама. У почетку им је недостајало енергије и воље да их бране од десничарског напада. Уместо да оснажују најшире слојеве друштва радиле су на централизовању власти и учвршћивању својих позиција. Долазило је до бирократизације, стварања нових елита, ауторитаризма, корупције, популистичке демагогије, прогона политичких противника, а често су и директно настављале многе неолибералне политике претходних власти (Petras and Veltmeyer 2011).

Треба нагласити да се историјске тензије унутар традиционалних елита које подржавају корупционашке скандале често занемарују, као и дугогодишња улога омнипотентне корупције у политици Латинске Америке. Реакција традиционалних група моћи као што су војска, католичка црква и олигархија против нових и ојачалих сектора или сегмената друштва (жене, сиромашни, етничке мањине, аутохтоно становништво), често кроз оптужбе за корупцију и правне процедуре открива корпоративне интересе који мобилишу бирократске институције да својим економским интересима поткопавају политичку моћ (Kapferer and Gold 2018).

Без обзира на разочарења и изневерене наде, још већи шок су представљали изборни преврати који су током претходних шест или седам година на власт у великом броју земаља довели крајње десне опције и неолибералне марионетске власти под директним утицајем западних сила и крупног капитала. И таман када се чинило да „ружичаста плима" полако али сигурно нестаје, показало се да талас побуна ипак не може тако лако да се заустави. Различити покрети су наставили да се боре за обесправљене и дискриминисане, нови покрети су се рађали, народне масе су спонтано излазиле на улице и буниле се. Ништа од овога не може да зачуди када се има у виду вишедеценијске и вишевековне слободарске тенденције на овом континенту, као и чињенице које говоре да огроман проценат становништва живи у врло тешким условима. Чак 40 милиона људи због политичке и економске нестабилности живи ван своје земље, преко 200 милиона људи живи испод границе сиромаштва, а само од почетка пандемије коронавируса испод те границе је пало око 22 милиона људи.

Робни бум с почетка 21. века је до средине 2010. године рапидно опао. Успон левице поклопио се са робним бумом 2003. године, који је левичарским владама обезбедио ресурсе за управљање (нафта, гас, рударство, соја) и омогућио спровођење политике прерасподеле (Murillo 2016). Успон левице померио је конфигурацију политичког спектра у Латинској Америци до те мере да чак и 2013. и 2014. године, када је левичарска власт поново почела да се помера удесно, изабране конзервативне владе које су победиле са малом разликом (Перу, Аргентина, Бразил). Десница је искористила прилику да дестабилизује своје противнике кроз кампање саботаже, пропаганде и скандале, а левичарске владе су се суочавале са кризама на свим фронтовима. Било кроз изборе (Аргентина), „парламентарни удар" (Бразил), „тихи пуч" (Еквадор) или директан војни удар (Боливија), до друге половине прошле деценије, чинило се да је лево скретање уступило место новој десници у региону. До краја 2022. године, по први пут у својој историји, шест највећих економија Латинске Америке - Аргентина, Бразил, Чиле, Колумбија, Мексико и Перу - требало би да буду под влашћу левице ове или оне врсте.

Опозиционе партије и интересне групе које су пружиле најјачи отпор владама ружичасте плиме биле су неолибералне. Њихове намере су биле евидентне не само из изборних платформи њихових председничких кандидата, већ и из њихових поступака по доласку на власт, посебно у случају Маурисија Макрија (*Mauricio Macri*) у Аргентини и Мишела Темера (*Michel Temer*) у Бразилу. Политике које су их политички дефинисале укључивале су приватизацију, смањење социјалних програма, отварање заштићених и аутохтоних земљишта за агробизнис и сечу шума. Чврста подршка САД овим владама је, такође, јасан показатељ њихове политичке оријентације. Две супротстављене визије одговарале су гледиштима два различита социјална блока. Док је подршка народног сектора била од суштинског значаја за опстанак левичарских влада са ружичастом плимом, опозиција је у целини имала блиске везе са привилегованим секторима друштва. Класни расцепи су се манифестовали у Венецуели 2014. и 2017. године када су разорни протести осмишљени да се постигне промена режима. Ти протести су били концентрисани у богатим општинама којима су управљали опозициони градоначелници, али нису успели да се прошире у друге сиромашније општине. У Венецуели и другим државама региона, већина главних партија и лидера опозиције били су на власти пре појаве ружичасте плиме. Њихов повратак на власт сигнализирао је обнову старог поретка у којем ће пословне групе, традиционалне

политичке странке, црквена хијерархија и власници медија поново заузети своју хегемонистичку позицију. Постојале су индиције да ће старе елите, ако поврате власт, задати тешке ударце левичарима, као и друштвеним покретима који су их подржавали. Затварање Луле да Силве у Бразилу, судски поступак против Кристине Киршнер у Аргентини и Рафаела Корее у Еквадору, као и сталне изјаве опозиционих лидера Венецуеле да ће „чависти" бити процесуирани за своје наводне злочине претило је да постане политичка реалност.

Успех левице у Латинској Америци био је јасан сигнал да неолибералну хегемонију из 1990-тих година, коју су прве сломиле владе ружичасте плиме, никада нису у потпуности обновили њихови десничарски наследници. Окарактерисани слабом подршком јавности, фрагментисаним владајућим коалицијама и недостатком економске агенде, ови недавни десничарски експерименти никада нису постигли доминацију или трајање својих претходника, а њихов неуспех је отворио пут за повратак левице. Још важније, ове изборне победе су сведочанство о снази друштвених мобилизација које су захватиле регион последњих година, чак и ако већина нових левичарских влада није произашла директно из њих. Док су војно-десничарске диктатуре 1970-их и 1980-их година потпуно збрисале грађанске, радничке и сељачке покрете, уништавајући левицу најмање две деценије, репресија коју су покренуле новије десничарске владе није успела да угаси левицу. И пре пандемије 2019. а све до 2022. године, десетине хиљаде људи широм Латинске Америке учествовало је у сталним протестима као део широке регионалне друштвене експлозије (шпа. *estallido social*) против политике штедње коју подржава Међународни монетарни фонд (ММФ). У Аргентини, Чилеу, Колумбији и Еквадору, редефинисани и реструктуирани радикални покрет успео је да сталним присуством на улицама ослаби неолиберале владе и (са изузетком Еквадора) и отворе пут да на власт дођу прогресивне левичарске владе (Sankey 2022).

(НЕ)ОЧЕКИВАНИ УЗЛЕТ ЛЕВИЦЕ

Услед неиспуњених обећања, све веће злоупотребе правних структура у политичке сврхе и гажења демократских институција кроз повезаност са корупционашким скандалима великих размера (Бразил, Аргентина, Парагвај), левичарски лидери су убрзо кажњени и били приморани да се врате у опозицију. Први наговештај новог левичарског таласа била је изборна победа мексичког председника

Лопеза Обрадора (*López Obrador*) 2018. године, првог левичарског председника државе од Мексичке револуције 1911. године. Овај изборни тријумф означио је почетак нове политичке климе и снажан поход левице од реке Рио Гранде до архипелага Огњена земља. У наредним годинама, кандидати нове редефинисане левице победили су на изборима у Аргентини (Алберто Фернандез, 2019), Боливији (Луис Арсе, 2020), Перуу (Педро Кастиљо, 2021), Чилеу (Габријел Борић, 2022), Колумбији (Густаво Петро, 2022) и очекује се победа левичара у Бразилу (Луле да Силве) у октобру 2022. године. Поновни успон левице и повећан број листића на којима су били заокружени бројеви левичарских кандидата последица је великих економских потешкоћа које су додатно погоршане пандемијом коронавируса, и растуће социјалне и економске неједнакости. Талас протеста који се ваљао Латинском Америком од 2018. до 2022. године завршио се поновним доласком на власт нове левичарске елите која је понудила решење за тренутну кризу.

У земљама у којима је левица изабрана по први пут, партије су усвојиле другачију стратегију наступа према друштвеним покретима од партија прве ружичасте плиме. Док су 1990-их и 2000-их експлозивне побуне бациле неолиберале владе на колена и директно гурнуле левицу на власт, недавне новоформиране левичарске владе су се појавиле кроз постепене и стрпљиве процесе изградње коалиција у позадини социјалног протеста. Неолиберална десница је полако, али сигурно губила позиције власти. У Чилеу се студентски протести, штрајкови наставника, сукоби домородаца, пензионерски и феминистички покрети развијају више од једне деценије. Ова ревитализована левица обезбедила је основу за одрживу друштвену мобилизацију када је избила друштвена експлозија (шпа. *estallido social)* 2019. године. Иако однос између ових нових левичарских влада и друштвених покрета тек треба да се дефинише, овај нови правац отвара врата новим савезима и сарадњи са еколошким и друштвеним покретима чији су односи били затегнути под претходним левичарским владама. Ово с друге стране ствара могућности за левицу да изгради моћ изван државе како би подстакла радикалнију агенду у оквиру обновљене ружичасте плиме.

Обнављање ружичасте плиме са собом носи велике изгледе за повратак егалитаризму, прогресивизму и регионалним интегративним процесима који је пратио почетни успон ружичасте плиме пре две деценије. Али има и много тога новог, како у социо-економском контексту, тако и у карактеру њихових политичких коалиција. Само две владе које су биле део почетне, прве ружичасте

плиме - Никарагва и Венецуела – остале су на власти. Друге владе ружичасте плиме које су претходно биле свргнуте, попут оних у Аргентини, Боливији и потенцијално Бразилу, вратиле су се на власт након реконфигурације својих партија и руководства. Међутим, још важније, неколико земаља које се из различитих разлога нису придружиле претходној ружичастој плими - Колумбија, Хондурас, Мексико, Перу и Чиле - све су дошле под левичарску власт, кроз врло различите сценарије од оних који су довели до прве ружичасте плиме. Ове поменуте земље су биле најближи савезници САД у региону. Све су имплементирале споразуме о слободној трговини са Сједињеним Државама, док су Колумбија, Перу и Мексико кључни регионални играчи-савезници у „рату против дроге". Колумбија је дуго играла улогу америчког заступника у поткопавању и дестабилизацији левице у региону. Изборне победе левице у овим земљама су од изузетног значаја и важности не само за превазилажење прогона и насиља у име антикомунизма, већ и за задавање додатног ударца већ опадајућој америчкој хегемонији у Латинској Америци.

Пост-неолиберализам и анти-неолиберални покрет у Ибероамерици

Концепт пост-неолиберализма, познат и као анти-неолиберализам, појавио се као одговор на изборне победе нових левичарских влада широм Латинске Америке крајем 1990-их година. Од тада се широко користи за разумевање политичког одговора нових левичарских влада на неолибералну економску политику етаблиране Вашингтонским консензусом. Земље Латинске Америке које се анализирају и посматрају као део анти-неолибералног идеолошког правца називају се државама ружичасте плиме, а термин пост-неолиберализам или социјализам 21. века се користи за описивање покрета. Неке владе ружичасте плиме, попут оних у Аргентини, Бразилу и Венецуели, различито се карктеришу као „антиамеричке", као анти-корпоративне, анти-елитистичке или као популистичке, због одбацивања Вашингтонског консензуса. Такође, неке од њих се сматрају ауторитарним, попут Никарагве и Венецуеле. Иако постоји научна расправа о одређујућим карактеристикама пост-неолиберализма, он се често повезује с економским политикама национализације и прерасподеле богатства, противљењем дерегулацији, слободној трговини, слабљењу радних односа и левичарском политиком уопште. Идеологија пост-неолиберализма настоји из темеља да промени улогу државе у земљама у којима је

некада превладавао Вашингтонски консензус. Како би то постигли, пост-неолиберални лидери у Латинској Америци залагали су се за национализацију индустријâ, нарочито индустрије гаса, рударства и нафте. Постнеолиберализам се, такође, залаже за ширење социјалних накнада, већа државна улагања уз смањење сиромаштва и повећану државну интервенцију у економији.

Идеја пост-неолиберализма појавила се током ружичасте плиме 2000-тих година, у којој су левичарски латиноамерички критичари неолиберализма попут Уга Чавеза и Ева Моралеса дошли на власт. Како је напред поменуто, избором Чавеза за председника Венецуеле 1999. године означен је почетак ружичасте плиме и постнеолибералног покрета. Након његова избора, Рафаел Кореа, Нестор Кирхнер, Ево Моралес и многи други председници повезани с пост-неолибералним покретом изабрани су у Латинској Америци током 2000-тих. Током 2020-тих година, новоизабрани чилеански председник Габријел Борић (*Gabriel Boric*), који је победио на општим изборима у Чилеу 2021. године обећао је да ће окончати неолиберални економски модел земље, рекавши: „Ако је Чиле био колевка неолиберализма, биће и његов гроб". Иако идеје постнеолиберализма нису ексклузивне за Латинску Америку, оне су у великој мери повезане са овим регионом.

Многи аутори сматрају да је регион Латинске Америке данас најбољи истраживачки мајдан за промишљање о алтернативама неолиберализму и ауторитаризму. Циклично смењивање левице и деснице најбоље одсликава политичку историју и културу меморије друштва. У тим периодичним и релативно турбулентним сменама левичарских и десничарских режима егзистирају две Латинске Америке, једна која просперира и друга која то посматра. Демократија је заробљена тим неједнакостима и покушајима балансирања историје и модерне, јер је историја демократије трећег таласа у неколико држава Латинске Америке историја вођа са именом и презименом. Држава је у другом плану и увек иза особе која је води и то је замка процеса демократизације која се означава као персонализација судбине државе.

Сличности и разлике прве и друге ружичасте плиме

Представници новог лево оријентисаног таласа политичара умногоме се разликују од својих претходника који су обележили прве године 21. века. Оно што је тада било заједничко свим новоизабраним левичарским лидерима јесте „антиимперијалистички

и антиамерички приступ", под којим се подразумева анимозитет према САД. Нарочито су шефови држава које су богате нафтом, попут Венецуеле или Бразила, били одлучни у томе да не дозволе америчким компанијама да се домогну њиховог црног злата. У време прве ружичасте плиме с почетка 21. века није постојала нека снажна кохезија и јединство заједничког деловања и наступа, што се види из примера Луле да Силве који је поред борбе за социјалну правду и смањивање неједнакости, водио политику заштите приватних предузећа и глобалног капитала. Измењене унутрашње и међународне околности додатно су продубиле јаз између пионира ружичасте плиме и њихових наследника. Такође, постоје значајне разлике међу самим припадницима новог таласа, нарочито када се фокус склони са проблема социјалне правде и тежње ка уређенијем политичком систему. Међу новим левичарским председницима постоји широк дијапазон разлика у тумачењу и перцепцији савремених проблема-питања - од климатских промена преко абортуса до односа с Вашингтоном. Новоизабрани чилеански председник Габријел Борић је своју кампању градио на *ТикТоку* и залагао се за права жена (легализацију абортуса), аутохтоног становништва и трансродних особа. С друге стране, нови и први у историји левичарски председник Колумбије Густаво Петро (2022) у овом погледу има исте ставове као и чилеански председник. Међутим, он није претерани љубитељ друштвених мрежа које сматра неозбиљним. У Колумбији се већ дуже време кроз институције провлачи иницијатива за потпуну легализацију производње коке и свих њених деривата. Управо је председник Петро неколико пута подржао легализацију марихуане и његову победу су поздравили и прославили синдикати узгајивача биљке која је од пресудног значаја за колумбијску привреду. Мексички председник Лопез Обрадор је много конзервативнији у погледу социјалних питања од двојице својих колега у Чилеу и Колумбији. То не изненађује ако се има у виду да је своју политичку каријеру започео као члан Институционално револуционарне партије која нагиње удесно. Док нови колумбијски председник жели транзицију с фосилних горива, дотле Лула да Силва истиче Бразил као нафтну силу.

Чини се да је нови левичарски талас у поређењу са првим таласом, између 2000. и 2010. године, знатно јачи јер су данашњи изазови далеко већи. Победа левице у Латинској Америци углавном је последица лошег управљања током пандемије, економске кризе и растуће друштвене неједнакости. Левичарске владе у региону настављају да показују нијансе и мора се правити разлика између

социјалне, економске и идеолошке левице. Нови левичарски политичари, међутим, разликују се од ранијих налета левице или постојећих ауторитарних левичарских режима у региону. Данашњи латиноамерички левичарски лидери изгледају и звуче веома другачије од оних из прошлости од пре двадесет година. Нови левичарски председници желе, уместо да граде економију на нафти, као у Венецуели, да изграде јединствен фронт наспрам климатских промена. Покушали су да се дистанцирају од мачизма претходних левичарских ера, освајајући власт обећањима да ће заштитити права жена, ЛГБТ особа и афро-аутохтоних заједница. Њих подржава младо, политички ангажовано бирачко тело које је последњих година у великом броју изашло на улицу протестујући против неједнакости. Њихов успех одражава друштвену трансформацију у претежно католичком региону, где су феминистички покрети подстакли Колумбију, Аргентину и Мексико да декриминализују абортус.

Унутар прве ружичасте плиме идеологија није била кохезивни фактор. Спорне разлике се неретко повлаче између „добре" демократске левице Аргентине, Бразила, Уругваја и Чилеа (сличне европским социјалдемократама) и „лоше" ауторитарне левице Венецуеле, Боливије и Еквадора, које су превише блиске Куби по политичкој идеологији. Све „ружичасте владе" деле заједничке политике повећане социјалне потрошње, национализације важних индустрија, регенерације регионалних трговинских споразума и у неким случајевима преформулисања устава како би се створило више солидарности у економији.

Сличности и разлике између левичарских предводника ружичасте плиме с почетка 2000-их година „три мускетара" левице Јужне Америке - Чавеза, Моралеса и Лула да Силве – и садашње плејаде нових лидера левичарских идеја, „левичарске тројке" колумбијског председника Густава Петра, перуанског Педра Кастиља и чилеанског Габријела Борића треба посматрати у измењеним унутрашњим и међународним околностима. Чињеница је да унутар левице и левичарског покрета у Латинској Америци никада није постојала снажна кохезија и јединство заједничког деловања и наступа. Можда је тог уједињујућег фактора било више за време ауторитарних и војних диктатура у 20. веку. Али, поменута „три мускетара", заједно са тадашњим еквадорским председником Кореом и никарагванским Ортегом имали су заједнички антиамерички и антиимперијалистички приступ у спољној и економској политици својих земаља. Мада је и тада, на пример, Лула да Силва поред борбе за социјалну правду и смањивање неједнакости, водио политику

заштите приватних предузећа и глобалног капитала.

Предизборна обећања, завети и слогани у изборним кампањама новоизабраних левичарских председника већ су се чули са мегафона пре око двадесет година у доба наступајуће ружичасте плиме, али криза која је све дубље задирала у континент само се погоршавала. Један од кључних разлога због ког је током друге деценије 21. века након розе плиме наступила плава плима односно конзервативни талас – осим распрострањене корупције, бирократског клијентелизма и развијеног етатизма – био је прилично турбулентан и нестабилан однос са САД које су кроз своју историју гледале на регион Латинске Америке као на своје „задње двориште" над којим су желели да имају потпуну контролу, експлоатишући његове ресурсе у сопствену корист. Није тајна колики су удео у успостављању десничарских режима у Латинској Америци имали администрација САД и њихове обавештајне агенције. Њихова умешаност која је свој врхунац достигла седамдестих година 20. века и резултирала операцијом „Кондор", довела је до смене режима у седам држава, уз десетине хиљада жртава. Подржавање десничарских диктатура у 20. веку, у доба биполарног света, од стране САД било је директно последица и резултат страха од ширења социјалистичких/комунистичких просовјетских режима на тлу Латинске Америке. Тог страха данас више нема. Утицај САД се види кроз призму „меке моћи" која се одражава на економију и цивилно друштво. Нови левичарски лидери у региону показују спремност на компромис и сарадњу с Вашингтоном по свим питањима која су од интереса за обе стране (на пример: климатске промене). Најзад, оно што повезује и приближава два таласа левичарских лидера јесу популизам и изборни ауторитаризам, а заједничку одлику обе генерације левичара представља демократски дефицит у управљању државом и друштвом.

Време протеста и побуна

Наду у дубље структуралне и системске промене уливају, можда више од изборних резултата, спонтани протести и широка друштвена мобилизација у великом броју земаља Латинске Америке. Крајем 2019. године стотине хиљада Чилеанаца изашло је на улице да би се побунило против поскупљења јавног превоза, али прави узрок незадовољства биле су велике неједнакости, економска угроженост знатних сегмената становништва, ниске плате и пензије, политичка корупција, лоше стање здравства, школства и других јавних служби. Велики број проблема с временом је довео до формулисања једног

централног конституционалног захтева - промена устава из 1980. године који је на снази још из времена Пиночеове диктатуре (1973-1990). Грађани Чилеа су на обавезном референдуму одржаном 4. септембра 2022. године великом већином (62%) гласали против усвајања новог, прогресивног устава.[2] Одбијање новог Устава показатељ је да чилеанско конзервативно друштво још увек није спремно за радикалне политичке промене и да су тзв. ауторитарне енклаве („дубока држава") веома дубоко укорењене у државно-бирократски апарат власти. Десница сматра да би нацрт Устава померио земљу исувише улево и да је превише амбициозан и тежак за претварање у конкретне законе.

У априлу 2021. године избили су масовни протести и демонстрације у Колумбији. По први пут у историји побуне су захватиле и земљу која је традиционално била један од најлојалнијих савезника САД, у којој су неолибералне и десне политике деценијама биле апсолутно доминатне. Колумбија је најбољи пример земље у којој су комбиновани притисци нарко-картела, ауторитарних власти и паравојних формација држали обичан народ као таоце. Све ово указује на то да искра отпора у Латинској Америци и даље постоји, а борба за праведније, равноправније и слободније друштво може се очекивати и у будућности, како на изборним местима, тако и на улицама, у фабрикама, студентским кампусима, селима, шумама и планинама у којима живи домородачко становништво. Раније изборне победе прогресивних опција нису испуниле очекивања оних који су прижељкивали радикалнију трансформацију система. Остаје да се види да ли су политичке странке и лидери извукли поуке из тих искустава и да ли ће у будућности бити спремни да своје напоре повежу с борбама различитих друштвених покрета и

2 Предложени устав укључивао је 388 чланова који би значајно проширили социјална права, повећали еколошку регулативу и дали влади ширу одговорност за програме социјалне заштите. Обезбедио би потпуно нови родни паритет и додао одређена места за представнике домородачких народа. Овај предлог Устава је имао подршку левичарског председника Габријела Борића. Нацрт је ставио снажан нагласак на аутохтоно опредељење и заштиту животне средине. Захтевао је родну равноправност у свим јавним установама и компанијама и задржао је поштовање сексуалне разноликости. Предвиђао нови национални здравствени систем. Ипак, дошло је до великих подела. Предложене промене би значајно проширile еколошка права у земљи. Поставило би ограничења рударској индустрији, као што је забрана рударање у близини глечера, заштићених подручја и региона склоних сушама. Нови устав би прогласио Чиле „еколошком државом", признао би природу као субјекат права, наредио држави да предузме мере против климатске кризе и напустио би термин „природни ресурси", па би се уместо тога користио термин „природна заједничка добра".

циљу да истински демократизују политичку арену и да у процесе социјалних промена укључе што шире сегменте друштва.

Концепт солидарности и социјалне правде је прилично упитан у Латинској Америци, јер се поставља питање да ли солидарност значи солидарност са свим сугрђанима, без обзира којем слоју друштва припадали, солидарност према држави или према земљи у којој се живи? Тога у латиноамеричким државама нема. Узроци непостојања друштвене солидарности и социјалне правде су многоструки, као што су последице колонијалног доба за које је карактеристична била експлоатација и структурални расизам, различити степени конфронтације са прошлошћу током диктатура у чему посебно предњачи Чиле, затим грађански ратови у Колумбији и Перуу, поларизација различитих друштвених слојева и група, која се потпаљује постовима на социјалним мрежама и наравно свеприсутна корупција. Искуство живота у диктатури довело је до тога да је готово немогуће да се неки политичар два пута бира и то смањује одговорност, а председнички систем владавине ограничава демократску контролу.

БУДУЋНОСТ РУЖИЧАСТЕ ПЛИМЕ И ДЕМОКРАТИЈЕ?

У периоду од 2010. до 2018. године и успона десничарских влада приметно је опадање подршке демократији. Конзервативни десничарски талас преплавио је демократски талас који је изгубио на интензитету и квалитету. Према писању уругвајског листа *Ел Обсервадор* још 2016. године под насловом „Жута сијалица за демократију", постојала су четири кључна разлога кризе демократских тековина: Први разлог је лоша економска ситуација у земљама Латинске Америке; Други, грађанска несигурност која је присутна у готово свим државама; Трећи, проблем образовања у овом делу света јер демократске тековине прихвата само слој високо образованих; Четврто, проблем демократских институција, партија у конгресу, где су политичари више заокупљени својим интересима и привилегијама, него проблемима друштва. Како је пред председничке изборе рекао један Бразилац, „демократија ми личи на социјализам, све је свачије и ничије и сви узимају као да је њихово. Недостаје рука да то спречи".

Кључни и горући проблем када је Латинска Америка у питању јесте проблем развоја. У досадашњој историји, често су им споља, у великим традиционалним центрима моћи, били наметнути различити

модели развоја који су били контрапродуктивни и доводили су до појаве неразвијености. Највидљивији негативни резултат примене тих модела је феномен који се у савременим економским теоријама назива „развој неразвијености". Неконтролисана експлоатација природних ресурса, прогресивни раст сиромаштва, корупција, трговина дрогом и политичко насиље оличено у деловању парамилитарних формација учинили су тамошње политичке системе врло нестабилним. Јачање суверенистичког концепта државе и почетак тзв. „деколонизације ума" иде наруку политичарима који нагињу улево. Суштинско питање које поставља пред целим латиноамеричким регионом гласи: како путем друштвеног консензуса свих сегмената друштва доћи до концепта социјалне правде, односно како да у друштву заживи социјална правда. Одговор који се нуди показује дубоку поделу и поларизацију латиноамеричког друштва. С једне стране присутна је тенденција такозване социјалистичке редистрибуције, а с друге стране постоји снажна тенденција нео-либералне економске политике консолидације.

Један од проблема са којима се суочава регион Латинске Америке јесте структурална криза кредибилетета у демократске и политичке системе. Ту кризу кредибилитета повећала је пандемија коронавируса, која је указала на продубљавање неједнакости. Многи аутори сматрају да је створена савршена олуја на којој ће левица профитирати. Међутим, талас левичарских победа у региону не гарантује снажан друштвени напредак. Нова ружичаста плима Латинске Америке суочава се са тешким балансом прошлости и садашњости, јер решавање крупних социјалних, економских и политичких проблема захтева системски и целовит приступ. Победе левичарских председника на изборима у Перуу, Аргентини, Чилеу, Колумбији или предстојећи у Бразилу (октобар 2022.), где се очекује победа левичарског кандидата, не могу решити нагомилане економске проблеме и дубоке социјално-класне поделе. Латиноамеричка друштва су још увек заробљена у ауторитарну и мрачну прошлост војних диктатура 20. века. Неопходно је суочавање с прошлошћу свих садашњих елита и истинска спремност и способност за успостављање демократских институција. Избори за четири или пет година поново могу довести на власт десничарске популисте што, опет, неће утицати на крупније реформе у политици и економији. Потребно је постићи најшири друштвени, базични консензус за осмишљавање и спровођење реформи усмерених на економски раст кроз неколико следећих изборних циклуса, како би се дошло до истинских и системских помака.

РЕФЕРЕНЦЕ

Bowen, J.M. 2011. "The Right in 'New Left' Latin America." *Journal of Politics in Latin America* 3 (1): 99–124. doi.org/10.1177%2F1866802X1100300104.

Brown, W. 2015. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.

Cameron, A. Maxwell. 2009. "Latin America's Left Turns: beyond good and bad." *Third World Quarterly* 30 (2): 331–348.doi: https://doi.org/10.1080/01436590802681082.

Gold, Marina, and Alessandro Zagato, eds. 2020. *After the Pink Tide: Corporate State Formation and New Egalitarianisms in Latin America*. Bergen: University of Bergen.

Isbester, Katherine. 2011. *The Paradox of Democracy in Latin America: Ten Country Studies of Division and Resilience*. Toronto: Press of University of Toronto.

Kapferer, Bruce, and Marina Gold. 2018. "A Nail in the Coffin: Participatory Capitalism Replaces Participatory Democracy: Part 2." *Arena* 152: 37–43.

Krstić, Zoran. 2014. *Latinska Amerika – izazovi i prepreke demokratizacije*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.

Levy, Charmain, and Manuel Larrabure. 2021. "Introduction to 'Pink Tides, Right Turns in Latin America." Special issue, *Globalization*. doi.org/10.1080/14747731.2021.1978628.

Petras, James, and Henry Veltmeyer. 2011. *Social Movements in Latin America: Neoliberalism and Popular Resistance*. New York: Palgrave Macmillan.

Sankey, Kyla. 2022. "Latin America's Second Wave of Left-Wing Governments Could Be More Powerful Than the First." *Jacobin.* July, 12 2022. https://jacobin.com/2022/07/second-pink-tide-latin-american-left.

Steve, Ellner. 2019. "Pink-Tide Governments Pragmatic and Populist Responses to Challenges." *Latin American Perspectives* 46 (1): 4–22.

Tsolakis, Andreas. 2012. "Post-neoliberalism in Latin America?" In *Neoliberalism in Crisis*, H., van Apeldoorn, B. Eds, 179–206. London: Palgrave Macmillan.

Zoran Krstić*

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

THE RETURN OF THE PINK TIDE AND THE LEFT TURN: *LA NUEVA IZQUIERDA* IN LATIN AMERICA

Resume

The subject of study in this paper is the return and rise of the new left in the elections held in the previous four years in Latin America. The focus of the research is on the causes and consequences of the return of the pink tide and its basic characteristics. The main goal of this paper is to objectively look at the problems and difficulties faced by the states of the region in the context of the cyclical change of leftist and rightist policies. Special attention in the work is devoted to the analysis of factors that helped or hindered the institutionalization of left-wing policies. Part of the work is focused on the analysis of the relationship between new social movements and the state, as well as on economic dependence and exploitation of natural resources. The return of the leftist wave is a reaction to the increased economic and social inequalities that led to a series of protests and riots and the emergence of various social movements. The problem in Latin America is that the region faces not only underdevelopment but also a structural crisis of credibility in democratic and political systems. The paper uses a historical-descriptive and contextual approach in the analysis of the "pink tide" phenomenon.

Keywords: pink tide, blue tide, left, right, president, Latin America, social movement, party, post-neoliberalism, democracy

* E-mail address: zoran.krstic@fpn.bg.ac.rs.

* Овај рад је примљен 25. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

UDC 327::911.3]“2022“
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.9
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 179-200

Slobodan Janković*

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

WORLD TRENDS FROM 2022

Resume

This paper, divided in three chapters of uneven length, analyses the world trends in near future. Forecasting major processes at the global scale is a key task of the IR discipline. Author asks the question whether current world order restructuring is causing the outbreak of the new World War. In order to answer the question, he first underlines importance of forecasting, and explains what the world war is. Author claims that approach according to which it is required to have theoretical background in order to make scientific prediction is erroneous. The closest there is to objective framework is according to the author, to employ Italian neoclassical geopolitical school. In the article, author questions international and national, societal, political and only briefly economic trends in the collective West and in the Middle East. He presents the reasons why BRICS, or the East and South are growing and leading the change in major power redistribution in the framework of the new multipolar world order.

Keywords: forecasting, prediction, World War, World Order, Cancel Culture, Collective West, Middle East, BRICS

INTRODUCTION IN THE ART OR SCIENCE OF PREDICTION

On a hot late spring day, while starting to write on the issue concerning forecasting world trends, I heard part of the dialogue at the next table. Two men were talking. One said “Are we to expect the

* E-mail address: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs.

new wave of corona measures in autumn?." But more importantly, I am waiting for the Chinese to kick that island (Taiwan) off. "They were trying to foresee some important international events. Forecasting or prediction is a common subject in everyday life and is common among sports commentators, for example. Prediction should be the confirmation of the scientific basis of the model that author(s) are using in analyzing some process in the field of International Relations (IR). According to Morgentau, the ultimate goal in the field was and should be scientific prediction (Morgentau 1970, 242). Cautious authors who still try to achieve this objective claim that what they deem as "(t)he growing attention to forecasting within academic research" is "only possible in fields where the forecasters can rely on prior knowledge and accumulated evidence in the form of systematically collected data or the insights of experts who possess privileged knowledge about an otherwise impenetrable decision-making process" (Schneider et all 2010, 5–6).

From the time being up until today, governments want to prepare for the future. Preparation is based on expectations or on experience of what might be expected if one does this or that. Preparation or planning is reasonable action in everyday life, in business, and in politics. Prediction goes beyond. It is the operation of envisaging future results of current processes and a step more to even predict a new process, or some new development, or how some trend will evolve.

Just as some people are ready to give their palms to a fortune teller, those who yield power would often like to know what will happen in the future. In European antiquity, oracles were famous for this. Not only oracles, but various dubious charlatans, magicians, or astrologers, were sometimes engaged by the ruler who was not a deeply devoted believer, comforted in the teachings of the Church and the understanding that the future is in the afterlife. What can be subsumed as preparing for defense, food storage, and other necessary reserves is rational and experience-based planning, present in all of the recorded history. IR prediction should have a somewhat deeper look. Today, a glimpse into the future is the task of political advisors and counsellors, of researchers in institutes, in intelligence agencies or in think tanks. Sometimes, even of the 'scientists.'

The desire to govern the future through science arose in parallel to the rise of the modern nation state and a more technocratic and scientific approach to public administration in the nineteenth century. With the dawn of modernity, foreseeing and preparing for possible future developments became a key task for policy-makers, bureaucrats and scholars alike (Wenger et all 2020, 4).

How interesting is this insight, that is, the desire to govern the future? Indeed, such careful planning could be understood as a hubris of trying to not just look into the future but to organize it, to conquer it in some sense. In 2020, the monograph, The Politics and Science of Prediction, was published as one of the latest attempts to scientifically ground the art of looking in the crystal ball and provide governments, armies, or informal power centres with the most accurate prevision, now with a large amount of data and even helped with artificial intelligence (AI) (Wenger et al., 16). Prediction is essential in decades of economic hocus-pocus with stock exchanges and calculating the growing number of risks in credit elaboration and business investment analysis. All this is a result of the wish to secure profit and power. In the case of power, the holder or holders wish to predict any possible threat to its maintenance and to foresee the trends according to which it is possible to plan for the status quo or to expand the power. Hence, strategies for the future and contingency plans.

This kind of behaviour, related to power, is usually described by academicians in the realist worldview (balance of power in Waltz, or balance of threats and rise and fall of powers, Walt, or growth of power, Schweller).[1] Former Associate Adjunct Professor in the Department of Political Science and Executive Director of the Berkeley Program in Eurasian and East European Studies at the University of California, Berkeley, Edward W. Walker claims than any forecast has to be grounded in some theory. Ergo, if we look into the future of world trends, we are doing it through the spectacles of some worldview and we are able to understand the world only through those glasses. One could reflect on this from the constructivist point of view and claim that this inevitably leads us to start with perceptions of reality and not with objective reality, and thus we could never understand the trends, but we could be able only to see what the worldview we have adopted allows us to see. If the spectacles, which are here used to signify the worldview in International Relations (IR), are coloured in red, we will see the world in red nuances. If they are blue, we would look at a blue planet. But if we do not use coloured spectacles, we can see the world as it is (of course, if we do not suffer from some problem with our eyes).

However, if one is to state some established framework for the analysis, then the Italian neoclassical geopolitical school, which combines volontà (will) of the decision makers to implement certain policies or achieve some goals, with history and geography as frameworks that influence the decision-making process, and with metaphysical judgement

1 See: Schweller 1999; chapter six in: Waltz 1979; Walt 1985, 3–43.

and ethical background (Marconi), in its foreign policy approach to the world, is the most suitable if one wishes to look at the world trends without spectacles.[2] The influence of history on relations between countries and geographical characteristics are evident as variables influencing those who make decisions.[3]

When it comes to implementing policies based on tactics and strategies to achieve certain objectives, then plans and previsions are made by a mix of area specialists, experts that might have graduated from the IR but have experience in field work or have been employed in research institutions. Scholars - realists, liberals, constructivists, or neo-Marxists - are rarely the ones who prepare scenarios and projections for those who make decisions in the West. In this "scientific" ivory tower, they mostly construct theoretical constructs and comment or criticize each other. Nevertheless, sometimes even they have a chance of 'talking to power' and advising it, like Samuel Huntington did. Different is the case in Russia, for example, where Sergej Glazev or Nataliya Narochnitskaya and Sergei Karaganov do talk and counsel decision makers. But in the Russian case, these academicians do not adhere to any of the western-defined schools of thought in IR.

Specialised consultant firms and think tanks are the ones engaged by governments and corporations for forecasting of international political, economic, and security trends. Oxford Analytica is one of them with analysis team led by practitioners and eventually former researchers at policy institutes (think thanks). Intelligence agencies are making estimates for the future (National Intelligence Council 2021), while academics eventually collect the data on those actually engaging in forecasting.

The fact that ivory tower academics do not collaborate with those who implement the policies they fantasize about does not mean that it

2 For the Italian classical geopolitical thought see: Marconi 2012, 47–64; Lizza 2001; Massi 1986, 3–45; Famous Oxford Analytica is not the same as Cambridge Analytica engaged in scandal of collecting data of Facebook users. See the analyst team: "Oxford Analytica, Analysts".

3 Good example is Syrian-Turkish relations. Historically Turks were occupiers of Syria and Republican Turkey used opportunity in 1939 to get province of Hatay - former Sanjak Alexandretta that after the WWI went to French mandate territory of Syria - to join it, using international context of approaching world war and positioning of Turkey in it. Even today this issue occasionally represents a stumbling stone in relations among two countries, for years now involved also in the war. It is the above mentioned that contribute to the prolonged historical enmity between two countries. Geopolitical position of the province, just like the usage of waters has influence on the relations of Damascus and Ankara. For historical enmity see: Phillips, 2011, 35; For old and new disputes over the province see: Sancak 2019.

should be a rule, or that prediction should not be studied. It might be that abstract theorising is, as Morgenthau wrote decades before, the escape from reality in a safe space without the responsibility to test the framework through which one understands the world of international relations (Morgenthau 1970, 243–261).

What is the essence of the discipline if not to understand the patterns of behaviour of international actors and predict their behaviour? The trouble is that those actors are not some abstract mechanic units of the international system but human governed entities, which is the reason why Hedley Bull criticised 'scientific theorists'.[4] Some international actors act as a result of human reasoning and decision-making. Therefore, scholarly understanding of the way units of the system behave is often deeply wrong and ahistorical because of the generalization that does not take into account motivation and the will (mentioned volontà), formal and informal agreements influencing the decision-making process on foreign policy and the internal processes that shape how some actors behave. Therefore, there is no mathematical formula to predict how a state, political or religious movement or organization, or an association of people wielding significant influence on politics and the economy, will act. Otherwise, there would be some formula, and everything would be predictable. The future would be certain. What to do then?

> "quantification, except for the hideous pile of arid terms and the so-called theories without practical application, did not produce anything useful." However, it does not mean that one should renounce the predictions, as they are useful and necessary for well-planned policies of any sort. It is necessary to combine common sense, prudence (phronesis), and historical, political, and economic processes knowledge" (Janković 2016, 127).

Yes, it means that prediction in IR is a process that is not definable as in natural sciences. It relies on a classical political approach. It also involves intuition, which, like power, defies strict definition, as observed by Joseph Nye (Nye 1990, 177). It also requires some inside information,

4 Bull from the position of classical approach claims that questions about concrete behavior of countries, about role of war and other essential issues in the field of international relations should be answered also by IR scientific theorists. But "(W)hen confronted with them they do one of things. Either they shy away and devote themselves to peripheral subjects—methodologies for dealing with the subject, logical extrapolations of conceptual frameworks for thinking about it, marginalia of the subject that are susceptible of measurement or direct observation—or they break free of their own code…" and resort to classical approach. See: Bull 1966, 367.

as above-mentioned, and accumulated data that needs to be elaborated. Classical prediction, which is mostly used in the final chapter of a scientific monograph or part of an article, is a weighing of the chances that some process will proceed in some direction. For example, Vuković contends that if the gap between Beijing and New Delhi in technological, economic, and overall security continues to widen, India may form a strategic military alliance with the United States. If armed border clashes between Asian giants persist, the likelihood of an Indo-American alliance is increased (Vuković 2020, 261). Still, detecting global trends requires much more data and intuition, as the task is not only larger in extension but more demanding as it pretends to address trends spanning politics, economics, security, and culture.

Quid sequitur? Hence, what lies in the future? Prediction in this text deals with global trends and with what will be the repercussions of the current world reordering. In 2017, I have published two articles with predictions on global trends, envisaging World War Three as different from the two conducted in the 20th century. If previously, Ukraine, the South and East China Seas, and the Middle East were predicted as three major loci for the escalation of what might be termed as World War Three, is it still the same, or are we already in it? To answer this question, we will present a brief overview of major international social and political trends.

MAJOR TRENDS

A World War as a major power redistribution event is always a major trend, a global crisis. The apex of the Ukrainian crisis raised the perspective of a conventional world war. Tensions between China, the USA, and Taiwan seem to further this trend. Conflict potential and the economic crisis in some Middle Eastern, Western and other countries may create an explosive mix. There are "small world wars", that is to say, wars with the participation of countries from different continents. International wars in the Middle Eastern theatres may be classified as "small world wars." Thus, two multinational wars, the Syrian and Libyan, involve countries from more than three continents. For a long time, the Middle East and the Balkans have been critical arenas for power calculations. Before the Crimean War, Russia, Great Britain, and France were competing for the influence and rule of the Ottoman territories and subsidiaries. Before WWI, Italy took over Libya, and France and Germany were on the brink of war over Morocco. Germany became a partner of the Ottoman Turks, and the Balkan wars were a prelude to

the major European war (WWI). Similarly, German and Italian threats to British colonial rule in the Mediterranean were one of the triggers for the major war conflagration.

But let us stop for the moment. What is a world war? This is an international armed conflict waged in theatres on more than one continent, in which all or most of the great powers are participating, with political, economic, and social consequences felt on various continents. These consequences regard the redistribution of power at the international level and thus changes in the world order (Jankovic 2017, 45). Besides the definition, it is important to underline the nature or causes of the world war, including the trends signalizing the advent of such an historical event.

New West

The Cold War victory of the West was followed by a series of wars and changes in social and cultural practices in Western countries. Transformation occurred in societies with previous Christian traditions and mostly with strong social policies (Europe and Canada) or at least with wide individual and collective rights that permitted the flourishing of various communities, but with a Christian-based moral fabric of general society. Even the United States and Australia were like this.

Ever since the victory at the end of the 1980s, with the exceptions of Hungary and Poland, the West has become increasingly religiously neutral with the abandoning of Christian values and traditions.[5] Flags with colors representing LGBT+ and related manifestations; consumer festivals instead of religious ones (night of museum, shopping night...); violent demonstrations of political extremists; and estrangement of migrant communities from the changing domicile population are new symbols. Tensions in agencies, (understood as part of the structure of international relations) reflect or cause changes in the structured Western-led order. Whatever the segment one decides to take into consideration, the fact remains that online and increasingly heterogeneous societies are producing internal conflicts, hardly manageable as the number of confronted groups is growing. As Randall Collins understood in 1993, "The overarching pattern for the end of the twentieth century and the beginning of the twenty-first is that resources for mobilizing conflicts have become more widespread" but pullulation of interest groups has rendered the conflicts more fragmented and less shared by general society (Collins 1993, 300). Interest groups representing a wide range

5 Think of Christmas wars phenomenon in USA and later in Great Britain.

of collectives, from LGBT promoters to feminists, migrant communities and their supporters, old trade unions, pro-abortionists, antiabortionists, and similar, are easing social tensions by diminishing wider conflict in society and encouraging fragmentation of the fight.

The creation of new conflicted groups went in parallel with transformation and with so-called liberalization in economies. In effect, corporations are becoming financially big with no precedent in recorded history. Waning protection of workers, coupled with a decline in social policies and declining rights of the workforce, hurt employment security. Lower wages and spreading job insecurity, in turn, "have a negative impact on macroeconomic development and growth" (Quak and van de Vijsel, 2014). Different analyses sponsored by the World Bank, IMF, and corporations will offer different perspectives on how "flexibility" and "adaptation"—nice words to hide lower real wages and less security for employees—are actually good. For those purposes, it is useful to read a brilliant monography with an indicative title Toxic Sludge is Good for You: Lies, Damn Lies, and the Public Relations Industry (Stauber and Rampton 1995). And good it is, but for the 1 percent, while the rest are mostly 'losers' of globalization, or how Clinton called them 'deplorables'[6] (World Bank 2018). In fact, so-called flexibility, which accounts mostly for externalization of labour and dislocation of the post of production, is diminishing constantly number of employees, not only among blue but increasingly also among white collars in countries where business was initially developed. Further transfer of work out of offices and factories to the internet diminishes costs for the company and lowers the level of employment (McKinsey Global Institute 2021). It also augments the costs for the employed, who now need to use more electricity, heating and other costs reserved for the company when an employee works at its premises. If rising fuel costs continue the trend seen with COVID-19 measures, resulting in a 20% reduction in business travel, this will not jeopardize the superrich lifestyle (McKinsey Global Institute 2021). Potentially explosive subjugation of public and private life to more controls may instigate group protests. In order to prevent, sedate or placate them, surveillance is necessary. If previously, surveillance over the population was characteristic of totalitarian communist regimes, formally liberal democracies are increasingly turning themselves into nanny states. Growing monitoring of the population on the one hand and a lessening of the social policies aimed at helping the population,

6 See how different organizations and corporation permeated with liberal capitalist culture of deregulation cheer in essence the growing disparity between the 1% and the rest: World Bank 2018.

coupled with economic difficulties, is a recipe for a society somewhere between the Brave New World and the Orwellian 1984. For the first time in history, the coronavirus SARS-2 CoV-19 related measures have transformed the world, as Kljakić notes, into:

"A world-wide regime of curfew and closure of people, of the economy, and of communications." (The world was transformed) into a global quarantine, a universal hospital, a planetary concentration camp, and a death waiting room, in a totalitarian controlled and manipulated space filled with panic and widespread fear" (Kljakić 2022, 13).

This regime that affected the world, and in particular parts north of the Equator, was an excuse for the expansion of monitoring, controlling, and generally spying on the population, creating new polarization between those accepting government and World Health Organization (WHO) promoted therapies and other measures and those opposing or merely not accepting them.

Some three decades after the Randal Collins observation of controlled fragmented social conflicts, the polarization due to the transformation of previously liberal democracies, highlighted by Sars 2 Cov 2019 package control and looming global confrontation among enemies and supporters of Russia, is augmenting the chances of internal conflicts among those who make decisions and those who suffer their consequences. This has an effect on trends, as shapers of foreign policy actions of the state and its actions in international order are challenged to do this or that, or they could be changed. A good example is the French leadership, which needs to achieve some results in foreign policy in order to placate the internal grievances. Trump's presidency and the evolution of the Democratic party in the USA are results of evolving internal conflicts.

> Today, instead of the once economically growing European Economic Community, there is a bureaucratic superstructure fencing initiatives of political and economic freedom with thousands of rulings, edicts, and other norms. At the same time, debt expansion with digital and physical money printing is fueling the bubble of western finances. Prince Michael of Lichtenstain highlighted these phenomena.
>
> "Central banks' irresponsible money printing to cover government overspending and waste has created a situation in which the amount of money circulating throughout the economy disproportionally exceeds the goods and services on offer.
>
> This phenomenon is exacerbated by the growing number of people in nearly all economies engaged in supervisory and administrative

> jobs – mainly in public services – instead of productive private sector positions. The flood of laws, rules, and regulations issued at national and supranational levels has become a self-feeding engine, sucking up more and more resources.
> Driven by irresponsible deficit policies, the public and administrative sectors are growing" (Prince Michael of Liechtenstein 2022).

The West is promoting trans-green communism. The spread of gender ideology, sex change, which requires lifelong therapies, the fight against cash and the so-called green economy are growing in parallel with the rise of assisted suicide and the digitalization of the economy and individual life. The fact that, contrary to what the government in Washington claims, "increasing minors' access to cross-sex interventions is associated with a significant increase in the adolescent suicide rate" is in line with the basically misanthropic policies of the global suprasociety (Greene 2022, 3; Zinoviev, 2000). This revolutionary anti-Christian trend is deeply nihilistic. In order to create something new (if new it is), it is necessary to liquidate precedent social order and cancel culture's modality of doing it, following the alchemic formula Ordo ab Chao.

Cancel culture born in the USA is being transplanted onto European soil in order to liquidate everything understood as offensive today and in the past: the arts, opera, writings, monuments, and opinions expressed in public. In turn, this process, with some analogies historically presented in different authoritarian systems, is killing social plurality and even comedy. The EU is effectively becoming the opposite of political freedom, economic growth, and evolution toward European defense. Government debt has risen far above the Maastricht criteria of 60% debt and a 3% deficit for the Eurozone. The Euro area has governmental debt of over 90 percent, and the deficit is also much higher than projected. France, for example, had a 6.5% deficit and debt of 112,9% of GDP in 2021 (Eurostat 2022; Insee 2022). Politics is restrained to only pro-EU, highly normative political spaces. Globally, in demographic, political, security and increasingly in economic parameters, the EU is less and less significant. Its share of the world's merchandise trade is slowly but constantly diminishing[7] (Koopman and Wilhelm 2010, 306). EU participation in the world population is strongly in decline. After campaigning in Libya, Russian mercenaries are replacing French soldiers in Central Africa and in Mali. With the explosion of East-West conflict evident with the Ukrainian crisis, the EU is ever more evidently

7 Look at the figure 1 that shows how since 1999 EU participation in world trade is gradually receding, in: Koopman and Wilhelm 2010, 305–312.

a civic arm of the transatlantic alliance. When it was written that the EU was entering its 1943, intended as the Wehrmacht's declining year, it referred to the EU's internal divisions, Brexit, and the bureaucracy in Brussels and Berlin's inability to develop a genuine and independent from Washington foreign affairs and security identity (Janković 2016, 138). The course of time and the latest stage of the Ukrainian crisis have accentuated the EU's dependency on the USA and its political and economic weaknesses. If there was anything more serious than a public political speech and declaration, it would be the establishment of EU common defense. The Ukrainian crisis offered the possibility for the Atlantic security establishment to consolidate the alliance grip over the military structures of the old continent with the intention of sucking in previously neutral or de facto military neutral countries like Finland and Sweden.

This attempt at closing the gaps and breaches in the front against not only Russia, but against China and the political East in general, is a result of the power growth of the Bear and Dragon in the first place, but with them also of the global East and of the South. More generally, it is an attempt to dominate global trends, to reassess the world and to monopolize the accumulation of wealth and power in the hands of the few. This is the essence of the World Economic Forum proposals. That is what Ljubomir Kljakić understands as the attempt to stop the global demise of capitalist society (Kljakić 2010). Proroković (2018) observed in 2018 that the United States cannot be classified as a superpower - if such a classification was ever valid - as long as it cannot influence Central Asian regional politics (Proroković 2018, 90). By 2022, it became evident that the U.S. was not able to dominate Middle East politics anymore. Saudi Arabia, a traditional western ally (first of Britain, then of the Americans), is building a facility for extracting uranium with the help of China (Middle East Monitor, August 2022), which has become its major trade partner.[8] This is one of the bells ringing that the change has come.

Sun rises in the East

The restructuring of the world order, evident with the apex of the Ukrainian crisis, started on February 24, 2022. Previously, Russia has secured an alliance with Azerbaijan (22 February 2022), resolved a failed coup d'état in Kazakhstan, and assured good relations with Turkey.[9] In

8 See for the trade statistics: OEC 2022.

9 Two days before the military intervention Russian and Azeri presidents signed alliance Declaration in Kremlin. This document raised the cooperation level of

the midst of the crisis, the president of San Salvador is publicly criticizing the USA, and the first leftist won the presidential race in Colombia.[10]

The political east is becoming more homogenous or is staying as such in internal political life with the support of a myriad of realities in the political south, from theocratic government in Iran, to the autocratic regime of Kim in North Korea, to democratic Brazil and different democratic and non-democratic African and Latin American countries. The BRICS+ summit in Beijing (June 2022) announces expansion and represents an alternative to the G7, which is based on artificial economy, digital money, and financial economy. The old idea of Russian intellectual, diplomat, and politician Jevgeniy Primakov of establishing a cooperative framework of RIC (Russia, India, and China) became BRIC, then BRICS, and will eventually become BRICS+. Argentina and Iran would like to join the club, while Saudi Arabia, Mexico, Thailand, and Bangladesh are also interested in economic partnership in the framework of what is being called BRICS plus (Hafezi Faulconbridge 2022). If the "share of BRICS countries in total world commodity trade has persistently increased from 7.33% in 2001 to 17.25% in 2015", today BRICS accounts for more than 16 percent of all trade (including in services) (Kalpana 2016, 103). Iran and Russia are determined to finally ditch the US dollar from bilateral trade payments in order to bypass the sanctions on bank transactions through the SWIFT system. (Middle East Monitor, July 2022). The advancement of Russian private military companies and their relative positive image in former French colonies has been condemned in Paris. On the pretext of the Russian war in Ukraine, French president Emmanuel Macron in Africa has criticized Moscow as "l'une des dernières puissances impériales coloniales" (one of the last imperial colonial powers). Essentially, this is a diplomatic way of protesting the loss of footholds in some countries (Le Parisiene 2022). Cooperation between Moscow and Ankara is similar to that of the Saudis, but more extensive. The most significant investment is Rosatom's (Russian state nuclear company) work on the construction of the first nuclear power plant (NPP) in Turkey. It is the first to be built using the BOO (Build-Own-Operate) model. The Russian stake in the 20 billion US dollar project is 99.2 percent (Akkuyu 2022). The announced deal with Ankara came after Russia announced a bigger investment in Iran's oil sector worth some 40 billion US dollars (Bayramli 2022).

cooperation by essentially establishing bilateral defense alliance. See for the English version: President.az 2022; Президент России 2022.

10 President of Salvador Nayib Bukele is constantly criticed by the White House as he has managed to calm the country and significantly reduce organized and violent crime in the country. See his twitter account. Example is: Bukele 2022. In Colombia Christian socialist former guerilla fighter Gustavo Pedro is first leftist president.

Region in perennial turmoil: MENA

A somewhat chaotic trend in the macro region is certainly not a novelty, in particular since the Arab Spring. Fertility decline is also present here. Turkey (just like India in the Indian subcontinent) is experiencing fertility around or just below the level of replacement (2,1 children per mother). Democratic hopes were dashed in vain in Tunisia and Egypt. Internal political turmoil in Iraq and Lebanon has implications for the larger regional alliance system, just as Syria and, to a lesser extent, Libya involved foreign powers in the local quagmire. Lebanon is shaken by numerous refugees from Syria (around 1,5 million) added to 192,000 Palestinian refugees (174,422 prior to the Syrian war resided in Lebanon and 17,706 flew from Syria). (Unicef) The August 2020 Beirut bombing also dealt a devastating blow to the local economy, which had been in default since March of that year. Besides the economy, the political crisis that was initiated with the assassination of the Prime Minister Rafiq Hariri in 2005 and the Israeli war with Hezbollah in 2006, governments were caretaking, unstable, and even parliamentary elections were not held for a while (from 2013 to 2018). Lack of potable water, of cash and of grains is exacerbating rural living conditions. After many protests, the only visible perspective for common people is to be prey to local corrupt elites or, worse, of international bankers. This precarious situation leaves the government unable to defend its interests in a row with Israel, with Hezbollah as the only credible deterrent force.[11]

Lebanon has a significant Shia population, politically represented by two movements, Amal and Hezbollah, both having ties to Tehran and being enemies of the Jewish state. Iraq has a Shia majority, but internal divisions are exasperated after the removal of the Saddam regime, the US-led occupation in 2003, and subsequent domestic terrorism, ethnic and religious clashes, and the ISIS episode. These numerous factors perpetuated divisions in a country with a significant population of Suni Arabs and Kurds. Internal political life is complicated also by inner Shia struggles for power and personal animosities between the leader of the Sadr movement and one of the leading Shia politicians, Nouri al-Maliki (Baram, GIS 2022).

Recently

> "parts of the Middle East and North Africa have been important playground for weighing strength of influence among several big and mid-range powers. In particular Syria, Libya, Iraq and with

11 See detailed situation in Lebanon in analysis for Italian Senate and Parliament: Pedde and Mezran 2022, 40.

> minor importance (although with immense human tragedy) Yemen, proved to be theatres for assertive and status quo powers. While Iraq is embedded in the Middle East, Libya and Syria have shares of Mediterranean coast. Sea shore of Libya and Syria facilitated intervening countries to act, and to assert their influence in this area… Syria on the other hand is medium sized country with regional importance. It is clear that this part of the world continues to be significant for power politics" (Janković 2020, 80).

But Syria (Sham for the Arabs) vests sacral geographic importance as the place of the great battle, after which an Islamic state will be established, or in Shiite tradition, Mahdi will show up and lead the (Shia) Islamic Army (Karouny 2014). In Christian and Judaic tradition, Syria and Mesopotamia in general, are places of events preceding the final battle of Christ and Antichrist at the head of armies, or of Gog's led army that will for that event, or before flood in the Holy Land (Ezekiel 38, 8−12; 39,2).[12]

Today, Iraq is torn apart between Iranian, American, Israeli, and Turkish interests (Baram 2022). Internal clashes are evident among the Shia. The Talabani and Barzani clans in northern Iraq's Kurdistan Autonomous Region have historically clashed with Israeli, Iranian, and Turkish interests. Their concern is primarily independence. That is why representatives of both clans, on the occasion of the announced US withdrawal from Iraq (the withdrawal of 2011), asked if Americans would continue to support Kurdistan (Romano 2010, 1345). Lebanon's food and water crisis is certainly not an isolated situation in the region. Egypt is suffering from food shortages, and the continuous Gaza siege leaves little time for the local Palestinian Arabs to survive prior to total despair. The worldwide "food crisis" is well underway and, according to World Food Program chief David Beasley, it will be "beyond anything we've seen in our lifetime" (Metwally 2022).

CONCLUSIONS FOR TOMORROW

The increasing separation of the G7 countries, and the West in general, from a rising number of countries is intensifying economic, cultural, political, and media conflicts. This shift in the world order is historically followed by major conflicts. The old "masters of the universe" are generally not willing to cede control without a fight. Today, it is

12 For the detailed interpretation of the Ezekiel and other excerpts from the Holly Bible in Serbian, see: Kostić Palanski 2022.

precisely the Western world that is unwilling to relinquish the reins it seized in the 18th century. Major structural changes announced with cultural and after economic and political changes originated in the Western world are being emphasised with the unresolved economic crisis since 2008/9, the demographic collapse of European domicile populations and the spread of bureaucratic overregulation. First coronavirus measures, societal and economic changes, and NATO imposition on EU defense policies, combined with a new world conflict, cost Europe dearly, as they had in the previous two world wars. However, it has collapsing fertility rates of domiciled European peoples with increasingly canceled histories and arts this time around. Economic transition is paired with demographic and political change.

By canceling non-coherent views, arts, monuments, and authors, i.e., by canceling culture, European history, culture, and remnants of its once Christian values are barred. However, the fate of the global suprasociety is not entirely dependent on the EU or the collective West. It has permeated elites in the Arab world and also in Asia. That is why the multidimensional nascent World War transcends national borders. Thus, the war between Russia and the West is fought not only in Russia itself.

The will of the western globalised elites to transform their and other societies is followed by decisions: laws, edicts, regulations, and treaties that are being abandoned as the world order shakes and crumbles. But in the European Union and in the collective West, it is proceeding. The outcome of those decisions, deeply rooted in the misanthropic nature of ruling elites, is not only the killing of cows but the general euthanasia of European values.

The world order crisis exacerbated by the war in Ukraine has different repercussions in different regions. In the Middle East, water stress has the dangerous addition of famine. Some countries in this part of the world are heavily reliant on imports of food, in particular of grains. Egypt, Lebanon, and Yemen are the most obvious examples. Africa is also experiencing shortages of food. Still, political divisions in Iraq and Lebanon, as well as unresolved but relatively calm wars in Libya and Yemen, as well as an ongoing war in Syria, as well as a continuing Israeli-Palestinian conflict and Turkish incursions in Iraqi Kurdistan, signal a return to instability in the MENA region. This means that the crisis might just explode. Expected political change in Turkey may broaden the scope of military operations south of the Black Sea. This would mean that in the near future, the World War that was announced in Syria might return to the home region in the near future.

Still, the war theater has its new scene with Taiwan and the coasts of the South and East China Sea in the period ahead. The AUKUS coalition was created mostly in order to prepare Anglo-American forces for that scenario. According to this viewpoint, the current global conflict bears some resemblance to WWII.

Saudi Arabia's unprecedented behaviour in the Ukrainian crisis and its refusal to align with Washington against Moscow is a symptom of a broader revolution in international relations. Nations with restored or preserved traditions, sharing historical memories of western dominance over longer or shorter time spans, are re-emerging as major players in their respective regions or on a global scale.

Elites in Russia, China and in some other countries, like in Brazil, India and Iran, are not canceling their cultures, but building upon them. They are establishing a multipolar world order, and that shift in power distribution in different continents is sort of the new world war.

Historical subjugation of the global East and the South is reaching its end. These increasingly multipolar, conflicted, and divisive trends, which are detrimental to the European Union and the West, will increase the potential for internal conflict in European societies.

The fact that China, India, Turkey, the Arab world, most African countries, and a growing number of Latin American countries did not sanction Russia and instead cooperate with Moscow represents a significant global trend toward the transformation of global world order and power transfer. The growing importance of BRICS and the nascent BRICS+ format indicates that the future is deeply conflicting. The outcome of the war will mark a break in nihilistic trends. Expectation that it will bring humanity closer to the dystopian green transcommunist global community is lessening as the economic, political, and military crisis on the European continent is protracting.

REFERENCES

Akkuyu Nuclear Rosatom. n.d. "Akkuyu NPP Construction Project." Last access July 31, 2022. http://www.akkunpp.com/index.php?lang=en.

Bukele, Nayib. 2022. "Tweet - The US Government DOES NOT stand for freedom and that is a proven fact." https://twitter.com/nayibbukele/status/1506823849060577293 accessed: 14/08/2022.

Bull, Hedley. 1966. "International Theory: The Case for a Classical Approach." *World Politics* 18 (3): 367. doi.org/10.2307/2009761.

Collins, Randall. 1993. "What Does Conflict Theory Predict about America's Future? 1993 Presidential Address." *Sociological Perspectives* 36 (4): 289–313. doi: https://doi.org/10.2307/1389390.

Declaration on allied cooperation between the Russian Federation and the Republic of Azerbaijan. 2022. February 22, 2022. The President of Russia. Last access April 10, 2022. http://kremlin.ru/supplement/5777.

Greene, Jay. 2022. "Puberty Blockers, Cross-Sex Hormones, and Youth Suicide." The *Heritage Foundation*, Backgrounder No. 3712. Last access July 8, 2022. https://www.heritage.org/sites/default/files/2022-06/BG3712_0.pdf.

Hafezi, Parisa, and Faulconbridge, Guy. 2022. "Iran applies to join China and Russia in BRICS club." *Reuters.* Last access June 29, 2022. https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-applies-join-brics-group-emerging-countries-2022-06-27/.

Janković, Slobodan. 2016. „Svetski trendovi od 2017. godine." *Politeia* 6 (12): 124–141. doi.org/10.5937/pol1612124J.

Janković, Slobodan. 2017. "World War Three?" In *Social and economic problems and challenges in the contemporary world*, eds. Branislav Đorđević, Taro Tsukimura, and Ivona Lađevac, 41–57. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.

Janković, Slobodan. 2020. "South and East Mediterranean power struggle: cases of Libya and Syria." *Review of International Affairs* 71 (1178): 79–97.

Karouny, Mariam. 2014. "Apocalyptic prophecies drive both sides to Syrian battle for end of time" *Reuters*. Last access April 4, 2022. https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-prophecy-insight-idUSBREA3013420140401.

Kljakić, Ljubomir. 2010. „Kriza–Istorijska demisija svetskog sistema i srpska kriza. Militarizacija svetskih poslova i svetski korporativni poredak. Preispitivanje." *Nacionalni interes* 7 (1): 205–239. doi.org/10.22182/ni.712010.8.

Kljakić, Ljubomir. 2022. „Velika polarizacija Sociologija sars 2 Covid 19 kapitalizma." *Nacionalni interes* 41 (1): 9–44. doi.org//10.22182/ni.4112022.1.

Koopman, Georg, and Marco Wilhelm. 2010. "EU trade policy in the age of bilateralism." *Intereconomics* 45 (5): 305–312. doi.org/10.1007/s10272-010-0350-7.

Koopman, Georg, and Wilhelm, Marco. 2010. "EU trade policy in the age of bilateralism." *Intereconomics* 45 (5): 305–312. doi: https://doi.org/10.1007/s10272-010-0350-7.

Kostić, Palanski, Zvonimir. 2022. *Gog i Magog: Apokaliptička geografija, hronografija i fenomenologija proroka Jezekilja*. Niš: Punta.

Le Parisien. 2022. "En Afrique, Macron accuse la Russie d'être «une puissance coloniale»" *Le Parisien*. Last acces July 31, 2022. https://www.leparisien.fr/international/en-afrique-macron-accuse-la-russie-detre-une-puissance-coloniale-27-07-2022-T4FLLDCDJVD4HLN3N5SYGIMSJM.php.

Lizza, Gianfranco. 2001. *Geopolitica: itinerari del potere*. Torino: UTET libreria.

Marconi, Matteo. 2012. "Spunti di riflessione su geopolitica e metodo: storia, analisi, giudizio." *Geopolitica, rivista semestrale dell'Isag* I (3): 47–64.

Massi, Ernesto. 1986. "Geopolitica: dalla teoria originaria ai nuovi orientamenti."*Bollettino della Società Geografica Italiana* III (1–6): 3–45.

McKinsey Global Institute. 2021. "The future of work after COVID 19". Last access July 7, 2022. https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-after-covid-19.

Metwally, Ali. 2022. "The Middle East food security crisis and its implications." *Al-Monitor* Last access July 25, 2022. https://www.al-monitor.com/pro/trend-reports/middle-east-food-security-crisis-and-its-implications?utm_medium=email&utm_campaign=Trends%20Report%20Announcement&utm_content=Trends%20Report%20ent+CID_3f1de131877c9f68ff67dc3a25a03172&utm_source=campmgr&utm_term=Access%20the%20report.

Middle East Monitor. 2022. "Iran, Russia to start trading in national currencies, dropping US dollar." *Middle East Monitor*. Last access July 31, 2022. https://www.middleeastmonitor.com/20220726-iran-russia-to-start-trading-in-national-currencies-dropping-us-dollar/.

Morgenthau, Hans J. 1970. *Truth and Power, Essays of a decade, 1960–1970*. Liverpool: Pall Mall Press.

National Intelligence Council. 2021. "Global Trends 2040: a more contested world." Last access July, 2022. https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/GlobalTrends_2040.pdf.

Nicola, Pedde, N. and Karim, Mezran. 2022. "L'evoluzione della crisi politica ed economica del Libano 2020-2022." Rome: Institute for Global Studies.

Nye, Joseph S. 1990. "The Changing Nature of World Power." *Political Science Quarterly* 105 (2): 177–92. doi: https://doi.org/10.2307/2151022.

OEC. 2022. "Saudi Arabia." Accessed: 22/4/2022. https://oec.world/en/profile/country/sau.

Palanski, Zvonimir Kostić. 2022. *Gog i Magog: Apokaliptička geografija, hronografija i fenomenologija proroka Jezekilja*. Niš: Punta.

Pedde, Nicola, and Karim Mezran. 2022. "L'evoluzione della crisi politica ed economica del Libano 2020-2022." *Osservatorio di Politica internazionale*, 188 (Marzo): 40.

Phillips, Christopher. 2001. "Turkey's global strategy: Turkey and Syria. IDEAS reports - special reports." In SR007, ed. Nicholas Kitchen. LSE IDEAS. London: London School of Economics and Political Science.

Phillips, Christopher. 2011. "Turkey's global strategy: Turkey and Syria." In Kitchen, Nicholas eds. SR007. LSE IDEAS, *IDEAS reports - special reports*. London. London School of Economics and Political Science.

President.az. 2022. "The Declaration on Allied Interaction between Russia and Azerbaijan" Last access May 18, 2022. https://president.az/en/articles/view/55498.

Prince Michael of Liechtenstein. 2022. "Inflation and overregulation are markers of the end of free societies." *Gis*. Last access June 25, 2022. https://www.gisreportsonline.com/r/inflation-and-overregulation/.

Proroković, Dušan, N. 2018. „Uloga Šangajske organizacije za saradnju u promeni ravnoteže snaga u Centralnoj Aziji." *Politika nacionalne bezbednosti* 15 (2): 79–95. doi.org/10.22182/pnb.1522018.5.

Quak, Evert-jan, and Annemarie van de Vijsel. 2014. "Low wages and job insecurity as a destructive global standard." *The Broker*. Last access July 02, 2022. https://www.thebrokeronline.eu/low-wages-and-job-insecurity-as-a-destructive-global-standard-d46/.

Romano, David. 2010. "Iraqi Kurdistan: Challenges of Autonomy in the Wake of US Withdrawal." *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 86 (6): 1345–59.

Sancak, Kadir. 2019. "Issue of Hatay in Turkey-Syria Relations and Geopolitical Importance of Hatay." *Dergi Park*. Last access July 21, 2022. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1180025.

Schneider, Gerald, Nils Petter Gleditsch, and Sabine Carey. 2011. "Forecasting in International Relations: One Quest, Three Approaches." *Conflict Management and Peace Science* 28 (1): 5–14. doi.org/10.1177/0738894210388079.

Schweller, Randall L. 1999. "Managing the Rise of Great Powers: History and Theory" In *Engaging China: Managing a Rising Power* Johnston, eds. A. I. and Ross, R. London and New York: Routledge Press.

Singh, Prof. Kalpana. 2016. "Intra-Brics Trade intensities: An Analytical study." *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)* 21 (6): 103-114 doi: 10.9790/0837-210608103114.

Stauber, John Clyde, and Sheldon Rampton. 1995. *Toxic Sludge is Good for You: Lies, Damn Lies, and the Public Relations Industry*. Monroe: Common Courage Press.

UNICEF. "Palestinian Program." Last access June 30, 2022. https://www.unicef.org/lebanon/palestinian-programme.

Vuković, Nebojša. 2020. „Perspektive američko-indijskog savezništva u svetlu kineske pretnje." *Međunarodna politika* 71 (1179−80): 48–64. doi.org/10.18485/iipe_mp.2020.71.1179_80.3.

Walker, Edward W. 2019. "U.S.-Russia Relations and the Great Trump Disruption." *Eurasian Geopolitics*. Last access: June 30, 2022. https://eurasiangeopolitics.com/2019/04/09/u-s-russia-relations-and-the-great-trump-disruption/.

Walt, Stephen M. 1985. "Alliance Formation and the Balance of World Power" *International Security*, 9 (4): 3–43. doi.

org/10.2307/2538540.

Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley.

Wenger, Andreas, Jasper, Ursula, and Myriam D. Cavelty. 2020. *The Politics and Science of Prevision: Governing and Probing the Future*. London: Routledge.

World Bank. 2018. *The Changing Nature of Work*. Last access June 18, 2022. https://elibrary.worldbank.org/doi/10.1596/978-1-4648-1328-3_ch1.

Zinoviev.ru. 2000. "Zinoviev: Global Suprasociety and Russia." Last access June 14, 2022. http://www.zinoviev.ru/eng/suprasociety.html accessed: 09/08/2022.

Президент России. 2022. "Декларация о союзническом взаимодействии между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой." 22 февраля 2022 года http://kremlin.ru/supplement/5777 accessed: 10/04/2022.

Слободан Јанковић*

Институт за међународну политику и економију, Београд

СВЕТСКИ ТРЕНДОВИ ОД 2022.

Сажетак

Рад подељен у три целине неједнаке дужине се бави анализом светских трендова у скоријој будућности. Прогноза кључних процес на глобалном нивоу је главни задатак дисциплине међународних односа. Аутор поставља питање да ли текуће преструктурирање светског поретка може узрокује избијање новог Светског рата. Како би одговорио на ово питање, он прво наглашава важност прогнозе и објашњава значење светског рата. Аутор тврди да је погрешно захтевати коришћење теоретског оквира зарад научне прогнозе. По њему, најближе објективности је коришћење италијанске неокласичне геополитичке школе. У чланку, се испитују међународни, национални, друштвени, политички и укратко економски трендови на колективном Западу и на Блиском истоку. Аутор објашњава зашто БРИКС, те Југ и Исток остварују раст и предводе промене у великој редистрибуцији моћи у оквиру новог мултиполарног светског поретка.

Кључне речи: предвиђање, прогноза, Светски рат, светски поредак, канслкултура, Колективни Запад, Блиски исток, БРИКС

* Имејл-адреса: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs.

** У раду су представљени резултати студије која је рађена у оквиру истраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2022. године", који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а спроводи Институт за међународну политику. и економија, Београд.

* Овај рад је примљен 30. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

УДК 321.7(4-672EU)
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.10
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 201-221

Зоран И. Чупић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ЕВРОПСКА УНИЈА У „ПОТРАЗИ" ЗА ЛЕГИТИМИТЕТОМ**

Сажетак

Европска унија је пројекат без преседана на европском простору а свакако и у међународним односима. Један од главних проблема у њеном проучавању био је, и још увек је, утврђивање њене праве природе. За потребе нашег рада прихваћено је одређење Европске уније као функционалног политичког система, али не и државе. У том контексту, предмет овога рада је оцена демократског квалитета Уније, посебно са становишта њеног демократског легитимитета. У првом делу рада дат је приказ различитих схватања природе Европске уније. Други део рада посвећен је проблему „демократског дефицита" и различитим теоријским схватањима тог проблема. Закључни део рада говори о неким предлозима за решавање овог проблема, при чему се констатује да је у тренутној ситуацију уз постојећу уговорну архитектуру Европске уније, овај проблем далеко од решења.

Кључне речи: Европска унија, „демократски дефицит", легитимитет, инпут легитимитет, аутпут легитимитет, Европски парламент, евространке

* Имејл-адреса: zoran.cupic@fpn.bg.ac.rs.

** Рад је подржан средствима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу Уговора о реализацији и финансирању научно-истраживачког рада НИО у 2022. години, број: 451-03-68/2022-14 од 17.01.2022. године.

УВОД – ИЛИ УКРАТКО О ПРИРОДИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ[1]

Пре више од седам деценија на територији Европе започео је свој живот један од највећих економских и политичких пројеката – јединствен по својој природи и обиму, а посебно по популацији коју обухвата, готово пола милијарде грађана. Пројекат европске интеграције, од самог почетка, а током своје историје, кретао се путањом која се може означити као живи процес. Тако жив, да ни после толико времена још не постоји завршена и уобличена грађевина. Разлози се могу тражити, између осталог, и у томе што су се од почетка и током досадашње реализације пројекта мењале главне архитекте, иницијални планови, услови и технологија градње, као и околина у којима је грађевина стасавала. Радови су још у току, коначни излед није ни на видику, а оправдано се поставља питање да ли је реално очекивати коначан исход у облику готове грађевине. Реалније је очекивати да процес градње и даље траје, јер га он, по нашем мишљењу, и одржава у животу.

Таква ситуација са европским интеграционим пројектом (и процесом) довела је до тога да и данас, посебно у академским круговима, не постоји јединствен став о природи и карактеру Европске уније. У том смислу, у готово свим радовима који покушавају да утврде „природу звери" (*the nature of the beast*), као заједнички садржалац наводи се поређење Доналда Пухале (*Donald J. Puchala*) које се своди на то да је природа и каректер ЕУ у „оку посматрача".[2]

У том смислу, до сада је развијен низ теоријских праваца и приступа изучавању европске интеграције. Од оних који изучавају сам феномен интеграције, по себи, па све до економских, политичких и правних процеса који се одвијају унутар саме Уније. *Acquis communautaire* Европске уније, добија у академским круговима свој пандан у облику „*acquis academique*" (Wessels 2005).

Дакле, питање природе и карактера Европске уније и даље је

1 Опширније о овом питању, видети (Čupić 2018). Овај рад је, између осталог, заснован и на резултатима истраживања аутора у оквиру писања докторске дисертације *Политичке странке у Европској унији,*, која је одбрањена на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, 2016. године.

2 Поређење гласи: „Неколико слепих људи пришло је слону и покушало да помоћу додира одреди како он изгледа. Међутим, пошто је сваки од њих додирнуо други део тела, коначна представа о изгледу слона зависила је од дела тела који су додирнули" (Puchala, 1971).

отворено[3]. Отуда не чуди низ различитих одређења која су покушала да на најбољи начин утврде суштину Уније: „плуралистичка безбедносна заједница", „режим", „државни савез", „недовршени савез држава", „федерална унија", „квазидржава", „кондоминио" итд. (Wessels 2005, 197). Неки од аутора сматрају је „шестим, најважнијим трендом у развоју Европе" (Bartolini 2006).[4]

Један део академске јавности покушао је да пројекат Европске уније објасни посматрањем кроз федерално - конфедералну призму. У прилог томе наводе се различити аргументи. Присталице федералног приступа као „доказе", између осталог наводе: поделу надлежности између држава чланица и институција ЕУ, која је регулисана међународним уговором, који тако добија уставну снагу; подељене надлежности на пољу јавних политика; правна начела као што су начело непосредног дејства, надређености и имплицитних надлежности. У прилог конфедералном моделу истичу се да: све виталне одлуке зависе од држава чланица; државе чланице и даље имају монопол над политикама као што су одбрана, спољни послови, безбедност, здравство, и наравно легитимна употреба силе (видети Grubiša 2011, 70–71).

Међутим, важно је истаћи да је Европску унију тешко изједначити са било којим до сада познатим концептом федерализма, јер јој недостаје „баланс демократског и федералног начела, тј. баланс између једнакости и права грађана, с једне и једнакости и права федералних јединица, с друге стране. Зато је овде реч више о „пређутном европском федерализму", којем би више одговарала парадигма о *федерализму као процесу*, коју је својевремено формулисао Карл Фридрих" (Samardžić 1998, 50–51).

Посебан приступ оцени природе Уније формулисао је Џозеф Вајлер (*Joseph H.H.Weiler*), који за основ своје анализе узима моделе управљања унутар заједнице, при чему разликује: међународни (међувладин), наднационални и инфранационални модел.

3 „За разлику од модерних европских националних држава, крајњи одговор на питање о природи интегративног принципа Европске заједнице/уније безнадежно је изостајао још од почетка процеса интеграције. Другим речима, дилема о томе шта држи на окупу разноврсне територијалне и социоекономске заједнице интереса у оквиру европске, политички недовршене заједнице, остала је до данас ускраћена за свој коначни одговор. Штавише, може се тврдити да је изузетно продубљивање процеса европске интеграције омогућено управо тиме што је дилема о европском *finalité politique*, до сада тако успешно избегавана у пракси европског удруживања" (Kovačević 2011, 150).

4 Први је *изградња државе*, други *развој капитализма*, трећи *формирање нација*, четврти *процес демократизације* и пети, *формирање система благостања*.

У међународном моделу државе су главни учесници, а владе основни актери процеса управљања. Срж модела лежи у преговорима, постизању међународних договора и дипломатији. Битна карактеристика овог модела је висок степен јасноће о томе ко су актери, а сам процес карактерише средњи до нижег нивоа јасноће.

Наднационални модел подразумева Унију као главног учесника, док су државе чланице, привилеговани учесници. Карактеристика овог процеса је средњи ниво јасноће о томе ко су актери, и средњи до ниског нивоа јасноће процеса.

Инфранационални модел се односи, пре свега, на регулаторно управљање и менаџмент, при чему се умањује значај како држава чланица тако и саме Уније. Овај модел обележен је ниским нивоом јасноће, како о учесницима, тако и о процесима (видети Weiler 2012, 306–314).

Претходно наведени приступи тумачења природе Европске уније обично се означавају као „етатистички". Један од најизразитијих противника таквог приступа је Улрих Бек (*Ulrich Beck*) који сматра да је први корак ка исправном разумевање Европске уније у одрицању од појма државе. Нови облик власти који, по њему, настаје, на простору ЕУ исправно је окарактерисати термином *империја*. У прилог својој тврдњи Бек наводи низ обележја тог новог облика политичке власти: *асиметричан поредак власти* (потпуна интеграција, продубљена кооперација, ограничена кооперација и проширена власт); *отворена просторна структура* (несталност граница); *мултинационална друштвена структура* (немогуће уједначавање по моделу националне државе); *интеграција правом, консензусом, и кооперацијом* (почива на консензусу и сарадњи држава, а не на војном потчињавању); *благостање наспрам безбедности* (повећање благостања након постигнутог мира); *хоризонтална и вертикална институционална интеграција* (систем одлучивања на више нивоа); *моћ мреже* (учешће великог броја друштвених актера у политичком процесу одлучивања); *космополитска сувереност* (повећање комплексности суверености); *амбивалентност укидања и увођења граница* („забрањена" питања су „Где престаје Европа?" и „Шта све припада Европи?"); *еманципацијски космополитизам наспрам деспотског космополитизма* (услови под којима Европа може да развије свој еманципаторски потенцијал) (видети Beck i Grande 2006, 87–97).

Уколико се осврнемо на наведене приступе у покушају разумевања природе и карактера Европске уније, можемо приметити да се у готово сваком, на одређени начин покушава направити отклон

од националне државе, и утврдити каква је разлика у односу на њу. У том смилу, Џон Ерик Фосам (*John Erik Fossum*) указује на четири јасна становишта: 1. европска интеграција се схвата као потпроцес већег транснационалног процеса разарања националне државе (замена владања управљањем, што не мора резултирати неким другим обликом територијално засноване заједнице); 2. европска интеграција као случај трансформације националне државе, што може довести до новог облика територијално засноване заједнице у Европи; 3. европска интеграција као „спас вестфалског типа државе"; 4. Европска унија као регулаторна држава, која има одређене карактеристике које јој дају за право да носи ознаку „државоликог" ентитета (видети Fossum 2006, 94–97).

За потребе нашег рада, најприхватљивији приступ у оцени карактера и природе Европске уније је онај развијен у оквиру упоредне политике, који у Европској унији види функционалан политички систем али не и државу. Међу водећим представницима овог правца размишљања свакако се истиче Сајмон Хикс (*Simon Hix*). Он полази од четири основна елемента карактеризације демократских политичких система које су изнели Габриел Алмонд (*Gabriel Almond*) и Дејвид Истон (*David Easton*):

1. постоје стабилне и јасно дефинисане институције које служе за колективно доношење одлука, као и одређена правила која уређују односе између тих институција и унутар њих;
2. грађани и друштвене групе настоје да остваре своје политичке жеље кроз политички систем – директно или путем посредничких организација попут интересних група и политичких партија;
3. колективне одлуке у политичком систему имају значајан утицај на дистрибуцију економских ресурса и алокацију друштвених и политичких вредности широм система;
4. постоји непрестана интеракција („повратна спрега") између тих политичких исхода, нових захтева ка систему, нових одлука, итд. (Almond 1956; Easton 1957).

На основу изнетих елемената, Хикс гради свој поглед на Европску унију као јединствен и функционалан политички систем. Томе у прилог износи, по њему, главне карактеристике таквог система:

1. веома сложен и формализован скуп правила одлучивања уз висок ниво сложености и стабилности институционалног система ЕУ;
2. велики број различитих група (корпорације и пословна

удружења, синдикати, групе за заштиту животне средине, удружења потрошача и сл.) које теже да остваре своје интересе, при чему су владе држава чланица и политичке партије од којих се те владе састоје, групе са најутицајнијим положајем у систему;
3. одлуке које се доносе на нивоу Уније у великој мери утичу на „ауторитативну алокацију вредности" и одређују „ко добија шта, када и како" у европском друштву;
4. политички процес политичког система карактерише стална интеракција унутар и између институција ЕУ у Бриселу, између националних власти и Брисела, унутар различитих ресора у националним владама, у билатералним састанцима између влада, итд. (Hix 2007, 24–27).

У складу са наведеним основним карактеристикама политичког система Европске уније, у наставку рада биће речи о једном од „генетских" проблема Уније – „демократском дефициту", и у том контексту, посебно о питању легитимитета овог система.

У ЗАГРЉАЈУ „ДЕМОКРАТСКОГ ДЕФИЦИТА" – ДА ЛИ ЈЕ УНИЈИ ПОТРЕБАН *ИНПУТ ЛЕГИТИМИТЕТ*?

Уговор из Мастрихта свакако представља једну од најзначајнијих вододелница у развоју Европске уније. Његово ступање на снагу представљало је формално-правни основ за улазак у неизвестан процес политичке интеграције Уније. Увођењем у уговорни оквир области спољне политике, безбедности, унутрашњих послова и правосуђа (до тада *par excellence* унутрашњих тема држава чланица), пројекат европске интеграције је закорачио, како ће се испоставити, на пут са крајње неизвесним одредиштем. Уједно, био је то тренутак када је, по оцени највећег дела стручне јавности, пројекат европске интеграције остао без тзв. *permisivnog konsenzusa*[5] који су грађани ЕУ до тада пружали својим владама а тиме и самој Унији. Од тада, уједно долази и до све чешћег отварање питања о демократској страни европског пројекта. Европска унија је све чешће у академској јавности подвргавана мерењу демократских параметара, који је красе или јој, пак, недостају. Показало се да је превага на страни ових последњих. Противници оваквих „мерења

5 *Permisivni konsenzus*, најједноставније речено, представља прећутну сагласност или пак, давање својеврсног прећутног мандата грађана својим владама да раде на процесу европске интеграције.

и процењивања" европског пројекта упорно су постављали питање зашто се то и на основу чега ради, уколико се има у виду да Европска уније није држава, и да, самим тим, било какви инструменти за мерење искључиво државних параметара нису одговарајући када је у питању Унија.

Ипак, сматрамо да су те примедбе неоправдане из најмање два разлога. Прво, уколико имамо у виду одредбе Уговора из Лисабона, јасна је намера његових твораца да се Европска унија гради на основама *представничке демократије*. У наслову II, (члан 10) који регулише демократске принципе на којима се Унија заснива, јасно се каже:

> 1. функционисање Уније биће засновано на представничкој демократији;
> 2. на нивоу Уније грађани су директно представљени у Европском парламенту. Државе чланице су представљене у Европском савету преко својих шефова држава или влада, и у Савету преко својих влада, одговорних или националним парламентима или својим грађанима;
> 3. сваки грађанин има право да учествује у демократском животу Уније. Одлуке треба да се доносе што је могуће отвореније и ближе грађанима;
> 4. политичке странке на европском нивоу доприносе формирању европске политичке свести и изражавању воље грађана Уније (TEU 2009, art. 10).

Оно што пада у очи, а што с правом примећују поједини теоретичари, је да је овде на делу реч о одвајању политичког представљања и владања, што је потпуно несагласно са европском традицијом схватања представљања и владања. Наиме, та традиција подразумева да се влада јавља у облику партијске владе, при чему представничка демократија функционише као партијска демократија (Mair and Thomassen 2010, 3–5).

Друго, пракса политичког представљања доживела је значајне промене, посебно са појавом „транснационалних играча", каква је у овом случају Европска унија. Реч је о све приметнијем избегавању традиционалних институција представничке демократије приликом одлучивања, а под изговором функционалне ефикасности. Креирање политика на експертском нивоу (без демократског мандата), изузетно развијен систем лобирања, оправдано изазивају сумње да се мотиви за то, између осталог, могу тражити и у намери потпуног обезвређивања улоге класичног, парламентарног система

представљања. Чињеница да се на тај начин донете политике и законски акти у вези с њима директно одражавају на свакодневни живот грађана Европске уније, можда су најснажнији аргумент да се процењује демократски квалитет Уније.

Ипак, не би требало сметнути с ума да Европска заједница (унија) није ни замишљена, а ни настала као демократски пројекат. Томе у прилог иде и став једног од утемељивача пројекта европске интеграције Жана Монеа (*Jean Monnet*), који је сматрао да је укључивање јавности, која нема искуства са таквом врстом заједница, „зло које треба избегавати", јер ће прагматична метода коју су прихватили довести до „федерације коју ће грађани потврдити својим гласом" (Jeann Monnet 1978, цитирано у: Watts 2008).

Ово Монеово предвиђање очигледно је било актуелно све до тренутка када је у односу између грађана и саме Уније дошло до кидања нити која их је повезивала, а то је тзв. „пермисивни консензус". До тога је, извесно је, дошло приликом ратификације уговора из Мастрихта, где је у појединим државама чланицама уговор прво био одбијен (Данска), а у неким усвојен тесном већином (Француска). Интересантно је да је то у исто време била тачка највеће подршке европским интеграцијама и крај „пермисивног консензуса".

Питање „демократског дефицита" покренуто је већ крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година двадесетог века. Тада је Дејвид Марканд, британски политиколог, иступио са ставом да је тадашња Заједница запала у ћорсокак, али да јој не треба омогућити да иде напред све док јој покретачка снага лежи у неизабраној технократији која је без мандата јавности (грађана заједнице) и без њене подршке, и све док не буде створен механизам у коме ће они коју одлучују на нивоу Заједнице бити одговорни изабраним представницима народа (Marquand 1979, цитирано у: Coman, Crespy and Schmidt 2020).

Како дефинисати „демократски дефицит"? Може се рећи да је златни стандард у одговору на ово питање садржан у пет основних тврдњи:

- прво, европска интеграција довела је до симултаног процеса који се огледа у порасту моћи извршне власти, с једне, и смањења контроле националних парламената, с друге стране. То значи да су, и поред постојања парламентарних одбора за европска питања у сваком од националних парламената, национални министри у Савету и комесари у ЕК током свог рада и одлучивања у овим институцијама у највећој мери далеко од ока законодавних органа држава чланица;
- друго, Европски парламент је и даље сувише слаб, упркос

„упумпавању" ширих овлашћења која је требало да у троугао Савет-Комисија-ЕП, унесу већу дозу равноправности. Поред тога истиче се да не постоји задовољавајућа веза између грађана (бирача) и чланова ЕП;

- треће, не постоје „прави европски избори". Отуда и избори за ЕП носе обележје „другоразредних". Једино што им је заједничко, условно речено „европско", јесте пропорционални система на основу кога се изводе. Све остало, од организације изборних јединица, па преко изборних кампања, подређено је националним „потребама" владајућих странака, којима ови избори углавном служе за сондажу јавног мњења између два круга националних избора;

- четврто, „удаљеност" ЕУ од бирача. Разлози, у првом реду, леже у карактеру и начину функционисања институција Уније – Европска комисија (делом влада, делом администрација) која се бира на компликован и неразумљив начин. Савет (делом законодавна, делом извршна власт) доноси одлуке у тајности. ЕП, због својих мултијезичких расправа у пленуму и одборима тешко је докучив и разумљив;

- пето, јаз између политика које желе грађани Уније и политика које се у Бриселу доносе, као директан резултат претходна четири елемента. Усвајају се политике које немају подршку у већини држава чланица. Због слабости ЕП изостају партијске политике које би имале улогу контратега политици интересних група, па се често тврди да су политике које се усвајају на нивоу Европске уније у највећем броју у интересу власника крупног капитала, тачније, мултинационалних компанија (видети Hix 2008, 68–72).

Интересантан је став о демократском „дефициту" који износе Улрих Бек и Едгар Гранде. По њима проблем лежи у „двострукој концепцијској нејасноћи". Нејасно је, сматрају они, о каквом је политичком поретку власти у Европској унији реч, односно шта треба демократизовати, и како то треба урадити. Изнете дилеме постају још сложеније ако се има у виду да ови аутори Европску унију посматрају као космополитску империју, где је главно питање да ли је империју могуће демократизовати, а посебно када се ради о специфичној организацији простора власти и посебној структури моћи. Када је политичка моћ вишеструко подељена међу различитим политичким нивоима и институцијама, као што је случај са Унијом, очекивање да грађани имају било какву ефикасну контролу над онима који у њихово име одлучују, постаје сасвим нереално (видети Beck i Grande 2012, 339–343).

По нама, најједноставније објашњење недостатка демократије у Европској унији је оно које отвара питање непостојања европског *demosa*. С тим у вези Вајлер каже: „Демократија не постоји у вакууму. Она почива на постојању политичке заједнице са њеним члановима – *demosom* од којих и за које демократски дискурс у својим бројним варијантама и настаје. Власт и легитимитет већине да обавеже мањину постоји само у оквирима политичких граница које дефинише *demos*. Једноставно речено, ако нема *demosa* не може бити ни демократије" (Vajler 2002, 375).

Наравно, ни у академској заједници не постоји јединство око овог питања. Тако неки аутори сматрају да „демократски дефицит", о коме смо претходно говорили, не постоји. Један од најистакнутијих представника тог „правца" је Ђандоменико Мајоне (*Giandomenico Majone*) који сматра да је овде, пре свега, реч о „категоријалном неспоразуму", тачније неуспелом покушају да се Европска унија објасни у категоријама којима се описују њени саставни делови – државе чланице. Европска унија је, по њему, превасходно „регулаторна творевина" чија је најважнија карактеристика, а и задатак да доноси политике чији су ефекти „парето-корисни". Зато је погрешно инсистирање на обавезној демократичности приликом доношења одлука унутар Уније, јер би тиме исходи тако донетих политика били редистрибутивни, уз губитак „парето-корисног" ефекта. Проблем који Европска унија има, сматра он, није „демократски дефицит", већ „криза кредибилитета". Лек за овај недостатак лежи у транспарентнијем одлучивању, већој професионализацији, техничкој експертизи, уз бољу контролу, како приватних актера и медија, тако и парламената држава чланица и Европског парламента (видети Follesdal and Hix 2006, 537–538).

У Европској унији, сматра даље Мајоне, не постоји централна власт која се мора освајати кроз такмичење међу политичким партијама, а политике нису детерминисане већинском владом, већ преговорима између Савета, Парламента и Комисије. У том контексту, језик државне демократске политике – влада и опозиција, такмичење међу партијама, одговорност према бирачима – био би потпуно несхватљив (Majone 2009, 33).

У осврту на овакве ставове, Сајмон Хикс сматра да, и поред неких прихватљивих аргумената које Мајоне износи, „демократски дефицит" и даље постоји. Наиме, како сматра он, са процедуралне стране демократије све је у најбољем реду: постоје представничке институције, слободни и фер избори, систем *checks and balances* у вршењу власти. Проблем је у самој суштини, што значи не постоји

такмичење различитих политичких лидера и програма „за контролу над политичком моћи и политичком агендом у ЕУ", односно „нема јасно дефинисаних победника и поражених" – власти и опозиције. Најбољи начин да се овакво стање превазиђе је „упумпавање политичког такмичења у политички процес ЕУ, како би се постепено развила ограничена демократска политика, што би допринело функционисању Уније на много отворенији и демократскији начин". Без тога ЕУ не може се сматрати демократским системом власти, већ у најбољем случају – *просвећним деспотизмом* (видети Хіх 2008, 76–86).

Саставни део „демократског дефицита" је свакако и питање демократског легитимитета Уније. Тачније, може се рећи да је реч о једној од његових компоненти.[6]

Најбитнији однос за исправно одређење демократског легитимитета је, свакако однос „грађанин – политичке институције", и то у оба правца, од грађана према институцијама (подразумева, између осталог, основну перцепцију грађана о политичким институцијама, њихову спремност на јавно деловање, осећање користи од деловања институција, осећање припадности широј политичкој заједници у којој институције делују, и сл.). У супротном правцу, од институција према грађанима, однос подразумева: функционално деловање институција у правцу задовољења њихових интереса и одговорност носилаца институција – првну, моралну и политичку – за свој рад. Обе ове одлике институција у релацији према грађанима припадају категорији легитимности, која подразумева оправдање њиховог постојања у перцепцији грађана (Samardžić 2022, 324).

Суштину проблема легитимитета, по нама, најсликовитије је објаснио Андреас Фолездал (*Andreas Follesdal*) питањем: „Да ли грађани Европске уније имају политичку и моралну обавезу према ЕУ да се повинују њеним одлукама, и онда када су оне противне њиховим интересима, глупе или су чак неправедне?" (Follesdal 2006).

У досадашњем проучавању овог проблема јасно се може идентификовати неколико најважнијих приступа - разликовања легитимитета:

1. међународни легитимитет где се Европска унија посматра као класична међународна организација, па је у складу са тим њен легитимитет изведен из модела принципал – агент;

6 Тако Хејдрун Абромејт (*Heidrun Abromeit*) разликује три врсте дефицита: дефицит легитимитета, дефицит представљања и дефицит учешћа (Abromeit 2002, 11–14).

2. парламентарни легитимитет где се истиче потреба постојања легитимитета кроз изабрана парламентарна тела, као што је то случај у државама чланицама. Циљ је да се спречи концентрација власти, како „картела" влада, тако и већине парламената. Овај приступ заступају присталице федерализације и конституционализације Уније;

3. технократски легитимитет, који подразумева доделу надлежности независним актерима којима је задатак да обезбеде што ефикасније циљеве Уније, што је и најбољи начин за постизање њеног пуног легитимитета. Тежиште је на томе да се јавне потребе најбоље и најефикасније могу остварити кроз независне институције Европске уније;

4. законодавни и процедурални легитимитет – с једне стране сматра се да Европска унија заснива свој легитимитет на чињеници да је утемељена на оснивачким уговорима (на тај начин представља проширење међународног легитимитета), а с друге стране полази се од мишљења да је реч о испуњењу празнине коју производи технократски легитимитет. Оно што јој даје законодавни легитимитет је и њен капацитет да створи нови нормативни поредак који производи нова права и обавезе за њене грађане;

5. корпоративни легитимитет – један од могућих начина да се обезбеди легитимитет донетих политика су директни преговори са онима чија је сагласност потребна за њихово усвајање. У свом документу *White Paper on Governance*, Европска комисија је покушала да идентификује оне на које се њене политике односе и начине да се укључе у процес њиховог креирања (видети Lord and Magnette 2002, 3–6)

Најзаступљенији приступ проучавању легитимитета Европске уније је његово разматрање са становишта нормативних критеријума што је најбоље изражено у концептуалном односу – „инпут-аутпут легитимитет".[7]

Из угла инпут легитимитета (владавина од народа) донете политичке одлуке су утолико легитимне уколико су засноване на „поверењу у институционалне аранжмане" који треба да обезбеде да процеси управљања одговарају израженој вољи „оних којима се влада".

Аутпут легитимитет (владавина за народ) подразумева да усвојене политике представљају ефикасна решења за заједничке проблеме „оних којима се влада". Заједно узете, ове две врсте

7 Утемељивач овог концепта је Фриц Шарф (Fritz W. Scharpf 1999, 17–29).

легитимитета представљају „суштину схватања демократског легитимитета" (Scharpf 2003, 2). Главни проблем инпут легитимитета, сматра Шарф, је у све већој удаљености између „представљаних" и оних који их представљају. Јер „имајући у виду историјску, језичку, културну, етничку и институционалну разноликост њених држава чланица, јасно је да је Унија веома далеко од постизања снажног колективног идентитета, који се у националним демократијама подразумева, и да, све док је тако одлуке које се доносе неће бити легитимисане већинским гласањем у Европском парламенту" (Scharpf 1999, 19).

Током времена поједини аутори осетили су потребу да изврше својеврсну допуну Шарфовог концепта „инпут-аутпут легитимитета". Једна од њих је Вивијен Шмит (*Vivien Schmidt*), која уводи тзв. трупут (*throughput*) легитимитет (владавина са народом) чији је смисао откривање процеса унутар тзв. „црне кутије" власти, тачније оцену квалитета управљања унутар Европске уније.

„Црна кутија" власти Европске уније заузима простор између инпута и аутпута и подразумева анализу међусобних односа свих актера укључених у процес владања (управљања) у ЕУ. Важна напомена коју даје Шмитова је да је могуће да се трупут легитимитет понекад тумачи или у категоријама аутпута, када се поједини институционални процеси сматрају предусловом за боље аутпут резултате, или у категоријама инпута када се ти исти процеси виде као важан предуслов за ефикасније „инпут учешће" (видети Schmidt 2013, 5–20).

Међу појединим ауторима, ова врста легитимитета изазвала је посебну пажњу. Тако, нпр. Ђулија Бистањино (*Giulia Bistagnino*), сматра да је трупут легитимитет место сусрета инпут и аутпут легитимитета. Иако ова врста легитимитета не доноси превише у погледу резултата који се означава као укупни демократски легитимитет, он ипак сведочи о способности система да инпут захтеве преточи у резултат, у аутпут легитимитет (Bistagnino).

Поред Шмитове, доградњи Шарфовог концепта дао је и Џозеф Вајлер увођењем тзв. „*telos* легитимитета" или „политичког месијанизма" који се „заснива на стављању у изглед обећане земље". Политички месијанизам своју мобилизаторску снагу црпи из „стремљења ка остварењу идеала о обећаној земљи", која се налази на крају пута, а не из *процеса* или *резултата и успеха*, као што је случај са класичним демократијама. По њему је Европска унија „подухват политичког месијанизма *par excellence*" (Weiler 2012, 250).

Проблем легитимитета посебно је постао интересантан од 2010. године када је Европску унију захватила криза, по снази и обиму, без преседана у њеном досадашњем развоју. Реч је не само о економској и финансијској, већ о системској кризи која је довела до тога да се Европска унија, фактички, константно налази у ситуацији непроглашеног ванредног стања. У таквим условима највећу штету доживео је баш демократски легитимитет. Целокупни кризни менаџмент организован је тако да је највећим својим делом ван система одлучивања Европске уније. Доказ за то је чињеница да је највећи део инструмената фискалне и економске антикризне политике усвојен ван уговорне структуре Уније. Када је реч о институцијама водећу улогу преузели су Европски савет и Савет, док је Европска комисија сведена на искључиво извршни орган, при чему је остала без свог екслузивног права – законске иницијативе. Највећи губитник у овим условима је, свакако, Европски парламент који је потпуно скрајнут на институционалне маргине, али и у великом делу Суд правде Европске уније, који се не може похвалити неким значајнијим местом у антикризном менаџменту. Једна од „звезда" у овој расподели моћи, свакако је Европска централна банка.

Оваква ситуција довела је Европску унију у стање које Вивијен Шмит објашњава као: „владање правилима" и „управљање бројевима"[8] у Еврозони (Schmidt 2015). Јасно је да је економска сфера овладала политичком. Овакву ситуацију поједини аутори означавају као „нови конституционализам" чија је суштина „да владе учини више одговорним према дисциплини тржишних законитости, а мање одговорним према демократским снагама и процесима" (Giannone 2015, 102). Реч је о „дедемократизацији европских политика и деполитизацији економије". Као пример за то наводи се Six-Pack механизам, који због свог аутоматизма у примени не оставља место за било какав утицај политике.[9]

Посебан пример кризе демократског квалитета Уније је, свакако, систем управљања Еврозоном, где главну реч воде неизабрани, али „стручни и независни" експерти и експертска тела који су ангажовани на проналажењу најбољих решења за

8 "Governing by the rules" and "ruling by the numbers".

9 Добар пример који јасно илуструје ситуацију је и увођење поступка гласања познатог као „обрнута квалификована већина" који подразумева да се предлог Европске комисије сматра усвојеним у Савету, иако је квалификована већина држава чланица гласала против (Ђианоне га наводи као пример дедемократизације европских политика).

управљање економском кризом[10]. Ради се о, без икакве сумње, привилегованом делу управљачке структуре оличене пре свега у Европској централној банци, Еврогрупи, стручњацима ММФ-а, који на крајње неконвенционалан (огољено недемократски) начин управљају економском кризом.[11]

Поједини теоретичари, с правом, упозоравају да овакав кризни менаџмент води претварању Европске уније у систем „егзекутивне олигархије која ће се старати о алокацији и расподели заједничких добара (тако обезбеђујући аутпут легитимитет), али неће бити подложна било којој врсти континуиране контроле (трупут легитимитет) и неће никада бити у стању да гарантује да су начини на који су одлуке донете у складу са владавином права (инпут легитимитет)" (Maurer 2013, 4). На том фону је и Мајонеово упозорење да је један од великих проблема схватање да се „проблем дужничке кризе може решити једино увећањем демократског дефицита ЕУ, до нивоа када ће он постати политички неодржив" (Majone 2014, 21).

У условима када се најважније економске одлуке доносе без националних влада и националних парламената, „главни проблем није да Европска унија постане демократска, већ да државе чланице морају остати демократске" (Offe and Preuss 2006, 4).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – ИМА ЛИ ЛЕКА „ДЕФИЦИТУ ЛЕГИТИМИТЕТА"?

Извесно је да ће ово питање још дуго остати без одговора, уколико га икада и буде. Наравно, било је покушаја да се назначе бар неки његови делови. У том смислу, вредан пажње је покушај Сајмона

10 Тако, нпр. Мајкл Шеклтон (*Michael Shakleton*) сматра да приклањање технократском моделу задире у срж демократског представљања које мора да омогући, са једне стране, да бирачко тело може да изабере између различитих опција, а потом да избор који су учинили гласачима омогући да промене политички курс – ако тога нема, обесмишљава се пристанак на политичке одлуке (Shakleton цитирано у: Kovačević 2015, 171).

11 Сликовит пример за ову тврдњу су два писма која је тадашњи председник Европске централне банке (а сада актуелни премијер Италије), Марио Драги упутио владама Италије и Шпаније, у којима су побројани циљеви које би ове владе требало да постигну, политике које би требало да имплементирају и методе које би требало применити у циљу њихове што брже реализације. Ова писма су означена као *манифести неолибералног реструктурирања европских демократија*. Убрзо после тога, у новембру 2011. године смењен је премијер Италије Силвио Берлускони, а на његово место постављен Марио Монти, припадник првих ешалона технократске структуре (Giannone 2015, 114–116).

Хикса да предложи политизацију процеса европске интеграције као решење (или бар део решења) проблема „демократског дефицита", и посебно инпут легитимитета. Била би то, како сматра Хикс, прилика да се грађанима Уније, који у крајњем исходу трпе последице одлука донетих у кругу националних и европских технократа, омогући да имају право избора између различитих политичких опција. То подразумева постојање политичког такмичења које је сада искључено из оквира Уније. Лековитост тог такмичења је многострука:

- промоција нових политичких идеја и заједничко креирање политика;
- промовисање стварања међуинституционалних коалиција око специфичних тема;
- подстицање медија да редовније и са више пажње прате збивања у Бриселу;
- омогућавање грађанима да стекну потпуну слику о ефектима које предложене политике могу имати на њихове интересе;
- проистицање мандата за спровођење одређене политике;
- постепено креирање новог политичког идентитета–*demosa* (Hix 2008, 98–107).

Главни терет политизације, наравно, понеле би политичке странке, пре свега на европском нивоу (евространке).

Насупрот Хиксу, Бартолини сматра да би политизација могла да доведе до још већег удаљавања између грађана и елите. Поред упитне репрезентативности странака, Бартолини доводи у сумњу да ће сам процес политизације довести до тога да евространке и евро елите јасније разумеју стварне интересе грађана у погледу ЕУ. У својој оцени иде тако далеко да сматра да су бирачи и њихови представници „два различита света" (Bartolini 2006, 41).

Наравно, када је реч о актерима који би били најангажованији на послу политичког такмичења унутар Европске уније, све очи су, пре свега, упрте у Европски парламент и евространке, које су по слову Уговора задужене да „доприносе формирању европске политичке свести и изражавања воље грађана Уније". Таква очекивању су потпуно узалудна[12]. Иако је Европски парламент, након сваке измене Уговора, проглашаван највећим нето добитником, при

12 Интересантно је упозорење које, у вези с тим истиче М. Ковачевић: Партијско заузимање ставова ће имати последице по изборну утакмицу, јер ће и остале партије нападати јасније заузете ставове. Јасније изјашњавање о ЕУ питањима ће усложнити преговоре о коалиционим владама, а и подстаћи дебату која ће умањити консензус елита о правцу европске интеграције. Све ово ће отежати усвајање одлука у ЕУ (Kovačević 2015, 173).

чему се има у виду његово константно „напумпавање" додатним овлашћењима, његова популарност међу грађанима Уније била је све нижа. О томе најбоље сведочи, између осталог, и константан пад излазности на „другоразредне" европске изборе (тренутно је тај пад заустављен на последњим изборима 2019. године). Печат на такав положај Европског парламента ставила су актуелна дешавања везана за кризни менаџмент, како у погледу економске и финансијске кризе, тако и везано за ситуацију са COVID-19, и последње, са ратом у Украјини.

Такав положај је највећим делом резултат ситуације у којој су креатори интеграције, током највећег дела њеног трајања, „трговали између демократије и интеграције, и увек у корист интеграције" (Majone 2014, 183).

Оваква ситуације не треба да буде изненађење уколико се стално има у виду чињеница да је европска интеграција пре свега елитистички пројекат. Ту је основни извор највећег броја проблема са којим се Унија суочава. Док год је ситуација таква, а ускоро не треба очекивати било какве значајније промене, Европска унија ће бити „политичка заједница без политике", „заштићена сфера, сигурна од захтева бирача и њихових представника" (Mair 2013, 103). Једини проблем је што недостатак простора за организовање и деловање опозиције у Европској унији „доводи до организовања опозиције према Унији" (Mair and Thomassen 2010, 7).

Дакле, прогнозе у погледу даљег стања демократије у Европској унији, нису ни мало ведре. Зато је најреалније, како сматра Слободан Самарџић, очекивати постепени повратак на ниво легитимности аутпут резултата, док је о нивоу који подразумева инпут легитимност, у постојећим условима, нереално и размишљати (Samardžić 2022, 330).

Све претходно изнето показује колико је Џозеф Вајлер био у праву када је говорећи о проблему демократије у Европској унији изјавио: „Подухват би био обликовати одговарајућу теорију демократије за Заједницу. Подижем белу заставу предаје у односу на ту, хвале достојну, амбицију" (Vajler 2002).

РЕФЕРЕНЦЕ

Abromeit, Heidrun. 2002. *Wozu braucht man Demokratie?*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.

Almond, Gabriel. 1956. "Comparing Political Systems." *The Journal of Politics* 18 (3): 391–412. doi: https://doi.org/10.2307/2127255.

Bartolini, Stefano. 2006. *Restructuring Europe: Center Formation, System Building, and Political Structuring Between the Nation State and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.

Beck, Ulrich i Edgar Grande. 2006. *Kozmopolitska Europa, društvo i politika u drugoj moderni.* Zagreb: Školska knjiga.

Beck, Ulrih, i Edgar Grande. 2012. *Kosmopolitska Evropa*. Beograd: Megatrend univerzitet.

Bistagnino, Giulia. 2017. "Leitimacy in the European Union, what troughput got to do with it?" *RescEU Working Papers*. Last access: April 20, 2022. https://www.resceu.eu/publications/working-papers/.

Coman, Ramona, Amandine Crespy and A. Vivien Schmidt. 2020. *Governance and Politics in the Post_Crisis European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.

Čupić, Zoran. 2018. *Političke stranke u Evropskoj uniji*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Easton, David. 1957. "An Approach to the Study of Political Systems." *World Politics* 9 (3): 383–400. doi: https://doi.org/10.2307/2008920.

Follesdal, Andreas and Simon Hix. 2006. "Why There is A Democratic Deficit in the Eu: Responce to Majine and Moravcsik." *Journal of Common Market Studies* 44 (3): 537–538. doi: https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x.

Fossum, Erik John. 2006. "Conceptualizing the European Union Through Four Strategies of Comparison." *Comparative European Politics* 4 (1): 94–97.

Giannone, Diego. 2015. *Suspending Democracy? The Governance of the EU´s Political and Economic Crisis as a Process of Neoliberal Restructuring*. London: Springer International Publishing.

Grubiša, Damir. 2011. „Politikološke dvojbe o Europskoj uniji: Potraga za određenjem." *Politička misao* 48 (2): 61–90.

Hix, Sajmon. 2007. *Politički sistem Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik.

Hix, Simon. 2008. *What´s Wrong with the European Union and How to Fix It*. Cambridge: Polity Press.

Kovačević, Bojan. 2011. „Deficit političkog građanstva u svetlu istorijskog iskustva izgradnje federalnih nacija." *Nacionalni interes* 10 (1): 147–186. doi: https://doi.org/10.22182/ni.1012011.7.

Kovačević, Maja. 2015. „Građani i partije u izbornim procesima u Evropskoj uniji; principali bez uticaja, agenti bez odgovornosti." *Srpska politička misao* 47 (1): 163–178. doi: https://doi.org/10.22182/spm.4712015.10.

Lord, Christopher and Magnette Paul. 2002. "Notes Towards a General Theory of Legitimacy in the European Union." The ESRC "One Europe or Several" Programme. *Working Paper*. Last access: April 20, 2022. http://www.oneeurope.ac.uk.

Mair, Peter and Thomassen Jacques. 2010. "Political Representation and government in the European Union." *Journal of European Public Policy* 17 (1): 20–35. doi: https://doi.org/10.1080/13501760903465132.

Mair, Peter. 2013. *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso Books.

Majone, Giandomenico. 2009. *Europe as the Would-Be World Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

Majone, Giandomenico. 2014. *Rethinking the Union of Europe Post-Crisis Has Integration Gone Too Far?*. Cambridge: Cambridge University Press.

Maurer, Andreas. 2013. "From EMU to DEMU: The Democratic Legitimacy of the EU and the European Parliament, *IAI Working Papers* 13/11." *Istituto Affari Internazionali*. Last access: April 26, 2022. http://www.iai.it/pdf/dociai/iaiwp1311.pdf.

Offe, Claus and Ulrich K. Preuss. 2006. "The Problem of Legitimacy in the European Polity. Is Democratization the Answer?" *Constitucionalism Web Papers* (6): 299–328. doi: 10.1007/978-3-658-22267-3_13.

Puchala, Donald J. 1971. „Of blind men, elephands and international integration." *Journal of Common Market Studies* 10 (3): 267–284.

Samardžić, Slobodan. 1998. *Evropska unija kao model nadnacionalne zajednice*. Beograd: Institut za evropske studije i Fondacija Fridrih Ebert.

Samardžić, Slobodan. 2022. *Politički sistem Evropske unije–Teorija-*

institucije-proces odlučivanja-politički život. Beograd: Službeni glasnik i Fakultet Političkih nauka.

Scharpf, W. Fritz. 1999. *Regiere in Europa: effective und demokratisch.* Köln: Max – Planck – Institut für Gesellschaftsforschung.

Scharpf, W. Fritz. 2003. "Problem – solving effectiveness and democratic accountability in the EU." *MPIFG Working paper* 3/1, 1–33. Last access: April 23, 2022. http://hdl.handle.net/10419/41664

Schmidt, A. Vivien. 2013. "Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: Input, Output and Throughput." *Political Studies* 61 (1): 5–20. doi: https://doi.org/10.1111%2Fj.1467-9248.2012.00962.x.

Schmidt, A. Vivien. 2015. "The Forgotten Problem of Democratic Legitimacy – "governing by the rules" and "ruling by the numbers*"* In *The future of the euro*, eds. Matthias Matthijs and Mark Blyth, 90. Oxford: Oxford University Press.

Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 OJ C 306, 17.12.2007, 1–271.

Vajler, Džozef. 2002. *Ustav Evrope*. Beograd: Filip Višnjić.

Watts, Duncan. 2008. *The European Union*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Weiler, H.H. Joseph. 2012. "Europe in Crisis – On „Political Messianism" Legitimacy and the Rule of Law." *Singapore Journal of Legal Studies* 248–262. doi: https://doi.org/10.2139/SSRN.2255263.

Wessels, Wolfgang. 2005. "Claevages, controversies and convergence in European Union studes." In *Palgrave Advances in European Union Studies*, eds. Cini Michelle and Bourne Angela K., 233. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Zoran I. Čupić*

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

EUROPEAN UNION IN "SEARCH" FOR LEGITIMACY

Resume

The European Union is an unprecedented project in the European space and certainly in international relations. One of the main problems in her study was, and still is, determining her true nature. For the needs of our work, the definition of the European Union as a functional political system was accepted, but not the state. The subject of this paper is the assessment of the democratic quality of the Union, especially from the point of view of its democratic legitimacy. The first part of the paper presents different understandings of the nature of the European Union. The second part of the paper is dedicated to the problem of the "democratic deficit" and different theoretical understandings of that problem. The concluding part of the paper talks about some proposals for solving this problem, noting that in the current situation with the existing contractual architecture of the European Union, this problem is far from being solved.

Keywords: European Union, "democratic deficit", legitimacy, input legitimacy, output legitimacy, European Parliament, European parties

* E-mail address: zoran.cupic@fpn.bg.ac.rs.

* Овај рад је примљен 13. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

УДК 329.4(4)
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.11
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 223-246

Душан Достанић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОСТОЈИ ЛИ РАСТ ДЕСНОГ ПОПУЛИЗМА У ЕВРОПИ?**

Сажетак

Током последњих година учестало се говори о расту десног популизма у Европи. При томе најчешће није реч о вредносно неутралној изјави, него се тај наводни раст представља као изазов, ако не и као опасност за демократију, па чак и Запад у целини. У овом чланку износе се три замерке таквом широко прихваћеном наративу. Прва замерка односи се на непрецизну дефиницију популизма. Наиме, у литератури није сасвим нејасно шта је популизам и шта би требало да представља. Други приговор се тиче методолошких проблема мерења наводног раста популизма, који једним делом проистичу из непрецизне дефиниције појма чији раст би требало мерити. Напослетку, трећи приговор се односи на морално-политичку оптерећеност појма популизма. У чланку се закључује да појам популизма, а са њим и доминантна нарација о расту десног популизма у првом реду служи као борбени појам, односно средство у конкретној политичкој борби.

Кључне речи: Популизам, десница, конзервативизам, Европа, национализам

* Имејл-адреса: dusan.dostanic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно–истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Последњих година често се говори о расту десног популизма у земљама Запада. Успеси странке Право и правда у Пољској, излазак Британије из Европске уније, дугогодишња власт Виктора Орбана (*Viktor Orbán*) у Мађарској, и избор Доналда Трампа (*Donald Trump*) за председника Сједињених Америчких Држава обично се посматрају као манифестације таласа популизма и његовог политичког успеха. Широм Европе су странке такозваних десних популиста бележиле значајан раст подршке, од Француске и Италије до Аустрије, Холандије и Шведске. Чак је и у Немачкој, која је дуго важила за пример велике европске државе без снажне и политички значајне десне странке, новоформирана Алтернатива за Немачку (АфД) успела не само да освоји места у Бундестагу, већ и да постане најснажнија опозициона странка током последњег мандата канцеларке Ангеле Меркел (*Angela Merkel*). Понекад се у контексту популизма помиње и руски председник Владимир Путин. У већини европских држава опажа се раст незадовољства према старим и етаблираним странкама, те спремност грађана да свој глас дају новим, тзв. популистичким снагама. Постоје мишљења да је то „најмаркантнија промена у политичком пејзажу" барем у последње две деценије (De Benoist 2021, 7), док други аутори долазе до закључка да живимо у „времену популизма" (Muf 2019).

Међутим, већ само набрајање политичара и покрета који се најчешће помињу као представници популизма показује да међу њима постоје значајне идеолошке разлике. Па ипак, упркос приметним разликама као и очигледној чињеници да популистички покрети и странке ни у ком случају не представљају некакав монолитан блок, у појединим случајевима све те значајне разлике падају у други план пред оним сличностима које омогућавају успостављање комуникације и сарадње између неких од тих станака на националном нивоу (коалиција Лиге и Покрета пет звезда у Италији) или на европском нивоу.[1] Другим речима, нема сумње да се у политичком

1 Видети на пример интервју Александера Гауланда (*Alexander Gauland*) из Алтернативе за Немачку у коме објашњава потребу сарадње на европском нивоу између странака које се по великом броју питања идеолошки разликују као и према својим националним циљевима. Гауланд узима за пример италијански Лигу чију финансијску политику сматра погрешном, док њену избегличку политику сматра исправном, док код Марин Ле Пен (*Marine Le Pen*) препознаје „антинемачки ресентиман" (Gauland 2019a, 10–20). У неким случајевима постоје и спорови поводом конкретних питања. На пример, Слободарска страна Аустрије и италијанска Лига имају другачије погледе по питању Јужног Тирола. Такође, односи између шпанског Вокса и Лиге су постали компликовани након што је Матео Салвини (*Matteo Salvini*) подржао каталонске сепаратисте.

животу Западних земаља догађају крупне и значајне промене, те да је задатак политичке науке да покуша да објасни та дешавања.

Међутим, доминантан наратив о наводном расту десног популизма не представља вредносно неутралну констатацију стања ствари, већ се у оквиру те тезе популизам тумачи као опасност или изазов за демократију, па чак и за Западну цивилизацију у целини. Тако познати немачки историчар Хајнрих Аугуст Винклер (*Heinrich August Winkler*) пише да либералну демократију Запада споља доводе у питање режими попут оног у Народној Републици Кини, док је изнутра угрожавају популистички покрети и партије (Vinkler 2019, 323), док Питер Макинон (MacKinnon 2022, 24) сматра да популизам подразумева одбацивање просветитељских вредности, те „бег од разума, науке и хуманизма". Безбројне друге књиге и чланци о популизму спадају у ову категорију од Јан-Вернер Милерове (*Jan-Werner Müller*) утицајне студије *Шта је популизам?* до врло личне књиге Ен Еплбаум *Twilight of Democracy* (Applebaum 2020). Оно што је заједничко за ту бројну литературу, како ону публицистичку тако и академску, је уверење да данас бесни некаква чудна побуна, те да су популистичке вође и њихови савезници из конзервативног табора[2] рушиоци норми и вредности, уништитељи Западне цивилизације, па чак и претња „светском миру" како каже Дејвид Фрум (*David Frum*) (Griffiths 2019). Укратко, теза о „расту популизма" праћена је апокалиптичним тоном и позивима на мобилизацију против те нове пошасти.

Овакво доминантно схватање популизма упркос својој широкој прихваћености пати од барем три велика недостатка који сваки за себе тезу о расту популизма сасвим дискредитују и чине неупотребљивом у научном контексту.

ПРОБЛЕМ ДЕФИНИЦИЈЕ ПОПУЛИЗМА

Први велики недостатак је непостојање јасне дефиниције популизма. Реч се налази свуда, али дефиниција нигде, духовито је приметио Филипе Рожер (*Philippe Roger*). Иако је „поље студија популизма" већ „претрпано" (Muf 2019, 21) остаје нејасно шта се

2 Ово неповерење према конзервативцима и демохришћанима који се морају „држати на оку" како због спремности да сарађују са популистима, тако и због опасности да се и сами преобрате у популисте посебно је уочљиво код Милера (2017, 10–11). Исто важи и за књигу Ен Еплбаум у којој се она углавном бави својим бившим пријатељима, конзервативним интелектуалцима, за које тврди да су постали савезници ауторитатних политичара, односно да су одговорни за Брегзит (Applebaum 2020).

под појмом популизма уопште подразумева и шта би он требало да значи. Инфлаторна употреба појма не само да није допринела концептуалној јасноћи, већ је учинила управо супротно. Реч је о „непрецизном, недокучивом и нејасном појму" чија је дефиниција због његове неконзистентности „тешко могућа" (Hartleb 2011, 53). То је термин за разне намене, свеобухватна категорија која се безбрижно примењује на различите феномене (Taguieff 1995, 17). Његово одређење се губи у мутним представама о популизму као о „антиелитистичком ставу", „позивању на народ" и „обичне људе", залагању за „једноставна решења", „поједностављивању политичких структура и процеса", односно о нечем што се некако доводи у везу са „ауторитаризмом" и „харизматским вођством" које „заводи масе" апелујући на у народу „латентно присутне предрасуде и страхове".[3] Ове мутне представе, вишезначна употреба појма као и немогућност да се популизам повеже са извесним бројем јасних политичких идеја говоре у прилог тези да се популизам не може сматрати посебном политичком идеологијом.[4] Штавише, пре би се могло рећи да се популизам може повезивати са различитим идеолошким садржајима. Тако се, на пример, популизам може везати за национализам у облику „национал-популизма", али није нужно националистички, исто као што се може доводити у везу са суверенизмом, али ни сви суверенисти не морају бити популисти. Исто тако, популизам може, али и не мора бити идентаријански, при чему се тај могући вид популизма не може редуковати на национал-популизам будући да се идентитет не мора нужно постулирати на основу идеје нације (De Benoist 2021, 126).

Поред тога не може се идентификовати ни посебна популистичка традиција политичке мисли онако као што је то случај са конзервативизмом, либерализмом или социјализмом. Оне традиције које би у одређеном контексту могле имати неку улогу у другом се уопште не узимају у обзир. На пример, традиција америчког аграрног покрета или руских народњака нема никакво место у савременом европском популизму и на њих се нико не позива. Такође, није могуће пронаћи идеолошке оснивaче популизма. Заправо, не само да не постоји јединствена традиција популизма, већ се покрети који се обично називају популистичким позивају на

3 Фрум тврди да популисти нуде само „бес и страх", али ништа суштинско (Griffiths 2019).

4 Ипак, један број аутора инсистира на томе да је популизам „танка идеологија" формирана око три суштинска концепта: народ, елита и општа воља (Mudde and Kaltwasser 2012, 9) те да се може повезивати са осталим идеологијама.

сасвим различите, ако не и супротстављене традиције.

Иако Хартлеб сматра да подела на леви и десни популизам доприноси разјашњавању ствари, то тешко да је случај, будући да постоје аутори који одбијају идеју могућности постојања левог популизма, чиме се тај појем везује искључиво за десницу. У најбољем случају, констатује се да „већи идеолошки афинитет популизма" за десницу него за левицу (Decker 2000, 27). Разликовање између десног, левог, односно ауторитарног, либертаријанског и центристичког (Norris and Ingelheart 2019) популизма не само да не решава проблем већ ствара још већу конфузију, будући да се поново потпуно различити политичари као што су, на пример: Муамер ел Гадафи (*Moamer el-Gadafi*), Берни Сандерс (*Bernie Sanders*), Емануел Макрон (*Emmanuel Macron*), Доналд Трамп, Силвио Берлускони (*Silvio Berlusconi*), Уго Чавез (*Hugo Chávez*), Маргарет Тачер (*Margaret Thatcher*), Махмуд Ахмадинеџад (*Mahmoud Ahmadinejad*) или Рецеп Таип Ердоган (*Recep Tayyip Erdoğan*) подводе под исту свеобухватну категорију „популизма", док се разлике међу њима онда траже у томе да ли је тај популизам лево или десно усмерен. Међутим, поново остаје нејасно шта би могао бити тај заједнички именилац. На крају крајева, чак ни десни популистички табор не би чинио некакав идеолошки хомоген блок, што се јасно уочава када се упореде, на пример: Марин Ле Пен, Никола Саркози (*Nicolas Sarközy*), Борис Џонсон (*Boris Johnson*), Виктор Орбан и Герт Вилдерс (*Gert Wilders*). Нема никакве сумње да, на пример, између Партије за независност Уједињеног Краљевства (УКИП) и Националног окупљања (НР) постоје крупне разлике у питањима економске и социјалне политике, док се холандска Партија слободе и мађарски Фидес тешко могу сложити по питању културне или породичне политике. Слично се може рећи и за значајне разлике у табору левих популиста, што је изазивало спорења у вези са тим да ли се Сандерс може сматрати популистом или не.[5] У ретким случајевима када се аутори отворено залажу за леви популизам (Муф, Лаклау) подела између левог и десног популизма се заправо трансформише у вредносну поделу између доброг, инклузивног и егалитаристичког (левог) и лошег, ексклузивистичког (десног) популизма, при чему се

5 Милер (2017, 91), на пример, изричито каже да се Сандерс не може сматрати левим популистом, док Шантал Муф (*Chantal Mouffe*) за Сандерсову стратегију каже да је „сасвим јасно лево-популистичка" (Muf 2019, 91). Сандерса међу леве популисте сврставају и Норис и Ингелхарт. Вреди приметити да је за Милера популизам негативан феномен, док је се Муф отворено залаже за леву варијанту популизма.

тај добар популизам види као спасоносно решење у борби против оног лошег популизма који се мора зауставити (Muf 2019, 33–36). У сваком случају, као што примећује Фуреди, сваки појединачни покрет који се сматра популистичким мотивисан је мноштвом различитих идеала и политичких аспирација (Furedi 2016).

Са друге стране, један број аутора указује на релативну идеолошку неодређеност популизма на оси лево – десно (Taguieff 1995, 12). Други иду и даље те оспоравају читаву поделу на леви и десни популизам сматрајући је превазиђеном. Како пише Де Беноа, популизам није по себи ни левичарски, ни десничарски, већ превазилази ту застарелу поделу и замењује је другом између народа и естаблишмента. Другим речима, подела на левицу и десницу у стварности више нема никакву оперативну вредности и неподесна је за истраживање нових политичких феномена као што је случај са популизмом. То се види и по програмима неких популистичких странка где се спајају одређене леве и десне идеје (De Benoist 2021, 24–25; 38–39). Маркантан пример представља француски Национални фронт односно Национално окупљање. Наиме, Жан-Мари ле Пен (*Jean-Mari Le Pen*) се још 1995. године служио паролом „ни лево, ни десно", да би странка доцније позивала на савез „левице рада и деснице вредности". Резултат тога је значајна подршка коју ова странка добија из радничког миљеа (Decker 2000, 97). Такође, у појединим истраживачи констатују да се ни председник Трамп не уклапа потпуно у шему лево – десно (Norris and Ingelheart 2019, 219–221).

Уколико се чак и прихвати постојање левог, десног и центристичког популизма поставља се питање не само ко јесте, већ има ли више икога ко у данашње време није популиста? Наиме, то би значило да су у првом кругу председничких избора у Француској 2022. године највише гласова освојила три популистичка кандидата: Еманоел Макрон (центар), Марин ле Пен (десница) и Жан-Лик Меланшон (*Jean-Luc Mélenchon*) као представник левог популизма. Слично се може приметити и у случају Србије где су странке које су имале доминантну улогу у периоду 2000–2012, означаване као популистичке, па се тврдило да је Српска радикална странка представљала „национал-популизам", Демократска странка Србије „конзервативни популизам", Демократска странка „ЕУ популизам", а Социјалистичка партија Србије „социјални популизам" (Trailović 2012, 79). У коначници то значи да се политичка борба редукује на сукоб не између популиста и непопулиста, већ између различитих облика популизма. У складу с тим Стив Бенон (*Steve Bannon*) сматра

да је једино питање да ли ће победити популистички национализам кога представља Трамп или популистички социјализам чије је отелотворење Сандерс (Griffiths 2019).

Међутим, ако су сви популисти, онда више нико није популиста. На тај начин популизам нестаје као јасно одређен феномен. Излизан, разводњен и примењив на све и свакога појам популизма губи значење. Милерова (2017, 48) констатација „да с правом можемо говорити и о степенима популизма" је на известан начин признање да је реч о сасвим мутном концепту који се по потреби може развлачити на разне начине као да је од гуме, а у крајњем случају и степеновати према потреби.

У појединим случајевима се популизам негативно одређује као револт против либералне демократије или барем као побуна против естаблишмента. Међутим, тиме што се наглашава оно што популизам није, односно оно чему се популисти наводно или стварно противе нам не говори много о његовом позитивном садржају, односно о ономе што популизам заступа. Тврдња да популизам у првом реду значи бити против (Taguieff 1995, 32) није довољна, јер се против неке ствари може бити из различитих разлога, што поново подразумева подвођење различитих ствари под исти појам. Поред тога, критика естаблишмента у извесној мери игра улогу у политичкој стратегији сваке опозиционе снаге, поготово у кризним периодима. У том смислу, противници популизма пренаглашавају консесуални моменат у демократији, а занемарују конфликтну димензију политике. Са друге стране, тешко би било пронаћи странку која не би сматрала да управо она поседује „представљачко право", па је у модерним демократијама иступање у име народа стара и свеприсутна пракса. Такође, уколико се прихвати процедурална дефиниција демократије где се више елита надмећу за гласове народа (Bobio 1990), популистичко супротстављање елити спада међу легитимне стратегије у оквиру политичке борбе међу елитама.[6] Заправо, сама логика демократског надметања захтева супротстављање и неслагање међу актерима. С тим у вези, и Милеров (2017, 44) прекор популистичким странка да им недостаје „унутрашње демократије", одакле следи да су и саме елитистичке организација је поново нешто што погађа све странке и што је опште место социологије партија (видети Michels 1990). На послетку, поједини аутори наглашавају да популизам не треба схватати као антиелитистички систем, јер

6 У том смислу и оптужбе да су да су Најџел Фараж (*Nigel Farage*) и Трамп лицемери јер тврде да говоре у име малог човека, док су сами део пословне елите и носе сакое од твида (Applebaum 2020) у суштини промашују мету

нису елите то чему се он противи већ начин на који се оне бирају (De Benoist 2011).

Милерова допуна да популисти нису само што су антиелитисти већ да су увек и антиплуралисти (Miler 2017, 30) само додатно усложњава ствари и то из два разлога. Прво, Милер превиђа да поједини покрети који се обично сматрају популистичким, на пример Вилдерсова Партија слободе, стално истичу да заправо они бране друштвени плурализам (секуларизам, права жена или права хомосексуалаца) од агресивног политичког ислама који жели да поништи Западно плуралистичко друштво и замени га исламском теократијом. Друго, Милер не говори ништа о томе на коју врсту плурализма мисли. Тиме се постиже да се популизам одређује преко појма који и сам остаје неодређен. Наиме, према Килмансегу (*Peter Graf von Kielmansegg*) могуће је разликовати три врсте плурализма: плурализам интереса, вредности и идентитета. Он даље наводи да демократија „подноси приличну количину плурализма интереса; теже јој иде са плурализмом вредности, а најтеже са плурализмом идентитета". Разлог томе је што плурализам идентитета „значи да недостаје 'ми'-свест" чиме је демократски консензус угрожен у својој суштини (Kielmansegg 1991, 39). Другачије речено, без заједничког идентитета, односно без „ми"-свести демократија постаје немогућа. Она по својој природи захтева „релативну хомогеност". Килмансег, такође, упозорава да је „очекивање да ће друштво будућности бити неограничено способно за плурализам зато што ће бити неограничено спремно за толерантност, да ће, дакле, различите вредносне претпоставке и различити колективни идентитети моћи међусобно да коегзистирају у складу са својом вољом и правилима демократске игре" нада која против себе има људску природу (Kielmansegg 1991, 41; упореди Stevanović 2013). Другим речима, демократија није нити ће икада бити способна да поднесе неограничено много плурализма вредности и идентитета. Имајући то у виду поставља се питање шта значи када се каже да су популисти „антиплуралисти" и да је популизам „увек облик политике идентитета" (Miler 2017, 15)? Уколико се под тим подразумева да популисти указују на границе подношљивости вредносног и идентитетског плурализма, онда такво схватање нема никаквог смисла, јер постојање тих граница излази из појма демократије која унапред рачуна са постојањем релативно хомогеног народа (видети Šmit 2001a, 154; De Benoist 2011). Сам појам народа је већ нешто по себи ексклузивно. Стога Милеров покушај одређења популизма преко њиховог наводног антиплурализма у основи

представља покушај прећутне редефиниције демократије. Наиме, Милер не само да популисте сматра антиплуралистима, него тврди да је идеја о хомогеном народу „фантазија" и позивајући се на Хабермаса примећује да се та реч може користити само у плуралу (Miler 2017, 15), те да је народ „несигуран, ризичан, а можда и директно опасан израз" (Miler 2017, 73). Штавише, он такође тврди да нема ни коначног одговора на питање ко све припада народу и да то питање „треба да буде ствар демократске расправе" (Miler 2017, 82). То би значило да је Милерова демократија заправо демократија без народа, дакле без демоса. Она, на послетку, постаје немогућа, јер како је могућа владавина народа уколико се тек у оквиру демократске дискусије може доћи до одговора на питање ко је народ? У најбољем случају ту је народ замењује цивилним друштвом.[7] Међутим, како је приметила Шантал Делсол (*Chantal Delsol*) на сабирању појединачних интереса заснована политика више личи на анархију, дакле не-политику. Насупрот томе, демократија се састоји у томе да се омогући више варијација општег интереса које народни суверенитет наизменично уздиже до нивоа представништва (према De Benoist 2021, 50). Дакле, оно што Милер чини својом дефиницијом популизма у суштини представља не само покушај да се индиректно редефинише демократија већ се истодобно одбацује и свака политика. Није случајно што они који се отворено боре популизам говоре о повратку политичког, односно борби против постполитичког (видети Mouffe 2005; Muf 2019; De Benoist 2021).

Инсистирање на популистичком антиплурализму ствара и додатне проблеме, јер се не може истовремено тврдити да популисти не желе никакве поделе у политичком организму и да чезну за „холизмом" (Miler 2017, 31) и понављати да су популисти они који поларизују друштво и призивају унутрашње сукобе, како то чини Фрум у полемици са Бенонон (Griffiths 2019; Applebaum 2020). Није тешко пронаћи чврсте доказе који потврђују да је, на пример, Америка била снажно поларизована „до тачке дисфункционалности" (Haidt 2012) и пре него што се Доналд Трамп кандидовао за председника одакле следи да популисти не могу бити оптужени за изазивање подела у друштву. Поједини аутори чак истичу да поремећаји у комуникацији, при чему се мисли на смањивање

7 „Данас се жели да се народ замени цивилним друштвом. … Природно, оно брани само групне интересе што га спречава у томе да уместо државе формулише стварни пројекат заједнице или да опсежно регулише друштво. … Последица није више тиранија већине над мањинама, него тиранија мањина над већином" (De Benoist 2021, 57).

могућности изношења критике власти, нису дело „десних популиста" већ управо „владајуће елите" (Fritze 2021, 12). Са друге стране, свака антагонистичка концепција политике нужно претпоставља постојање плурализма и подела у друштву. Штавише и они који се обично оптужују за популизам, насупрот Милеру тврде да немај намеру да говоре у име читавог народа, јер су модерна друштва сувише комплексна и издиференцирана (Gauland 2019b, 15).

Један број аутора на популизам не гледа као на идеологију него истичу да је у питању „политички стил", „стил реторике" и „дискурзивно стилски репертоар" (видети Taguieff, 1995; Brubaker, 2017; Norris and Inglehart 2019;) или пак *forma mentis*.[8] На први поглед ово се може учинити прихватљивим, јер се популизам не везује за одређени режим или одређене идеје, и садржаје, већ за начин и форму у којој се ти садржаји изражавају. Дакле, реч је о „димензији политичке акције или дискурса" (Taguieff 1995, 9), односно о стилским сличностима које могу бити заједничке „сасвим различитим облицима политике" (Brubaker 2017, 360). Популиста више није онај који нешто захтева, већ га начин на који изражава свој захтев чини популистом.

Међутим, ни овај приступ није од велике помоћи, будући да се елементи одређеног стила могу пронаћи у сваком политичком табору и било ком идеолошком оквиру. Изгледа да је популизам као стил сличан демагогији, манипулацији, примитивним аргументима, мајоритаријанизаму и непосредности у комуникацији, што су све ствари које су везане за демократију и које ће остати на сцени све док живимо у демократији. Поред тога, оптужба за демагогију промашује мету, јер иако се популисти могу користити демагошким техникама, ипак постоји разлика између тога да ли се само говори у име народа или се залаже за то да се народу пруже средства са самостално изјашњавање (De Benoist 2021, 128; упореди: Gauland 2019b, 19–20). Другим речима, демагогија и захтеви за директном демократијом нису исто. Осим тога, и они који се називају антипопулистима могу се користити демагошким техникама ништа мање од „народних трибуна". То, дакле, значи да популизам није нови феномен и он се може јављати у зависности од ситуације. У том смислу, као што је добро уочио Декер, и оптужба да је неко популиста може бити део популистичког стила и популистичке тактике (Decker 2000, 24). Другим речима, поново се долази у позицију да и етаблиране партије могу да се служе популистичким реториком против својих

8 Са друге стране Милер (2017, 48) инсистира на томе да популизам није само питање стила.

популистичких изазивача као што је био случај са Марком Рутеом (*Mark Rutte*) у Холандији.[9] Противници Брегзита који су се пре референдума служили кампањом страха и износили апокалиптичне сценарије у случају изласка Велике Британије из Европске уније могли би се такође означити као популисти. Будући да је популизам схваћен као стил, а не као идеологија, преузимањем реторике и етаблиране странке постају популистичке. Тиме се губи граница између популиста, непопулиста и антипопулиста и поново се долази у ситуацију да се популизам може пронаћи свуда или нигде. Различите карактеристике популистичког стила које се обично наводе у литератури често нису погрешне, али су или прешироко узете или су преуске. Тако се популизам у овом смислу може сматрати карактеристиком која се може степеновати. Будући растегљив и зависган од околности популизам као стил такође престаје да буде прецизно одређен феномен. Он је „ствар мере, а не јасно оивичена појава која је присутна или одсутна" (Brubaker 2017, 362). Према томе, разлике између популиста и непопулиста се могу изводити прилично арбитрарно. Тако, примера ради, Брубејкер прво каже да је „антиинституционализам" једна од карактеристика популистичког стила, да би одмах затим релативизовао ову тврдњу додајући да је реч о „селективном антиинституционализму" који нестаје онога часа када популисти освоје контролу над институцијама (Brubaker 2017, 362). Само по себи се разуме да кршење процедура и подривање институција није нешто што се може ограничити само на оне снаге које се називају популистичким. Значајни аутори су још пре „раста популизма" упозоравали на то да ванредно стање на Западу све више постаје редовно (Agamben 2005). Још је теже одредити оно што Брубејкер назива „ниским" стилом и прорачунатим кршењем правила пристојног говора. Везивање популизма за вођу који покушава да успостави „ауторитаран режим" на бази масовне подршке је, такође, сувише широко. Наиме, иако нема сумње да су популистичко покрети имали харизматске лидере (Буланже, Насер), то ипак не значи да се популистички лидер и харизматски вођа могу изједначавати (De Benoist 2021, 128). Укратко, и они

9 Поред Рутеа и код других политичара присутни су популистичка реторика и елементи популистичког стила. Тако се понекад подвлачи да је Герхард Шредер (*Gerhard Schröder*) владао популистичким начином говора (Decker 2000, 27). Овај популизам код етаблираних странака посебно долази до изражаја када су у питању познати слогани попут Обаминог "Yes, we can" („Да, можемо") или "Wir schaffen das" („Ми то можемо") Ангеле Меркел. У оба случаја је у питању директно обраћање народу при чему није до краја јасно ко смо то „ми", шта је то што „можемо" и зашто бисмо то хтели.

конститутивни елементи популистичког репертоара које наводи Брубејкер су непрецизни и до те мере мутни да ни његово схватање популизма као репертоара не може избећи приговор да је сувише неодређено и вишезначно, понекад преуско, а понекад прешироко, па се на крају поново долази до ситуације да се популизам свуда може идентификовати.

Дефиниција популизма је толико широка и мутна да су поједини политичари покушали да овом појму дају позитивно значење (Гауланд, Бенон) и да га представе као синоним за демократију и владавину народа (видети Gauland 2019b; Griffiths 2019). Тиме се, међутим, отвара сасвим нова дебата око суштине популизма и његовог односа према демократији. Наиме, већина аутора сматра да се популизам антидемократска, патолошка и изопачена појава, нека врста завођења и инструментализације народа (Holtmann, Krappidel und Rehse 2006; Miler 2017) док други наглашавају његову демократску природу (Лаклау, Муф). Популизам не доводи у питање демократију, него се брани од мањкавог карактера репрезентативне демократије и олигархијских тенденција пише Де Беноа (De Benoist 2021, 133). То другим речима значи да не само што нема слагања поводом дефиниције популизма, већ и да постоји спор по питању његове суштине, односно демократског или ауторитарног карактера. Каква је аналитичка снага појма који се може користити на најразличитије начине и који за једне представља синоним за укидање демократије, за друге допуну и коректив демократији, док је за треће у питању њено истинско отелотворење и реакција на појаву дефицита демократије? Да ли је популизам антилибералан, али не и антидемократски (Krastev 2007, 60) или је демократија без либерализма немогућа (Miler 2017, 55–63). У појединим случајевима се каже да популизам може истовремено бити и коректив, али и претња демократији (Mudde and Kaltwasser 2012, 16), па се поставља питање шта се може учинити са појмом који истовремено означава супротне ствари: и залагање за народ и завођење народа? Укратко, у питању је дубоко политизован појам.

ПРОБЛЕМ МЕРЕЊА РАСТА ПОПУЛИЗМА

Други приговор односи се на мерење наводног „раста" и неодређену почетну позицију од које се тај раст може мерити. У литератури се често срећу тврдње да је широм Европе порастао број популистичких политичара и странка (Holtmann, Krappidel und Rehse 2006, 9). Међутим, нејасна и непрецизна дефиниција популизма не

пружа задовољавајуће критеријуме помоћу којих би се могло рећи које се странке и покрети могу сврстати међу популистичке и зашто. Одатле следи да уколико нисмо у стању да јасно одредимо шта је то популизам и ко је популиста, онда је тешко очекивати да бисмо могли мерити његов „раст".

Чак и када бисмо се сагласили са мишљењем да је популизам заправо „реторички стил" још увек остаје отворено методолошко питање како се може мерити раст одређеног политичког стила, будући да се стил и начин комуникације не могу свести на једног политичког актера. Као што смо констатовали, сасвим је могуће да различите и супротстављене странке негују исти или сличан стил реторике. Поред тога, ако је популизам као стил флуидна категорија, односно питање степена и мере, а не јасно оивичена категорија, онда се његово мерење своди на мање или више субјективни осећај. Тиме се поново поставља питање начина мерења једне неухватљиве категорије која се свуда може пронаћи, иако истина у различитом обиму.

Оба ова проблема посебно долазе до изражаја код Бешића, који прво прихвата мањкаву дефиницију популизма и своди га на антиелитистички и антиплуралистички дискурс, при чему је и схватање елите прешироко постављено те се односи на „различите структуре, интересне скупине и друштвене групе које на било који начин могу бити таргетиране као 'непријатељ народа'" (Bešić 2017, 161). Укратко, код Бешића је популизам не само антиелитизам већ и „антидемократска вредносна оријентација" (2017, 164). Наратив се, према томе, сматра популистичким уколико: „прво, заступа интересе народа као хомогене целине, друго, да је антиелитистички по свом карактеру, и треће, да наступање против елите а у име народа искључује плурализам у либерално-демократском смислу" (2017, 165). Дакле, овде се понављају сва она места која смо у првом поглављу рада означили као спорна при дефинисању популизма. Уколико се пође од такве дефиниције не чуди ни закључак да је „популистички дискурс у Србији веома чест", те да су на председничким изборима 2017. године сви кандидати уз изузетак Саше Јанковића користили тај дискурс. Поред тога, Бешић закључује да популистички дискурс „представља синкретизам који укључује и левичарске, и десничарске, и грађанске и друге идеолошке компоненте без обзира на чињеницу да су оне идеологије суштински различите како у својим премисама, тако и у својим последицама", те да је „у Србији популизам доминантно ослоњен на национализам" (2017, 174–175). Укратко, покушаји мерења популизма завршавају

констатацијом да су на неки начин (скоро) сви популисти, (посебно уколико су националисти), те да су тако ноћу све краве црне.

Питање раста популизма постаје још компликованије уколико се има у виду да су неке од странака које се данас сматрају популистичким у различитим студијама различито класификоване. То је, на пример, случај са француским Националним окупљањем (бивши Национални фронт). Ова странка која се данас сматра главним представником „десног популизма" је у прошлости била другачије етикетирана, и често је помињана у контексту десног екстремизма, и крајње деснице (Kailitz 2004, 134–137). Може ли се одатле извести закључак да је ова странка током времена значајно изменила своје позиције што би оправдало промену у њеној класификацији? Такође, овде се отварају и нова питања везана за однос између екстремизма, „крајње деснице" и популизма. Уопште, изједначавање популизма и „радикалне деснице" делује тешко одрживо с обзиром на богату традицију радикално десне критике демократије. Питање о могућој промени политике мора се поставити и за друге странке које раније нису сматране популистичким, а данас се сврставају међу најмаркантније представнике популизма. На пример, када је Словеначка демократска странка постала популистичка и зашто? Чак и Милер (2017, 10) констатује да Фидес није одувек био популистичка странка и да се тек после избора 2010. године Орбан „преобратио" у „тврдог нелибералног лидера и противника ЕУ, који у својој земљи системски поткопава владавину права и демократију". Наводно је исти преображај после 2015. године доживела и пољска странка Право и правда и од „умерене" странке постала популистичка" (Miler 2017, 10–11). Овакве констатације отварају нова питања везана за мерење „раста популизма", јер остаје нејасно како је могуће мерити раст неке појаве ако странке готово преко ноћи могу од умерених постати „тврдо популистичке". Такође, остаје спорно и да ли је могуће очекивати промену од популистичких станака у непопулистичке, те да ли би и та промена била тако једноставна? Немачки Зелени су, на пример, странка која је себе једно време доживљавала као „антипартијску партију" и залагала се за више директне демократије (Holtmann, Krappidel und Rehse 2006, 18). Ипак, о тој странци се данас не говори као о популистичкој. Уколико је прелазак из популистичког табора у непопулистички и натраг тако једноставан мерење раста популизма постаје готово немогуће.

У сваком случају, уколико желимо да говоримо о „расту популизма" морамо знати ко су били представници популизма пре 30 или 40 година, али то није лако рећи будући да су неке странке биле

другачије класификоване. Поврх тога, неке популистичке странке као што је АфД или шпански Вокс су формиране релативно недавно што отвара нове методолошке проблеме, јер како је могуће мерити раст изборне подршке странкама које до пре десетак година нису ни постојале? Тако су и констатације попут оне да се широм Европе просечан удео гласова који су популистичке странке освојиле на националним изборима за доњи дом у Европи више него удвостручио од шездесетих година, и од око 5.4% скочио на 12.4%, те да је током истог периода број освојених места је утростручен од 4.0% до 12.2% (Norris and Ingelhart 2019, 9) од мале користи, не само зато што се партијски пејзаж у многим државама изменио у назначеном периоду, већ и зато што њиме нису обухваћене бивше комунистичке државе као што су Мађарска, Пољска, Чешка или Словенија, а које се данас сматрају упориштима популизма.

ПОЛИТИЧКИ И МОРАЛНО ОПТЕРЕЋЕН ПОЈАМ

Трећи проблем је нормативна оптерећеност појма. О популизму се најчешће говори у контексту опасности за демократију, Европу, и Запад у целини. Свака њихова победа представља се као приближавање анархији или тиранији. У политичком дискурсу је појам популизма има негативну конотацију и представља оптужбу (Hartleb 2011, 53) или, другачије речено, онај ко је назван популистом треба да буде дискредитован (Gauland 2019b, 14). Нормативан тон сугерише да је десна, конзервативна позиција, тзв. популизам и све што је са њим у вези по себи дубоко проблематично и тиме и нелегитимно па чак и опасно. Нису ретка поређења садашњег „раста популизма" са „мрачним тридесетим годинама" (Krastev 2007, 57–58; Griffiths 2019). Тако, на пример, Милер (2017, 91) тврди да су националсоцијализам и италијански фашизам били популистички покрети, истина уз извесне додатне карактеристике, док Декер констатује да је Хитлеров покрет имао популистичке црте (Decker 2000, 24). Овакве тврдње су неодрживе већ и стога што су фашистички покрети принципијелно одбацивали сваку помисао о демократији што са популистима који се залажу за више директне демократије очигледно није случај. Међутим, смисао оваквих поређења и није објашњење феномена. У овом случају је у питању покушај да се нови феномен редукује на нешто старо и тиме дискредитује.

Укратко, популизам је морално и политички оптерећен појам. Поделе између популиста и непопулиста не описују се политичким

већ моралним појмовима. То је случај када, на пример, Гај Сорман (*Guy Sorman*) о Брегзиту говори не као о супротстављању између десних конзервативаца и левих лабуриста, већ између присталица отворености и затварања, при чему се „затварање" тумачи као „враћање себи", „трибализација", и „неосновани страх" (према De Benoist 2021, 26). Другим речима, подле за или против изласка Британије из Европске уније престаје да буде политичко питање и претвара се у моралу поделу у којој су присталице изласка дисквалификоване као морално проблематични људи. Код појединих аутора присутна су чак и поређења популизма са вирусом (Nikolić 2021, 88) или се сасвим озбиљно говори о „дроги популизма" (Holtmann, Krappidel und Rehse 2006) чиме се сугерише да је реч о болести од које се треба лечити, што подразумева потребу радикалног супротстављања и борбе против популизма као и против било које друге болести. Укратко, популизам се интерпретира не као политички концепт, већ постаје ознака за морално проблематичан и неприхватљив став. У томе се иде толико далеко да се свако, макар и минимално, јачање деснице дочекује са дубоком забринутошћу као да је реч о новом Маршу на Рим. У складу са тим ставом, највећи део литературе о популизму и није објективног карактера, већ је у првом реду заинтересован за начине борбе против популизма. Тако се већ у првој реченици Милерове књиге поставља питање начина борбе против популизма (Miler 2017, 7). Другим речима, истраживачи се најчешће баве популизмом како би на основу налаза до којих дођу могли формулисати начине борбе против њега, што се истиче као „питање свих питања" (Николић 2021, 88). У неким случајевима се чак отворено позива на општу мобилизацију против наводних популиста.[10] Укратко, циљ истраживања није да се неки нови политички феномен разуме или да се објасни његов настанак и развој, већ борба против њега; не да се анализира, већ да се стигматизује. Прича о расту популизма служи заправо као позив на узбуну и на збијање редова.

10 Добар пример оваквог става може се наћи код немачког новинара Ралфа Зочека (*Ralf Sotscheck*) где аутор тврди да су десни политичари који се иначе етикетирају као популисти (Орбан, Трамп, Гауланд, Салвини, Качински) заправо фашисти. Одатле Зочек изводи позив на „директну акцију" против њих (Sotscheck 2020).

ПОПУЛИЗАМ КАО БОРБЕНИ ПОЈАМ

Масовна употреба појам популизма није само новинарски клише, нити знак интелектуалне лењости и повођења за некаквом модом. У случају популизма неопходно је присетити се Карла Шмита (*Carl Schmitt*) и његовог увида да „сви политички појмови, представе и речи имају *полемички* смисао; они имају у виду неку конкретну супротност, везани су за неку конкретну ситуацију чија је крајња консеквенција груписање пријатељ–непријатељ (које се испољава у рату или револуцији), а постају празне и утварне апстракције када та ситуација нестане" (Šmit 2001b, 21). Неоспорно је да је популизам један од тих полемичких или борбених појмова. То значи да његова сврха није да описује реалност него да служи као оружје у конкретној политичкој борби. Другим речима, такви појмови се користе како би се означио политички непријатељ и истовремено да се морално делегитимише његова позиција. Очигледно, овај појам не означава оне који су прихваћени као такмаци и легитимни учесници у политичком надметању већ служи да укаже на оне који се одбацују као непријатељи. То је недвосмислено потврђено у интервјуу који је секретар ЦДУ Марио Чаја дао недељнику *Шпигл* у које је АфД отворено назвао непријатељем (Czaja 2021). Ова изјава је још важнија зато што се говор о пријатељима и непријатељима обично сматра табуом у демократском друштву.

Како пише Лотар Фрице (*Lothar Fritze*) „главна метода помоћу које културни хегемон води борбу је 'моралdocumentација' политике и са њом повезано дезавуисање политичког противника. Тиме што политичка и медијска елита користи своју моћ како би једино позиције које она заступа прогласила морално дозвољеним и оним које се могу јавно заступати, она сопствена темељна убеђења штити од довођења у питање и критике" (Fritze 2021, 10–11). Истовремено се свако другачије мишљење жигоше као морално нелегитимно и политички опасно. У тој стратегији појам популизма игра важну улогу као средство за означавање неподобних. Да је реч о борбеном појму који треба да морално делегитимише противничку позицију јасно је из Милерових тврдњи да је популизам „особена моралистичка имагинација политике" односно да он нужно подразумева „полагање права на ексклузивно морално представљање" (Miler 2017, 30–46).[11] Спочитавање моралног ексклузивизма популистима служи

11 Ако су популисти они који за себе узимају ексклузивно право да говоре у име народа, онда би према Милеровом критеријуму и они који су рушили комунизам у централној и источној Европи и који су на улице Берлина и

да оправда морални ексклузивизам друге стране која на основу тога има право да тврди да један популиста и десничар попут Трампа не може бити њихов председник, односно да Трамп нема право да представља истинску Америку. Исто морално дискредитовање популизма присутно је код Бешића где се популизам описује као нека врста „кич" политичке културе, односно доводи у везу са другим морално проблематичним појмовима као што је ксенофобија (Bešić 2017, 175). Још бољи пример представља изјава Хилари Клинтон (*Hillary Clinton*) да су Трампови гласачи „јадници" чиме се поново сугерише сопствена морална супериорност. „Јадници" – а то ће рећи „расисти", „сексисти", „хомофоби", „ксенофоби" – разуме се, не могу припадати истинској Америци и стварном цивилном друштву, па ни председник кога би ти „јадници" изабрали не може бити представник праве Америке. Исти покушај потврђивања сопствене моралне супериорности представља и изјава Ангеле Меркел да су демонстрације Пегиде у Дрездену срамота Немачке, што, такође, представља покушај да се демонстранти искључе из заједнице, пристојних, правих Немаца. Самим тим се против њих може позивати на контрапротест како би се „нетолерантни" одстранили из своје средине и изоловали. Постоје разни начини да се повуче граница између моралног и неморалног односно бројне могућности на које се може утврдити разлика између морално чистих и они који то нису. То се не постиже једино позивањем на „тиху већину" већ и онда када се граница повлачи између исправних, солидарних и толерантних грађана који дочекују мигранте и нетолерантних, ксенофобичних, социјал-шовинистичких популиста који траже затварање граница. Популизам се, дакле, схвата као ознака за патологију маса склоних ауторитаризму и ксенофобији. Заправо, моралdocumentација политичког конфликта је у првом реду усмерена на искључивање популиста из дебате. Како је приметио Фуреди, тенденција да се популистичка

Лајпцига изашли са паролама: „Ми смо народ!" такође били популисти. Такође, Милерова тврдња да је за популисте народ „фиктиван ентитет" који постоји ван демократски процедура, те да стога када популистички политичари изгубе изборе не доживљавају тај неуспех као израз чињенице да они не представљају народ, већ га правдају тиме да се „већина није усудила да проговори" (Miler 2017, 37) такође није нешто што се може ограничити на популисте. Наиме, врло сличне изјаве давали су и популистички противници после успеха својих неуспеха, на пример, када се тражило да се понови референдум о Брегзиту јер бирачи нису били довољно добро обавештени, или нису знали за шта гласају. Такође, успех Жан-Мари Лепена у првом кругу председничких избора 2002. године правдан је слабим одзивом бирача, односно у основи истим аргументом о „већини" која се није изјаснила.

политика стигматизује као симптом психолошког поремећаја или ирационализма има дугу историју (Furedi, 2016). При томе је важно подвући да стигматизирајућа употреба популизма није ограничена само на политичаре, већ је одомаћена и у академској сфери где се пречесто популизам означава као опасност за демократију (Винклер) или чак као бег од разума и хуманизма (Макинон).

Будући полемички појам популизам је намерно мутно дефинисан пошто непрецизна дефиниција оставља више маневарског простора у оквиру конкретног политичког сукоба. Наиме, нејасно дефинисан популизам је погодан да се њиме етикетирају различити непријатељи. Јасна дефиниција и особине популизма су мање важне у односу на његов морални призвук. Ако су критеријуми одређења популизма нејасни, онда је класификација ствар политичке одлуке. Крастев је то добро приметио када је поставио питање ко одлучује о томе ко је популиста (Krastev 2007, 59). На пример, раширена тврдња да популисти нуде лака и нереална решења ослобађа онога ко ту реч користи терета доказивања зашто би одређено конкретно решење било нереално. Довољно је рећи да је онај ко нешто предлаже популиста да би се прекинула дискусија о могућим решењима, јер ако популисти износе „јефтине аргументе" онда о томе и нема шта да се прича. То посебно долази до изражаја код Фрума када каже да популисти немају решења, да их није брига за решења и да чак ни не разумеју како би решења изгледала, док на другом месту додаје да популисте није брига за будућност (Griffiths 2019). Наравно, ту се прећутно претпоставља да је Фрум тај који разуме проблем и зна шта би било адекватно решење, као и да он и његови истомишљеници брину о будућности насупрот популистичким циницима, „битангама" и „покварењацима". Међутим, тиме се отвара и много захтевније питање ко одређује која су решења „лака", односно питање компетенције у политици (видети De Benoist 2021, 119–120). Непрецизно дефинисан популизам оставља широке могућности за блокирање сваке опозиционе иницијативе која се дискредитује као „лако решење". Како примећује Крастев, на све захтеве за променом политике владе оптужбом за популизам (Krastev 2011, 13). Вреди поновити да таква широка употреба појма популизма служи деполитизацији.

Исти је случај и када се популистима пребацују корупција, клијентелизам и покушаји да се приграби државни апарат (Miler 2017, 15) при чему се губи из вида да се популизам јавља управо као критика корупције и клијентелизма. Другим речима, нису популисти измислили клијентелизам и корпуцију, него се популизам најчешће

јавља као реакција на такве појаве. Како пише Глејден Папин (*Gladden Pappin*) „пуна процедурална одговорност је већ одбачена у ранијим стадијумима развоја неолибералне политике" (Pappin 2019), дакле, пре појаве Трампа и његових популиста. На исти начин, тешко је одрживо становиште критичара популизма где се са једне стране показује разумевање за демократски дефицит Европске уније уз истовремено инсистирање на високим демократским стандардима за Мађарску и Пољску у којима наводно владају популисти.

Полемички смисао има и везивање популистичке реторике за теорије завере. Како пише Милер (2017, 41, упореди Applebaum 2020) теорије завере су укорењене у популистичкој реторици и израњају из логике популизма. Тиме се постиже двоструки ефекат, јер се са једне стране свака критика владајућих елита унапред сумњичи као плод теорија завере, док се са друге стране пажња одвраћа од оних теорија завере и лажних вести које су усмерене против популиста, попут прича о руским хакерима који су помогли избор Трампа. Хофстатеров (*Richard Hofstadter*) појам параноидног стила политике који Крастев (Krastev 2007, 57) покушава да примени на опис политике у Пољској сасвим је применљив и на реакције у Америци на Трампову победу. Посебно се то уочава код Фрума током дебате са Бенооном, где се оптужбе за популизам преплићу са оптужбама за „корупцију", „пљачкање државе", „медијске манипулације", „разарање институција", „стварање подела у друштву" „прљаве зајмове из Русије" при чему се посебно инсистира на непатриотском, односно издајничком држању председника Трампа (Griffiths 2019). За Фрума су популисти у суштини „битанге и покварењаци и силеције", а популизам „превара", „лаж". Исте оптужбе понавља и Еплбаум која такође без јасних доказа говори о руским парама и „тролинг операцијама" везиним за Брегзит, док пољску политичку елиту назива „бесном, осветољубивом и огорченом" (Applebaum 2020). Раст популизма је према њеном мишљењу резултат специфичних акција људи који не воле постојеће демократије. У коначници таква констатација и није ништа друго до покушај да се популизам објасни завером антидемократа.

Када се популизам изједначава са национализмом, расизмом, фашизмом, фундаментализмом или корупцијом, тада се свако ко се прогласи антипопулистом истовремено легитимизује као антинационалиста, антирасиста, антифашиста, антифундаменталиста и антикорупцијонаш. Уколико је популизам претња конституционализму и демократији, они који за себе обезбеде епитет антипопулиста аутоматски постају браниоци

уставне демократије. У томе се огледа употреба вредност овог појма.

Све у свему, наратив о „расту популизма" може бити користан као оружје за дискредитацију противника или за мобилизацију подршке у конкретним политичким сукобима, али остаје неупотребљив као аналитичко средство или дескриптивни модел. Наиме, реч је о појму чије значење је тешко ухватљиво и „чија је једина константна карактеристика пејоративна конотација" (Taguieff 1995, 9). Нејасан и непрецизно одређен појам онемогућује било какав смислен говор о „расту полуплизма", будући да је немогуће мерити раст неодређене ствари за коју се каже да је пре свега питање степена и којој је примарна функција дискредитација политичког противника.

РЕФЕРЕНЦЕ

Agamben, Giorgio. 2005. *State of Exception*. Chicago: The University of Chicago Press.

Applebaum, Anne. 2020. *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. New York: Doubleday.

Benoist, de Alain. 2011. *The Problem of Democracy*. Arkos Media.

Benoist, de Alain. 2021. *Der populistische Moment*. Berlin: Junge Freiheit Verlag.

Bešić, Miloš. 2017. „Populizam u narativima predsedničkih kandidata na predsedničkim izborima u Srbiji 2017. godine" U *Populizam*, ur. Zoran Lutovac, 161−178. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.

Bobio, Norberto. 1990. *Budućnost demokratije. Odbrana pravila igre*. Beograd: Filip Višnjić.

Czaja, Mario. 2021. "Die AfD ist unser politischer Feind Junge Freiheit Verlag." *Der Spiegel*. https://www.spiegel.de/politik/deutschland/mario-czaja-will-cdu-generalsekretaer-werden-die-afd-ist-unser-politischer-feind-a-6e91e063-e9db-427c-80c3-7d6bd68a60d7.

Decker, Frank. 2000. *Parteien unter Druck. Der neue Rechtspopulismus in den westlichen Demokratien*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.

Fritze Lothar. 2021. *Kulturkampf. Moralischer Universalismus statt Selbstbehauptung*. Dresden: Jungeuropa Verlag.

Furedi, Frank. 2016. "Populism: a defence." *Spiked*. 29. 11. 2016 https://www.spiked-online.com/2016/11/29/populism-a-defence/.

Gauland, Alexander. 2019a. "Wir wollen den deutschen Nationalstaat erhalten!" *Freilich* 2: 10−20.

Gauland, Alexander. 2019b. "Populismus und Demokratie." *Sezession* 88: 14–20.

Griffiths, Rudyard. 2019. *The Rise of Populism: The Munk Debates*. Toronto: House of Anansi Press.

Haidt, Jonathan. 2012. *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. New York: Pantheon Books.

Hartleb, Florian. 2011. "Populismus." In *Politische Theorie und Politische Philosophie. Ein Handbuch*, eds. Hartmann Martin and Offe Claus, 53–55. München: C. H. Beck Verlag.

Holtmann, Everhard, Adrienne, Krappidel, Sebastian Rehse. 2006. *Die Droge Populismus: Zur Kritik des politischen Vorurteils*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Kailitz, Steffen. 2004. *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Kielmansegg, Peter Graf. 1991. „Koliko pluralizma podnosi demokratija?" *Gledišta* 3–4: 38–42.

Krastev, Ivan. 2007. "The Strange Death of the Liberal Consensus." *Journal of Democracy* 18 (4): 56–63. doi:10.1353/jod.2007.0072.

Krastev, Ivan. 2011. "The age of populism: reflections on the self-enmity of democracy." *European View* 10 (1): 11–16. doi.org/10.1007/s12290-011-0152-8.

MacKinnon, Peter. 2022. *Canada in Question. Exploring Our Citizenship in the Twenty-First Century*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.

Michels, Robert. 1990. *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji. Istraživanja o oligarhijskim tendencijama u životu skupina*. Zagreb: Informator Fakulteta političkih nauka.

Miler, Jan–Verner. 2017. *Šta je populizam?*. Beograd: Fabrika knjiga, Peščanik.

Mouffe, Chantal. 2005. *On the Political*. London, New York: Routledge.

Mudde, Cas, Kaltwasser, Cristóbal Rovira. 2012. *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?*. Cambridge: Cambridge University Press.

Muf, Šantal. 2019. *Za levi populizam*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Nikolić, Rade. 2021. *Politička razmatranja. Traktat o političkom populizmu*. Beograd: Nova poetika.

Norris, Pippa, Ronald, Inglehart. 2019. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pappin, Gladden. 2019. "Toward a Party of the State." *American Affairs* 3 (1): 149–160.

Brubaker, Rogers. 2017. "Why Populism?" *Theory and Society* 46 (5): 357–385. doi.org/10.1007/s11186-017-9301-7.

Sotscheck, Ralf. 2020. „Nicht naiv Testballons jagen." *Taz*. https://taz.de/Debatte-Mit-Rechten-reden/!5555657/ 31/5/2020.

Stevanović, Branislav. 2013. „O lažnim i stvarnim granicama tolerancije." *Srpska politička misao* 39 (1): 77−103. doi.org/10.22182/spm.3912013.4.

Šmit, Karl. 2001a. „Duhovno-povesni položaj današnjeg parlamentarizma." U *Norma i odluka. Karl Šmit i njegovi kritičari*, ur. Slobodan Samardžić, 145−202. Beograd: Filip Višnjić.

Šmit, Karl. 2001b. „Pojam političkoga." U *Norma i odluka. Karl Šmit i njegovi kritičari*, ur. Slobodan Samardžić, 15−52. Beograd: Filip Višnjić.

Taguieff, Pierre-Andre. 1995. "Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem." *Telos* 1 (103): 9–43.

Trailović, Dragan. 2012. „Populizam kao faktor slabljenja demokratskih kapaciteta političkih institucija Srbij." *Politička revija*, 32 (2): 65–82. doi.org/10.22182/pr.3222012.4.

Vinkler, Hajnrih August. 2019. *Da li se Zapad raspada? O savremenoj krizi u Evropi i Americi*. Beograd: Albatros plus.

Dusan Dostanic*

Institute for Political Studies, Belgrade

IS THERE A RISE OF RIGHT-WING POPULISM IN EUROPE?

Resume

During the last few years, there has been a lot of talk about the rise of right-wing populism in European countries. Usually, this is not a value-neutral statement and the supposed rise of right-wing populism is often perceived as a danger or challenge to democracy. Yet, there are at least three objections to this widely accepted statement. First, it remains uncertain what populism really is, and what is it supposed to mean. The second objection is a problematic measure of the alleged "rise" and unclear starting position. The third problem is the normative tone of the statement which suggests that the right-wing conservative position is somehow problematic by itself and thus illegitimate. In this paper, the author will elaborate on these three points, claiming that the so-called rise of right-wing populism is indeed only an attempt of the national-conservative forces to reclaim their original political identity and articulate their positions in the new circumstances.

Keywords: Right-wing, Conservatism, Populism, Europe, Nationalism

* E-mail address: dusan.dostanic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 23. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

Огледи и студијE

UDC 623.746-056.26
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.12
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 247-261

Mateusz Gregorski*

Faculty of Political Science and International Studies,
University of Warsaw

APPLICATION OF UNMANNED FLIGHTS FOR PROFESSIONAL ACTIVATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT OF NATIONAL AND EUROPEAN LAW

Resume

The issue of professional activity of people with disabilities (PWD, PD, PWDs) is important from the point of view of individuals as well as of the whole society and economy. There are various, complementary to each other methods of supporting the disabled in this regard. This article presents the possibility of using unmanned flight technology for this purpose. The needs of people with disabilities were analyzed and juxtaposed with current and future technological possibilities taking into account national and European legal conditions.

Keywords: disability, professional activation, drones, unmanned flights, UAV

* E-mail address: mgregorski@student.uw.edu.pl.

The subject of this article is professional activation of people with disabilities. This article presents the possibilities of using unmanned flight technology for this purpose. The aim of this article is to analyze the scope of possible applications of unmanned flights for the professional activation of people with disabilities. This is a relatively new and very dynamically developing technology that can be a chance to improve the livelihood of this group of people. This requires the following four conditions to be met: emergence of aspirations to acquire professional qualifications among people with disabilities, interest of decision-makers in the use of unmanned flight technology for this purpose, establishing appropriate legal regulations and popularization of knowledge in this area.

Drones can become a systemic element of professional activation if people with disabilities in Poland are open to acquiring new professional qualifications and are not afraid to use unmanned flight technology. In order to explore such a research question, the answers from the survey conducted among 31x people will be analyzed. The questions addressed to the respondents were aimed at operationalizing the study. The questions were used by the author to operationalize the following scale of measuring openness to professional activation. The lowest level is Grade 1, in the study referred to as 'I'm afraid/I'm not afraid.' Grade 2 – this is 'I accept', the next degree is 'I am open to professional activation, I see drones as an opportunity'. Grade 4 is 'readiness to participate in training' and the last step 5 is 'recognizing the need for changes in legal regulations in the field of drone operation'.

This study will verify the hypothesis that the use of unmanned flights may become one of the elements of the process of professional activation of people with disabilities, provided that aspirations to acquire professional qualifications among them appear, and decision-makers achieve a degree of interest in the subject to the extent that expresses the will to modify national legislation in such a way to enable the operation of drones by people with disabilities. The study will be carried out using methods of literature analysis and criticism together with a heuristic method, in order to combine possible applications of unmanned flights within one coherent system of professional activation.

Disability is a term used to describe various types of dysfunctions in a person's life. This category encompasses a whole spectrum of phenomena, which in simple terms can be divided into two subgroups – legally sanctioned (legal disability) and declarative (biological disability) (Sijko 2010). Legally mandated disability is a direct result of a medical assessment of an individual, although specific rules of qualification

differ in different legal systems and legal consequences of having such a certificate also differ.

Biological disability is not documented and is based on a person's declared physical and mental condition that does not allow him or her to function normally in society and carry out daily activities (Sijko 2010). This often leads to social and economic exclusion of PWD (varying in degree and nature, depending on the type and degree of disability and external factors such as material condition, family situation, etc.). However, there are methods of social and professional activation of this group. This makes it possible to include at least some of PWD in the labor market, and as a result, to enable them to support themselves, thus relieving the state budget (less social support is needed). There are also therapeutic and psychological benefits such as e.g. an increase in self-esteem. However, there is no one-size-fits-all method of activation. In different countries it is implemented in different ways (both at the state and non-governmental level).

Unmanned flights

The term "drone" has entered colloquial language for good and is widely understood. However, it is worth considering how unmanned flights were understood until recently. Already in antiquity people created objects that could float in the air without any crew. The Chinese used lanterns and balloons in their rituals, as well as a means of transmitting signals from a distance. The first attempt to use unmanned objects in a controlled manner took place in 1849 during the Austrian attack on Venice. Balloons with bombs were released from the ships towards a nearby town. The time of explosion was controlled, but in most cases, balloons missed the target due to the wind. Still, the military potential of this technology was noticed. In 1917, the first flight of an automatic Hewitt-Sperry plane took place, detonating the bomb at a set distance from take-off (Keane 2013). It was one of the planned ways of the US fight against German submarines. Before the Second World War, the technology of unmanned flights was developed in the military area, especially if it comes to the possible types of autopilots. In 1939, the Radioplane O.Q.2 was tested - the first unmanned aircraft to enter mass production. Since then, this technology has developed in the US, Europe and the Soviet Union in the form of exercise planes, reconnaissance aircraft and explosive-carrying aircraft (Custers 2016).

It was only around 2010 that drones began to become more popular and more available for civilian applications. In 2013, the Chinese company

DJI released its first drone, the Phantom (Hongjia 2017). Currently, this company controls over 85% of the global drone market, and only in the USA there are 2 million such civilian devices registered. For now, annual sales increases of 40 to 50% are observed, which shows how dynamic the market is. This brief history outline shows that civil applications were indeed introduced quite recently. It is important to point out that the legislative processes do not keep up with the rapidly developing market. Initially, the issue was disregarded and the same regulations were applied as for passenger flights (Chicago Convention 1944, Art. 8) Once the work on regulating this area started, the draft legal regulations were based on the currently existing technologies and the scale of operation. For this reason, the draft regulations become obsolete even before they enter into force.

There are 4 basic terms describing unmanned flights. UAV stands for Unmanned Aerial Vehicle. Together with the flight control station and the communication channel, it forms the UAS, i.e. the unmanned aerial system. RPA is a special type of UAV because it is remotely piloted. There are also drones that are able to fly without a pilot, autonomously or semi-autonomously, with the pilot making only selected decisions. RPAS is a concept similar to UAS, i.e. RPA associated with a flight control station and communication channel (Clarke 2013).

Professional activation of people with disabilities

What is the most effective way to support people with disabilities in the labor market? To answer this question, it is worth analyzing what problems people trying to find a job face, especially when they do it for the first time. In developed countries, the labor market is changing. Every year there are fewer and fewer professions requiring manual work, the share of intellectual workers with a computer being the main work tool is growing. The COVID-19 pandemic has additionally popularized the practice of remote work in many companies. In theory, this should make it easier for people with disabilities to access the labor market, as in many cases physical disability will not be a big constraint in such circumstances. Moreover, in recent decades there have been strong social movements in support of tolerance, diversity and the fight against social exclusion. This trend should also contribute to easier access of the disabled to the labor market, from the socio-psychological perspective (Babik and Gardner 2021).

One of the socio-economic trends is the concept of corporate social responsibility (CSR). This responsibility is expressed, inter alia, through

various social actions linking the business world with the world of people with disabilities. There is a lot of room for change. The economic activity rate among people with disabilities in the economic working age in Poland is 28.3%. In absolute terms, this means over 1.1 million people with disabilities outside labor market. The same factor for non-disabled people is 80.5% (Polish Central Statistical Office 2018).

The question arises: what should professional activation of people with disabilities look like and what role may individual institutions play in this process? Two approaches to this topic can be distinguished, which are not necessarily mutually exclusive (Vaziri et al. 2014). The first approach is to stimulate employers financially and legally to be more willing to employ people with disabilities. This requires allocation of a specific budget for this purpose and a very conscious determination of the rules of aid and legal provisions regulating these aspects in order to avoid abuses. The second approach is to popularize self-employment and remove barriers within this area. Activities in this dimension do not have to focus solely on people with disabilities, who will still benefit from changes in regulations that streamline the process of setting up one's own business, running it and accounting for it. Of course, it is also possible to financially support people with disabilities who choose this form of employment, e.g. in Poland, subsidies are paid by PFRON.

The system of professional activation of people with disabilities in Poland

The situation of people with disabilities in social life is improving every year. Their average levels of education are increasing, the rates of acceptance of the disabled in society are improving, and more and more public facilities are becoming accessible. At the same time, however, professional activity remains relatively low. The reasons for this are mental, psychological and legal barriers (Kuźmiuk 2022). Mental barriers are negative reactions from the environment, such as indifference, discrimination, conscious or subconscious aversion, or even the "fear of the other"- fearing those who are different. Psychological barriers of a disabled person are potential problems with self-esteem, self-confidence and motivation to change their current life, to enter "unknown waters". Legal barriers include excessive and over-detailed instructions and legal restrictions that discourage people with disabilities from activating. It should be admitted that people with disabilities often face additional difficulties in working with official functions, for example due to the fact that buildings are not adapted to their capacity to reach a specific

place. Each of the professionally inactive disabled people has their own combination of reasons for not taking up a job, not all of which may be rational, and some of them one can be simply not aware of (Ochonczenko 2008).

Actions for the professional activation should be undertaken at the stage of early education (Rutkowska et al. 2008). They are related to building a child's self-esteem and create a space for them that stimulates decision-making and does not reject such a child because of their difference. What is important at a later stage of development is seeking career development and vocational trainings combined with special courses dedicated to people with disabilities. If such a person achieves favorable conditions to start work in young age and enters the labor market then, the possible support for him or her is much easier than for people who have never taken up a job.

The Polish model of professional support for people with disabilities, developed in the nineties, consists of four stages: occupational therapy workshops, work in establishments for professional activity, work in sheltered workshops and entry into the open labor market. The last stage may be implemented as supported employment (the employer receives benefits related to the employment of a disabled person) or free employment, on the same terms as non-disabled people. This model is complemented by the activities of non-governmental organizations, which deal with, for example, organizing trainings and improving qualifications, promoting employment of disabled people and career counseling. Despite the various forms of Supported Employment, it happens that employers prefer to pay a fine rather than hire people with disabilities. This situation is influenced, on one hand, by the attitude of employers, and, on the other hand, by very high labor costs. Employers are also afraid of obligations arising from the employment of disabled people and the instability of legal regulations in this area (Trzyna 2009). On the one hand, there is a framework of the system, which is meant to provide support to people with disabilities at various stages of their professional path. On the other hand, it is not possible without the involvement of employers and the activation of as many people with disabilities as possible and encouraging them to act on their own initiative, showing them the benefits of taking up a job. Any way to initiate such activities is good, so all available methods should be involved, with particular emphasis on the benefits of modern technologies.

Drones as an opportunity for people with disabilities

Few people are aware that drones have a great potential in the area of activating people with disabilities. Vast majority of physically disabled people can have the ability to fly a drone, just like a non-disabled person. By undertaking this activity, disabled people will get a chance to open up to the world, experience the feeling of flying, speed, and socialization with other able-bodied and disabled people. Even ignoring the economic level, drones can be considered one of the forms of rehabilitation. In general, however, nothing prevents the disabled people from joining the labor market as drone operators. Unmanned aerial vehicles are a rapidly developing field and the demand for operators is high - in the US, the demand for one hundred thousand drone operators by 2025 is estimated. Depending on the type and degree of disability, it may be necessary to adapt the remote-control station to the capabilities of a specific pilot. However, these are relatively inexpensive adjustments - e.g. an appropriate joystick. There are also more advanced technologies, such as e.g. Thought Control, Emotive Kit.

In 2016 the French charity organization LADAPT in cooperation with the Kindai company implemented the Handi Drone project, in which drones were adapted to the people's with disabilities needs and demonstration flights were carried out for them (Fouache 2016). The Handi Drone example shows that people with disabilities can be drone operators. In some cases, ships may require some adjustments, but these do not have to be very costly and complex. However, there are also some less obvious benefits that unmanned aerial vehicle technology can provide to people with disabilities. In literature, they are referred to as Assistive Drone Technology (drones as assisting technology), i.e. applications that make it easier for people with disabilities to function in everyday life, without them actively using drones (Fall 2018).

An interesting example is the digital mapping of buildings, e.g. in university campuses. The drone can be programmed in such a way that it will automatically cover a specific route and save a three-dimensional image of the spaces that it visited. The drone can even automatically respond to unexpected obstacles and dynamically adjust the route of its flight. Flights can be made cyclically, thanks to which the information is up-to-date. Such a three-dimensional map can be used by people in wheelchairs. Thanks to this, they are able to locate the desired point on the map and set a route where they will not encounter barriers. If a section is temporarily closed or there are new amenities, the map will be updated on a regular basis. In the case of large complexes without automation,

achieving this effect would not be possible. Such a plan would also be useful for the blind and visually impaired, who, thanks to appropriate voice messages, could navigate through such objects more easily. Of course, this application does not only benefit people with disabilities, it can be used, for example, for regular building inspections. The idea sounds a little abstract, but there are already companies that offer such simplified services, e.g. Industrial Skyworks.

The drone can also be used as a "guide drone" for the blind and visually impaired. Attempts have already been made to use technology for this purpose, for example for blind runners (Zayer et al. 2016). The literature also analyzes the reaction of the environment and the acceptance for such use of this technology (Soto et al. 2018). The respondents mostly declare curiosity and a positive attitude, which shows that this technology has a chance to be quickly popularized. A prototype of such a device has been prepared at the University of Nevada, but at the moment the regulations do not allow its use by a blind person.

It can be assumed that other applications for drones will emerge with the development of this technology. Walking dogs can be an example of such somewhat futuristic uses. This seemingly simple activity can be a really big challenge for a person in a wheelchair. The use of a drone for this purpose, however, raises doubts as to whether such a situation is safe enough for both the dog and bystanders. In practice, this application will probably not become a reality, but it shows a certain direction in which improvements in daily activities are aimed, which can be particularly helpful for people with disabilities.

Legal framework

At the international level, unmanned flights are regulated by the ICAO Convention on International Civil Aviation, the so-called Chicago Convention. The Convention itself does not deal with the issue of the possibility for disabled people to perform as unmanned flight operators. On December 31, 2020, in all European Union countries, in place of individual national regulations, uniform regulations on unmanned flights became applicable - Commission Implementing Regulation (EU) 2019/947 on the rules and procedures for the operation of unmanned aerial vehicles, delayed due to the COVID-19 pandemic (on under Commission Implementing Regulation (EU) 2020/746), with certain transition periods. The regulation introduces a new categorization of unmanned flights, based on the overflow risk assessment. The lowest category, open, applies to flights weighing up to 25 kg to a maximum height of 120 m and

always in sight, without carrying hazardous materials and without flying over crowds. Depending on the weight of the ship, three sub-categories are distinguished (A1 - up to 900 g, A2 - up to 4 kg, A3 - up to 25 kg) each with different requirements for operator qualifications. The special category of unmanned operations (B) already requires permission to fly, obtained from the national air traffic management institution (in Poland, the Civil Aviation Authority) based on the risk analysis performed.

The highest category, certified (C), concerns specialized flights with the use of certified equipment and personnel (The European Commission 2019).

People who want to fly drones with a take-off weight over 250g in the open category must undergo an on-line training and pass an on-line 40- question test at the end of the training. For subcategory A2, it is also necessary to obtain a certificate of unmanned aerial vehicle pilot competence (practical training in the form of self-study and theoretical exam under supervision). The special category requires additional training in the field of specific types of flights and completion of practical training in a dedicated entity. The regulation does not say much about whether disabled people have equal access to operator certification. The only condition was that the drone operator "may not perform his duties under the influence of psychoactive substances or alcohol or in a situation where he is unable to perform his tasks due to injury, fatigue, medication, illness or other reasons". From this provision it can be concluded that if a person is fit to fly despite illness, then such a flight may be performed.

Before 2021, certification of operators for sports and recreational flights with drones weighing less than 150 g, within the range of visual visibility, was not required in Poland. If these conditions were not met, it was necessary to obtain a UAVO qualification certificate. One of its elements is having a valid aeronautical medical certificate that there are no contraindications to perform the function of a member of the air crew. Interestingly, with the fee for the exam itself, there was a discount for disabled people, which would indicate that they were allowed to use unmanned aerial vehicles. Ultimately, however, the decision on the admittance of a given person was made by a medical examiner, incl. on the basis of the regulation listing the contraindications for being aviation personnel. Currently, UAVO qualification certificates are converted to new types of certifications (A1 + A3 / A2 / B). This means that medical examinations will no longer apply to operators from 2021, which would mean a significant change from the point of view of people with disabilities.

Exploring the potential of unmanned flights as a new profession among people with disabilities

In order to examine the potential of unmanned flights among people with disabilities, a survey was conducted among 31 respondents from different age groups, with a predominance of people with higher education. The results clearly show interest in the topic among different groups in the population, including 22.6% of those affected by exclusion. Most of the respondents are familiar with the concept of an unmanned ship or drone, and 25.8% have flown one. Although only 5 respondents are qualified to fly a drone, as much as 90.3% see them as one of the new forms of occupation for people with disabilities. The respondents indicated many possibilities for drone use, such as aerial photography, terrain mapping (including 3D), mobility assistance for the blind, medical transport (medicines, blood), delivery of small parcels, area or animal surveillance (monitoring), among many others.

The general perception of safety among the respondents is that under certain conditions, such as special adaptation of the drone or assistance of a second operator, PWD would be able to safely operate an unmanned aerial vehicle without harming their surroundings. However, there are also extreme opinions in this regard, including a complete ban on the use of drones by people with disabilities for fear of their safety and that of those around them. Many people have pointed out various disabilities that can make piloting difficult or impossible. Prominent among such impairments were mental retardation and mental illness, as well as impaired motor coordination and significant limitations in upper limb movement.

Most of the respondents suggested ways to address the potential risks. Examples of these include adapting the control system for specific disabilities, optimizing artificial intelligence and improving the emergency landing system, and more rigorous practical testing. Most of the suggestions were related to assistance or control of a second operator.

The results of the survey indicated that it is worth developing this branch as a potential job market for people with disabilities. Most of the limitations can be overcome at relatively low cost and the payoff, both for those involved and for society, can be significant, although it is of course important to realize that not everyone has the right predispositions.

Proposed actions aimed at including unmanned flights in the model of professional support for people with disabilities

A number of conditions would have to be met for drones to become an effective tool for professional activation. First, the assumptions for further analysis need to be defined:

- the supply and availability of devices is not falling
- the demand for drone-related services is steadily increasing
- new areas where drones are used are gradually emerging
- the legal framework is left to the discretion of the EU, implemented in national legislation
- people with disabilities need clear incentives and a straightforward job path (any handicap will put many people off)
- the described model is complementary to the existing support system and does not replace any of its elements
- the activities presented are not only directed at people with disabilities. Unmanned aviation is a rapidly developing and unsatisfied sector of the economy with many potential jobs. This means less competition for a given place, and thus greater opportunities for the disabled (difficulties in competing with non-disabled people were indicated in the earlier part of the work)
- people with disabilities prefer employment with an employer to self-employment (it is, among others, easier, faster, more reliable).

Taking the above mentioned assumptions into account, the activities can be grouped according to the goals to be achieved for the initiative to be effective. They will be:

- creating many jobs for drone operators,
- creating conditions for the work of people with disabilities,
- encouraging disabled people to work there,
- active support in the certification and training process.

Jobs for drone operators exist and there is a growing number of them. Still, this market can be stimulated by fiscal incentives, subsidies to aircraft, etc. From the point of view of the disabled people, it is worth to look at the concept of "disabled cooperatives", which is almost in decline now. Establishing a cooperative of this type, in which operators could register and carry out orders on common equipment, would be simpler in terms of employment, cheaper in terms of equipment, but also attractive for clients who would have a reliable provider of services (e.g. wedding filming).

Creating working conditions means all kinds of adapting devices.

As already mentioned, this market is developing dynamically and the costs of adaptation does not need to be high, especially if they were to be shared. It is worth emphasizing that different types of disability may require different adjustments.

Encouraging people with disabilities can be divided into two phases- creating an interest in the topic and deepening the knowledge. Creating interest should start with a leaflet or a very short brochure, combined with a short video spot. By using, among others, social media and relations between people with disabilities a large audience could be reached quite quickly. Interested people should have a chance to see what the operator's work looks like thanks to e.g. practical workshops. If someone finds it as an interesting and stimulating activity, and sees it as more valuable than sitting at home, it can be a strong motivation.

People who decide to take up such work should be taken care of by a dedicated institution (it might be a part of the "unmanned flight cooperative"), whose task is to prepare such a person to be a full-fledged employee - to provide assistance in the certification process, training in aviation safety and piloting unmanned aircraft etc. Such a person then becomes a full-fledged operator and may enter the labor market on favorable terms.

CONCLUSION

Drones have become available for civilian flight only recently. Until now it has been a technology used exclusively by the military, but over the last few years it has been rapidly popularized for sports and recreational and commercial applications. Aviation regulations are characterized by high complexity. As a result, dedicated legislation regulating the area of unmanned flights at the European Union level is only in the process of implementation. In the meantime, different regulations in individual national legal systems were created, not always consistent with each other. This introduces additional complications when trying to standardize this law at the international level.

At the same time, however, drones bring new opportunities for professional activation of PWD. As mentioned earlier, drone operators are in high demand, with few specialists on the market. This means attractive working conditions and opportunities for people with disabilities, if they were only able to obtain the required qualifications and meet the conditions of physical and mental fitness. At least in theory, full physical fitness is not necessary to be a drone operator.

In addition to professional activation, drones also have the potential for improvements in everyday life. Further applications are likely to emerge gradually, but their use depends on whether the law allows these new, hitherto unknown activities.

BIBLIOGRAPHY

Al Zayer, Mayed, Sam Tregillus, Jiwan Bhandari, Dave Feil-Seifer, and Eelke Folmer. 2016. *Exploring the use of a drone to guide blind runners. In Proceedings of the 18th International ACM SIGACCESS Conference on Computers and Accessibility.* New York: Association for Computing Machinery.

Babik, Iryna, and Elena S Gardner. 2021. "Factors Affecting the Perception of Disability: A Developmental Perspective". *Sec. Developmental Psychology.* doi: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.702166.

Brzezińska, Anna Izabela, Radosław Kaczan, and Piotr Rycielski. 2010. *Diagnoza potrzeb i podstawy interwencji społecznych na rzecz osób z ograniczeniem sprawności.* Warszawa: Social Policy.

Clarke, Roger. 2013. "Understanding the Drone Epidemic". *Computer Law & Security Review.* 30 (3): 230-246. doi: https://doi.org/10.1016/j.clsr.2014.03.002.

Custers, Bart. 2016. *The Future of Drone Use. Opportunities and Threats from Ethical and Legal Perspectives.* New York: Springer.

Fall, Abdou. 2018. *Assistive Drone Technology: Using Drones to Enhance Building Access for the Physically Disabled.* Cincinnati: University of Cincinnati.

Fouache, Aurelien. 2016. "HandiDrone Brings FPV Flying to People with Disabilities". *Makezine.* https://makezine.com/article/drones-vehicles/drones/handidrone-brings-fpv-flying-to-people-with-disabilities/.

Hongjia, Xu. 2017. *Techno-entrepreneur from Emerging Economies: A case of DJI in Global Competition and Innovation.* Boca Raton: United States Association for Small Business and Entrepreneurship.

International Civil Aviation Organization [ICAO], Convention on Civil Aviation [Chicago Convention], 7 December 1944, 15 UNTS 295.

Keane, John F., and Stephen S. Carr. 2013. *A brief history of early unmanned aircraft.* Maryland: Johns Hopkins APL Technical Digest.

Kuźmiuk, Agnieszka. 2022. "Aktywizacja zawodowa osób z

niepełnosprawnościami." *Agencja Zatrudnienia Fundacji Fuga Mundi.* Last access: September 10, 2022. https://www.praca.ffm.pl/page/article_advice?id=101.

Ochonczenko, Helena, Bogusław Pietrulewicz, and Maria Agnieszka Paszkowicz. 2008. *Gotowość pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych.* Zielona Góra: Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauk o Pracy – Uniwersytet Zielonogórski – Polskie Towarzystwo Profesjologiczne

Polish Central Statistical Office. 2018. *Labour Market Datasheet.*

Rutkowska, Elżbieta, and Justyna Rakowska. 2008. „Bariery w aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością." In *Wybrane zagadnienia z aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych*, eds. Marek Piasecki and Jacek Śliwak, 35. Lublin: Norbertinum.

Sijko, Kamil. 2010. "Niepełnosprawność prawna i biologiczna: implikacje podziału dla wyników badania sondażowego". *Polityka Społeczna : 1: 17-20.*

Soto, Mauro Avila, and Markus Funk. 2018. "Look, a guidance drone! Assessing the Social Acceptability of Companion Drones for Blind Travelers in Public Spaces". ASSETS '18: Proceedings of the 20th International ACM SIGACCESS Conference on Computers and Accessibility, 417-419. doi: https://doi.org/10.1145/3234695.3241019.

The European Commission. 2019. *Commission Implementing Regulation (EU) 2019/947 of 24 May 2019,* EU: OJ L 152, 11.6.2019.

Trzyna, Alicja. 2009. "Patologie w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych." In *Patologie w administracji publicznej*, eds. Patrycja Joanna Suwaj and Dariusz R. Kijowski, 398. Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer Polska.

Vaziri, Daryoush, Dirk Schreiber, Rainer Wieching, and Volker Wulf. 2014. *Disabled entrepreneurship and self-employment: The role of technology and policy building.* Paris: OECD.

Gregorski, Mateusz. n.d. Google survey: *Drones as a chance for professional activation of people with disabilities.* https://docs.google.com/forms/d/1Fz9uXAE8-j5P6Uh3fVN54wI5Y9NTZ9GjgbhjZ9aaBic/viewform?edit_requested=truested=truested.

Mateusz Gregorski (Матеуш Грегорски)*

Факултет политичких наука и међународних студија,
Универзитет у Варшави

ПРИМЕНА БЕСПИЛОТНОГ ЛЕТЕЊА ЗА ПРОФЕСИОНАЛНО АКТИВИРАЊЕ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У КОНТЕКСТУ НАЦИОНАЛНОГ И ЕВРОПСКОГ ПРАВА

Сажетак

Питање професионалне делатности особа са инвалидитетом (ОСИ, ПД) је важно како са становишта појединца, тако и целокупног друштва и привреде. Постоје различити, међусобно комплементарни, методи подршке особама са инвалидитетом у том погледу. Овај чланак анализира могућност коришћења беспилотне технологије летења у ове сврхе. Анализиране су потребе особа са инвалидитетом и супротстављене садашњим и будућим технолошким могућностима узимајући у обзир националне и европске правне услове.

Кључне речи: инвалидност, професионална активација, дронови, беспилотни летови, УАВ

* Имејл-адреса: mgregorski@student.uw.edu.pl.

* Овај рад је примљен 19. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

УДК 32:929 Jovanović D.
DOI: https://doi.org/10.22182/spm.7732022.13
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 3/2022.
Vol. 77
стр. 263-280

Петар Анђелковић*

Филозофски факултет, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Снежана Миливојевић**

Филозофски факултет, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ - ДРУШТВЕНО АНГАЖОВАНИ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ У ТЕШКИМ ВРЕМЕНИМА

Сажетак

У меандрима српске историје, често су се дешавали дисконтинуитети, који су идеолошки били усмеравани, са несхватљивих заблуда и странпутица и који су неретко били трагични. У тим „ветровима историје", многи значајни интелектуалци који су указивали на те заблуде и могуће недаће, трпели су велике последице (личне и научне), потискивани су из колективног сећања, заборављени а неки су проглашавани и државним непријатељима, као што је то био случај са Драгољубом Јовановићем. За адекватан одговор на изазове које историјско време, ставља пред народ, најодговорнија је елита сваког народа, чији је задатак-позив да зна и да види најбоље. Другачије речено, један народ спреман је за изазове времена у оној мери у којој је спремна његова елита, па је стога неопходно трагање за одговором на питање шта је мера правог друштвеног ангажовања интелектулаца. Када је пронађемо, онда имамо образац, лик који треба следити. Да ли Драгољуб Јовановић

* Имејл-адреса: profapetar@gmail.com.

** Имејл-адреса: snezanatmn@gmail.com.

може бити мера правог друштвено ангажованог интелектуалца? Овај оглед настоји да дâ одговор на то питање.

Кључне речи: одговорност интелектуалаца, Драгољуб Јовановић, српско друштво, друштвено ангажовани интелектуалац

УВОД – ДРУШТВЕНИ АНГАЖМАН ИНТЕЛЕКТУЛАЦА

Не постоје интелектуалци да би нешто знали,
него постоје да би у оним тренуцима
када се решава судбина народа нешто били

Мило Ломпар

За адекватан одговор на изазове које, историјско време ставља пред народ, најодговорнија је елита тог народа, чији је задатак-позив да зна и да води најбоље. „Знати – значи познавати главне (глобалне), економске, политичке и социјалне процесе и умети предвидети њихов даљи ток. Водити – значи имати осећај одговорности на чијем си економском, политичком или културном врху, те умети изналазити решења за различите врсте изазова" (Antonić 2014, 31). Другачије речено, један народ спреман је на изазове времена, у оној мери у којој је спремна његова елита. Нема сумње да живимо у тешким временима, „временима кушње" (Darendorf). Како се у тим и таквим временима понашају интелектуалци, који су, или би барем требало да буду, по природи свог позива, ти који су најодговорнији и најпозванији да дају смернице и путоказе како се снаћи, поднети и превазићи тешка времена? Позив и дужност интелектуалаца обавезују да се тешка времена, како би рекао Бурдије, осветљавају и расветљавају „сигналним светлима" и проналазе ваљани путеви којим треба ићи. Дакле, истински друштвени ангажман, а самим тим и прави интелектуалац, у свим временима је нужан и могућ, а истински је само ако је у служби узвишених општељудских вредности, ако (да се опет послужимо Бурдијеовом синтагмом) пружа и даје отпор свакој инвазији, односно ако није дневнополитички приземан, баналан и ако се не своди на личну корист. Одговорност интелектуалаца је да говори истину и разоткрива лажи упозорава Чомски. Прави

интелектуалац је онај иза којег стоје дела, чију величину не казују речи које о себи изговара, него његова биографија. Он зна где су му границе: „његово је да каже шта види, да објасни шта разуме, да поучи ако има кога. Није његово да управља: он свој хлеб треба да зарађује изван сервисирања свог политичког мишљења" (Lompar 2021, 115). Врло је значајно запажање Расела Џекобија (*Russell Jackoby*) у поруци интелектуалцима и њиховој потреби да буду спона између оних који владају и онима којима се влада. У свом делу *Крај утопије: Политика и култура у доба апатије* Џекоби, који иначе не верује да је било када постојало „златно" доба за интелектуалце, пише о „последњим интелектуалцима", „о свету без интелектуалаца", о „лошим интелектуалцима" и слично, које прате замерке конзервативаца, да они не разумеју „генијалност тржишта", да су „елитистични" и поред тога не познају или једноставно игноришу емпиријске чињенице. У том смислу би интелектуалци требало да испуне велику друштвену провалију између оних који владају и оних којима се влада. Када су интелектуалци свесни своје одговорности према друштву и, у складу са тим, сазнањем прихватају изазов утицаја и формирања јавног мњења (Džekobi 2002, 181–190).

Интелектуалац мора бити ангажован и мора делати у сврху откривања истине. Оне „голе непријатељске" како поручује Шопенхауер. И управо се и у томе најбоље може видети разлика између интелектуалаца[1] и интелигенције. Интелектуалац тражи истину, улаже своју животну енергију у то да схвати каква је реалност. Интелигенција, посебно данас, најчешће „истину" сматра нечим сувишним, занемарује је. То је само препрека, сметња, ентропија. Истина и потрага за њом су неделотворни, скрећу с оног главног, стога су они према научној истини равнодушни. Зато нам је данас више него икада потребна критичка свест, о свету у коме живимо али и о нама самима. Критичка свест у виду својеврсног критичког хуманизма у целокупном практичком делању, а то пре свега претпоставља да човек стоји иза сваке своје речи. У времену када доминира друштвено потонуће, и када лаж и њен скривени облик обмана важе за истину, када беда удара на све бројнија врата,

1 Од многобројних дефиниција интелектуалаца ауторима је посебно блиска Шушњићева дефиниција која каже да је „интелектуалац сваки човек који живи духовним животом, вођен интересом да свет упозна и осмисли, а не да њиме влада или да га користи за друге потребе. У њега је теоријски интерес толико надмоћан над практичним да за себе слободно може рећи: 'Моје царство није од овога света'. Бити интелектуалац значи ставити истину изнад свих других интереса" (Šušnjić 2003, 14).

социјална неправда бива све дубља и шира, а спољашње и унутар системско насиље у име демократије расте – наведено гледиште постаје категорички императив првог реда и има ослободилачку функцију. Могли би на крају овог дела, као одговор на питање интелектуалац шта јесте и шта би требало да буде закључити: интелектуалци припадају посебној друштвеној групи која, иако номинално нема стварну моћ, позвана је да у име универзалних и хуманих вредности креира и бори се за праве људске вредности у свим областима друштвеног живота од политике до културе, али и да те вредности сведочи својим делом.

Шта се то данас дешава са интелектуалцима? Има ли та реч неког значаја и садржаја? Управо овакво питање поставља Гордана Ђерић, у сумрак 20. века, који је по много чему (посебно након Аушвица, Јасеновца.., а могли би да кажемо наставио и у 21. веку са Сиријом, Либијим, Ираком и „Милосрдним анђелом" у Србији којег подржаше и неки европски интелектуалци) био сумрак интелектуалаца. Њена порука о интелектуалцима је врло песмистичка. Указујући на чињеницу да је реч интелектуалац још у употреби, али да је тај појам изгубио свој садржај, да „виси као кошуља без тела" ауторка упозорава да живимо у времену када се „фигура интелектуалца не препознаје у искуству, иако је јавни простор препун играча те улоге. Добар део заглушујуће буке потиче од провалника из те „куће", која није ништа више до синегдоха за многе и различите улоге формално образованих глумаца у јавности (....) не само да играчи улоге интелектуалца све више наличе коментаторима временске прогнозе, него се овом речју означава и оно што према вокацији интелектуалац није. Отуда упитаност о процесу преображаја или нестанка ове представе, уз знање да ни за важније представе од интелектуалца, попут љубави или слободе, нема прецизне ваге (Đerić 1994, 84–86). Наравно, треба бити поштен и рећи да постоје и оптимистичка гледања на друштвену улогу интелектуалаца попут Карла Манхајма (*Károly Manheim*), који је био је уверен да је „слободнолебдећа интелигенција" идејно-интегративни друштвени чинилац. У том смислу тврди да ће интелигенција у „сваком тренутку наћи ону тачку одакле је могућна целокупна оријентација у збивању и што ће бити будан чувар у једној ноћи која би иначе била исувише мрачна" (Manhajm 1968, 131).

Откуд ова и оваква трагична посрнућа интелектуалаца, шта је основни и најчешћи разлог да интелектуалци у тешким временима лако губе душу и продају је ономе ко нуди више. Могли би да наведемо више разлога али два су доминантна: заводљивост публицитета и

заводљивост новца. Заводљивост публицитета, има магичну моћ, а до њега се тешко стиже ако нисте на страни естаблишмента, односно ако нисте у предворју владајуће политике. Радно место или опстанак на катедри више није сигуран, створен је амбијент у коме интелектуална елита мора „просјачити" новац, или од државе, или од приватног сектора, а онда у складу са давно изреченом народном мудрости: *кога је молити није га срдити, кога је молити, њему је служити,* почиње и ту се завршава прича о интегритету, а почиње прича о посрнућу и интелектуалној корупцији. Нема сумње, да повећање броја „интелектуалаца" у савременом друштву, нарочито оних који су плаћени да мисле, буди сумње да ли индивидуални интелектуалац као независни глас уопште више постоји. У свим временима било је покушаја гушења слободе мисли и говора. Ово време „либералног тоталитаризма" (Зоран Видојевић) у коме данас живимо је у томе отишло корак даље. У епохи „антиратова трећег таласа" (Тофлер) као епидемија шири се култура малодушности, која код људи и народа развија „бапски идентитет" (Шпенглер), а то се пре свега постиже манипулацијом. Трагично у свему томе што идеје уместо да буду средство хуманизације људи и друштва, у ово „доба празнине" (Жил Липовецки) постају средства обмане, поготово обмане глобалних размера, и претварају се у најпокваренију робу која врши функцију својеврсог духовног тровања и допинговања. Логично, намеће се питање, да ли је данас у временима „либералног тоталитаризма", који доминира у свим сферама живота, уопште могућ, друштвени ангажман интелектуалаца?

Свакако да доминатни културни образац у коме интелектуалац живи и делује утиче на његов ангажман. О културном обрасцу, а посебно о *полуителектуалцу*[2] као последици „кварежи" културног обрасца посебно је писао Слободан Јовановић. Шта је полуинтелектуалац? „То је особа, ценећи искључиво по стеченим академским квалификацијама, високо образована и која образовање неретко окончава са веома добрим успехом. Међутим, оно што га разликује од интелектуалца јесте потпуно одсуство културног образовања и моралног васпитања. Полуинтелектуалац свој труд не улаже у духовни саморазвој. Имун на духовне вредности, без

2 О полуинтелектуалцима као феномену писали су бројни аутори. Између осталих погледати и оглед Браниславе Краговић, у коме ауторка између осталог, указује да Јовановић, који изједначава појам интелектуалац и интелигенција, појам интелигенција употребљава у вредносно позитивном смислу, а појам полуинтелектуалац, користи као антонима или, прецизније, у вредносно негативном смислу, када описује мање вредне аспекте ове друштвене групе (Kragović 2012, 254).

разумевања за њих, он је материјалистички оријентисан. Вредност за полуинтелектуалца је само оно што доприноси успеху у животу, „а успех узима у 'чаршијском' смислу, дакле, сасвим материјалистички" (Jovanović 2009, 51). Међутим, за прави интелектуални ангажман интелектуалаца неопходна је релативна аутономија интелектуалног поља за коју сам интелектуалац мора да се бори и избори. Прави интелектуалац би требало да буде противтег званичном *мејстрингу,* не из просте потребе да све доводи у питање. Његов задатак је да ствари, па и званични мејстринг, посматра са општефилозофског (људског) становишта а не партикуларног. Давно је, један од највећих српских интелектуалаца Јован Цвијић изрекао једну мисао која би требало да буде нит водиља интелектуалаца у свим временима: „Она интелигенција која хоће да представља најзрелији плод цивилизације свога народа, мора утицати на његово политичко и социјално развијање, обавештавајући, казујући своја мњења без икаквих обзира какав ће то утисак направити на професионалне политичаре" (Cvijić 1987, 63). Другим речима, да креира и ствара културни образац „на ползу свог народа" а не у служби страних интереса. „Зашто неки од врхунских интелектуалаца приступају тиранским политичким вођама?, пита се се Видојевић. По њему Главни мотив је тежња да се суделује у великој моћи и држи „волан историје". Тиме се врши издаја позива интелектуалца. Она се мора повезивати с одговорношћу за зло које је битна одлика репресивних, а посебно тоталитарних друштвених система. Аушвиц-парадигма није пука прошлост.

Најзначајнији облик савременог тоталитаризма, који има глобалне размере, јесте неолиберални тоталитаризам (Vidojević 2008, 736). Свакако, треба бити свестан, да у „тешким временима", којих је, у српској историји било увек, није било лако очувати достојанство и чистоту интелектуалног позива, било које врсте. Ретки су они који су остали верни својим идеалима и уверењима, осветлили интелектуални позив, и нису се примакли „пуном чанку". Много новца, управни одбори, директорске фукције, пројекти, медијска популарност и ћурак се окрене, па се тако намножио један слој људи, пре свега међу интелектуалцима, назван *кетманима*. Борисав Пекић о кетманству ће написати следеће: „Кетманство је, дакле, када се сведе на садржину, на метод (али у повратном смислу, стање, стање мимикрије) свесне обмане у заштиту властите истине (а узгред и личности, с могућим, али не и обавезним циљем да јој се омогући победа кад прилике сазру, кад кетманство више не буде нужно" (Pekić 1987, 253). Не постоји дилема да рад интелектуалаца зависи

од њихове аутономије. Наравно, кључно је питање, како обезбедити аутономију у друштву. Нестанак старих друштвених односа коме су и сами допринели лишио је многе сигурне егзистенције. Нема више богатих мецена, покровитеља уметности и науке. Интелектуалци су се нашли препуштени врховном божанству капитализма – тржишту. Едгар Морен је писао да интелектуалци себе сматрају вишим, интелектуалним, али да су економски зависни од издавача, богатих донатора факултета, колекционара, власника новина и финансијера скупих технолошких истраживања. „Интелигенцију не боли само то развлашћивања. Индустријска техника, трговинска условљеност и потрошачка усмереност масовне културе попљували су читаву једну концепцију културе. Мецену замењује најамник. Капитализам смешта своје благајне у велико културно складиште" (Moren 1979, 98). У друштвеним односима, где нема слободе духа, где је егзистенција свих па и интелектуалаца, угрожена, тешко је очекивати (не кажемо да је немогуће) да ће интелектуаци остати аутономни и да ће покушавати да устану против индустријализације духа.

Свакако, за „издају интелектуалаца" не можемо и не треба кривити само систем. Још је Цвијић приметио и констатовао ову трагичну карактеристику српске инелигенције, коју он назива „партијска узрујаност" и „партизанство и посматрање свега живота са уског секташког гледишта", а која је захватила и универзитет и све културне установе. Уместо „партизанства" Цвијић указује да „треба да уђе у крв да се сваки јавни рад врши само ради општих интереса и ничега другог. И то треба тако да буде да није ствар размишљања већ инстинкта... Сваки мора да инстинктивно стави народну целину и њене интересе испред себе и својих личних интереса. Само се тако од једног скупа личности прави народ. Треба да је у инстинкту свакога да на питањима и пословима од националног значаја не смеју партије тражити своје посебне партијске користи. Општа свест треба да је тако јака да одмах осуди партију која тако ради (Cvijić 1987, 65). Интелектуалцима, који „наш хлеб једу а туђу бригу воде", који се неодговорно мешају у туђу судбину, а своју су изместили на неко друго сигурније место, сличну поруку упућује и Драгољуб Јовановић: „Наши високи интелектуалци имају да изаберу: или да раде за свој народ - и онда морају водити рачуна о његовим потребама, бити јаснији и простији - или да пишу за 'културни свет' - и онда нека изволе ићи на страну поред својих вршњака и колега. Трећег не може бити. Лажне величине се боје близине, то је познато, али зато такве прваке ваља открити и понизити. Цео наш културни

апарат почива на збуњивању лаковерних од стране Олимпијаца са катедре, из министарства или из редакција" (Jovanović 1927, 21). Такве „школарце" народ нерадо бира за своје представнике и обично каже: „Лажете ви, браћо интелектуалци! Хтели сте да се брзо попнете на грбачу овом народу. Кад нисте успели да га газите као црвени, ви долазите сада као црни. А још бисте хтели да сачувате повластице идејних разлога и да се оправдате: хтели сте ви тобоже, али народ је изневерио. Удри по народу!" (Jovanović 1946, 31). Сократ је својим животним примером за сва времена показао пример правог друштвеног ангажмана човека од знања и спремности на жртву како би се био доследан у својим уверењима. Сократ је кукуту испио да би, поред осталог, човечанству доказао да је човек без критичког духа и права на сумњу - ствар међу стварима.

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ - ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ДИСАО БОРБОМ ЗА СЛОБОДУ БЕЗ СТРАХА

У меандрима српске историје, често су се дешавали дисконтинуитети, који су идеолошки били усмеравани, са несхватљивих заблуда и странпутица и који су не ретко били трагични. У тим „ветровима историје", многи значајни интелектуалци који су указивали на те заблуде и могуће недаће, трпели су велике последице (личне и научне) потискивани су из колективног сећања, заборављени а неки су проглашавани и државним непријатељима, као што је то био случај са Драгољубом Јовановићем.

Драгољуб Јовановић се већ у раној младости укључио у политички живот, залажући се за трансформацију села и сељаштва, што ће до краја његовог активног политичког деловања остати непромењена путања којом се кретала његова научна и политичка активност. Демократа по убеђењу, није био по вољи владајућих система ни у првој ни у другој Југославији. Убеђење, тачније, аутентично инсистирање на демократским начелима довешће га у сукоб са свим владајућим гарнитурама. Био је затваран и у Краљевини Југославији[3] и у социјалистичкој

3 Хронологију хапшења Драгољуба Јовановића до 1940. године детаљно нам излаже историчар -Пироћанац Давор Лазаревић: - 1928. године је покренута тужба са захтевом да се Јовановићу забрани професура због чланка Сељачка меница. - 1929. године је приведен 31. марта и по први пут осуђен на два дана у Главњачи због предавања о Хрватском питању. - 1930. године, прогласом министра просвете Боже Максимовића било му је забрањено да држи конференције и зборове, о чему су били обавештени сви срески начелници. - 1932. године је ухапшен после збора који је одржао у Крагујевцу маја месеца, после чега је интерниран у Главњачу, а 19. септембра је осуђен на робију у

Југославији.

У Краљевини СХС/Југославији био је огорчени противник централистичког уређења државе заснованог на Видовданском уставу који је довео до велике кризе[4]. То ће указивати на многим местима. На суђењу 1939. године у закључној речи је изјавио: „Шта ћете са мном да урадите? Наш народ каже: Ко се до 40 године не обогати и не опамети, нема му лека. Ја ћу ускоро загазити у 45. годину. Нисам се до сада ни обогатио ни опаметио. Нема ми лека. Остаје да пресудите: да ли сам до те мере кужан и штетан по друштво, да ме заувек ваља уклонити. Или су идеје које данас ширим оно што ће сутра или кроз неколико година бити државни програм, као што је случај са мојим идејама и мојом пропагандом из 1932" (AJ 1997, 83). Неспоразум и сукоб Дагољуба са тадашњом влашћу дошао је и кад је била у питању аутономија универзитета. Доследан својим принципима Јовановић је, поред осталог, жустро бранио и аутономију Универзитета. Када је министар просвете Светозар Прибићевић 1924. године, на Ваведење, дозволио да полиција упадне на Универзитет како би тукла и хапсила студенте, Јовановић је оштро реаговао. Говорио је и писао против Прибићевића оптужујући га да „силује најсветије установе наше цивилизације", „вређа младост", „искаљује се на Универзитету и омладини". У тексту у Новостима крајем децембра 1924. године, који је потписао као „један професор", дао је на знање да се „универзитет мора бранити", а ако и сами професори не буду хтели или могли да схвате потребу да се брани „последња светиња у земљи", омладина ће „подвикнути". Закључивао је да „никакав кукавичлук није дозвољен када је у питању последња тврђава слободе" (AJ 2008a, 230). У том смислу Драгомир Бонџић, наводи речи професора Живојина Перића, који искрено признаје да је Јовановић, био прави пример универзитетског професора. „Јовановић чини све оно што је требало да чине сви професори, да су имали храбрости и да он „брани част

трајању од једне године уз губитак државне службе. - 1933. године, после само 19 дана проведених на слободи, Јовановић и његова супруга су ухапшени, после чега је он пребачен у Тутин, а после у Сремску Митровицу. - 1934. године поново је враћен у Тутин на још 10 месеци. - 1935-1938. година, Јовановић је чак четири пута лишаван слободе. - 1938. године је поново ухапшен и осуђен на седам месеци затвора како би се спречило његово учешће на изборима. - 1939. године је осуђен на 14 месеци затвора и новчану казну од 2000 динара (Lazarević 2013, 147).

4 О политичко-парламентарном животу Краљевине Југославије чије су одлике биле пре свега бројне кризе: уставна 1920/21, парламентарно-национална1921/28, монархистичка диктатура, економска криза, разбијачко-сепаратистичка 1929-41 (видети Maliković, Rastović i Šuvaković 2007).

читавог сталежа" Драгољуб Јовановић је имао храбрости – али то га је коштало прогона са Универзитета и вишегодишње робије" (Bondžić 2019, 180).

Све што се дешавало након 1945. године, нарочито у првих пет година, представља покушај стварања новог културног обрасца, који са једне стране представља раскид са претходним, са негирањем тековина тог културног наслеђа, као и стварање нове ортодоксије, која је промовисала нови друштвени поредак у свим сферама друштвеног живота и културе. Драгољуб Јовановић је, кренувши у сарадњу са комунистима, био уверен да нова власт за земљу доноси владавину демократских принципа и грађанских слобода. Веровао је да се управо због укорењене традиције Србија никада неће одрећи демократије и слободе. Међутим, убрзо се показало да је био у заблуди. Разлике у гледању на суштину демократије и страначког плурализма, које је Јовановић бескомпромисно бранио, убрзо су постале генератор сукоба између њега и комуниста. Разилазили су се у многим погледима. Најпре, Драгољуб је указивао и био против фаворизовања државног сектора у привреди, а ово време када изнова покушавамо да обновимо задругарство најбоље потврђује колико је био визионар. Позивајући се на Устав у коме је било предвиђено постојање и друга два – задружног и приватног сектора, критикујући Закон о задругарству за скупштинском говорницом он изјављује: "Ако се привредни план може спровести само на рушевинама задругарства и приватног сектора, или кроз њихово поробљавање, онда ми нећемо скоро имати привредног плана. Морамо знати шта хоћемо. У Уставу смо предвидели три привредна сектора, и онда не смемо лагати ни себе ни друге. Или се жели задружни сектор или не жели. Или он постоји или не постоји. Ако постоји, он не може служити и робовати државном сектору, него само сарађивати са њим. Задругари су управо идеални сарадници. Кооперација – то је најлепша реч која постоји у људском језику. Кооператор значи сарадник. Задругарство управо одговара за наш тип државе, која није ни капиталистичка ни социјалистичка, већ народна, плебејска, народска" (AJ 2008b, 26).

Јасно је да су овакви Јовановићеви ставови били у нескладу са привредном политиком државе после рата. Власт је сматрала да је јачање државног сектора био једини начин да се обнови земља која је у рату претрпела огромна разарања. Посебно ће до неспоразума са новом влашћу доћи око визије друштвеног развоја у новом петогодишњем плану. Иако начелно указује да ће гласати за петогодишњи план Драгољуб настоји да укаже на неке недостатке

које треба поправити, посебно кад је реч о односу према селу и пољопривредној делатности и између осталог о овом плану каже: „Он полази од индустријализације и електрификације, али се мени чини. Ту је резерва коју правим – да је индустријализацију требало почети са индустријализацијом пољопривредних сировина и са прерађивањем наших пољопривредних сировина које имамо на лицу места и које могу да нам послуже као одличан извозни атрикал за добијање машина и за плаћање.... ја питам како ћемо ми извршити милионске набавке из иностранства ако немамо шта да извозимо. Мислим да је наша квалитативна пољопривредна производња најбољи начин да дођемо или до иностраних валута или до машина, пре свега пољопривредних" (AJ 2008b, 167.). Јасно је да нова власт није разумела и није могла да трпи оваква излагања и ставове интелектуалца попут Драгољуба и кренуо је груб обрачун са њим. Јовановићу је 26. јула 1946. године одузет мандат у Скупштини Србије, потом је уклоњен са места професора Универзитета. Главни одбор искључио га је из странке 11. фебруара 1947. године. Претучен је на северу Бачке. Ухапшен је у мају 1947. године и осуђен на девет година затвора због наводне сарадње са страним обавештајним службама и емиграцијом, која није била доказана. Казну је одлежао у Сремској Митровици, а са робије је изашао новембра 1955. године. Умро је у Београду маја 1977. године.

Валтазар Богишић (Балдо), српски историчар, професор, правник у Законику који је приредио у глави 8 шестог дела, излаже неке „законачке изреке и поставке", међу којима се налази и мисао „Што се грбо роди, то вријеме не исправи". Нема дилеме да све оно што настане на нездравим темељима кад тад се мора урушити, те се стога ова мисао, коју време потврђује, може узети и као законитост друштвеног развоја. Да ли то важи и за преокренуту мисао и да ли можемо рећи, да све „што се право роди то време не сакри". Убеђени смо да јесте, без обзира што се историјска „вага" на којој се мери учинак истакнутих појединаца често идеолошки баждари, јер резултате мерења очитавају они, које препознајемо у фрази да историју пишу победници. Некада се неко време, у коме доминирају „победници" огреши о људима, али праве вредности време не брише. Кад тад, без обзира на сва потискивања и сакривања, јачином своје вредности разгрну таму и испливају на светло дана. Историја је препуна примера, о интелектуалцима који су ишли испред свог времена, или оних које време у коме су деловали из различитих (најчешће идеолошких) разлога није признавало. Један од таквих интелектуалаца, био је Драгољуб Јовановић који, држећи се

доследно својих уверења и ставова долази у сукоб са два ауторитарна система[5], оличена у две ауторитарне личности (Пашић и Тито), који је много неправди и зла претпео од њих, и дуго био заборављен. Драгољуб Јовановић својом величином и својим делима у пуном сјају данас се враћа на научну сцену Србије. Цео свој стваралачки, али и животни век, ставио је „на ползу" свом народу и његовој добробити, посветивши огромну енергију борећи се против социјалне и националне неравноправности, против примитивизма и заосталости. Јовановић као интелектуалац али и културни и јавни радник нема дилему да је од од свега најзначајније служити свом народу. То се посебно види у његовој поруци социолозима где каже: „један социолог није позван ни да оптужује, ни да правда: он мора видети стварност и рачунати с њом... он мора поћи од факата, у својој земљи и у свету, рачунати са стварним потребама дате друштвене заједнице и инспирисати се актуелним захтевима радничке класе" (Jovanović 1991, 15).

Он није интелектуалац који се ставља у службу владајуће идеологије, иако је врло свестан да најбоље пролазе они који су на линији главног тока и да је и он могао да лично прође много боље: „Дошао сам до врло високог положаја. Требало је само да гледам свој посао и да ћутим, да се не буним против неправди и глупости управљача, па да ми буде још боље. Овако, изгубио сам и још ћу да губим. Али за мене постоји једна морална немогућност. Не могу да ћутим кад видим куда срља држава и како пропада наш народ. Морао сам да говорим, да протестујем, да се буним, па и друге да позивам на узбуну. Не мари ако будем поново страдао у име свих који мисле као ја, а немају могућности или смелости да то изразе. Није рђаво бити уста за многе душе. Затвори су модерна бојна поља. Политичко страдање је нови хероизам, ново витешто" (АЈ 1997, 113).

5 Без намере да дубље улазимо у расправу око појма ауторитаризма, посебно да ли тај појам важи и за Титову Југославију (јер постоје и другачија мишљења, видети Flere i Klanjšek, 2014) полазна основа нашег поимања ауторитаризма, било које провенијенције, јесте да он не допушта сучељавање мишљења, која би требало да укажу на идеолошке, друштвене, политичке проблеме и да понуде одговоре. Напротив, таква клима доприноси „укалупљивању" идеја, њиховом окоштавању и обнављању конзервативне и често ретроградне социјалне атмосфере. Опет, свакако не треба поистовећивати ауторитарни систем у Краљевини Југославије са периодом самоуправног социјализма у Југославији. Нема дилеме, да без обзира на доминацију једног погледа на свет оличеног у комунистичкој идеологији, да су људи генерално посматрано у периоду социјализма имали већа права и слободе, бар када је реч о социјално-економској сфери.

Драгољуб зна да позив интелектуалаца није само привилегија већ пре свега обавеза. Зато и поставља шест императива, полазних тачака, за живот и борбу, које обавезују: „Као интелектуалац, да се покаже да још има „повлашћених" - а ми смо повлашћени у поређењу са „обичним" радним људима – који не заборављају своје порекло и свој дуг према породици, домовини и нацији. Као професор коме је нова генерација указала поверење, у коме је сељачка и радничка омладина хтела да види једног учитеља. Као Србин, да би се повратила вера у Србе, доказујући да се сви Срби не слажу да се они тлаче. Као Србијанац, да се осведоче „пречани" из свих крајева, западних, северних, јужних, да није умрла она Србија за коју су се загревали, да Црногорци и Македонци не изгубе наду. Као земљорадник, да одузмем комунистима монопол на борберност, на Русију, на ново уређење, на решење привредне кризе, на излаз из хаоса, а да сељаци виде да имају браниоца. Најзад као борац за јужнословеначки сељачки, социјалистички идеал" (AJ 1997, 114). Основна мисија знања је да буде инструмент друштвене акције, а за акцију како је увек говорио и практично се тога држао неопходан је фатализам.

Од његовог хапшења па до деведесетих година, прошлог века, о Драгољубу Јовановићу, готово да се ништа није знало, чак се ретко помињао и у његовом родном крају. Слабљењем стега комунистичког ауторитаризма, Драгољубово дело и његова политичка борба почињу полако а потом све јаче да доспевају у жижу интересовања како научне тако и политичке јавности. Многи бивши комунисти излазе у јавност са оценама да су се огрешили о Драгољуба Јовановића. Међу првима је то учинио и Душан Чкребић, признањем да су се КПЈ и српски комунисти огрешили о Драгољуба Јовановића. Значај научног опуса Драгољуба Јовановића препознао је, један од највећих српских социолога, недавно преминули проф. Данило Ж. Марковић, који је дао први докторат на тему рада о опусу Драгољуба Јовановића[6]. Јовановићевој храбрости одао је признање и др Божидар Јакшић у предговору књиге *Драгољуб Јовановић, „Слобода од страха" Изабране политичке расправе* (Београд, 1991). Пишући о његовој улози у развоју демократске мисли, подвукао је да је „мало личности тако снажног и доследног демократског уверења које су се и у првој (грађанској) и у другој (социјалистичкој) Југославији тако доследно супротстављале ауторитарним политичким системима и

6 На факултету политичких наука у Београду 1999. године, под менторством проф. Марковића, Дарко Надић одбранио је докторску дисертацију под називом: „Схаватање категорије рада у делима др Драгољуба Јовановића".

биле у опозицији свему што је у јавном животу антидемократско, као што је то чинио Драгољуб Јовановић". У овој оцени, чини се лежи срж умног и политичког кредa истакнутог интелектуалца и неуморног борца за живот без страха. За храброст и доследност одао му је признање и словеначки историчар Јоже Пирјавец који је оценио Драгољуба Јовановића као човека који није погнуо главу ни пред краљем Александром, ни пред Јосипом Брозом Титом. (Pirjavec, 1995). Од деведесетих година па надаље одржано је низ скупова и издато више зборника и радова везаних за опус Драгољуба Јовановића.

КА ЗАКЉУЧКУ

Богат животни пут, пут жртве које је подносио због политичких и идејних ставова, али пре свега допринос науци, несумњиво сврставају Драгољуба Јовановића међу најистакнутије српске интелектуалце XX века. Осврт на лик и дело Драгољуба Јовановића показује нам развојни пут који се кретао од симпатија и подршке, оспоравања и одрицања, па до неке врсте рехабилитације и признавања данас. Пут од Пирота преко Београда и Македоније доводи га до Француске и школовања на Сорбонском универзитету, где је докторирао. Иако је имао прилику да остане у Француској, на позив и по препоруци професора Слободана Јовановића, Драгољуб постаје доцент Правног факултета у Београду где почиње његов научни и педагошки рад. Међутим, његов дух не да му мира да се само „завали" у професорску фотељу, пише кабинетске радове напредује и ужива уз „пун чанак". У складу са својим најдубљим животним опредељењем, којег свесно бира „Слобода од страха" Драгољуб Јовановић је био огорчени и страствени борац против свих видова насиља и аутократских режима. Целокупан свој живот посветио је борби за живот у слободи без страха, одупирању режимима који уништавају људско достојанство, ограничавају слободу човека. Без обзира што због својих ставова, од којих не оступа ни по коју цену, трпи велике последице, код њега нема осуде своје државе, нема горчине, према људима, а у затвору пише о моралу називајући свој рад Ведрине. И управо у тој чињеници најбоље се исказује морални лик и морална константа Драгољуба Јовановића, тако ретка међу интелектуалцима, а још ређа међу политичарима. Начела којим се руководио у свом политичком деловању нису му дозвољавала да прихвати улогу кетмана и настави своју политичку активност, без обзира на цену. Остаје, међутим,

дилема да ли је, не одступајући од својих начела, за која је платио високу цену вишегодишњом тамницом и изолацијом у послератној Југославији, показао извесну политичку наивност, или је, знајући у каквом се окружењу налази, свесно одабрао свој пут знајући за његову цену. Можда нам најбољи одговор на ову дилему даје његов унук Срђан Јовановић. Деда, како пише Срђан „нама укућанима, својим понашањем указивао на скалу моралних вредности о којој се није могло дискутовати.'' Стицање знања, поштење, скромност, доследност, нежност, поштовање других и њиховог мишљења, и, коначно, једнакост међу људима, ма ког порекла они били. Свој животни кредо „nulla dies sinae linea'' („*Ни један дан без црте'', или, сваки дан треба бар нешто урадити,* подвукли, П.А и С. М.) спроводио је и са мном, одмалена'' (Jovanović 2013, 167). И још једно сведочење које нас тера да се дубоко замислимо. „Мој отац'', сведочи Срђан, је изрекао једну антологијску реченицу: У комунизму се сви, на овај или онај начин, проституишемо…. (краћа пауза)… осим Драгољуба! (Али, он је дебело платио, додајем ја.) Моји другови нису знали ко је Драгољуб. Мислим да ни многи родитељи другова то нису знали. Власт се постарала да се његово име избрише из колективне народне меморије. Нас управо такав однос власти према Драгољубу обавезује (Jovanović 2013, 173–174). Да је свесно бирао пут жртвовања, за начела у које је веровао доказује и на суђењу 1947. године, када отворено износи свој политички кредо, пред оним који ће га осудити на девет година робије, завршавајући одбрану речима: „ Ако ме осудите на затвор, ја ћу радо тамо отићи и наставићу да проповедам оно за шта сам се стално борио, чему сам служио и чему остајем веран. Борићу се за Југославију, за федерацију, за републику, за социјализам, за народну власт'' (Jovanović 2013, 261).

Због супротстављања диктаторским режимима био је њихова жртва и у међуратној и послератној Југославији, али ни полицијска праћења и судске прогоне, ни избацивања са Универзитета, физички напади и осуда на затворске казне и робију нису сломили овог врсног интелектуалца и морално јаког човека који је остао веран својим животним и политичким идеалима, доследно је бранио своја начела и веровања, храбро дизао глас грађанске савести, позивајући на отпор свим насилничким методама владања, за слободу речи и деловања без страха и са уверењем у победу слободарског демократског духа. Драгољуб Јовановић није био, нити је ка томе стремио, да буде кабинетски интелектуалац који академски пише научне радове. Његов идеал кога је доследно следио је, активна борба за напредак Србије, посебно побољшање услова живота највећег социјалног

слоја у Србији – сељаштва. Свој идеал који је прокламовао у својим делима, претворио у акцију и активну борбу. На тај начин, Драгољуб свим интелектуалцима јасно показује и својим животом сведочи (склад речи и дела) да интелектуалац јесте и остаје интелектуалац само када остане веран својим идеалима и кога нису у стању да сломе никакве препреке и неправде. Он није интелектуалац који само зна, а знао је много (само да поменемо два доктората на Сорбони) већ је интелектуалац који је, када се „решавала судбина народа - био". Сматрамо да, Драгољуб Јовановић јесте она мера правог друштвено ангажованог интелекуалца, која треба да нам буде узор и прави пример који треба следити.

РЕФЕРЕНЦЕ

Antonić, Slobodan. 2014. „Stanje društva i strategije obnove." U *Ka srpskom stanovištu,* ur. Svetlana Kurćubić Ružić, 31–50. Beograd: Evro Đunti.

Arhiv Jugoslavije [AJ], „Političke uspomene (5) – iskušenja" Dragoljub Jovanović. Beograd: 1997, Kultura.

Arhiv Jugoslavije [AJ], „Političke uspomene Jovanović (1) Zanosi" Dragoljub Jovanović. Beograd: 2008a, Kultura.

Bondžić, Dragomir. 2019. „Dragoljub Jovanović i Beogradski univerzitet." U *Društveno-politička i naučna misao i delatnost Dragoljuba Jovanovića*, ur. Aleksandar Kostić, 169–187. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

Cvijić, Jovan. 1987-1907. „O nacionalnom radu." *U Govori i članci, Sabrana dela knj. 3 tom 1*. ur. Radomir Lukić i dr, 55–68. Beograd: SANU, Književne novine i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Đerić, Gordana. 1994. „Intelektualac – suvišna, ukradena ili ponižena reč." *Srpska politička misao*, *Posebno izdanje, Posmodernizacija srpske nauke: politika posmoderne/politika posle posmoderne*, 83–105.

Džekobi, Rasel. 2002. Kraj utopije. Politika i kultura u doba apatije. Beograd: Beogradski krug.

Flere, Sergej i Rudi Klanjšek. 2014. „Was Tito's Yugoslavia totalitarian?" *Communist and Post-Communist Studies* 47 (2): 237–245. doi: https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2014.04.009.

Jakšić, Božidar. 1991. *Sloboda od straha, Dragoljub Jovanović između dve autoritarne Jugoslavije.* Predgovor knjizi Dragoljuba Jovanovića Sloboda od straha, izabrane političke rasprave. Beograd: Filip

Višnjić- Naučna knjiga.

Jovanović, Dragoljub. 1927. *Kult rada.* Beograd: Rad.

Jovanović, Dragoljub. 1946. *Novi Antej.* Beograd: Rad.

Jovanović, Dragoljub. 1991. *Sloboda od straha: izabrane političke rasprave.* Beograd: Filip Višnjić- Naučna knjiga.

Jovanović, Dragoljub. 2008b. *Političke uspomene (9), Opozicija-robija*. Beograd: Službeni glasnik.

Jovanović, Slobodan. 2009. *Jedan prilog za proučavanje srpskog nacionalnog karaktera*. Beograd: Stubovi kulture.

Jovanović, Srđan. 2013. „Moj deda Dragoljub Jovanović." U *Pirotski zbornik*, 37–38, 167–175. Pirot: Narodna biblioteka grada Pirota.

Kragović, Branislava. 2012. „Slobodan Jovanović o poluintelektualcima." *Sociološki pregled* (46): 252–264.

Lazarević, Davor. 2013. „Dr Dragoljub Jovanović i pirotski kraj." U Pirotski zbornik, ur. Goran Nikolić, 37–38, 129–169. Pirot: Narodna biblioteka grada Pirota.

Lompar, Milo. 2021. *Poluintelektualac i nacionalna politika*. Beograd: Catena Mundi.

Maliković, Dragi, Aleksandar Rastović i Uroš Šuvaković. 2007. *Parlamentarne stranke u Kraljevini SHS – Jugoslaviji (nastanak, razvoj i partijski sistemi), knj. 1*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.

Manhajm, Karl. 1968. *Ideologija i utopija*. Beograd: Nolit.

Moren, Edgard. 1979. *Duh Vremena. Tom 2.* Beograd: BIGZ.

Nadić, Darko. 2006. *Misao o radu Dragoljuba Jovanovića*. Beograd: Izdanje autora.

Pekić, Borislav. 1987. *Godine koje su pojeli skakavci*. Beograd: BIGZ – Jedinstvo.

Pirjavec, Jože. 1995. *Jugoslavija 1918-1992, Nastanak, razvoj te raspad Karađorđevićeve ni Titove Jugoslavije.* Koper: Lipa.

Šušnjić, Đuro. 2003. *Intelektualci i intiligencija*. Kikinda: SO Kikinda, NB Jovan Popović.

Trkulja, Jovica. 2012. *Dragoljub Jovanović, profesor, političar i opozicionar (1895-1977).* Beograd: Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet.

Vidojević, Zoran. 2008. „Intelektualci, odgovornost za zlo i humanizam." *Politička revija* 32 (4): 731–755.

Petar Anđelković*

Faculty of Philosophy, University of Priština, Kosovska Mitrovica

Snežana Milivojević**

Faculty of Philosophy, University of Priština, Kosovska Mitrovica

DRAGOLJUB JOVANOVIĆ-SOCIALLY ENGAGED INTELLECTUAL DURING DIFFICULT TIMES

Resume

In the meanders of Serbian history, discontinuities often occurred, which were ideologically directed, due to incomprehensible delusions and misconceptions and which were often tragic. In these "winds of history", many important intellectuals who pointed out these misconceptions and potential misfortunes, suffered great consequences (personal and scientific), were pushed out of collective memory, were forgotten and some were declared enemies of the state, as was the case with Dragoljub Jovanović. For an adequate response to the challenges that the times put before the people, the most responsible are the elite of every nation, whose task is to know and see the best. In other words, the people of one nation are ready for the challenges of time to the extent that their elite are ready, so it is necessary to seek the answer to the question of what is a measure of the proper social engagement of intellectuals. When we find it, then we have a pattern that needs to be followed. Can Dragoljub Jovanovic be a measure of a proper socially engaged intellectual? This paper tires to answer that question.

Keywords: responsibilities of intellectuals, Dragoljub Jovanović, Serbian Society, Socially engaged intellectual

* E-mail address: profapetar@gmail.com.

** E-mail address: snezanatmn@gmail.com.

* Овај рад је примљен 19. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

Осврти и приказИ

УДК 323.1(=163.41)(=161.1)(049.3)
DOI:https://doi.org/10.22182/spm.7732022.14
Приказ

Саво Симић*

Институт за политичке студије, Београд

ЗАПАДНО НЕРАЗУМЕВАЊЕ РУСКО-СРПСКОГ ПРАВОСЛАВНОГ ИСТОКА**

Slobodan Antonić 2022. *Dva zavetna naroda: Rusi i Srbi*. Beograd: Katena Mundi, 77 str.

У раду истакнутог српског социолога, професора Филозофског факултета и бившег истраживача Института за политичке студије, присутна је анализа превасходно немачког, али и западног друштвено-политичког погледа на руско-српски духовни и народни идентитет. Он започиње са питањем зашто Запад, упркос постојаним тежњама, не успева баш најефикасније да разуме понашање Срба и Руса. Као оправдање за погрешно предвиђање деловања ова два блиска народа, нуди три разлога због којих долази до накнадних изненађења на Западу. Као први наглашава *стереотипизацију* или предрасуде претходно креиране о овим народима. Други је повезан са погрешним, повлађујућим информацијама које Запад добија у комуникацији са домаћим, али друштвено отуђеним политичким актерима. Трећи је одређен различитом политичком културом или како је Антонић назива *духом народа* Истока и Запада. Своје разлоге превасходно подупире књигама Владимира Станојевића и Мирка Косића са почетка 20.

* Имејл-адреса: savo.simic95@gmail.com.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

века. Иако је први писао о Русији а други о Немачкој, у њиховим делима присутна су тумачења односа Немачке према Истоку, превасходно Русији, поред тога обрађујући и елементе германских друштвених вредности и на њима заснованим политичким амбицијама и аспирацијама. Карактеристике немачког народа су тако: марљивост, дисциплина, поузданост, поштење, али истовремено у симбиози са ауторитарношћу, безобзирношћу, надменошћу и негостољубивошћу. Немци су доживљавали Словене не само као вечне историјске непријатеље, него и као културно-инфериорну расу људи са посебним акцентом на Источне и Јужне Словене. Осим тога немачки политички и економски интереси увек су водили од северозапада ка југоистоку, од Средње Европе преко Балкана ка Малој Азији.

За дисторзирану слику руског народа Антонић сматра да су одговорни поједини руски писци и њихова уверења, која су се пренела како међу немачки народ тако и међу његову елиту. Као пример он узима Максима Горког, за кога су руски сељаци као већина руског становништва тог времена, били претежно нерелигиозни, немарни и лењи, чији је пуки смисао живота и реактивни чинилац искључиво глад. Антонић прави интересантну паралелу, истичући да су управо неке идеје нацистичких идеолога преузете од стране руских писаца. На темељу идеје Максима Горког да је Русија заправо била анархоидно мноштво, те да заслуга за руску државност припада снази њихових тлачитеља, пре свега Немаца, Викинга и Татара, нацистички идеолог и иронично московски студент Алфред Розенберг (*Alfred Rozenberg*) даће сличну оцену говорећи да су Викинзи Русима подарили државност. Исти Розенберг ће касније, на свој начин интерпретирати Достојевског, тј. Русе као народ вечне патње, народ коме су прогоњени и поражени заправо сасвим супротно очекиваном, хероји и победници. Овај сегмент неразумевања Антонић назива *погрешном проценом* због *искварених извора информисања*. Поводом политичке ситуације у Србији *погрешна процена* Запада о српском народу биће исход или последица наручених *јавномњенских истраживања* и *мишљења познавалаца*. У првом случају, једна анкета рађена 2003. године по питању *привржености Срба Косову*, показала је да око 55% испитаника сматра да је Косово за нас изгубљено. Ипак она је формулисана тако да је испитаницима као одговор на питање: *До чега вам је највише*

стало?, поред Косова наводила породицу, посао, здравље, што су људима - уопштено гледајући - увек приоритетне животне одреднице. Другу врсту погрешних процена изазивају мишљења познавалаца. Овде Антонић посредством примера који је дао, не мисли, што би се могло наслутити, на политичке аналитичаре или актере - мада ни они нужно нису искључени из процене - већ циља на део домаће политичке, економске и друштвене елите подржаване и одржаване од стране истих оних којима такве поруке или повратне информације одговарају.

У другом поглављу Антонић идеју о погрешној процени Запада, током историје у рефлексији са садашњицом, презентује кроз призму практичних примера Немачке и Сједињених Држава. Хитлерова замисао била је да од Русије направи белу колонију, истовремено бивајући импресиониран ефикасношћу Американаца у истребљењу индијанских домородаца, па је у том маниру и саме Русе често називао црвенокошцима. Одређени број Немаца је требало да освоји области Источних Словена (Руса, Белоруса и Украјинаца са Балтиком) и формира такозване насељеничке колоније, у којима би се народи тих простора свели на пољопривредне произвођаче. Слично је требало да се деси и Србима са оснивањем Принц Еуген Штат (*Princ Eugen Stadt*), јужне немачке колоније којом би се обезбедио приступ Дунаву и немачкој мањинској хегемонији у Банату. Хитлер балкански простор није одређивао концептом Лебенсраум (*Lebensraum*), немачког животног простора већ или као објект привредне и сировинске експлоатације или као Гросраум (*Grossraum*) већи простор подређених народа око Рајха. Слично наведеним историјским пројектима, Руска Федерација и Србија тренутно трпе притиске политичке дезинтеграције. Волтер Мид један од америчких предавача међународних односа, претпостављамо на трагу руске продаје Аљаске у 19. веку, предложио је 1992. године да Русија прода Сибир Сједињеним Државама. Предлог је представљен као чињење услуге Русији, јер би наиме купопродајни износ Сибира уврстио Русију међу најразвијеније државе света. Сличне оцене дате су од Ото фон Хабзбурга председавајућег Европског парламента у нешто увијеној форми. Његов став је да се не може владати од Урала до Сибира и да ће се тек одрицањем од далеке сибирске Азије, Русија оспособити за чланство у Европској унији. Посреди нису само предлози већ

су присутне конкретне акције у окруживању Русије кроз облик евроинтеграција и надирања НАТО алијансе. Узгред Антонић наводи још многобројне примере попут докумената (стратегија, закона, директива и пројекција) америчке администрације и служби, које иду у прилог изнетој тврдњи. Могло би се додати да претходно грузијско и скорашње украјинско окретање ка Западу, јесу део истог процеса. На другој страни Србија презентована у форми „Мале Русије", сматра се константним фактором дестабилизације, малим хегемоном на простору Балкана. У насилној сецесији Косова и Метохије, стварањем војвођанског идентитета као засебног у односу на српски, Антонић види идентичне тенденције ограничавања руске сфере. Сходно својој величини и могућностима, Србија нема исти геополитички значај за Запад, али таква позиција не умањује притиске. Од Србије се захтева перманентно одрицање, почевши са признањем Косова и Метохије као државе, повременим изјавама страних званичника о компатибилном и позитивном чланству Србије у НАТО алијанси, неопходност енергетске диверзификације у склопу отклањања руског утицаја и новонасталим захтевом о увођењу санкција Русији.

Треће и последње поглавље припада културном одређењу и поређењу православног Истока и (пост)хришћанског Запада. Антонић се осврће на књигу „Врли нови свет" Олдуса Хакслија, посредством изјаве Сергеја Наришкина о руској дужности одбране хришћанства од спровођења врлог новог света - друштвено-технолошког инжењеринга - на земљи. Аутор ће касније упоредити разлике Врлог новог света са још једном дистопијом, Орвеловом „1984". У Врлом новом свету нема држава, јер влада само једна светска држава, док су религија и духовна интересовања реликти претходне цивилизације. Љубав и емоције су сведене на сексуалне односе сваког са сваким и подређене ужитку друге и вечите забаве. Заправо емотивно везивање за једну особу сматра се друштвено непожељним па чак и опасним. Супротно емоцијама, употреба друге је пожељна и међу припадницима ниже класе устаљена навика. Како добро примећује Антонић у врлом или новом свету бити слободан значи лепо се проводити. Пригодно је рећи да у таквом свету нема простора за размишљање, људи се забављају, раде или користе опијате. Речи попут уметности, културе, филозофије или породице нису пристојне нити имају смисао. За разлику од Орвеловог дела где влада

видљива, непосредна тиранија тоталитарних држава свеопштег надзора, дотле у Хакслијевом свету контрола почива на суптилној манипулацији од најранијег животног периода био-инжењерингом, обликовањем свести путем едукације или једноставним смиривањем импулса кроз хемијске стимулусе. Унутар Орвеловог дела, људи су свесни опасности од система и без обзира на стање страха у коме се налазе, разликују контролу од слободе. Насупрот томе у Хакслијевом делу не постоји јасна дистинкција ових појмова, постоји само јефтина слобода у контролисаном окружењу. Слобода је испразна од сваког смисла или значаја, те заправо и не садржи интристичну вредност.

Употпуњујући претходно речено, Антонић прави разлику између *свечовека* Достојевског и *натчовека* Ничеовог кроз речи владике Николаја. Један је заправо изнад морала, норми и обичног света, моћан и силан посматра друге као средство у остварењу сопствених циљева а не као циљ сам по себи. Свечовек је пак онај који се жртвује за слабе и немоћне. Један је пророк или архетип Истока а други Запада. Ипак као кључна порука Антонићевог закључка јесте остати веран свом сопству, духовном бићу. Да се упркос скепси и паду морала, наш народ, ако ни по чему другом онда по свом духу одликује немирењем са подређеним положајем и лошим тренутним стањем. На крају крајева, ни ми немамо права на превише погрешних процена, стога је увек значајно да претходно неколико пута проверимо и потврдимо сопствене изворе информисања. Уосталом да парафразирам Антонића, шта друго преостаје него остати мудар и ослушкивати знакове времена.

* Овај рад је примљен 04. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Српска политичка мисао* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Прва три броја су на српском језику, а четврти на енглеском језику. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај и 1. август за издања на српском језику и 1. октобар за издање на енглеском језику.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

Радове за издања часописа на српском језику слати на имејл-адресу: spm@ips.ac.rs.

Радове за издање часописа на енглеском језику слати на имејл-адресу: spt@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/ Word Count/Character (with spaces)* уз активирану опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Српска политичка мисао* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике.* Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics.* New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе.* Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводилац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.", „прев." „prir.", „ed.", „eds."

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism.* New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља." У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике." У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism." In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка." *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција." *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка." У „Наслов посебног броја", ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме." У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне", ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje.* Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације." Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама." Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. "The diffusion of representation." PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка." *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.” Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михаљчић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско

издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михаљчић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гаћиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ." *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике." У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Гаћиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије." *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гаћиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гаћиновић 2018а, 25), (Гаћиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме." У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика

после постмодерне", ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе.* Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), …" (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди…"

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ … "

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ … "

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се

наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто", „*ibid*", или „*op. cit.*" за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети", „упоредити" и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:" и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том 'неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере'" (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција." *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена.

Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: https://eur-lex.europa.eu/homepage.html.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: https://eur-lex.europa.eu/homepage.html.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union

[TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: https://treaties.un.org.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСРС], ИУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСРС, ИУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia* v. *Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа" (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула",

Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, "List of written judgements by Laskin," n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта." *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. "Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada." *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига." *Институт за политичке студије.* Последњи приступ 10. октобар 2018. http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове." 28. новембар 2019. http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

величина странице: A4;

маргине: *Normal* 2,54 cm;

текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;

проред између редова у тексту: 1,5;

проред између редова у фуснотама: 1;

величина слова у наслову: 14 pt;

величина слова у поднасловима: 12 pt;

величина слова у тексту: 12 pt;

величина слова у фуснотама: 10 pt;

величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;

увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/ Special/First line*);

поравнање текста: *Justify*;

боја текста: *Automatic*;

нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;

не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;

сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове

облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure*, *de facto*, *a priori*, *a posteriori*, *sui generis* итд.

Реченицу не почињати акронимом, скраћеницом или бројем.

Текст у фуснотама увек завршавати тачком.

За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису **(„ ”**), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (**“ ”**, **« »**).

Угластом заградом [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

Црту писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту **(–)**, а не цртицу **(-)**.

За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (**’ ’** на српском језику или **‘ ’** на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА[**]

[**] Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслове** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;

- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор*: и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор*: Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абецедном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику,** након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити слику предње корице**;

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. *Наслов*.
Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

AUTHOR GUIDELINES

Academic journal *Serbian Political Thought* welcomes articles reporting the latest results of both theoretical and empirical research in all fields of political science. Authors should refer mainly to the results of research published in academic journals, primarily in political science journals.

The papers are published in Serbian (Cyrillic), English, Russian or French in the Serbian issues, and in English in the English issue of the journal.

The journal is published four times a year. The first three issues are published in Serbian, and the fourth issue is published in English. The deadlines for submitting the manuscripts for the Serbian issues are: February 1st, May 1st and August 1st, and the deadline for the English issue is October 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Authors are obliged to submit a signed and scanned Statement alongside with the manuscript, declaring their manuscript hadn't previously been published, i.e. it's not plagiarism or auto-plagiarism. The Statement form can be downloaded from the web page of the journal: http://www.ips.ac.rs/en/magazines/politicka-misao/authors_directions/.

Manuscripts for the Serbian issues of the journal should be sent to the following e-mail address: spm@ips.ac.rs.

Manuscripts for the English issue of the journal should be sent to the following e-mail address: spt@ips.ac.rs.

Research article can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list.

Review can have up to 15,000 characters with spaces.

Book review can have up to 10,000 characters with spaces.

When counting the characters, use the option Review/Word Count/Character (with spaces) and check the box Include textboxes, footnotes and endnotes.

CITING AND REFERENCING

Academic journal *Serbian Political Thought* adopts a modified version of Chicago citation style (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), the author–date system of in-text parenthetical citation, with the list of references with full bibliographic information being placed at the end of the paper.

The bibliographic data in both the parenthetical citation and reference list should be cited in the original language of the source. The English translation of the reference title should be enclosed in square brackets after the original title. The references originally written in Cyrillic script should be transliterated into Latin script.

Below are the rules and examples of citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis, as a rule, is set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics.* New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards.* Lanham: Rowman

& Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchal and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt et al. 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism.* New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. "Title of the chapter." In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism." In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5-14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Special issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." In "Title of the special issue", ed. Name Surname, Special issue, *Journal*: page range. DOI.

Chin, Warren. 2019. "Technology, war and the state: past, present and future." In "Re-visioning war and the state in the twenty-first century." Special issue, *International Affairs* 95 (4): 765–783. doi: 10.1093/ia/iiz106.

(Chin 2019)

Encyclopedias and dictionaries

When the author/editor is known

Surname, Name, Name Surname, ed. Year of publication. *Title*. Vol. Place of publication: Publisher.

Badie, Bertrand, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino, eds. 2011. *International Encyclopedia of Political Science*. Vol. 1. Los Angeles: Sage Publications.

(Badie, Berg-Schlosser and Morlino 2011)

When the author/editor is unknown

Title. Year of publication. Place of publication: Publisher.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

PhD dissertation

Surname, Name. Year of publication. "Title of the dissertation."

PhD diss. University.

Munger, Frank J. 1955. "Two-Party Politics in the State of Indiana." PhD diss. Harvard University.

(Munger 1955, 17–19)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy." *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. "Title of the article." Date: page range.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Special cases of referencing

Citing edition other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics.* New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia." *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. doi: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citation as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform." *Public Management Review* 3 (4): 471–492. doi: 10.1080/14616670110071847.

Pollit Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman.

1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* of the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al*. (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) … (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "..."

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, while the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as "see", "compare" etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by "quoted in" and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

"Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a 'genuine constitutional court'" (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

   (Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolon where page numbers are cited.

   (Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

   (M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

   Chiti, Edoardo. 2004. "Administrative Proceedings Involving European Agencies." *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

   Chiti, Mario. 2004. "Forms of European Administrative Action." *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

Legal and Public Documents

Sections, articles or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], "Official Gazette of the state" and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], "Official Gazette of the Republic of Croatia", No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Government decisions and decisions of the institutions

The name of the government body or institution [acronym or abbreviation], the title and number of the decision, date of the decision passing, or the webpage and the date of the last access.

Protector of Citizens of the Republic of Serbia [Protector of Citizens], Opinion No. 19–3635/11, 11 January 2012, https://www.ombudsman.org.rs/attachments/064_2104_Opinion%20HJC.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Protector of Citizens, 19–3635/11)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: https://eur-lex.europa.eu/homepage.html.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Treaties

European Union founding treaties

Title of the treaty or title of the consolidated version of the treaty [acronym], information on the treaty retrieved from the official gazette in the same format as on the *EUR-lex* website: https://eur-lex.europa.eu/homepage.html.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Other treaties

Title of the treaty [acronym or abbreviation], date of conclusion, UNTS volume number and registration number on the *United Nations Treaty Collection* website: https://treaties.un.org.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 19 December 1966, UNTS 999, I-14668.

(ICCPR 1966)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Decisions of international organizations

The name of the international organization and its body [acronym], the decision number, the title of the decision, the date of the decision passing.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Case law

Case law of the courts in the Republic of Serbia

The type of the act and the name of the court [acronym of the court], the case number with the date of the decision passing, the name and number of the official gazette where the decision is published – if available.

Decision of the Constitutional Court of the Republic of Serbia [CCRS], IUa-2/2009 of 13 June 2012, "Official gazette of the Republic of Serbia", No. 68/2012.

(Decision of CCRS, IUa-2/2009)

Decision of the Appellate Court in Novi Sad [ACNS], Rzr–1/16 of 27 April 2016.

(Decision of ACNS, Rzr–1/16)

Case law of the International Court of Justice

The name of the court [acronym], *the case title*, type of the decision with the date of the decision passing, the name and number of I.C.J. Reports issue where the decision is published, page number.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia* v. *Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion 2010)

Case law of the Court of Justice of the European Union

The case title, the case number, type of the case with the date of the decision passing, ECLI.

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) or

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Case law of the European Court of Human Rights

The case title, number of the application, type of the case with the date of the judgment passing, ECLI.

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court

(Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine* 63566/00, par. 20) or

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Case law of other international courts and tribunals

The name of the court [acronym], the case number, *the case title*, type of the decision with the date passing.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], Case No. IT-94-1-A-AR77, *Prosecutor v. Dusko Tadic*. Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin. Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) or

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Archive sources

Name of the repository [acronym], title or number of the fond [acronym], box number, folder number – if available, reference code, "title of the document" – or, if it is not available, provide a short description by answering the questions who? whom? what?, place and date – or n.d. if no date is provided.

Arhiv Srbije [AS], MID, K-T, f. 2, r93/1894, "Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljanju konzula", Beograd, 19. april 1888.

(AS, MID, K-T, f. 2)

(AS, MID, f. 2) – *When the folder number is known only*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, "List of written judgements by Laskin," n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Web sources

Surname, Name or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. "The name of the web page." *The name of the web site*. Date of creation, modification or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. "Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada." *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. "The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth." *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 7 2019. http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/.

(Institute for Political Studies [IPS], n.d.) – *First in-text citation*

(IPS, n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. "AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference." May 14, 2019. https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference.

(AP 2019)

TEXT FORMATTING

General guidelines in writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

Paper size: A4;

Margins: Normal 2.54 cm;

Use roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;

Line spacing: 1.5;

Footnote line spacing: 1;

Title font size: 14 pt;

Subtitles font size: 12 pt;

Text font size: 12 pt;

Footnote font size: 10 pt;

Tables, charts and figures font size: 10 pt;

Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;

Text alignment: Justify;

Font color: Automatic;

Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;

Do not break the words manually by inserting hyphens;

Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

Name and surname of the first author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Name and surname of the second author

Affiliation

TITLE OF THE PAPER**

** In the footnote: Optionally, include one of the following (or similar) information: 1) name and number of the project on which the paper was written: 2) the previous presentation of the paper on a scientific conference as an oral presentation under the same or similar name; or 3) the research presented in the paper was conducted while writing the PhD dissertation of the author.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be

written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The paper can have maximum of three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in roman font;

- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source*: and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source*: Processed by the author.

Use in-text references according to Citing and referencing.

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, prior to the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left intended, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;

- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;

- the references should not be numbered;

- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the tile of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Име и презиме другог аутора

НАСЛОВ

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Key words should be written in roman font and separated by commas.

Authors who are not native Serbian speakers should contact the Editorial staff for assistance in translating the manuscript elements into Serbian.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out abstract, keywords and resume.

Book review preparation

Book review should be prepared in the following manner:

Split the text into **two columns**.

Name and surname of the author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

TITLE OF THE BOOK REVIEW

Below the title **place the image of the front cover**;

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author. Year of publication. *Title of the book*. Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у обасмера. Рок зарецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету

рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1.Оригинални научни рад

2.Прегледни рад

3.Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1.Објавити без измена

2.Објавити уз мале измене

3.Након корекције, рад послати на нови круг рецензије

4.Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао = Serbian Political Thought / главни и одговорни уредник Живојин Ђурић. - [Штампано изд.]. - Vol. 1, бр. 1/4 (1994)- . - Београд : Институт за политичке студије, 1994- (Житиште : Ситопринт). - 23 cm

Тромесечно. - Од 2019. прва три броја излазе на срп., а сваки четврти на енгл. језику. - Преузео је: Serbian Political Thought = ISSN 1450-5460. – Друго издање на другом медијуму: Српска политичка мисао (CD-ROM) = ISSN 1452-3108

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао

COBISS.SR-ID 102782215